

Sisä-Suomen
TUOMIOKIRJAT
tutkimuslähteinä
ja elämän
kuvaajina

Jyväskylän historiallinen arkisto

SISÄ-SUOMEN TUOMIOKIRJAT
TUTKIMUSLÄHTEINÄ JA ELÄMÄN KUVAAJINA

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON HISTORIAN LAITOS
JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTO
JYVÄSKYLÄN HISTORIAALLINEN YHDISTYS

Toimittajat

Heikki Roiko-Jokela Timo Pitkänen

**SISÄ-SUOMEN TUOMIOKIRJAT
TUTKIMUSLÄHTEINÄ JA ELÄMÄN KUVAAJINA**

JYVÄSKYLÄ 1995

ISBN 978-951-39-9761-8 (e-julkaisu)
2023 Jyväskylän yliopisto,
Avoimen tiedon keskus

ISBN 951-34-0616-4

Kopi-Jyvä Oy - Jyväskylä 1995

SISÄLLYS

FK Jaana Kilkki

Arkistojen kuvailu ja luettelointi
9-13

FM Päivi Rossi

Keski-Suomen tuomiokunnat ja niiden arkistot
Jyväskylän maakunta-arkistossa
14-34

FM Timo Pitkänen

Tuomiokunnan asiakirja-aineisto
35-56

Dos. FT Petri Karonen

Talonpojat oikeutta paossa — Rikollisuudesta Keski-Suomessa
1700-luvun lopulla
57-77

Apul. prof. Ilkka Nummela

Keski-Suomen varallisuuskuva autonomian ajan lopulla
78-112

FL Kirsi Pohjola-Viikuna

Lapsen murha —Avaamaton tarina
113-133

FM Matti Rautiainen

Konkurssi —apuväline taloushistorian tutkimukseen
134-153

FL Heikki Roiko-Jokela

Vajaavaltaisuus ja yksilön oikeuksien turvaaminen
Vuoden 1898 holhouslain tausta, sisältö ja toteutus
154-209

FT Kustaa H. J. Vilkuna

Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta
1500–1700-luvun Suomessa
210-322

Esipuhe

Jyväskylän historiallinen arkisto on Jyväskylän yliopiston historian laitoksen ja Jyväskylän maakunta-arkiston yhdessä tuottama julkaisu. Julkaisu koostuu tutkijoiden, arkistolaisten ja opiskelijoiden kirjoituksista. Tutkimusaiheet perustuvat Jyväskylän maakunta-arkistossa säilyttäviin arkistoihin.

Julkaisun tuottaminen yhteistyöprojektina avaa historian laitoksen ja maakunta-arkiston yhteistyölle uusia ulottuvuuksia. Yhteistyötä on harjoitettu tähän mennessä kartuttamalla maakunta-arkiston mikrofilmikoelmia historian laitoksen toiveita mukailten. Historian laitoksen opiskelijaryhmät ovat säännöllisesti vierailleet tutustumassa maakunta-arkiston toimintaan ja kokoelmiin. Maakunta-arkisto on myös pyrkinyt tiedottamaan uusista ja tutkimusta varten järjestetyistä arkistoaineistoistaan. Julkaisu vahvistaa jo toimivia yhteyksiä.

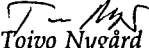
Julkaisun tavoitteena on lisätä historiaan liitt^ää ajatusten vaihtoa. Tutkijat voivat tuoda esiin ajankohtaisia tutkimusteemoja ja -ongelmia muiden tutkijoiden ja asioista kiinnostuneiden arvioitavaksi. Julkaisun tarkoituksena on myös toimia ajankohtaisten tutkimusteemojen ja -ongelmien keskustelufoorumina. Maakunta-arkisto voi entistä paremmin esitellä kokoelmiaan tutkijoille ja tarjota uusia tutkimusaiheita ja näkökulmia aineistoonsa. Tavoitteena on ohjata yhä useampia historiasta kiinnostuneita arkistolähteiden pariin. Arkistoaineksen esittely laskee aloittelijan kynnystä astua itse tutkijan rooliin.

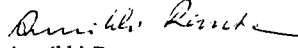
Julkaisun painopisteeksi on valittu Sisä-Suomen oikeusviranomaisten arkistot. Aineisto on laaja ja sisältää vastauksia useisiin historian ongelmiin. Tässä julkaisussa sitä on lähestytty kolmesta näkökulmasta: arkiston aineistoesittely, tutkimusmetodien esittely ja erikoistutkimukset.

Julkaisun alussa käsitellään oikeuslaitoksen muotoutumista ja aluejalon kehitystä Keski-Suomen osalta. Näkökulma on perusteltu, sillä Keski-Suomen hallinnolliset rajat ovat usein muuttuneet. Tuomiokunta-aineiston analyysillä pyritään puolestaan tuomaan esille niitä syitä, jotka johtivat eri asiakirjasarjojen syntymiseen. Samalla esitellään, mitä tietoja asiakirjoihin

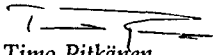
sisältyy. Eräiden tuomiokunta-aineiston pohjalta nousseiden tutkimustee-
mojen problematiikka, miten tiettyjä tutkimusongelmia tulisi lähestyä ja
millaisia vastauksia lähteet ja tutkimuskirjallisuus tarjoavat, on otettu
tarkastelukohteeksi. Erikoistutkimuksissa hahmotetaan menneisyyttä sel-
laisena, kuin se näyttäytyy tuomarin ja kirjurin, yleensä oikeuslaitoksen
taholta. Oikeudenkäyntiasiakirjat tarjoavat mahdollisuuden varsin erilai-
siin kysymyksen asetteluihin.

Jyväskylässä 4. lokakuuta 1995

Toivo Nygård
professori
Jyväskylän yliopisto

Annikki Rantanen
FM
Maakunta-arkiston johtaja

Heikki Roiko-Jokela
FL
Jyväskylän yliopisto

Timo Pitkänen
FM
Jyväskylän maakunta-arkisto

Arkistojen kuvailu ja luettelointi

Arkiston tietopalvelun ongelmat

Arkistoaineiston käyttöä vaikeuttavat jo sen ominaispiirteet: proveniensiin eli alkuperään pohjautuva kokonaisuuksien muodostaminen sekä kollektiivinen luonne. Arkistoja ei muodosteta tiedon siirtämisen tai jakamisen välineiksi, vaan ne ovat yksi lopputulos henkilön tai organisaation, eli arkistonmuodostajan, toiminnasta. Asiakirjoja ei myöskään käsitellä yksittäin, vaan muodon tai sisällön pohjalta yhteen kuuluvat asiakirjat liitetään yhteen. Suomessa sarjanmuodostus perustuu ns. virastokaavaan, joka ryhmittelee asiakirjat niiden muodon perusteella. Luettelointi puolestaan heijastaa tätä arkiston fyysistä järjestystä eikä arkistoihin ole ollut käytettävissä hakemistoja, joiden avulla kykenisi selvittämään aineiston tietosisällön ja helposti paikallistamaan arkistot tai asiakirjat, jotka sisältävät haluttuja tietoja.

Onkin todettu, että kaikki hakujärjestelmät edellyttävät käyttäjiltä jonkin verran aineiston tuntemusta, mutta arkistohakemistojen toimivuus perustuu kokonaan siihen. Arkistojen tutkijapalvelu on hyvin pitkälle nojautunut asiantuntevaan henkilökuntaan, joka yhdessä asiakkaan kanssa on ensin selvittänyt arkiston, josta halutut asiakirjat löytyvät ja sitten opastanut asiakirjojen esille saamisessa. Halutun aineiston omatoiminen löytäminen on edellyttänyt arkiston asiakkaalta hyvin yksilöityä tutkimusongelmaa ja perusteellista aineiston ja sen järjestämisperiaatteiden tuntemusta. Kun arkistolaitoksessa on ryhdytty panostamaan aineiston käytön ja käytettävyyden edistämiseen, on keskeiseksi noussut luetteloinnin ja hakujärjestelmien kehittäminen.

Kuvailun periaatteet

Suomen arkistolaitoksessa käyttöönotetut uudet arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet pohjautuvat arkistojen kansainväliseen kuvailustandardiin ISAD(G):hen, joka on saanut runsaasti vaikutteita suomalaisesta traditiosta poikkeavasta anglo-amerikkalaisesta luettelointikäytännöstä. Standardoinnin tavoitteena on ollut myös eri tietohuoltolaitosten hakemistojen yhdenmukaistaminen ja yhteisten tietojärjestelmien mahdollistaminen, mikä näkyy kirjasto- ja informaatiotieteen terminologian ja menetelmien käyttöönottona arkistojen luetteloinnissa. Itse termi "kuvailu", jonka englanninkielinen vastine "description" on käytössä sekä kirjastoissa että arkistoissa, on Suomessa kuulunut kirjastoterminologiaan, mutta kotiutunut arkistomaailmaan vasta uuden standardin myötä.

Kuvailu eroaa luetteloinnista siinä, että yksittäisten koteloiden tai sidosten ja niiden sisällön mekaanisen luetteloinnin sijasta selvitetään ja esitetään arkiston muodostuminen ja kokonaisrakenne. Kuvailu on siis luettelointia laajempi käsite, joka kattaa asiakirjojen konkreettisen käyttöösaamisen edellyttämien tietojen lisäksi myös tiedot, joita arkiston käyttäjä tarvitsee kyetäkseen identifioimaan asiakirjat tai sarjat, jotka sisältävät hänen etsimiään tietoja. Kuvailun tavoitteena on arkiston sisältämän tiedon hallinta, ja keskeinen osa kuvailua on aineiston sisällönkuvailu, kirjastojen ja tietopalvelun menetelmä, joka perinteisestä arkistoluettelosta puuttuu kokonaan.

Arkistoaineiston sisällönkuvailu poikkeaa kuitenkin kirjojen tai artikkeleiden sisällönkuvailusta. Asiakirjat saavat historiallisen todistusarvonsa yhteydestään tietyn henkilön tai organisaation toimintaan ja paikastaan tämän toiminnan tuloksena kertyneessä arkistokokonaisuudessa. Arkistonmuodostajan toiminnan ja tehtävien sekä asiakirjojen keskinäisten yhteyksien ja niiden perusteiden, eli arkistonmuodostusprosessin, esittäminen ovatkin arkistoaineiston sisällönkuvailun tärkeimmät elementit. Itse aineistoon perustuva tietosisällön kuvailu, jolla kirjastoissa ja tietopalvelussa on keskeinen merkitys, on arkistoaineiston kuvailussa tarpeellista vain silloin kun arkistonmuodostajan tehtävät ja arkistonmuodostusprosessi eivät riittävän kattavasti kuvaa aineiston sisältöä.

Kuvailun rakenne

Provenienssin merkityksestä ja aineiston kollektiivisesta luonteesta joh-
tuen arkistoaineiston kuvailu on monitasoista. Arkistonmuodostajan ku-
vailutiedot ovat täysin toisenlaiset kuin itse aineistoa koskevat tiedot,
minkä lisäksi sekä arkisto kokonaisuutena että sen jokainen sarja erikseen
edellyttävät kuvailua. Yhden arkistokokonaisuuden kuvailu koostuu siis
useasta osasta, kuvailutasosta. Tiettyä arkistonmuodostaja- tai aineistoryh-
mää kokonaisuutena koskevat tiedot esitetään yleistasolla, yksittäistä
arkistonmuodostajaa koskevat tiedot arkistonmuodostajatasolla. Arkistoa
kokonaisuutena koskevat tiedot esitetään arkistotasolla ja kutakin yksit-
täistä sarjaa koskevat tiedot sarjatasolla. Aineiston fyysisen hallinnan ja
esille saamisen mahdollistava arkistoluettelo on yksikkötason kuvailua.

Kullakin tasolla kuvailu koostuu kuvailualueista ja -elementeistä.
Alueet kuvastavat niihin kuuluvien elementtien luonnetta ja tarkoitusta
kuvailun osana. Identifiointitietojen alueen elementtien tarkoituksena on
identifioida, tasosta riippuen, arkistonmuodostaja tai arkistokokonaisuus
tai yksittäinen sarja. Sisältötietojen alueella tehdään aineiston sisällönku-
vailu. Käytettävyystietojen alueen elementeillä esitetään aineiston käyt-
töonsaamiseen liittyvät tiedot, ja omistus- ja käsittelytietojen alueella
aineiston käyttöönasettamista edeltävät toimenpiteet. Viitetietojen alueen
elementit antavat lisäinformaatiota kirjallisuudesta, muista arkistoista tai
muista kuvailuista, jotka liittyvät asiakkaan käyttämään aineistoon.

Eri tasojen kuvailut koostuvat osin samojen kuvailuelementtien
erilaisesta sisällöstä, osin kokonaan eri kuvailuelementeistä. Kuvailuele-
menteiksi on määritelty kaikki tieto, jota asiakkaan voidaan olettaa tarvit-
sevan aineiston identifioinnissa ja käyttöonsaamisessa sekä asiakirjatiedon
luonteen arvioinnissa. Käytännössä vain harvojen arkistojen kuvailussa
kuitenkaan tarvitaan kaikkia elementtejä. Kuvailujen laatimisen tarkoi-
tuksena on arkistojen käytön ja käytettävyyden edistäminen ja arkiston-
muodostajienkin kuvailuissa esitetään vain tiedot, jotka ovat relevantteja
tämän tavoitteen kannalta. Kuvailun laajuus ja syvyys rajataan säilyneestä
ja olemassaolevasta arkistoaineistosta, ei sen tuottaneesta historiallisesta
todellisuudesta käsin.

Kuvailu ja tietopalvelu

Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteiden uudistus vaikuttaa voimakkaimmin ja ennen kaikkea aineistoon kohdistuvaan tiedonhakuun. Tavoitteena on ollut aikaansaada arkistohakemistoja, joita nekin tiedon tarvitsijat, jotka eivät tunne arkistoaineiston erityisluonnetta, osaavat käyttää. Kuvailun jakautuminen tasoihin palvelee osaltaan tätäkin tavoitetta: hakemisto ei ole sidottu aineiston fyysiseen järjestykseen ja sijoitukseen, kuten perinteinen arkistoluettelo. Ja kun kaikki arkiston käytön ja käytettävyyden kannalta tarpeellinen tieto sisältyy hakemistoon, ei tietopalvelu myöskään ole pelkästään kulloinkin tutkijasalissa asiakkaita palvelevan asiantuntemuksen varassa. Luettelointiperiaatteiden uudistus yhdessä hakemistojen automatisoinnin kanssa tulee mahdollistamaan nykyistä paljon laajemman omatoimisen tiedonhaun arkistoissa.

Kuvailu mahdollistaa myös nykyistä huomattavasti monipuolisemmat hakumahdollisuudet, mm. aineiston sisällönmukaisen haun. Hakujärjestelmiä on mahdollista kehittää manuaaliympäristössäänkin, vaikka luonnollisesti suurin hyöty saadaan siirryttäessä atk-pohjaisiin hakemistoihin. Arkistoaineiston tärkein sisällönmukainen hakuelementti tulevat olemaan arkistonmuodostajan tehtävät. Arkistoaineiston haussa sisällönmukainen ja provenienssipohjainen haku ovat lisäksi usein lähes identtisiä, esim. silloin kun arkistonmuodostajan nimi on työsuojeluviranomainen tai raittiusseura. Samoin asiakirjanimekkeet, esim. terveyskortit tai vaaliluettelot, ovat nimenmukaisen ja sisällönmukaisen haun yhdistelmiä. Hakemistojen automatisointi helpottaa myös ajan- ja paikanmukaista hakua.

Kuvailustandardin mukaiset hakemistotiedot on mahdollista sisällyttää myös kirjaston tietojärjestelmään. Tiedon tarvitsijat saivat tällöin yhdestä järjestelmästä ja samoilla hakuehdoilla, esim. asiasanalla, tiedot sekä kirjoista että arkistoista, joista heitä kiinnostavaa asiaa löytyy. Arkistoaineiston haku ei kuitenkaan koskaan voi olla aivan yhtä mekaanista kuin haluttujen kirjojen paikallistaminen. Ensinnäkin arkistonmuodostusperiaatteista johtuen pystytään arkistoaineiston haku vain harvoissa tapauksissa kohdentamaan suoraan niihin asiakirjoihin, joista asiakas on kiinnostunut. Pääsääntöisesti haun tuloksena saadaan sarjat, joihin halutut asiakirjat sisältyvät. Aina pääsy suoraan haluttuja tietoja sisältäviin

ARKISTOJEN KUVAILU JA LUETTELOINTI

asiakirjoihin ei ole edes tarkoituksen mukainen hakutulos. Usein asiakirjojen käyttö tutkimuksen lähteenä edellyttää myös sen ymmärtämistä, miksi tieto on juuri näissä asiakirjoissa, ja se puolestaan selviää vain lukemalla arkiston koko kuvailu.

PÄIVI ROSSI

Keski-Suomen tuomiokunnat ja niiden arkistot Jyväskylän maakunta-arkistossa

Arkistonmuodostuksen yleiset periaatteet

Asiakirjalla on tehtävänsä, josta kertoo sekä sen sisältö että sijoitus arkistossa. Jotta asiakirjan tieto välittyisi tutkijoille mahdollisimman täydellisenä, ei ole yhdentekevää missä järjestyksessä asiakirjat päätyvät heidän käyttöönsä. Arkistolla on aina arkistonmuodostaja eli organisaatio tai henkilö, jonka toiminnan tuloksena arkisto on syntynyt. *Provenienssi* eli alkuperäperiaate säätelee toisaalta arkistonmuodostajien välisiä suhteita, toisaalta asiakirjojen järjestystä kunkin arkiston sisällä.

Provenienssiperiaatteen mukaisesti arkistonmuodostajan arkisto on itsenäinen kokonaisuus eikä kahden arkistonmuodostajan asiakirjoja saa sekoittaa keskenään. Asiakirjat kuuluvat näin määrättyyn kokonaisuuteen ja kertovat arkistonmuodostajasta, sen tehtävistä ja toimintatavoista.

Arkiston sisällä *provenienssi* merkitsee asiakirjojen säilyttämistä siinä yhteydessä, johon ne asioiden käsittelyn yhteydessä ovat päätyneet. Siten toteutuu "funktionaalisen yhteenkuuluvuuden periaate", mikä on tutkijalle lähdekritiikin kannalta keskeinen; asiakirja on toimittanut tehtävänsä.¹

Tutkijalta järjestelmä edellyttää tutkittavan kohteen hallintohistorian tuntemusta. Ja siitä huolimatta arkistossa häntä saattaa odottaa yllätys.

1. Orrman 1994, s. 19–21; Renvall 1965, s. 140–148.

*Tuomiokunnat, raastuvanoikeudet
ja renovoidut tuomiokirjat*

Oikeuslaitoksen keskeinen arkistonmuodostaja maaseudulla on ollut tuomiokunta, joka on jakautunut kärjäkuntiin. Alioikeuksina ovat toimineet kärjäkuntien kihlakunnanoikeudet. Kaupunkien paikallinen oikeusviranomainen on ollut puolestaan raastuvanoikeus. Vuoden 1993 alioikeusuudistuksen myötä tuomiokunnat ja raastuvanoikeudet ovat muuttuneet kärjääoikeuksiksi ja raastuvanoikeuksien yhteydessä toimineet maistraatit on lakkautettu.

Tuomiokuntien ja raastuvanoikeuksien arkistojen noin 50 vuotta vanhempaa osuutta säilytetään kunkin alueen maakunta-arkistossa. Vanhimmat säilyneet alioikeuksien asiakirjasarjat alkavat paikoin jo 1600-luvulta, mutta yleisemmin vasta 1700-luvulta.²

Tutkijoilla on kuitenkin käytössään tuomiokuntien omia arkistoja vanhempia ja siten niitä täydentäviä paikallisen oikeushallinnon lähteitä. Oikeuslaitoksen asiakirjojen säilymisen kannalta merkittävä tapahtuma oli Suomen ensimmäisen hovioikeuden perustaminen Turkuun vuonna 1623. Hovioikeuden tehtäviin kuului mm. kihlakunnanoikeuksien toiminnan valvonta, ja sen vuoksi paikalliset oikeusviranomaiset joutuivat toimittamaan puhtaaksikirjoitetut eli renovoidut pöytäkirjansa hovioikeuteen tarkastettaviksi. Autonomian ajan lopulla Suomessa toimi hovioikeudet Turun lisäksi Vaasassa (1776) ja Viipurissa (1839).³

Hovioikeuksiin kertyneet pöytäkirjat muodostavat laajan aineiston 1600-luvulta 1900-luvulle. Turun palot ovat tosin aiheuttaneet joidenkin alueiden renovoiduissa asiakirjoissa pahoja tuhoja, esim. Keski-Suomeen liittyvän Sääksmäen tuomiokunnan vanhimmat tuomiokirjat ovat palaneet.⁴ Renovoitujen tuomiokirjojen vanhinta osuutta säilytetään Kansallisarkistossa. Mikkelin maakunta-arkistossa olevaan Viipurin hovioikeuden arkistoon sisältyy myös renovoituja pöytäkirjoja 1800-luvulta.⁵

2. Ks. tarkemmat tiedot maakunta-arkistojen yleisluetteloista.

3. Saarenheimo 1994, s. 152, 161–162.

4. Saarenheimo 1994, s. 152–153; Sääksmäen tuomiokunnan oma arkisto on Hämeenlinnanmaakunta-arkistossa!

5. Valtionarkiston yleisluettelo I; Mikkelin maakunta-arkiston yleisluettelo.

Vuotta 1623 vanhemmat tuomiokirjalähteet ovat katkelmallisia ja sisältyvät joko voudintileihin tai hovioikeuksien arkistoihin. Osa vanhemmista asia- kirjoista on myös julkaistu painettuina.⁶

Jyväskylän maakunta-arkistossa säilytettävät tuomiokuntien ja raastuvanoikeuksien arkistot

Keski-Suomen läänin alueella toimivat valtion viranomaiset siirtävät vanhimmat asiakirjansa Jyväskylän maakunta-arkistoon. Tämän mukaisesti maakunta-arkistossa säilytetään läänin alueella toimineen neljän tuomiokunnan arkistoa, joihin sisältyy myös niiden edeltäjien asiakirjoja. Arkistonmuodostajat ovat Jyväskylän, Jämsän, Saarijärven ja Viitasaaren tuomiokunnat. Niiden piirijako on myös nykyisten käräjäoikeuksien perustana. Keski-Suomessa toimivat Jyväskylän, Jämsän, Saarijärven ja Äänekosken käräjäoikeudet.

Jyväskylässä säilytettävät tuomiokuntien asiakirjat alkavat vuodesta 1776. Ajankohta liittyy Vaasan läänin ja hovioikeuden perustamiseen ja sen aiheuttamiin muutoksiin tuomiokuntarajoissa. Maakunta-arkistossa olevat nuorimmat tuomiokuntien aineistot ovat tällä hetkellä vuodelta 1972. Lisäksi Jyväskylän maakunta-arkistossa on Jyväskylän raastuvanoikeuden ja maistraatin arkisto. Sen vanhimmat asiakirjat ovat vuodelta 1837 ja nuorimmat vuodelta 1965.⁷

-
6. Saarenheimo 1994, s. 151–152; Lounais-Hämeen tuomiokirja 1506–1510 ja Kaakkois-Hämeen tuomiokirja 1443–1502 on julkaistu Reinhold Hausenin teoksessa *Bidrag till Finlands historia I* (Helsingfors 1881–1883); Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565 (Helsinki 1954) ja Ala-Satakunnan tuomiokirjat 1550–1552 (Helsinki 1964) ovat ilmestyneet Valtionarkiston sarjassa Suomen vanhimmat tuomiokirjat.
 7. JyMA, Jyväskylän, Jämsän, Saarijärven ja Viitasaaren tuomiokuntien arkistoluettelot, Jyväskylän raastuvanoikeuden ja maistraatin arkistoluettelo.

*Keskisuomalaiset tuomiokuntapiirit
1770-luvulta 1990-luvulle*

Keski-Suomen lääni on hallinnollisena yksikkönä vielä nuori, vuonna 1960 perustettu. Keskisuomalaiset alueet ovat ennen oman läänin perustamista kuuluneet neljän läänin alueelle, mikä on vaikuttanut myös mm. oikeuslaitoksen järjestämiseen.⁸

Vanhon hallinnollisten rajojen vuoksi kaikkien nykyisen Keski-Suomen kuntien tuomiokirja-aineistoa ei löydykään systemaattisesti Jyväskylän maakunta-arkistosta. Toisaalta maakunta-arkiston tuomiokuntien asiakirjat saatavat myös ylittää läänin rajat. Hyvin yleistä on sanoa, että ne ylittyvät Hämeeseen päin mentäessä ja Savon puoleisten pitäjien asiakirjasarjat taas puuttuvat tai ovat hyvin vaillinaisia.⁹

Vaasan lääniin kuuluneet alueet

Vaasan hovioikeus aloitti toimintansa vuonna 1776 ja sen ensimmäisiä tehtäviä oli tuomiopiirinsä tuomioalueiden tarkempi järjestäminen. Vaasan lääniin kuuluva pohjoinen Keski-Suomi, rajana Jyväskylän seutu, määrättiin järjestelyssä Rautalammin tuomiokuntaan, joka oli yksi hovioikeuspiirin seitsemästä tuomiokunnasta. Uuden tuomiokunnan alueet koostuivat pitäjistä ja kappeleista, jotka olivat ennen kuuluneet pääosin Sääksmäen tuomiokuntaan, mutta osin myös Ylä-Satakunnan yliseen tuomiokuntaan ja Suur-Savon tuomiokuntaan. Nykyisen Keski-Suomen ulkopuolisia pitäjiä olivat tässä järjestelyssä mm. Virrat ja Ähtäri.¹⁰

Rautalammin tuomiokunta jaettiin nopeasti uudistuksen jälkeen vuonna 1796 kahteen osaan, joista toinen säilytti vanhan nimen ja toinen

8. Laitinen 1988, s. 316, 321.

9. Vrt. kartta.

10. Alkio 1976, s. 82, 91; Sääksmäen ja Ylä-Satakunnan yliseen tuomiokunnan arkistoa säilytetään Hämeenlinnan maakunta-arkistossa, Suur-Savon tuomiokunnan arkistoa taas Mikkelin maakunta-arkistossa. Huomaa myös Kansallisarkiston renovoidut tuomiokirjat, joissa tosin sekä Sääksmäen ja Suur-Savon kohdalla pahoja tuhoja. Hämeenlinnan ja Mikkelin maakunta-arkistojen yleisluettelot; Valtionarkiston yleisluettelo I, jossa on liitteenä hakemisto pitäjien kuulumisesta tuomiokuntiin.

sai nimekseen Pohjanmaan itäinen tuomiokunta. Keskisuomalaisten alueiden kannalta merkittäväksi tuli viimeksimainittu; Rautalammin tuomiokuntaan jäi tässä vaiheessa vielä Viitasaaren pitäjä, Kivijärven ja Pihtiputaan kappelit. Kun Rautalammin tuomiokunta tuli osaksi Viipurin hovioikeuspiiriä vuonna 1839, siirrettiin nämäkin alueet Pohjanmaan itäiseen tuomiokuntaan. Vaasan lääniin kuuluneet alueet haluttiin säilyttää Vaasan hovioikeuden alaisina.¹¹

Seuraava suuri järjestely maan oikeuspiirien jaossa toteutettiin 1860-luvun alussa. Pohjoisessa Keski-Suomessa se merkitsi Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan jakamista kahteen osaan, *Jyväskylän* ja Laukaan tuomiokuntaan, jotka aloittivat toimintansa vuonna 1864. Kun Laukaan tuomiokunta jaettiin vielä vuonna 1890 kahteen osaan *Saarijärven* ja *Viitasaaren tuomiokunniksi*, päästiin pohjoisen Keski-Suomen tuomiokuntajaon osalta tilanteeseen, joka on kestänyt lähimmät sata vuotta.¹²

Jyväskylän kaupungin oikeudenhoidollinen tilanne 1800-luvun puolimailloilla oli vielä vanhalla kannalla. Kaupunki oli perustettu vuonna 1837, mutta oikeudenhoitoa varten sinne muodostettiin tuolloin vain järjestysoikeus. Jyväskyläläisten siviili- ja rikosjutut käsiteltiin edelleen Laukaan käräjillä. Päätös raastuvanoikeuden ja maistraatin perustamisesta kaupunkiin saatiin nahistelujen jälkeen vuonna 1861, kun kaupungin kasvu vaati hallinnon tehostamista. Toimintansa ne aloittivat marraskuussa 1862.¹³

Kuopion lääniin kuuluneet alueet

Nykyisen pohjoisen Keski-Suomen kunnista Hankasalmen ja Konneveden hallinnolliset yhteydet ovat suuntautuneet Savoan. Hankasalmi on muodostettu melkein pä kylä kylältä Rautalammin, Laukaan, Pieksämäen ja Kangasniemen osista 1800-luvun loppuun mennessä, joten parhaimmil-

11. Alkio 1976, s. 91–92.

12. Alkio 1976, s. 98, 109–111; ks. myös liite, josta ilmenee tuomiokuntien kärjäkuntajakko.

13. Kuusanmäki 1962, s. 12–15, 23–29.

KESKI-SUOMEN TUOMIOKUNNAT ...

laan sen seutukunnat ovat kuuluneet kolmenkin läänin alueelle. Konnevesi puolestaan on vanhaa Rautalampea, josta se irtautui vuonna 1922.¹⁴

Oikeudenkäytön puolesta rautalampiset seudut kulkivat muiden keskisuomalaisien alueiden vanavedessä aina 1700-luvun lopulle. Ne kuuluivat Sääksmäen tuomiokuntaan ja vuodesta 1776 Rautalammin tuomiokuntaan, johon liitettiin tuolloin myös Pieksämäen pitäjä. Ero tapahtui 1790-luvulla, jolloin Konnevesi ja osa hankasalmelaisista alueista jäivät Rautalammin tuomiokuntaan, kun valtaosa pohjoista Keski-Suomea siirtyi Pohjanmaan itäiseen tuomiokuntaan.¹⁵

Aiemmin Kangasniemeen kuuluneet Hankasalmen seudut ovat ennen liitosta olleet ensin Suur-Savon tuomiokunnan ja vuodesta 1832 Mikkelin tuomiokunnan piiriä.¹⁶

Vuonna 1961 Rautalammin tuomiokunta järjestettiin uudelleen; Hankasalmi siirtyi Pieksämäen tuomiokuntaan ja Konnevesi Suonenjoen tuomiokuntaan.¹⁷

Hämeen lääniin kuuluneet alueet

Keski-Suomen eteläiset pitäjät ovat muodostuneet omaksi oikeudelliseksi alueekseen erillään Jyväskylän pohjoispuolisesta Keski-Suomesta. Jako konkretisoitui 1700-luvun lopulla läänijaon muuttuessa. Vanha Sääksmäen tuomiokunta, johon olivat kuuluneet Keski-Suomen ydinalueet Viitasaarelta Jämsään, jaettiin vuonna 1776 uutta lääni- ja hovioikeuspiirijakoa vastaavaksi. Hämeen läänin puoleiset pitäjät pysyivät edelleen Turun hovioikeuspiirissä.

Jämsä ja pääosa Korpilahden seuduista (Hämeen läänin puoleinen osa eli maapuoli) jäivät näin 1700-luvun lopulla edelleen Sääksmäen tuo-

14. Saloheimo 1966, s. 27, 54–56; Laitinen 1988, s. 318; Niskanen 1976, s. 584.

15. Valtionarkiston yleisluettelo I; Heilimo 1992 (1939), s. 269–271; Rautalammin tuomiokunnan arkistoa säilytetään Joensuun maakunta-arkistossa.

16. Valtionarkiston yleisluettelo I; Heilimo 1992 (1939), s. 269–271; Mikkelin tuomiokunnan arkistoa säilytetään Mikkelin maakunta-arkistossa.

17. Asetuskokoelma 414/1961.

PÄIVI ROSSI

miokuntaan. Sen jakauduttua Sääksmäen yliseen ja aliseen piiriin vuonna 1796, nämä kuuluivat ylienen tuomiokunnan alueeseen.¹⁸

Jämsän tuomiokunta, joka toimi vielä 1990-luvun alussa, perustettiin vuonna 1845. Toimintansa se on aloitti vuonna 1847. Tuomiokuntaan kuului vanhasta Sääksmäen ylisestä tuomiokunnasta jämsäläisten ja korpilahtelaisten alu-eiden lisäksi Längelmäen seutu. Uutena osana siihen liitettiin Padasjoen ja Kuhmoisten käräjäkunta, jonka pitäjät olivat aiemmin kuuluneet Hollolan tuomiokuntaan. Kaiken kaikkiaan Jämsän tuomiokunta on ollut hyvin vakiintunut jo puolentoista sataa vuotta.¹⁹

Mikkelin lääniin kuuluneet alueet

Hämäläisillä alueilla tehtiin myös sisäisiä rajankäyntejä. Hallinnolliseksi jakajaksi pikkuvihan jälkeen vuonna 1747 muodostui Päijänne, jonka länsipuoli kuului Hämeen lääniin ja itäpuoli (Savonlinnan ja) Kymenkartanon, myöhemmin Mikkelin lääniin.

Päijänteen itäpuolen pitäjien hallinnollinen asema läänien rajamailla oli vaihteleva. Leivonmäki, Joutsa ja Luhanka kuuluivat Suur-Sysmän alueisiin, jonka oikeusasiat hoidettiin pitkään Hollolan tuomiokunnassa. Tuomiokunta jaettiin kahtia vuonna 1783, ja itähämäläiset alueet tulivat kuulumaan läänijaon mukaisesti Kymenkartanon läänissä toimivaan Hollolan tuomiokuntaan. Tuomiokunnasta tuli vuonna 1832 Heinolan tuomiokunta.²⁰ Se oli muutamia vuosia 1830-luvulla Vaasan hovioikeuden alainen, koska 1831 perustettu Mikkelin lääni kuului sen piiriin. Vuosikymmenen lopulla se siirrettiin kuitenkin perustetun Viipurin hovioikeuden alueisiin.²¹

18. Valtionarkiston yleisluettelo I; Holmberg 1959, s. 70–71.

19. Valtionarkiston yleisluettelo I; Jämsän tuomiokunnan arkistoluettelo; Holmberg 1959, s. 70–71.

20. Kulha 1966, s. 18–21; Valtionarkiston yleisluettelo I; Holmberg 1959, s. 76, 95; Heilimo 1992 (1939), s. 270–271; Hollolan tuomiokunnan arkistoa säilytetään Hämeenlinnan maakunta-arkistossa ja Heinolan tuomiokunnan arkistoa Mikkelin maakunta-arkistossa. Heinolan tuomiokunnan arkistossa aineisto alkaa jo 1700-luvulla, joten Mikkelistä löytyy itähämäläisiä pitäjiä koskevia asiakirjoja jo 1830-lukua varhaisemmalta ajalta.

21. Alkio, s. 96, 98.

Myös Korpilahden pitäjän Kymenkartanon lääniin kuuluvat kylät (vesipuoli) kuuluivat 1700-luvun lopulta samaan Hollolan ja myöhemmin Heinolan tuomiokuntaan kuin itähämmäläiset pitäjät. Kun kylät liitettiin vuonna 1870 Hämeen lääniin, myös tuomiokunta vaihtui Heinolan tuomiokunnasta Jämsän tuomiokuntaan. Oma Korpilahden käräjäkunta perustettiin parikymmentä vuotta myöhemmin.²²

*Jyväskylän maakunta-arkistossa säilytettävät
tuomiokuntien arkistot oikeudenhoidon
aluejaon kuvaajana*

Tiettyä pitäjää koskevien asiakirjojen etsiminen maakunta-arkistossa säilytettävistä tuomiokuntien arkistoista on 1800-luvun lopulta lähtien suhteellisen ongelmaton, koska aineistot löytyvät aina sen mukaan minkä tuomiokunnan ja käräjäkunnan alueelle seutu on kuulunut.²³ Vanhempien aineistojen kanssa yllätyksiä kuitenkin saattaa tulla, sillä sellaisia tarkan hallintohistorian mukaisia arkistonmuodostajia kuin Rautalammin tuomiokunta tai Pohjanmaan itäinen tuomiokunta tai Laukaan tuomiokunta ei Jyväskylän maakunta-arkistosta löydy. Niiden asiakirjat on järjestetty arkistonmuodostajina nuorempien tuomiokuntien yhteyteen.

Arkistojen proveniensi

Maakunta-arkistoa perustettaessa Jyväskylään siirrettiin Vaasan maakunta-arkistosta Jyväskylän, Saarijärven ja Viitasaaren tuomiokunnan "arkistoa-aineisia". Käytännössä nämä arkistokokonaisuudet sisälsivät ensimmäisen Rautalammin tuomiokunnan asiakirjoja ja Pohjanmaan itäisen tuomiokun-

22. Jämsän tuomiokunnan arkistoluettelo; Heilimo 1992 (1939), s. 273.

23. Vrt. liite.

PÄIVI ROSSI

nan sekä sen seuraajien arkistot lähes täydellisesti. Hämeenlinnan maakunta-arkistosta siirrettiin Jämsän tuomiokunnan arkisto.²⁴

Aineiston järjestys on säilytetty Jyväskylässä sellaisena kuin se oli luovutettaessa. Arkistonmuodostajiksi vakiintui näin reversaalien mukaiset tuomiokunnat, vaikka aineisto oli siis parhaimmillaan yli sata vuotta organisaatioita vanhempaa.

Jyväskylän, Saarijärven ja Viitasaaren tuomiokuntien arkistoissa asiakirjat alkavat jo vuonna 1776. Vanhimmat asiakirjat on mahdollisimman pitkälle vanhaa kärjäkuntajakoa noudattaen sijoitettu em. arkistonmuodostajien arkistoihin. Asiakirjat jatkuvat siis seuraajaviranomaisen arkistossa, ja niillä on toissijainen proveniensi.

Tämäkin proveniensi on jo vanha. Tuomiokuntien konseptituomiokirjat vuotta 1810 vanhemmalta osalta määrättiin vuonna 1891 siirrettäväksi kihlakunnanoikeuksien arkistoista valtionarkistoon, jossa ne järjestettiin 1800-luvun lopun tuomiokuntajakoa noudattaen. Valtionarkistosta asiakirjat siirrettiin aikoinaan maakunta-arkistoihin.²⁵

Vuodesta 1810 alkava osuus koostuu suoraan tuomiokuntien luovutuksista maakunta-arkistoihin. Proveniensiin on näin vaikuttanut myös tuomiokuntien ja kihlakunnanoikeuksien omat järjestelyperiaatteet. Esimerkiksi Jämsän tuomiokunnan luovuttaessa vanhinta aineistoaan Hämeenlinnan maakunta-arkistoon vuonna 1927 oli Jämsän kärjäkunnan tuomiokirjat järjestetty katkeamattomiksi sarjoiksi vuosina 1828–1876.²⁶ Kärjäkunta kuului kuitenkin vasta vuodesta 1847 uuteen Jämsän tuomiokuntaan, sitä ennen se oli osa Sääksmäen ylistä tuomiokuntaa. Vuosien 1828–1846 asiakirjojen tarkka provenienssin mukainen sijoituspaikka olisi siten ollut Sääksmäen ylisen tuomiokunnan arkistossa oleva Jämsän kärjäkunta. Esimerkki kertoo toisaalta siitä, että käytännössä kärjäkunta on ollut hyvin keskeisessä asemassa tuomiokuntien arkistonmuodostuksessa.

24. JyMA, Viranomaisten luovutusluettelot 1967–1989.

25. Kerkkonen 1988, s. 122–124; Turun maakunta-arkiston yleisluettelo, s. 22; Vaasan maakunta-arkiston ylitarkastaja Marja Mikolalta saadun tiedon mukaan valtionarkisto luovutti ko. asiakirjat Vaasaan joulukuussa 1955.

26. JyMA, Viranomaisten luovutusluettelot 1967–1989; Hämeenlinnasta tulleet luovutusluettelot ovat alkuperäisiä Jämsän tuomiokunnan reversaaleja vuosilta 1927–1959.

KESKI-SUOMEN TUOMIOKUNNAT ...

Tuomiokuntien proveniensiin liittyviä ongelmia käsiteltiin vuoden 1963 arkistokokouksessa, jossa suositeltiin alkuperäisen järjestyksen palauttamista.²⁷ Työlästä uudelleenjärjestelyä ei Jyväskylässä ole kuitenkaan tehty; se rikkoisi jälleen jo vuosikymmeniä voimassa olleen provenienssin, ja käytössä saattaisi ilmetä uudet ongelmat.

Asiakirjojen käyttö

Tuomiokuntien toissijaisella provenienssilla on käytännössä hyvät ja huonot puolensa. Se toimii hyvin Keski-Suomen ydinalueisiin kuuluvien pitäjien, sellaisten kuin Laukaa tai Saarijärvi kohdalla, koska niitä koskevat tuomiokirjasarjat löytyvät ongelmattomasti yhden tuomiokunnan ja kärjäkunnan sisältä. Tiukassa alkuperäisessä provenienssissa pitäydyttäessä esimerkiksi Laukaan tuomiokirjat jakaantuisivat viiden eriaikaisen tuomiokunnan arkistoihin!²⁸

Nuorempien pitäjien varhaisempaa historiaa tutkittaessa arkistonmuodostus vaatii aina tutkijalta pitäjän hallintohistorian selvittämistä, siinäkin tapauksessa että alkuperäinen provenienssi olisi säilytetty. Käytännössä on siis selvitettävä, mihin vanhaan pitäjään tai emäseurakuntaan alue on kuulunut ja mitä arkistoa tämän mukaisesti on lähdettävä tutkimaan. Esimerkiksi Äänekoskeen liittyvät tuomiokirjat löytyvät selkeästi Viitasaaren tuomiokunnan Laukaan kärjäkunnasta 1910-luvulta lähtien, mutta vanhempia aluetta koskevia pöytäkirjoja täytyy etsiä Viitasaaren tuomiokunnan lisäksi Saarijärven tuomiokunnan arkistosta, koska Äänekoski on muodostettu Laukaan ja Saarijärven osista.²⁹

Toissijaisen provenienssin tyypillisimmät ongelmat liittyvät sidoksiin, joihin on aikoinaan koottu kaikkien tuomiokuntaan kuuluvien kärjäkuntien pöytäkirjoja. Esimerkiksi Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan 1800-

27. Vanhanen 1994, s. 140.

28. Sääksmäen tmk 1776, Rautalammin tmk 1776–1796, Pohjanmaan itäinen tmk 1796–1862, Laukaan tmk 1863–1890 ja Viitasaaren tmk 1890–1969.

29. Vrt. liite.

luvun alun ilmoitusasiain pöytäkirjoista³⁰ valtaosa on sidottu koko tuomiokunnan osalta vuosittain yhdeksi sidokseksi. Uudelleenjärjestelyjen myötä koko tuomiokunta on "kadonnut", ja sen kolmen kärjäkunnan eli Saarijärven, Laukaan ja Keuruun asiakirjat ovat pääsääntöisesti päätyneet eri tuomiokuntien arkistoihin. Yhteisiä sidoksia ei ole luonnollisesti voitu lähteä jakamaan, joten ne on sijoitettu johonkin mainituista kärjäkunnista. Muiden kärjäkuntien kohdalla asiakirjojen sisältö ja säilytyspaikka on täytynyt selvittää arkistoluettelon lisämerkintöjen avulla.

Yllätyksiä voivat aiheuttaa myös sellaiset (raja)pitäjät, jotka eivät kuulu Keski-Suomeen, mutta joiden asiakirjoja löytyy vanhojen hallinnollisten rajojen vaikutuksen vuoksi Jyväskylän maakunta-arkistosta.

Tästä esimerkkinä käy Virrat ja Ähtäri, jotka molemmat kuuluivat vuodesta 1776 ensin Rautalammin ja sitten Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan Keuruun kärjäkuntaan vuoteen 1838 asti. Tästä lähtien Virrat ja Ähtäri muodostivat oman kärjäkuntansa, joka kuului ensin Pohjanmaan itäiseen tuomiokuntaan, vuosina 1865–1939 Jyväskylän tuomiokuntaan ja lopulta Alavuden tuomiokuntaan.³¹

Virtain ja Ähtärin asiakirjoja löytyy näin ollen 1700-luvun lopulta 1830-luvulle Keuruun kärjäkunnasta, joka maakunta-arkiston toissijaisen provenienssin mukaisesti on osa Jyväskylän tuomiokuntaa. Kun Virrat ja Ähtäri muodostivat oman kärjäkuntansa vuonna 1838, muodostui myös sen asiakirjoista oma kokonaisuutensa. Koska alue ei kuulu Keski-Suomen lääniin, säilytetään pääosaa kärjäkunnan asiakirjoista nykyisin Vaasan maakunta-arkistossa.

Vastaavanlaisia löytöjä voi tehdä myös Jämsän tuomiokunnan arkistosta. Tuomiokuntaan kuuluva materiaali alkaa 1820-luvulta, koska myös se sisältää jonkin verran edeltäjiensä, Sääksmäen ylisen ja Hollolan tuomiokunnan, asiakirjoja. Juuri näiden edeltäjävuosien 1828–1846 asiakirjoista voi tavata sellaisia umpihämäläisiä pitäjiä kuin Hattula tai Hollola. Ja yksi Jämsän tuomiokunnan kärjäkunnistahan on myös täysin hämäläinen (Längelmäki). Löydöt johtuvat toisaalta koko tuomiokunnan käsittävistä yhteensidotuista sidoksista ja toisaalta siitä, että hämäläisistä kärjä-

30. Ilmoitusasiain pöytäkirjat ks. Timo Pitkäsän artikkeli.

31. Jyväskylän maakunta-arkistossa säilytettävä Virtain ja Ähtärin kärjäkunnan arkistoluettelo.

kunnista huolimatta aineisto siirrettiin aikoinaan Jyväskylään kokonaisuudessaan provenienssia kunnioittaen.

Kaiken kaikkiaan ongelmallisten pitäjien kohdalla kannattaa selvittää historian ohella myös se, mihin *käräjäkuntaan* pitäjä on kuulunut. Käräjäkuntien tasolla arkistojen järjestys on yleensä lähimmillään alkuperäistä arkistonmuodostusta.

Provenienssissa tapahtuneet muutokset on muistettava myös silloin, kun Kansallisarkistossa säilytettäviä renovoituja tuomiokirjoja vertailee maakunta-arkistossa säilytettäviin vastaaviin pöytäkirjoihin. Renovoidut tuomiokirjat on järjestetty alkuperäisen tuomiokuntajaotuksen mukaisesti. Myös osassa maakunta-arkistoja on palautettu tuomiokuntien arkistoihin mahdollisimman lähellä alkuperäistä oleva järjestys.

Tuomiokuntien arkistojen ominaispiirteet

Tuomiokuntien arkistot ovat maakunta-arkiston tutkituimpia aineistoja sekä monipuolisuutensa että ajallisen ja määrällisen laajuutensa ansiosta. Tuomiokunnat ovat olleet paikallisia oikeusviranomaisia ja toimineet hovioikeuksien valvonnassa; käräjäkunnat ovat taas olleet keskeisiä toimintayksiköitä tuomiokunnan sisällä ja niiden asema myös tuomiokunnan arkistonmuodostuksessa on keskeinen.

Tutkijan on työtä rajatessaan selvitettävä mm. tutkittavan alueen oikeushallinnollinen historia, varsinkin pitäjien muodostuminen ja niiden kuuluminen käräjäkuntiin. Koska Jyväskylän maakunta-arkistossa säilytettävissä tuomiokuntien arkistoissa ei ole voimassa asiakirjojen alkuperäinen järjestys, on syytä kuitenkin varautua siihen, että tällä alueella hallintohistoria ei suoraan peilaudu arkistoissa. Pääsääntöisesti maakunta-arkistosta löytyvät Keski-Suomen kuntia koskevat alioikeuksien arkistot 1700-luvun lopulta ainakin 1940-luvulle. Vanhempaa aineistoa on etsittävä Kansallisarkistossa olevasta hovioikeuden renovoitujen tuomiokirjojen sarjasta tai muiden maakunta-arkistojen vanhemmista tuomiokuntien arkistoista.

Uudelleenjärjestelyistä huolimatta Jyväskylän maakunta-arkiston tuomiokuntien aineistojen käyttö on yleensä selkeää. Kaikista tuomiokunnista ja käräjäkunnista on olemassa arkistoluettelot, joiden johdantoihin sisältyy

PÄIVI ROSSI

selvitystä niiden historiasta. Arkistoihin on tehty maakunta-arkistossa erilaisia apuluetteloita, jotka ovat tutkijoiden käytettävissä. Luetteloihin lisättävä kuvailu tulee toivottavasti myös selkeyttämään niiden käyttöä.

KESKI-SUOMEN TUOMIOKUNNAT ...

LÄHDELUETTELO

ARKISTOLÄHTEET

Jyväskylän maakunta-arkiston virka-arkisto (JyMA)

Valtion viranomaisten luovutusluettelot 1967–1989

Jyväskylän, Jämsän, Saarijärven ja Viitasaaren tuomiokuntien arkistoluettelot (käytössä tutkijasalissa)

Jyväskylän raastuvanoikeuden ja maistraatin arkistoluettelo (käytössä tutkijasalissa)

Virtain ja Ähtärin käräjäkunnan arkistoluettelo (kopio Vaasan maakunta-arkistosta, käytössä tutkijasalissa)

VIRALLISJULKAISUT JA KIRJALLISUUS

ALKIO 1976: Alkio Paavo, Vaasan hovioikeuspiirin tuomiokunnat 1776–1976. Vaasa.

HEILIMO 1992 (1939): Heilimo Eino, Viipurin hovioikeus ja sen jaointu. Wiipurin Itä-Suomen hovioikeus 1839–1989. Jyväskylä 1992. Julkaistu alunperin jo vuonna 1939 teoksessa Viipurin hovioikeus 1839–1939.

HOLMBERG 1959: Holmberg Håkan, Suomen tuomiokunnat ja kihlakunnantuomarit. Vammala.

KERKKONEN 1988: Kerkkonen Martti, Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen. Helsinki.

KERÄNEN 1978: Keränen Jorma, Konginkankaan alue, asutus ja väestö. Konginkankaan kirja. Jyväskylä.

KULHA 1966: Kulha Keijo K., Sysmän pitäjän historia III. Jyväskylä.

KUOKKANEN 1993: Kuokkanen Pertti, Toivakan historia. Toim. Marja-Leena Laitinen. Jyväskylä.

KUUSAANMÄKI 1962: Kuusanmäki Jussi, Jyväskylän raastuvanoikeus ja maistraatti 100-vuotta 1862–1962. Jyväskylä.

LAITINEN 1988: Laitinen Erkki, Hallinto- ja poliittis-yhteiskunnallinen kehitys. Keski-Suomen historia 2. Jyväskylä.

MAAKUNTA-ARKISTOJEN YLEISLUETTELOT: I Hämeenlinnan maakunta-arkisto, Uudenmaan läänin paikalliset arkistot valtionarkistossa. Helsinki 1985; II Turun maakunta-arkisto. Helsinki 1988; III Joensuun ja Mikkelin maakunta-arkistot. Helsinki 1992; Jyväskylän, Vaasan ja Oulun maakunta-arkistojen yleisluetteloiden uusia painoksia valmistellaan. Päivitetyt yleisluettelot tutkittavissa Jyväskylän maakunta-arkistossa.

NISKANEN 1976: Niskanen Aulikki, Konneveden kunnallista elämää kuntakokousten kautena. Konneveden kirja. Kuopio.

ORRMAN 1994: Orrman Eljas, Arkistot asiakirjojen kokonaisuuksina sekä niiden käytön apuvälineet. Suomen historian asiakirjalähteet. Porvoo.

RENVALL 1965: Renvall Pentti, Nykyaajan historiantutkimus. Porvoo.

SAARENHEIMO 1994: Saarenheimo Juhani, Tuomioistuinten asiakirjat. Suomen historian asiakirjalähteet. Porvoo.

SALOHEIMO 1966: Saloheimo Veijo, Hankasalmen vaiheita v. 1552–1870. Hankasalmen kirja. Pieksämäki.

SINISALO 1993: Sinisalo Hannu, Uurainen, Kuukan kappelista nykypäivään. Jyväskylä 1993. Suomen asetuskoelma 1961.,

Valtionarkiston yleisluettelo I. Helsinki 1956.

VANHANEN 1994: Vanhanen Leena, Katsaus provenienssiperiaatteen soveltamiseen Suomessa virastojen organisaatiomuutosten yhteydessä. Arkisto, Arkistoyhdistyksen julkaisuja 5. Helsinki.

PÄIVI ROSSI

LIITE

JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTOSSA OLEVAT TUOMIOKUNNAT JA NIIDEN
KÄRÄJÄKUNNAT

Jyväskylän tuomiokunta

Jyväskylän kärjäkunta
Keuruun kärjäkunta

Jämsän tuomiokunta

Jämsän kärjäkunta
Korpilahden kärjäkunta
Padasjoen ja Kuhmoisten kärjäkunta
Längelmäen kärjäkunta

Saarijärven tuomiokunta

Saarijärven kärjäkunta
Kivijärven kärjäkunta
Karstulan kärjäkunta

Viitasaaren tuomiokunta

Viitasaaren kärjäkunta
Laukaan kärjäkunta (-1955)
Konginkankaan ja Sumiaisten kärjäkunta (-1955)
Pihlputaan kärjäkunta
Äänekosken kärjäkunta (1956-)

KESKI-SUOMEN TUOMIOKUNNAT ...

KUNNITTAINEN HAKEMISTO JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTOSSA SÄILYTETTÄVIIN TUOMIOKUNTIEN JA KÄRÄJÄKUNTIEN ASIAKIRJOIHIN¹

Kunta	Tuomiokunta, kärjäkunta ja rajavuodet ²
Asikkala	Jämsän tmk, Padasjoen ja Kuhmoisten kk ilm. asiat 1839
Eräjärvi	Jämsän tmk, Längelmäen kk 1828–1972
Hattula	Jämsän tmk, Jämsän kk 1822–1867
Haukivuori	Viitasaaren tmk, Laukaan kk ilm. asiat 1777–1790
Hollola	Jämsän tmk, Padasjoen ja Kuhmoisten kk ilm. asiat 1839
Jyväskylän kaupunki	Viitasaaren tmk, Laukaan kk (1776) 1837–1862 Jyväskylän raastuvanoikeus (1837) 1862–1965
Jyväskylän mlk	Viitasaaren tmk, Laukaan kk 1776–1864 Jyväskylän tmk, Jyväskylän kk 1864–1939
Jämsä	Jämsän tmk, Jämsän kk 1828–1959
Jämsänkoski	Jämsän tmk, Jämsän kk 1828–1959
Kannonkoski	Viitasaaren tmk, Viitasaaren kk 1776–1869 Saarijärven tmk, Kivijärven kk 1869–1969 Ks. myös Viitasaari ³
Karstula	Saarijärven tmk, Saarijärven kk 1776–1890 Saarijärven tmk, Karstulan kk 1890–1969
Keuruu	Jyväskylän tmk, Keuruun kk 1776–1939
Kinnula	Viitasaaren tmk, Viitasaaren kk 1776–1869 Saarijärven tmk, Kivijärven kk 1869–1969

1. Lähteet: JyMA, Jyväskylän, Jämsän, Saarijärven ja Viitasaaren tuomiokuntien arkistoluettelot, Valtionarkiston yleisluettelo I. Tuomiokuntien arkistot eivät ole alkuperäisen provenienssin mukaisessa järjestyksessä!
2. Vuodet ovat keskeisten asiakirjasarjojen rajavuosia, sarjojen rajavuosissa on kuitenkin vaihteluita. Jos kuntaan liittyviä asiakirjoja on vain yksittäisessä sarjassa, on myös sarja mainittu.
3. Kannonkoski on muodostettu vuonna 1933 Kivijärven ja Viitasaaren osista.

PÄIVI ROSSI

Kivijärvi	Viitasaaren tmk, Viitasaaren kk 1776–1869 Saarijärven tmk, Kivijärven kk 1869–1969
Konginkangas	Viitasaaren tmk, Viitasaaren kk 1776–1890 Viitasaaren tmk, Konginkankaan ja Sumiaisten kk 1890–1955 Viitasaaren tmk, Äänekosken kk 1956–1969 Ks. myös Saarijärvi ⁴
Korpilahti ⁵	Jämsän tmk, Jämsän kk 1828–1888 Jämsän tmk, Korpilahden kk 1889–1959
Koskenpää	Jämsän tmk, Jämsän kk 1828–1959
Kuhmalahdi	Jämsän tmk, Jämsän kk 1828–1846
Kuhmoinen	Jämsän tmk, Padasjoen ja Kuhmoisten kk 1837–1959
Kuorevesi (osa)	Jämsän tmk, Längelmäen kk 1828–1922
Kyyjärvi	Saarijärven tmk, Saarijärven kk 1776–1890 Saarijärven tmk, Karstulan kk 1890–1969
Laukaa	Viitasaaren tmk, Laukaan kk 1776–1955 Viitasaaren tmk, Äänekosken kk 1956–1969
Längelmäki	Jämsän tmk, Längelmäen kk 1828–1972
Multia	Jyväskylän tmk, Keuruun kk 1776–1939
Muurame	Jämsän tmk, Jämsän kk 1828–1888 Jämsän tmk, Korpilahden kk 1889–1959
Padasjoki	Jämsän tmk, Padasjoen ja Kuhmoisten kk 1837–1959
Petäjävesi	Jyväskylän tmk, Keuruun kk 1776–1781 Viitasaaren tmk, Laukaan kk 1781–1864 Jyväskylän tmk, Jyväskylän kk 1864–1939
Pieksämäki	Viitasaaren tmk, Laukaan kk ilm. asiat 1777–1797

-
4. Keränen 1978, s. 16; Konginkangas on muodostettu Viitasaaren ja Saarijärven kylistä. JyMA:ssa tehdyn tuomiokuntien arkiston apuluettelossa se on merkitty Viitasaaren käärijäkuntaan kuuluvaksi rukoushuonekunnaksi vuodesta 1864.
 5. Vanhimmat tiedot koskevat vain Korpilahden Hämeen läänin puoleista osaa (maapuoli); Mikkelin läänin puoleinen osa (vesipuoli) siirrettiin Jämsän tuomiokuntaan vasta vuonna 1870.

KESKI-SUOMEN TUOMIOKUNNAT ...

Pihlajavesi	Jyväskylän tmk, Keuruun kk 1776–1939
Pihtipudas	Viitasaaren tmk, Viitasaaren kk 1776–1890 Viitasaaren tmk, Pihtiputaan kk 1890–1969
Pylkönmäki	Saarijärven tmk, Saarijärven kk 1776–1969 Ks. myös Karstula ⁶
Pälkäne	Jämsän tmk, Jämsän kk 1824–1846
Rautalampi	Viitasaaren tmk, Laukaan kk ilm. asiat 1777–1797
Ruovesi (Pohjaslahden kylä)	Jyväskylän tmk, Keuruun kk 1796–1838 (1872)
Saarijärvi	Saarijärven tmk, Saarijärven kk 1776–1969
Sahalahti (Pajulahden kylä)	Jämsän tmk, Längelmäen kk 1828–1914
Sumiainen	Viitasaaren tmk, Laukaan kk 1776–1890 Viitasaaren tmk, Konginkankaan ja Sumiaisten kk 1890–1955 Viitasaaren tmk, Äänekosken kk 1896–1969
Suolahti	Viitasaaren tmk, Laukaan kk 1776–1955 Viitasaaren tmk, Äänekosken kk 1956–1969 Ks. myös Saarijärvi ⁷
Säynätsalo	Jämsän tmk, Jämsän kk 1828–1888 Jämsän tmk, Korpilahden kk 1889–1959
Toivakka	Viitasaaren tmk, Laukaan kk 1776–1864 Jyväskylän tmk, Jyväskylän kk 1864–1939 Ks. myös Laukaa ja Korpilahti ⁸
Tyrväntö	Jämsän tmk, Jämsän kk 1828–1846
Uurainen	Saarijärven tmk, Saarijärven kk 1776–1969

-
6. Pylkönmäki on muodostettu vuonna 1914 Saarijärven ja Karstulan osista. Osa pitäjistä kuului Karstulan käräjäkuntaan vuoteen 1920.
 7. Suolahti on erotettu vuonna 1932 Äänekoskesta, joka on puolestaan muodostettu vuonna 1910 Laukaan ja Saarijärven osista. Äänekosken asioita käsiteltiin osin Saarijärven käräjillä vuoteen 1917 asti.
 8. Kuokkanen 1993, s. 97; Toivakan kunta on perustettu 1910 Jyväskylän pitäjän osasta, 1930-luvun alkuun mennessä siihen liitettiin kylä sekä Laukaasta että Korpilahdesta.

PÄIVI ROSSI

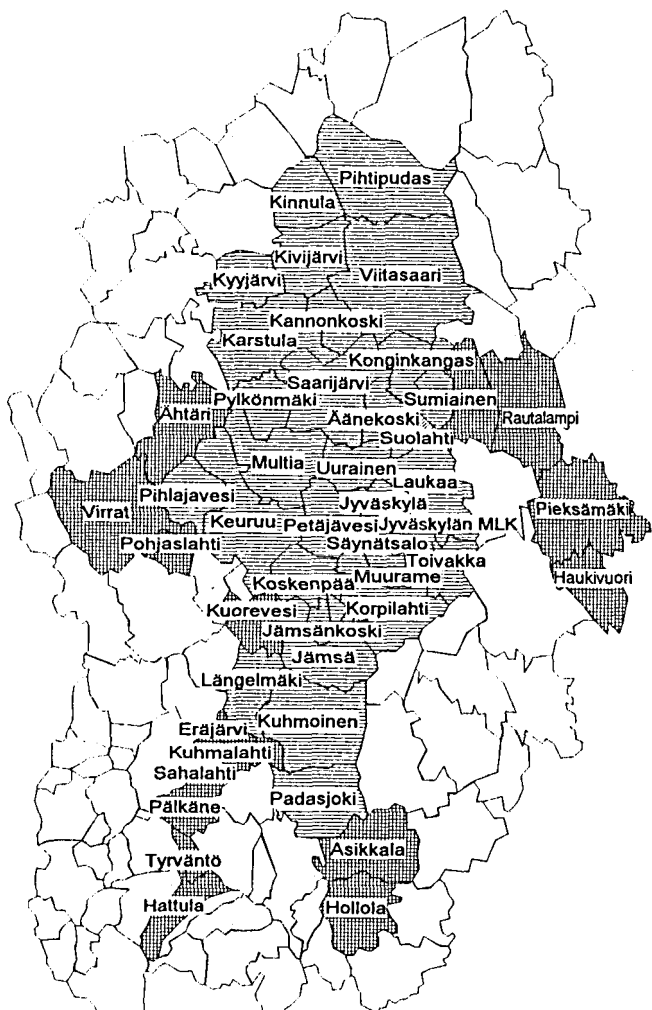
Ks. myös Laukaa⁹

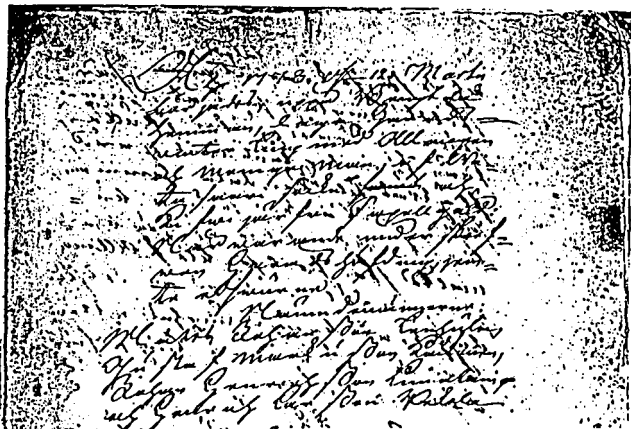
Viitasaari	Viitasaaren tmk, Viitasaaren kk 1776–1969
Virrat	Jyväskylän tmk, Keuruun kk 1776–1838 (1930)
Ähtäri	Jyväskylän tmk, Keuruun kk 1776–1838 (1930)
Äänekoski	Saarijärven tmk, Saarijärven kk 1776–1916 ¹⁰ / Viitasaaren tmk, Laukaan kk 1776–1955 Viitasaaren tmk, Äänekosken kk 1956–1969

-
9. Sinisalo 1993, s. 42–43; Uuraisten kappeli on muodostettu 1850-luvulla Saarijärven ja Laukaan osista.
 10. Äänekoski on muodostettu vuonna 1910 Laukaan ja Saarijärven osista. Äänekosken asioita käsiteltiin osin Saarijärven käräjillä vielä tämänkin jälkeen.

JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTOSSA SÄILYTET- TÄVIEN TUOMIOKUNTIEN ARKISTOJEN MAANTIE- TEELLINEN KATTAVUUS

- KUNTIA KOSKEVAT ASIAKIRJASARJAT KATTAVIA
- KUNTIA KOSKEVAT ASIAKIRJASARJAT EIVÄT TÄYDELLISIÄ TAI VAIN YKSITTÄISIÄ ASIAKIRJOJA

Vuosisatojen kuluessa tuomiokirjojen ulkoasu on muuttunut, mutta rakenne ja sisältö ovat pysyneet lähes muuttumattomina. Kuvassa Jyväskylän maakunta-arkistossa säilytettävät Viitasaaren tuomiokunnan varsinaisiasiain pöytäkirjat vuosilta 1778 ja 1969.

Vuonna 1969 syyskuun 29 päivänä alkoi ja joulukuun mainittuina päivinä jatkui Viitasaaren tuomiokuntaan kuuluvan Viitasaaren kirkkukunnan varsinaisten syyskirkkujen ensimmäinen (I) yleinen istunto Seurakuntatalossa Viitasaaren kunnan Haccanlemon kylässä. Kihlakunnanolkeuden puheenjohtajana toimi allekirjoittanut tuomiokunnan tuomari ja sen jäseninä olivat seuraavat kirkkukunnan

L a u t a m i e h t i :

Hatti Paasinen ja Vihtori Käniläinen, herastuomareita, sekä Otto Ikäheinen, Arvi Hatti Kempainen, Severi Kumpulainen, Tauno Rajalin ja Urho Riihelä.

Sitten kun Viitasaaren seurakunnan kappalainen Kalevi Totila oli kirkkopaikalla pitänyt kirkkijäsaarnan kihlakunnanolkeuden puheenjohtajan ja jäsenten sekä kirkkijäyhteisön saapuvilla olleissa, kihlakunnanolkeus kokoontui ensiksi mainittuna päivänä kello 10.30, jolloin tämä yleinen istunto ja kirkkijäsaarna julistettiin alkanneeksi. Sen jälkeen ryhdyttiin käsittelemään tähän istuntoon lykkätyjä ja haastettuja sekä muuten käsiteltäviksi ilmoitettuja juttuja ja asioita, kuten nämä varsinaisasiainpöytäkirja sekä erikseen pidetyt lainhuudatus-, kiinteistökiinnitys-, holhou- ja avioehtonasiainpöytäkirjat osoittavasti.

Merkittiin, että virallisiksi syyskirkko ilmoitettiin Viitasaaren piirin niissäles Matti Lehtinen.

TIMO PITKÄNEN

Tuomiokunnan asiakirja-aineisto

Johdanto

Kihlakuntien kärjälaitos luotiin 1400-luvun alussa. Käräjät olivat kruunun alaisena toimiva paikallistason itsehallintoelin. Käräjillä käsiteltiin aluksi sekä hallinnollisia että oikeudellisia kysymyksiä, sillä hallinto ja oikeudenhoito eivät olleet eriytyneet toisistaan.¹

Kärjälaitos eli kukoistusaikaansa 1500- ja 1600-luvulla. Kuninkaan vallan voimistuminen ja hallinnon yhtenäistäminen johtivat kuitenkin 1600- ja 1700-luvun kuluessa kärjälaitoksen aseman muuttumiseen: käräjien ote paikallishallinnosta heikkeni ja tehtävät siirtyivät kruunun viranomaisten ja pitäjänkokouksen hoidettaviksi. Oikeudellinen vallankäyttö alkoi eriytyä muusta hallinnosta.²

1600-luvulla luotiin perusta modernille oikeudenkäyntimenettelylle. Vuonna 1614 perustettiin Svean Hovioikeus ja säädettiin oikeudenkäyntiordinantia. Vuosisadan lopulla annetut kuninkaalliset säädökset, erityisesti vuoden 1695 oikeudenkäyntijärjestys, muokkasivat edelleen tuomioistuimenmenettelyä. Kehitys on nähtävissä jo pelkästään tuomiokirjojen rakenteen muuttumisessa. Muutos kohti keskitettyä valtiollista riidanratkaisumallia korosti nopeita ratkaisuja ja asiantuntemusta sekä luku- ja kirjoitustaitoa.³

Maaseudulla käräjiä pidettiin yleensä kolmesti vuodessa. Kristofferin maanlaissa vuodelta 1442 määrättiin kolmesta käräjäajasta: käräjiä pidet-

1. Soikkanen, s. 10–11.

2. Mäntylä, s. 145.

3. Letto-Vanamo, s. 31.

tiin keväisin "...cadennest kymmenest päüäst Ioulun iälkin, niijn 9. wijko paaston asti", kesäisin "...Waborgh Messusta, niijn P. iohanexen kastaian päüän asti.", syksyisin "...Mickelin päüäst, niijn aduentin."⁴ Mikäli maakunnassa ei tarvittu kolmia käräjiä, saattoi tuomari harkintansa mukaan pitää vain kahdet.⁵ Esimerkiksi Keski-Suomen tuomiokunnissa käytettiin kahden käräjän järjestelmää. Kevätalvella pidetyistä käräjistä käytettiin nimitystä *talvikäräjät*, syksyn oikeuden istuntoja kutsuttiin *syyskäräjiksi*. Talvi- ja syyskäräjillä käsiteltiin kaikkia käräjien tuomiovaltaan kuuluneita asioita, rikos- ja riita-asioita, kaupanvahvistamisasioita eli lainhuudatuksia, avioehtoja, holhouksia ja testamenttiasioita. Käräjien väliaikana pidettiin yleensä *välikärajiksi* kutsuttuja oikeuden istuntoja. Välikäräjien asialistoille otettiin yleensä nopeaa ratkaisua vaativia asioita, kuten väkivaltarikoksia tai muita vastaavia vakavia tapauksia. Myös asiat, jotka jäivät ajan puutteen vuoksi talvikäräjillä kesken, saatettiin siirtää välikäräjille. Kaupunkien raastuvanoikeuksien kokouksia pidettiin periaatteessa joka viikko kolmena päivänä: maanantaisin, keskiviikkoisin ja lauantaisin.⁶

* * *

Maakunta-arkistoissa säilytetään tuomiokuntien vanhimpia asiakirjoja. Tuomiokunnat velvoitettiin 28.12.1888 annetulla määräyksellä luovuttamaan yli 50 vuotta vanhat asiakirjansa Kansallisarkistoon. Maakunta-arkistojen perustamisen myötä tarjoutui tilaisuus siirtää tutkimukselle arvokkaat asiakirjat maakuntiin lähemmäs käyttäjiään. Määräyksiä tästä siirrosta annettiin vuosina 1935 ja 1939. Jyväskylän maakunta-arkiston tuomiokunta-aineisto päättyi ensin Vaasaan, josta se vuonna 1967 siirrettiin uuteen perustettuun arkistoon. Arkistoaineistoa on kartuttanut tuomiokuntien maakunta-arkistoon tekemät asiakirjasiirrot, joista tuorein on Pirkanmaan käräjäoikeuden Längelmäen ja Eräjärven käräjäkunnan asiakirjoja sisältävä luovutus.⁷

4. Kristofferin maanlaki: Oikeudenkäymiskaari 1 §; Letto-Vanamo, s. 32.

5. Samling af ... Kuninkaallinen kirje 13.1.1757.

6. Letto-Vanamo 1989, s. 234–235.

7. As. kok. 45/1888; As. kok. 359/1935; As. kok. 18/1939; JyMA:n virka-arkisto: Luovutusluettelo 6.9.1995.

TUOMIOKUNNAN ASIAKIRJA-AINEISTO

Tämän artikkelin tarkoitus on selvittää, minkälaisia asiakirjasarjoja tavallinen tuomiokunta-arkisto sisältää, miten erilaiset asiakirjasarjat ovat syntyneet ja mitä tietoja niistä voi tutkija odottaa löytävänsä. Tarkoituksena on tarkastella asiakirja-aineistoa sekä historian tutkimuksen että arkistotieteen näkökulmasta.

Tarkasteluajankohdaksi on valittu se aikaväli, jonka maakunta-arkistojen tuomiokunta-aineisto pääasiallisesti kattaa eli 1700-luvulta 1900-luvun alkuvuosikymmeniin. Tärkein tuomiokuntien toimintaa ja aineiston kehittymistä ohjannut laki on luonnollisesti vuoden 1734 valtakunnan laki, jonka määräykset olivat voimassa pitkälle 1900-luvun puolelle.⁸ Lakiin tehdyistä lukuisista muutoksista ja lisäyksistä esitetään vain keskeiset ja niistäkin vain tämän tutkimuksen kannalta relevanteimmat piirteet. Varhaisempaa lainsäädäntöä, etupäässä Kristofferin maanlakia vuodelta 1442 on käsitelty etupäässä oikeuskäytännön taustojen selvittämiseksi.

Artikkelissa pyritään myös hahmottamaan asiakirjasarjojen tietosisältöä. Eri asiakirjasarjoista on pyritty tuomaan esille niiden sisältämät perustiedot. Tuomiokunnan asiakirja-aineisto sisältää tietoja paitsi rikos- ja riita-asioista niin myös taloudellisista asioista kuten maakaupoista, konkursseista, velkajärjestelyistä jne. Myös perheeseen ja sukuun liittyviä asioita käsiteltiin käräjillä perukirjoitusten, holhoustapausten ja avioehtojen muodossa. Useat oikeusprosessit ovat lisäksi vaatineet todisteiksi asiaa selventäviä todisteita, jotka on liitetty tai jäljennetty pöytäkirjoihin liitteiksi. Tuntemalla tyyppillisten asiakirjasarjojen tietosisällön voi tutkija säästää vaivaa kerätessään omaan tutkimusaihepiiriinsä liittyvää materiaalia. Sisällön lähdekriittinen tarkastelu on jätetty kunkin tutkijan oman harkinnan ja näkemyksen varaan.

Pöytäkirjat tuomioistuinkäsittelyssä

Pöytäkirja on kokouksesta tai viranomaisen toimittamasta virkatehtävästä laadittu selostus, joka on todiste tilaisuuden olennaisista tapahtumista.

8. Nousiainen, s. 357.

Pöytäkirjan tarkoituksena on hankkia pysyväinen todistekirja kunkin asian käsittelystä.⁹

Keskiajalla ei pidetty tuomioistuimissa varsinaisia pöytäkirjoja, mutta päätöksen saattoi sitä haluava saada kirjallisena erillistä maksua vastaan. Vielä 1500-luvun alussa pöytäkirjamenettely tuomioistuimissa oli tuntematonta. Sen sijaan 1540-luvulta on säilynyt suuri määrä alioikeuksien sakoluetteloita, joihin merkittiin pelkästään maksettujen sakkojen määrä. Vasta 1500-luvun puolivälin tienoilta alkaa tuomioistuimissa yleistyä asioiden kirjaaminen pöytäkirjoihin.¹⁰ Kaupungeissa, joissa hallinto oli kehittyneempää kuin maaseudulla, pöytäkirjojen käyttö päätösten ja tuomioiden kirjaamisessa oli yleisempää.¹¹

Käräjillä esille tulleet asiat kirjattiin käsittelyjärjestyksessä pöytäkirjaan siten, että kullekin jutulle avattiin oma pöytäkirjapykälä. Kustakin istuntopäivästä laadittiin oma pöytäkirjansa. Oikeuden käynnin aikana tuomari tai kirjuri kirjoittivat konseptipöytäkirjan irtolehdistä. Konseptipöytäkirjasta kopioitiin käräjien jälkeen puhtaaksi kirjoitettu versio, joka lähetettiin hovioikeuteen tarkastettavaksi.¹² Kuninkaallisella kirjeellä vuonna 1858 pöytäkirjat määrättiin liitettäväksi sidoksiksi.¹³

Alunperin juttujen vähäisen määrän takia ei ollut tarpeellista laatia pöytäkirjasidoksiin tarkkoja hakemistoja. Hakemistotyypeistä yleisin oli käräjäpöytäkirjanipun alkuun tai loppuun liitetty pykälittäin etenevä selvitys käsitellyistä asioista. Luettelossa on mainittu pykälä, syytetty tai asianomistaja, sekä joskus jutun aihe lyhyesti mainittuna. Haluttu oikeustapaus löytyy selaamalla järjestyksessä hakemistoa tapaus tapaukselta.

Pöytäkirjat laadittiin kaavamuotoisiksi.¹⁴ Tämän vuoksi eri tuomio- ja käräjäkuntien pöytäkirjat ovat jokseenkin samalla tavalla laadittuja. Tosin kirjureiden erilaiset tyylit ja alueelliset erot oikeuskäytännössä toivat asiakirjojen ulkoasuun ja sisältöön vaihtelua. Pöytäkirjojen rakenne noudattaa oikeudenkäyntimenettelyn kaavaa. Pöytäkirjan alussa esitellään

9. Lakiasiaien käsikirja 1924, s. 754–755.

10. Paloposki, s. 107–108.

11. Soikkanen, s. 17; Kirjallisen menettelyn yleistymisestä ks. Letto-Vanamo 1989, s. 223–230 ja Nuosiainen, s. 327.

12. Vuoden 1734 laki: Oikeudenkäyntikaari 2. luku, 6 §.

13. As. kok. 1858.

14. Pöytäkirjojen laatimistekniikasta ks. Gadd 1957.

TUOMIOKUNNAN ASIAKIRJA-AINEISTO

vaatimuksen esittäjä, *asianomistaja* tai *kantaja* ja *vastaaja* eli syytetty. Samalla tuodaan myös esille asia, jota juttu koskee. Aikakaudesta ja kirjuri-
ta riippuen jutun taustoja on voitu selostaa hyvinkin laajasti. Erityisen
tarkasti on kirjattu tavallisuudesta poikkeavat asiat.

Varsinaisessa jutun käsittelyssä esitetään todisteet, todistajalausunnot
ja asiakirjat, jotka selvittävät jutun taustoja. Tämä käytäntö oli yleistä jo
1600-luvun jälkipuolen pöytäkirjoissa. Pöytäkirjaan on voitu liittää alkupe-
räisiä asiakirjoja tai niiden kopioita antamaan asian käsittelylle lisäval-
aistusta. Liitteet on numeroitu tai nimetty tunnistamisen helpottamiseksi.
Liitteistä yleisimpiä ovat papintodistukset (eli virkatodistukset) ja asian-
ajovaltakirjat. Niin sanotuista *renovoiduista pöytäkirjoista* on liitteet jätetty
jo varhain pois.¹⁵ 1900-luvun puolella on poliisitutkintapöytäkirjoilla
tärkeä osansa rikosten tuomioistuinkäsittelyssä ja pöytäkirjoissa. Samoin
yleistyvät lääkäreiden rikollisen mielentilaa arvioivat lausunnot.

Pöytäkirjan lopussa ilmoitetaan tuomioistuimen päätös ja valitusmah-
dollisuudet. Päätös on kirjoitettu tavallisesti varsinaisesta jutun käsittelys-
tä erilleen väliotsikon *beslut* (*beslöts*) tai *utslag* alle. Päätöksen perusteleminen
yleistyi 1600- ja 1700-lukujen taitteessa.¹⁶ Perusteluun kuuluu maininta
niistä laeista ja asetuksista, joiden nojalla tuomio on langetettu. Joskus
juttu on monimutkaisuutensa tai lisätodisteiden hankkimisen vuoksi saatettu
lykätä seuraaville käräjille.

Vuoden 1734 laki määritteli käräjien juttujen käsittelyjärjestyksen:
ensin luettiin kiinnitysasiat (sisälle-kirjoitukset), sitten lainhuudatusasiat
(ylöscuulutukset), hallintoasioiden jälkeen päästiin rikos- ja riita-asioiden
käsittelyyn. Tuomari antoi ensin päätöksen kaukana käräjäpaikasta
asuvien jutuissa ja viimeksi tuli käsitellä pitkää käsittelyä vaativat vaikeat
tapaukset.¹⁷ Käytännössä jutut käsiteltiin usein ilmoittautumisjärjestyk-
sessä kuitenkin niin, että kiinnekirjat myönnettiin aivan käräjien lopussa.
Siksi ne yleensä löytyvät varsinaisasioiden pöytäkirjasiteen lopusta.

15. Saarenheimo, s 153. Renovoiduilla pöytäkirjoilla tarkoitetaan alioikeuksien hovioikeuk-
siin tarkastettaviksi lähettämiä tuomiokirjojen puhtaaskirjoitettuja kappaleita;
todistelusta tuomioistuinmenettelyssä ks. Letto-Vanamo 1989, s. 241–245 ja Nousiainen,
s. 318–319, 389–395.

16. Saarenheimo, s. 155.

17. Vuoden 1734 laki: Oikeudenkäyntikaari II luku 3 §.

Jyväskylän maakunta-arkiston pöytäkirjasarjat on järjestetty sen tuomio-kuntajaon pohjalta, mikä oli vakiintunut 1890-luvun alussa. Tämä tarkoittaa sitä, että asiakirjojen alkuperäinen proveniensi — varsinkin vanhimpien tuomiokirjojen osalta — on monin paikoin rikottu ja asiakirjoja on siirretty tuomio- ja kärjäkunnasta toiseen.¹⁸

Varsinaisasiain pöytäkirjat

Käräjien *varsinaisasioilla* tarkoitetaan sellaisia riita- ja rikosasioita, jotka on vireillepantu haasteella. Rikokseksi määritellään teko, josta laissa on määrätty rangaistus. Rikos voidaan tehdä sekä toiminnalla että laiminlyönnillä. Riita-asia on yksityis- eli siviilioikeudellinen oikeussuhteesta johtuva asia, jota käsitellään oikeudenkäynnissä.

Varsinaisasioiden pöytäkirjoihin on kirjattu käräjillä käsitellyt rikos- ja riita-asiat. Jutut on merkitty kirjaan käsittelyjärjestyksessä ja kullekin on avattu oma pykälänsä. Sidosten alkuun on liitetty hakemisto, *tuomioluettelo*, jossa on lueteltu käräjillä käsitellyt asiat aikajärjestyksessä. Luettelosta ilmenee syytetyn (tai syyttäjän) nimi, mitä vireillä ollut asia käsitteli ja mikä oli käsitellyn asian pykälän numero. Lisäksi eriteltiin, oliko kyseessä rikos- vai siviiliasia ja oliko kyseisestä jutusta annettu päätöstä. Huomautussarakkeeseen merkittiin, mikäli asiasta oli tehty valitus korkeampaan tuomioistuimeen. Tuomioluettelot voivat olla myös omina sidoksinaan.

Varsinaisasioiden pöytäkirjoissa käsiteltiin rikos- ja riita-asioiden lisäksi muita asioita kuten adoptiotapauksia. Varsinaisasiain pöytäkirjoja pidetään tuomiokirjasarjoista tärkeimpänä. Niistä kuvastuu aikakautensa elämä marginaaliryhmien, etupäässä rikollisten toiminnan kautta. Erilaisen tapausten käsittely käräjillä heijastelee paitsi aikansa rikollisuutta ja riitoja niin myös vallitsevia arvoja ja näkemyksiä. Erityisen rikkaana lähteinä voidaan pitää 1600-luvun ja 1700-luvun alun tuomiokirjoja jotka sisältävät riita- ja rikosasioiden ohella myös hallinnollisia asioita, kuten

18. Tuomio- ja kärjäkuntien rajojen muutoksista tarkemmin Päivi Rossin artikkelissa.

TUOMIOKUNNAN ASIAKIRJA-AINEISTO

asuttamista, liikennettä, elinkeinoja, verotusta sekä paikallisten toimihenkilöiden valintaa.¹⁹

Tuomiokuntien varsinaisasioiden pöytäkirjat on yleensä sidottu vuosittain yhteen kärjäkunnittain. Joissakin tuomiokunnissa, kuten Jämsässä, kaikkien tuomiokunnan kärjäkuntien pöytäkirjat on vuoteen 1884 asti liitetty yhteen siteeseen. Useimmissa tuomiokunnissa pöytäkirjat on jaettu pienempiin osiin niin, että talvi-, syyskäräjien varsinaisasiat on sijoitettu eri sidoksiin. Mikäli käräjillä on pidetty useampia istuntojaksoja, on pöytäkirjat vielä saatettu eritellä omiksi kirjoikseen.

Jyväskylän maakunta-arkistossa säilytettävistä tuomiokuntien varsinaisasioiden pöytäkirjasarjoista vanhimmat ovat Saarijärven kärjäkunnan, Laukaan kärjäkunnan sekä Viitasaaren kärjäkunnan arkistoissa. Niiden vanhimmat asiakirjat ovat peräisin 1770-luvulta. Muiden kärjäkuntien varsinaisasioiden pöytäkirjasarjat alkavat 1830– 1840 -luvulta. Nuorimmat asiakirjat ovat Längelmäen ja Eräjärven kärjäkunnan vuodelta 1972.

Ilmoitusasiain pöytäkirjat

Ilmoitusasioilla tarkoitetaan oikeudessa käsiteltyjä asioita, jotka on pantu vireille muutoin kuin haastemenettelyn kautta. Tällaisia ovat muun muassa erilaiset kiinteistö- ja maakauppa-asiat, kiinnitykset, holhoukset ja avioehdot sekä testamentin valvonta.²⁰ Kukin asiaryhmä kirjattiin pöytäkirjoihin omana kokonaisuutenaan ja kullekin juttutyypille avattiin juokseva pykälänumerointi. Ilmoitusasioiden pöytäkirjojen laatimista ovat ohjanneet kuninkaalliset kirjeet vuosilta 1756 ja 1776. Niissä annettiin määräyksiä, missä muodossa ilmoitusasioissa tehdyistä tuomioista tuli hovioikeudelle lähettää selonteko.²¹

19. Saarenheimo, s. 154–155; marginaaliryhmien tutkimuksista esim. Nygårdin prostitutio ja itsemurhatutkimukset.

20. Lakiasiaien käsikirja 1924, s. 155–156; vrt. Kolu & Tepora, s. 161.

21. Samling af ... Kuninkaalliset kirjeet 15.12.1756 ja 16.7.1776; Ruotsin valtakunnan laki, hyväksytty ..., s. 457.

TIMO PITKÄNEN

maan sidokseen on liitetty sekä talvi- että syyskäräjien asiakirjat tai käräjillä on pidetty useita eri istuntoja, saattaa sidokseen sisältyä useita hakemistoja. Tällöin kukin hakemisto löytyy sidoksesta kyseisen istunnon asiakirjojen alusta. Useissa käräjäkunnissa aineiston määrän kasvu on johtanut siihen, että eri asioita käsittelevät pöytäkirjat on jaettu ja sidottu omiin sarjoihinsa.

Lainhuudatusasiat

Lainhuudatuksella tarkoitetaan maomaisuuden omistusoikeuden vahvistamisprosessia oikeudessa.²² Lainhuudatusjutut käsittävät yhdessä kiinnitysasioiden kanssa valtaosan ilmoitusasioiden pöytäkirjojen sisällöstä. Ilmoitusasioiden pöytäkirjasidosta kutsutaan usein *lainhuudatuspöytäkirjaksi*, vaikka ne sisältäisivätkin myös muita ilmoitusasioita. Vuoden 1734 laki sanoo kaupan vahvistamisesta seuraavasti:

*" Jos jocu myy maans maalla; nijñ pitä ostajan Oikeuden edes, sijñä kihlakunnasa cuin maa on, näyttämän cauppa-kirjans, ja maan julkisesti cuulutta andaman, colmesa yhteisesä Käräjäsä."*²³

Laki edellytti maakaupan julkista kuuluttamisenettelyä. Kolmien käräjien jälkeen, käytännössä noin vuoden kuluttua kaupanteosta, kihlakunnan tuomari vahvisti kaupan antamalla uudelle omistajalle *kiinnekirjan* todistukseksi omistusoikeudesta. Laki edellytti, että kyseisestä kiinnekirjasta kirjoitettiin kopio myös tuomiokirjaan. Samaa vahvistamisenettelyä vaadittiin myös, mikäli maaomaisuus oli saatu perintönä, lahjana tai muuna *saantona*. Kristofferin maanlain aikana kaupanvahvistamiseen oli kulunut 'kolme ajast' aikaa'.²⁴

Yksittäinen maakauppa jätti monimutkaisuutensa vuoksi melkoisesti jälkiä tuomiokirjoihin. Kaupanteon jälkeen täytyi uuden omistajan viedä

22. Vrt. Lakiasiain käsikirja 1924, s. 417.

23. Vuoden 1734 laki: Maan kaari IV luku, 1 §.

24. Kristofferin maanlaki: Maan kaari 18 §; Vuoden 1930 lain lainhuudatuksesta ja kiinteistösaannon moittimisesta mukaan riitti yksi lainhuudatus.

kauppakirja käräjille ja anoa ensimmäistä lainhuutoa. Anomuksesta kirjattiin pöytäkirjaan henkilön nimi, mikä tila oli saannon kohteena, kuka oli luovuttaja (saantomies) ja mitkä olivat saannon ehdot. Myös edellisen omistajan saanto tarkastettiin kaupanteon yhteydessä.²⁵ Usein voitiin kauppakirjan, perukirjan tai muun saannon todistusjäljennös liittää ensimmäisen lainhuudatuksen pöytäkirjan yhteyteen.

Toinen lainhuudatus löytyy yleensä heti seuraavilta käräjiltä. Pöytäkirjamerkinnöiltään toisen lainhuudatuksen tietosisältö on ensimmäistä niukempi – edellyttäen ettei kukaan valittanut vireille pannusta asiasta. Pöytäkirjassa mainitaan, koska juttu on ollut ensimmäistä kertaa esillä. Joskus tuomari on voinut vaatia lisätodistuksia lainhuudon hyväksymistä varten, mistä voi löytyä maininta tai peräti kopio toisen lainhuudon pöytäkirjaan liitettynä.

Kolmas ja viimeinen lainhuuto anottiin ja saatiin yleensä aikaisintaan vuoden päästä niistä käräjistä, joilla juttu oli vireille pantu. Mikäli kaikki muodollisuudet oli oikein hoidettu, on tähän pöytäkirjaan merkitty päätöksen kohdalle viittaus *kiinnekirja* eli omistustodistuksen antamisesta. Kiennekirja myönnettiin yleensä käräjien lopuksi kaikille kolmannen lainhuudon saajille. Kiennekirjat jäljennettiin tuomiokirjoihin varsinaisasioiden pöytäkirjaan. Koska kiennekirjan myöntäminen oli pitkän lainhuudatusprosessin jälkeen enää muodollisuus, ei niitä jäljennetty täydellisenä tuomiokirjoihin. Muistiin merkittiin vain tärkeimmät seikat, kuten omistajan nimi, saannon luonne, päiväys ja omistuksen kohde. Muodollinen lakikieli kuitattiin viittaamalla ensimmäisen kiennekirjan sanamuotoihin.

Kiinnitys- ja panttiasiat

Kiinnityksellä tarkoitetaan velkojan l. *saantomiehen* panttioikeutta velallisen kiinteään omaisuuteen. Kiinnityksellä voidaan myös vahvistaa eräitä heikkoja esinekohtaisia oikeuksia, kuten vuokrasopimus, niin etteivät ne kumoudu esineen vaihtaessa omistajaa.²⁶ Kristofferin maanlaissa puhuttiin

25. Merkintä toimii avaimena edellisen samaan maa-alaan kohdistuneeseen kauppaan.

26. Lakiasian käsikirja 1952, s. 482.

pantista. Ostaja saattoi lain mukaan antaa esineen pantiksi velkojaan vastaan. Lain mukaan pantin vahvistamiseen tarvittiin kahden todistajan läsnäolo. Mikäli velallinen ei sovitun ajan kuluessa lunastanut takaisin panttiaan, siirtyi pantin omistusoikeus velkojalle. Velkoja saattoi myös halutessaan huutokaupata velallisen pantin ja pidättää itselleen saamistaan vastaavan osuuden tuotosta.²⁷

Vuoden 1734 laissa tarkennettiin panttauksen menettelysääntöjä: velkojan oli kuulutettava panttiaan kerran käräjillä tai kolmesti raastuvanoikeudessa. Mikäli velallinen tai hänen perikuntansa ei lunastanut panttia täyteen hintaan, siirtyi sen omistusoikeus velkojalle: maaseudulla seuraaviin käräjiin mennessä ja kaupungissa 14 päivän kuluessa kolmannelta kuulutuksesta.²⁸

Maan panttauksesta määrättiin erikseen maankaareissa. Maaomaisuuden saattoi antaa velkojen pantiksi neljän todistajan ja kihlakunnan tuomarin läsnäollessa. Todistajat, joista kaksi edusti velanottajaa ja kaksi lainanantajaa, arvioivat maan arvon. Velallisen tuli lunastaa panttinsa takaisin ennalta sovitussa määräajassa. Mikäli hän ei tähän kyennyt, annettiin laissa hänelle vuosi lisäaikaa velkojensa järjestämiseksi. Tämän jälkeen oli vielä perikunnalla mahdollisuus kahdessa viikossa maksaa velkojalle tämän saatavat.²⁹

Vuonna 1868 voimaan tullut asetus kiinnityksestä kiinteään omaisuuteen oli pienin muutoksin voimassa pitkälle 1900-luvun puolelle. Kiinnitystä oli lain mukaan oikeutettu hakemaan henkilö, jolle kiinteän omaisuuden omistaja oli velkaa tietyn rahasumman tai tavaramäärän. Kiinnitys voitiin ottaa rälssi- tai perintötaloon tai niiden osaan maineen ja rakennuksineen, tontinvuokraoikeuteen sekä erilliseen toisen maalla olevaan laitokseen.

Kiinnitystä haettiin lain mukaan kihlakunnanoikeudelta kirjallisesti. Käsittelyyn otetut kiinnitysasiat merkittiin ilmoitusasioiden pöytäkirjaan. Siitä käy ilmi kiinnityksen hakija ja kiinnityksen kohde. Hakemukseen tuli liittää alkuperäinen velkakirja tai muu saamisooikeutta osoittava todistus, jossa oli omistajan suostumusta osoittava allekirjoitus. Hakijan tuli myös

27. Kristofferin maanlaki: Kauppakaari 10–11 §.

28. Vuoden 1734 laki: Kauppakaari 10. luku.

29. Kristofferin maanlaki: Maakaari 7 ja 8 §; Vuoden 1734 laki: Maakaari 9. luku.

TUOMIOKUNNAN ASIAKIRJA-AINEISTO

näyttää, että kyseinen kiinteistö kuului täydellä omistusoikeudella sille, jonka sitoumuksesta oli kysymys. Tämän vuoksi kiinnitysjuutuissa on usein liitteenä maarekisteriote. Hyväksytystä kiinnityksestä tehtiin pöytäkirjan ohella merkintä siihen alkuperäiseen omistusasiakirjaan, johon kiinnitys perustettiin.

Kiinnitys oli voimassa vuoden 1868 lain mukaan kymmenen vuotta. Mikäli se haluttiin edelleen pitää voimassa, piti hakea sen uudistamista. Uusijan tuli esittää käräjille alkuperäinen asiakirja, jonka vakuudeksi kiinnitys oli annettu. Asiakirjaan merkittiin todistus kiinnityksen jatkamisesta. Kiinnitys voitiin myös kuolettaa heti velan tai sitoumuksen rauettua. Tällöin omistaja vei käräjille alkuperäisen sitoumuskirjan, jossa oli velkojan kuittaus saamisistaan.³⁰

Rekisteröinti-asiakirjat

Vuoden 1909 asetus vuokravälikirjojen rekisteröinnistä tähtäsi torppareiden, lampuotien ja mäkitupalaiisten maanvuokraoikeuden parantamiseen. Vuokrasopimuksesta tuli rekisteröinnin kautta virallinen kiinteistön rasite. Rekisteröity vuokraoikeus säilyi voimassa kiinteistön omistajan vaihdoksesta huolimatta. Kiinnitys tehtiin yleensä koko vuokrasopimuksessa sovitun vuokra-ajan käsittäväksi.

Vuokraoikeus rekisteröitiin käräjillä joko vuokranantajan, vuokralaisen tai vuokralautakunnan aloitteesta. Hakemuksessa tuli mainita vuokranantajan nimi sekä vuokran kohteena oleva kiinteistö. Liitteeksi piti laittaa vuokralaisen alkuperäinen kappale vuokrasopimusta. Rekisteröinti-hakemuksen jättämisestä tehtiin merkintä vuokrarekisteriin. Kiinnityksen uusiminen ei vaatinut kirjallista hakemusta.

Käräjillä hakijan tuli kyetä esittämään selvitys vuokranantajan omistusoikeudesta kyseessä olevaan kiinteistöön. Mikäli hän ei kyennyt osoittamaan omistusoikeuttaan, lykättiin jutun käsittely myöhempään. Vuokranantaja velvoitettiin sakon uhalla antamaan vuokralaiselleen tämän tarvitsemat tiedot.³¹

30. As. kok. 32/1868, s. 27–37.

31. As. kok. 36/1909.

TIMO PITKÄNEN

Vuokrarekisteri laadittiin kaavakemuotoiselle asiakirjapohjalle. Hakemukset kirjattiin vuosittain kronologiseen järjestykseen. Rekisteriin merkittiin vuokratun kiinteistön nimi, kylä, jossa kiinteistö sijaitsi, maanomistaja ja vuokralaisen nimi. Vuokrasopimuksesta ilmoitettiin, milloin se oli laadittu ja miten pitkäksi vuokra-aika oli sovittu. Vuokrarekisteriä päivitettiin merkitsemällä siihen vuokrasopimusta vastaan otetut kiinnitykset ja vuok-rasopimuksen uudistamiset ja lopulta sen kuolettaminen. Rekisteriin merkittiin lisäksi asian käsittelypäivämäärä, jonka perusteella pöytäkirja löytyy. Pöytäkirjoista ilmenee asian käsittely oikeusistuimessa, rekisteröinnin vireille panija ja käsittelyn mahdollinen raukeaminen.

Holhous- ja avioehtoasiat³²

Holhous merkitsee vajaanvaltaisen, alaikäisen, mielenvikaisen – ja perinteisesti naisen – asioiden hoitamista. Nainen oli holhouksen alainen avioliittoonsa asti, minkä jälkeen hänen toimialueensa oli perheen sisäinen asia. Nainen ei kuitenkaan täysikäisenäkään voinut esiintyä oikeudessa, vanna valaa tai maksaa sakkojaan. Vasta leskenä nainen saavutti taloudellisen riippumattomuuden.

Lasten holhoaminen oli suvun sisäinen asia. Tavallisesti isän kuoltua holhoajaksi tuli seuraava isä puoleinen sukulainen. Kuitenkin äiti saattoi jatkaa isän sukulaisten valvonnassa lasten ja näiden omaisuuden hoitamista, mikäli se oli lapsille ja suvulle eduksi. Uudelleen avioituessaan äiti menetti holhousoikeutensa. Lasten holhous päättyi maanlakien mukaan, kun poika täytti 15 vuotta, tytär pääsi naimisiin tai mielisairas parani.³³ 1770-luvun lainsäädännön kehittymisen myötä vakiintuivat täysvaltaisuuden edellytyksiksi terveydentila, ymmärrys ja kyky itsenäiseen toimintaan. Vuosien 1734 ja 1898 lakien perusteella holhottavaksi voitiin julistaa esimerkiksi mielisairauden, juoppouden, tuhlaavaisuuden tai vastaavien syiden perusteella.

32. Holhoustoimen tutkimuksesta enemmän ks. Heikki Roiko-Jokelan artikkeli ja Matti Rautialan tutkimus 1984.

33. Anu Pyökkänen, s. 98–100.

TUOMIOKUNNAN ASIAKIRJA-AINEISTO

Vuoden 1669 lain mukaan holhouksesta tuli oikeudellisesti säädeltyä toimintaa. Holhoojalle määrättiin tietyt pätevyyskriteerit. Tuomioistuimet määrättiin valvomaan ja ratkaisemaan holhoustointa koskevia kiistoja.³⁴ Vuoden 1734 laissa määrättiin, että holhoojan oli saatava tuomioistuimelta todistus holhousoikeudestaan. Holhousvelvollisuuden vastaanottamisesta ei voinut kieltäytyä ilman perusteltua syytä.³⁵

Tuomioistuimissa holhousasioita käsiteltiin ilmoitusasioina ja ne merkittiin ilmoitusasioiden pöytäkirjaan. Oikeudessa vahvistettiin holhouslautakunnan ehdotukset holhoojista. Holhoojan tuli hakea oikeuden lupa holhottavan kiinteän omaisuuden myyntiin ja panttaukseen, sopimuksiin, jotka koskivat holhottavan omaisuutta, kaupan perustamiseen tai liikkeenharjoittamiseen sekä yhtiön perustamiseen.³⁶ Oikeus käsitteli myös holhoojan ja holhottavan väliset ristiriitatapaukset. Tuomiokirjojen ohella holhoustapauksista pidettiin erillistä *holhouskirjaa*. Määräys holhouskirjan pitämisestä annettiin vuoden 1864 asetuksella ja vuoden 1898 julistuksella.³⁷ Näistä varsinkin jälkimmäinen sisältää varsin yksityiskohtaisia ohjeita holhouskirjan täyttämistä. Holhouskirjoja pidettiin erikseen kunkin kunnan holhottavista. Holhouskirjaan merkittiin vuosittain holhouksenalaiset ja heille määrätyt holhoojat. Luetteloista käy ilmi lisäksi holhouksen alkamis- ja loppumisajankohta, merkinnät holhoustilin tarkastamisesta sekä holhoojaa kohtaan tehdyt muistutukset.

Vuoden 1734 laki takasi kummallekin aviopuolisolle naimaosan pesän omaisuuteen. Vapaasukuisella miehellä ja talonpojalla naimaosuuden suuruus oli kaksi kolmasosaa, papistolla puolet pesästä. Vuoden 1878 asetuksella sekä vuonna 1889 annetulla lailla aviopuolisoiden omaisuus- ja velkasuhteista tasasi miehen ja naisen naimaosuudet samansuuruisiksi säätyyn katsomatta. Naimaosuus ei koskenut ennen avioliittoa hankittua omaisuutta.³⁸

Pesän omaisuuden hallintaoikeutta, naimaosuutta ja vaimon yksityisen omaisuuden hallitsemista saatettiin muuttaa *avioehtosopimuksella*.

34. Pylkkänen, s. 101.

35. Vuoden 1734 laki: Perintökaari 22 luku, 1 §.

36. Vuoden 1734 laki: Perintökaari 22 luku, 3§; As. kok. 34/1898, 39 §; Lakiasian käsikirja 1952, s. 293.

37. As. kok. 32/1864; As. kok. 34/1898, s 23–26.

38. Vuoden 1734 laki: naimiskaari 10 luku; As. kok. 17/1889, s. 1.

TIMO PITKÄNEN

Avioehdolla rajattiin toisen aviopuolison yksityisomaisuudeksi hänen ennen avioliittoa hankkimansa tai tulevaisuudessa perinnöksi tai lahjaksi saamansa omaisuus. Vuoden 1734 lain naimiskaaren kahdeksannessa luvussa ja siihen vuonna 1868 tehdyssä muutoksessa käsiteltiin tapaa jolla avioehdosta voitiin sopia. Sopimus oli aviopuolisoiden välinen ja se piti laatia ennen avioliiton solmimista. Sopimukselle tuli hakea oikeuden vahvistus heti vihkimisen jälkeen.³⁹

Avioehtosopimus laadittiin kirjallisena, todistajien vahvistamana ja toimitettiin viimeistään kahdessa kuukaudessa tuomioistuimeen vahvistettavaksi. Vihkivän papin tuli todistaa nimikirjoituksellaan sopimus ennen toimitusta laadituksi. Liitteeksi vaadittiin luettelo sopimuksen kohteena olevasta omaisuudesta ja sen arvosta.⁴⁰

Avioehtoasiat käsiteltiin oikeudessa ilmoitusasioina ja merkittiin omaan pöytäkirjasarjaansa. Avioehtojes laatiminen ei ollut kovinkaan yleistä vielä 1900-luvunkaan alussa: käräjien juttuluetteloissa on vuosittain vain muutama avioehtotapaus. Pöytäkirjoihin on säännönmukaisesti jäljennetty avioehtosopimus ja sen piiriin kuuluvan omaisuuden luettelo.

Jyväskylän maakunta-arkistoon on talletettu holhouspöytäkirjojen ohella tuomiokuntien holhouskirjoja. Kirjoihin on kirjattu tietoja holhouspäätöksistä aina 1880-luvun alusta lähtien. Viitasaaren tuomiokunnan luovuttamat holhouskirjat ulottuvat vuoteen 1957 asti. Saarijärven tuomiokunnan holhouskirjoihin on tehty merkintöjä vielä vuonna 1965. Jämsän ja Jyväskylän tuomiokunnat eivät ole toistaiseksi luovuttaneet holhouskirjojaan Jyväskylän maakunta-arkistoon. Avioehtoa käsittelevät pöytäkirjat löytyvät käräjäkunnittain järjestettyinä ilmoitusasioiden pöytäkirjasidosten lopusta.

39. Vuoden 1734 laki: naimiskaari 8. luku; As. kok. 32/1868.

40. As. kok. 17/1889, s. 5.

*Muut asiakirjasarjat**Katselmuspöytäkirjat*

Katselmuksia pidettiin valtion ja yksityisten tilojen kunnan ja arvon määrittämiseksi ja valvomiseksi. Vuoden 1734 laki määräsi katselmuksia pidettäväksi kruununtiloilla joka kolmas vuosi tai aina vuokralaisen vaihtuessa. Yksityinen maanvuokraaja sai tarkastaa vuokraamansa tilan kunnan aina halutessaan. Katsastuksissa todettiin millaisessa kunnossa asukas oli talon ja pellot pitänyt ja oliko vuokralainen täyttänyt hänelle sopimuksessa asetetut velvoitteet. Tilan, rakennusten ja peltojen kunnan laiminlyönti johti lain mukaan korvausvelvollisuuteen.

Katselmuksen suoritti kruununvuoti tai nimismies yhdessä kahden lautamiehen kanssa. Katselmuspöytäkirjaan merkittiin havainnot tilan kunnosta sekä vuokralaisen laiminlyönnit. Arviomiehet saivat päättää korvauksen määrästä. Katselmuksen tulos vahvistettiin käräjillä. Mikäli korvausasioista syntyi riitaa eikä kiistaa saatu käräjillä sovittua, piti kihlakunnan tuomarin "puolen lautakunnan kanssa" tehdä uusi katsastus. Tässä katsastuksessa määrättiin laissa vahvistetun taksan mukaan maksettavat korvaukset.⁴¹

Yksityisen tuli arvioittaa tilansa, kun hän otti sitä vastaan kiinnelainaa. Katselmuksen tarkoituksena oli varmistaa lainan vakuudeksi tarjotun tilan todellinen kunto ja arvo.⁴² Katselmus oli myös välttämätön riidantarkaisukeino, mikäli maanomistajat kiistelivät rajakysymyksistä.⁴³ Yksityistiloja katsastettiin myös silloin, kun tila joutui maksamattomien velkojen vuoksi julkisesti pakkohuutokaupattavaksi.⁴⁴

Katselmuspöytäkirja alkaa johdannolla. Siinä esitellään kuka katselmusta on pyytänyt ja millä perusteella, mitä tilaa katsastetaan ja ketkä osallistuivat katselmuksen pitoon. Seuraavaksi käydään läpi tilan raken-

41. Vuoden 1734 laki: Rakennuskaari 27 luku.

42. Samling af ... Asetus kiinteän omaisuuden arvioimisesta pankkilainan pantiksi asettamiseksi 4.2.1757.

43. Haataja, s. 30.

44. Vuoden 1734 laki: Maakaari 17. luku.

TIMO PITKÄNEN

nukset. Ensin kuvaillaan rakennusten kunto päällisin puolin, sitten esitellään rakennukset huone huoneelta. Rakennusten jälkeen luetellaan tilan pellot ja niityt sekä metsämaat ja kalavedet. Kuvaukset sisältävät usein tarkkoja yksityiskohtia rakennusten ulkonäöstä, koosta, peltojen viljelyskasveista, ojituksen tilasta, metsämaan laadusta ja niin edelleen. Varsinkin lainaa varten otetut pöytäkirjat sisältävät usein myös laskelmia tilan tuotosta ja rahallisesta arvosta.

Jyväskylän maakunta-arkistossa säilytettävistä tuomiokuntien katselmuspöytäkirjoista vanhimmat ovat Laukaan käräjäkunnan arkistossa. Asiakirjasarja kattaa vuodet (1785) 1790–1889. Muiden tuomiokuntien katselmuspöytäkirjasarjat alkavat yleensä vasta 1800-luvun ensi vuosikymmeniltä.

Perukirjat

Perunkirjoituksella tarkoitetaan vainajan jäämistön luettelointia sellaisena, kuin se kuolinhetkellä oli ollut. Laadittua luetteloa kutsutaan perukirjaksi.⁴⁵ Vuoden 1734 lain mukaan perukirja tuli laatia viimeistään kolmen kuukauden kuluttua vainajan kuolemasta. Omaisuusluettelo voitiin toimittaa joko kihlakunnan tuomarille kuukauden sisällä sen laatimisesta tai se voitiin esittää seuraavilla käräjillä. Perunkirjoituksen suoritti kaksi esteetöntä uskottua miestä. Kaupungeissa tehtävä määrättiin pormestarin ja kahden raadin määräämän miehen toimitettavaksi. Maaseudulla sai kuolinpesä määrätä kaksi uskottua miestä perunkirjoituksen laadintaan.⁴⁶ Tuomarin tehtävänä oli kuitenkin valvoa, että perunkirjoitusmiehet osasivat asiansa.⁴⁷

Perukirjan laatiminen oli pakollista jokaisen vainajan omaisuudesta. Perikunnat velvoitettiin sakkojen uhalla laatimaan luettelot ja toimittamaan ne käräjien tiedoksi. Jotta käräjät kykenivät valvomaan lain noudattamista, tuli pappien vuoden 1793 asetuksen perusteella laatia luetteloita vuoden aikana kuolleista ja toimittaa ne tuomarille. Käräjien päätteeksi

45. Lakiasian käsikirja 1952, s. 1194.

46. Vuoden 1734 laki: Perintökaari: 9. luku.

47. Samling af ... Kuninkaallinen kirje 27.5.1801; Markkanen, s. 22–25.

TUOMIOKUNNAN ASIAKIRJA-AINEISTO

muistutettiin kuolleiden omaisia, että he toimittaisivat valmiit perukirjat seuraaville käräjille. Luettelot käräjien loppuun mennessä kuolleista vainajista on liitetty käräjien varsinaisasioiden pöytäkirjojen loppuun. Vuoden 1793 asetuksessa korostettiin myös pappien velvollisuutta vastaanottaa perunkirjoituksia ja välittää niitä tuomioistuimille.⁴⁸

Perukirja alkaa johdannolla, johon merkittiin laadinnan ajankohta sekä kenen omaisuudesta oli kysymys. Johdantoon kirjattiin myös perukirjan laatijat sekä vainajan omaiset. Varsinaiseen omaisuusluetteloon merkittiin kuolinpesän varat ja velat. Varat lueteltiin arvojärjestyksessä siten, että ensin ilmoitettiin arvokkain omaisuus, sitten vähäarvoisemmat asiat. Talollisen omaisuuden luettelointi aloitettiin siis yleensä hänen maaomaisuudestaan, rakennuksista, pelloista ja metsästä. Irtain omaisuus lueteltiin arvoesineet, jalometallit, kupari- ja rautaesineet ensin mainittuna. Vaatetavara jäi yleensä luettelossa loppupuolelle. Viimeiseksi listaan kirjattiin yleensä pesän käteisvarat. Tavaroista ilmoitettiin kappalemäärä ja yleensä myös rahallinen arvo. Lopuksi summattiin pesän omaisuuden arvo, josta vähennettiin pesän velat, asiakirjapaperin hinta ja toimitusmiesten palkkiot. Jäljelle jäänyt erotus kertoi jaettavan omaisuuden arvon. Perukirjan lopusta löytyy läsnäolleiden omaisten, toimitusmiesten sekä kirjurin allekirjoitukset tai puumerkit.⁴⁹

Tuomiokuntaan jätetyt perukirjat on yleensä myöhemmin liitetty sidoksiksi. Sidosten alkuun on usein laadittu ajanmukainen hakemisto niiden sisältämistä perukirjoista. Osa luetteloista on syntynyt sidonnan yhteydessä, osa on koottu vasta maakunta-arkistoissa. Luetteloiden lisäksi joistakin tuomiokunnista on laadittu erillisiä vainajan nimen mukaan aakkostettuja perukirjakortistoja.

Jyväskylän maakunta-arkistossa on kortistoitu osittain Jyväskylän tuomiokunnan Jyväskylän ja Keuruun kärjäkuntien perukirjat. Kortisto käsittää Jyväskylän pitäjän, Multian, Keuruun, Petäjäveden, Pihlajaveden, Toivakan Virtain ja Ähtärin alueiden perunkirjoituksia vuosilta 1864–1890. Jyväskylän maakunta-arkiston perukirja-aineiston vanhimmat osat ovat Jyväskylän tuomiokunnan Keuruun kärjäkunnan sekä Saarijärven tuomiokunnan

48. Samling af ... Kuninkaallinen asetus 31.5.1793.

49. Perukirjojen sisällön analyysistä enemmän Markkanen 1988, s. 40–52.

TIMO PITKÄNEN

Saarijärven käräjäkunnan arkistoissa. Ensin mainitun arkiston yhtenäinen asiakirjasarja alkaa vuodesta 1783 ja jälkimmäisen vuodesta 1785. Tuomiokuntien perukirjojista nuorimmat ovat Saarijärven tuomiokunnasta vuodelta 1949.

Konkurssi asiakirjat

Vuoden 1734 laki ei vielä tunne konkurssin käsitettä. Kauppakaaren neljännessätoista luvussa käsitellään velanmaksukyvyttömyyden hoitamista. Velkojien vaatiessa saamisiaan tuli velallisen antaa omaisuutensa tuomarin luetteloitavaksi. Oikeus takavarikoi velallisen omaisuuden ja kutsui kuuluttamalla kaikki velkojat käräjille. Velkojat saivat tuomarin valvonnassa jakaa velallisen omaisuuden kuitenkin niin, että laissa mainittua saamisjärjestystä noudatettiin. Esimerkiksi irtaimen pantin haltija sai pitää lainansa vakuudeksi saamansa esineen. Samoin määrättiin verot ja kymmenykset etuoikeutetuiksi saamisiksi. Sakkosaamiset luokiteltiin puolestaan viimeisiksi pesästä erotettaviksi suorituksiksi.⁵⁰

Vuonna 1868 säädettiin Suomen ensimmäinen varsinainen konkurssisääntö. Asetuksen mukaan konkurssi alkoi hakemuksen jättämisestä oikeuteen. Konkurssia saattoi hakea joko velallinen itse tai hänen velkojansa. Hakemukseen tuli liittää luettelo velallisen omaisuudesta ja kaikista velkojista. Kauppiaan tai liikkeenharjoittajan piti lisäksi toimittaa yrityksensä kirjanpitokirja oikeudelle. Konkurssin alkaminen suojasi velallista käynnissä olevilta ulos-ottotoimilta, mutta myös esti häntä hävittämästä tai kätkemästä omaisuuttaan velkojilta.

Kolmen viikon (kaupungissa kahden viikon) kuluttua konkurssi hakemuksen jättämisestä tuomari kutsui velallisen ja velkojat kuultavaksi oikeuden eteen. Tässä tilaisuudessa velkojan saivat esittää vaatimuksensa ja niitä todistavat asiakirjat. Velallisen tuli valallaan vahvistaa ilmoittamansa *pesäluettelon*. Mikäli oikeus tässä yhteydessä totesi, ettei pesän varat riitä konkurssikulujen suorittamiseen, päätettiin asian käsittely siihen. Muussa tapauksessa oikeus määräsi konkurssin valvonnasta.

50. Vuoden 1734 laki: Kauppakaari 17. luku.

TUOMIOKUNNAN ASIAKIRJA-AINEISTO

Velkojat valitsivat joukosta vähintään kaksi *uskottua miehestä*, joiden tehtävänä oli valvoa konkurssiperän omaisuuden hoitoa. Uskotut miehet tarkastivat pesänkirjoituksen ja pesän tilan. Velkojien valitsemat *toimitsijamiehet* vastaanottivat uskottujen miesten laatiman selvityksen pesän tilasta ja valvoivat velkojien etuja. Mikäli konkurssiasiansa ei päästy velallisen ja velkojain kanssa yksimielisyyteen, huolehtivat toimitsijamiehet omaisuuden jakamisesta tai myymisestä. Yleensä omaisuus realisoitiin julkisella huutokaupalla.

Konkurssitila katsottiin loppuneeksi, kun sopimus velkojen hoidosta toimitettiin oikeuden vahvistettavaksi. Mikäli velkojat ja velalliset eivät saaneet aikaan sopimusta konkurssi päättyi oikeuden tekemään päätökseen. Konkurssin loputtua määrättiin toimitsijat tekemään lopullisen jakosopimuksen ja tilinteon velkojille.⁵¹

Tuomiokuntien arkistoissa on erillinen sarja konkurssiasiakirjoja. Sarja koostuu konkurssiasioihin liitteiksi toimitetuista alkuperäisistä asiakirjoista, kuten pesäselvityksistä, luetteloista velkojista ja velkojien vaatimuksista. Kunkin jutun asiakirjat on niputettu omaksi aktikseen. Asiakirjoihin on merkitty, milloin ne on oikeudessa vastaanotettu ja milloin kuulustelu on suoritettu. Usein aktiin on myös kirjattu asian lopullinen päätös ja sitä vastaava pykälä varsinaisasioiden pöytäkirjoissa. Konkurssiasioiden aktit on sijoitettu tuomiokuntien yhteisiin asiakirjoihin. Aktisarjojen käyttöönotaminen vaihtelee tuomiokunnittain.

Jyväskylän maakunta-arkistossa olevista tuomiokuntien konkurssiasioiden aktisarjoista vanhin kuuluu Jämsän tuomiokunnan arkistoon. Sen vanhimmat asiakirjat ovat vuodelta 1832. Sen sijaan Viitasaaren tuomiokunnassa konkurssihakemuksen liitteet on säilytetty vuoteen 1922 asti pöytäkirjojen yhteydessä. Maakunta-arkistossa on laadittu henkilöhakemistoja tuomiokuntien vanhimpiin konkurssiasiakirjoihin. Luettelot on tehty Jyväskylän tuomiokunnan osalta vuosilta 1865–1913, Saarijärveltä vuosilta 1887–1896 ja Viitasaarelta vuosilta 1922–1936. Jämsän tuomiokunnan konkurssiasiakirjoista ei ole erillistä henkilöhakemistoa.

51. As. kok. 31/1868.

Asiakirjojen käytettävyydestä

Tuomiokuntien arkistot on järjestetty alunperin hieman toisistaan poikkeavalla tavalla. Vaikka asiakirjasarjat ovat lähes identtiset, ei asiakirjojen keskenäinen järjestys ole aina sama. Joissakin tuomio- ja kärjäkunnissa on eri asiakirjasarjoja liitetty yhteen erilaisia periaatteita noudattaen. Tuomiokuntajaotuksen muuttuminen ja asiakirjojen siirtäminen viranomaisilta, tai myöhemmin maakunta-arkistosta, toiseen on saattanut lisäksi hämärtää alkuperäistä provenienssia. Eri tuomiokuntien asiakirjojen joukosta saattaa löytyä "väärän" tuomiokunnan aineistoa. Tämän vuoksi arkistoluetteloita silmäilemällä voi päätyä hieman harhaanjohtavaan käsitykseen sen sisältämän arkistoinneksen suhteen: näyttää usein siltä, että jokin asiakirjasarjoista olisi kokonaan kadonnut. Jonkin asiakirjasarjan näennäinen puuttuminen maakunta-arkiston kokoelmista voi johtua paitsi arkistoinnin eroavaisuudesta niin myös siitä yksinkertaisesta syystä, että kyseisiä asiakirjoja ei ole vielä luovutettu tuomiokunnista. Esimerkiksi Jyväskylän ja Jämsän tuomiokuntien holhouskirjat ovat edelleen oikeusviranomaisten hallussa.

Tuomiokunta-aineiston käytön vaikeudesta voi ottaa esimerkiksi Jämsän tuomiokunnan asiakirjat. Tuomiokuntien tuomioluettelot on yleensä liitetty pöytäkirjasidoksien alkuun, kuten edellä on käynyt ilmi. Jämsän tuomiokunnassa kaikkien kärjäkuntien tuomioista on tehty ajanmukaiset tuomioluettelot, jotka on sidottu erillisiin sidoksiin. Samassa sidoksessa on luetteloitu kaikki käsitellyt tapaukset jopa kymmenen vuoden ajalta. Itse luettelot on laadittu samaan tapaan, kuin muissa tuomiokunnissa. Längelmäen kärjäkunnan kiinnitysasiain pöytäkirjat ovat vuosien 1828–1893 ja 1897–1906 ajalta Jämsän kärjäkunnan ilmoitusasioiden pöytäkirjojen joukossa, mutta vuosina 1894–1896 ja vuodesta 1907 eteenpäin omina sidoksinaan.

TUOMIOKUNNAN ASIAKIRJA-AINEISTO

LÄHTEET

Virallislulkaisut

Asetuskokoelmat 1858–1909

Kuningas Kristofferin maanlaki herra Martin suomentamana. Helsinki 1987.

Ruotsin valtakunnan laki, hyväksytty ja noudatettavaksi otettu valtiopäivillä v. 1734. Ynnä ne lisäykset, muutokset ja selitykset, jotka ovat voimassa Suomen suuruhtinaanmaassa.

- Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 54. Helsinki 1899.

Samling af de storfurstendåmet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar hvilka ändra eller förklara landets allmänna lag eller utwidga och närmare bestämma föreskriftene i de ämnen densamma omfattar. Förra delen. Helsinki 1855.

Kirjallisuus

GADD 1957: Gadd, Erik, Kihlakunnanoikeuden pöytäkirjat. Opas ja mallikokoelma. – Suomen lakimiesliiton julkaisuja N:o 8. Porvoo.

HAATAJA 1936: Haataja, Kyösti, Maa-oikeus I. Helsinki 1936.

Kolu, Risto ja Tepora, Jarno, Lainhuuto- ja kiinnitysmenettely.

Jyväskylä.

Lakiasiaien käsikirja. Toimittanut Esko Hakkila ja J. N. Lehtinen.

Porvoo 1924.

Lakiasiaien käsikirja. Toimittanut Marjo Rapola. Porvoo 1952.

LETTO-VANAMO 1989: Letto-Vanamo, Piia, Suomalaisen asianajolaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus. – Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-Sarja N:o 181. Vammala.

LETTO-VANAMO 1991: Letto-Vanamo, Piia, Tuomioistuinmenettelyn historiaa. Rahvaan oikeudenkäytöstä valtiolliseen prosessiin. – Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvihasta moderniin oikeuteen. Jyväskylä.

MARKKANEN 1977: Markkanen, Erkki, Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850–1914. – Studia Historica Jyväskylän 14. Jyväskylä.

MARKKANEN 1988: Markkanen, Erkki, Perukirjat tutkimuslähteenä. – Studia historica Jyväskylän 37. Jyväskylä.

MÄNTYLÄ 1985: Mäntylä, Ilkka, Talonpoika yhteiskunnassa. – Sukupolvien perintö. 2. Talonpoikaskulttuurin kasvu. Toimittaja Aarno Rautavaara. Helsinki.

NOUSIAINEN 1993: Nousiainen, Kevät, Prosessin herruus. Länsimaisen oikeuden käytön 'modernille' ominaisten piirteiden tarkastelua ja alueellista vertailua. – Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 191. Helsinki.

NYGÅRD 1985: Nygård, Toivo, Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alkupuolen Suomessa. – Studia Historica Jyväskylän 31. Jyväskylä.

TIMO PITKÄNEN

NYGÅRD 1989: Nygård, Toivo, Prostituutio 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. Pysy lujana omalla maalla! Erkki Lehtiselle omistettu juhlaKirja. — Studia Historica Jyväskyläensia. Jyväskylä.

PALOPOSKI 1972: Paloposki, Toivo J., Suomen historian lähteet. Forssa.

PYLKKÄNEN 1991: Pylkkänen, Anu, Holhouksen historiaa. Edusmiehisyydestä huoltoon. — Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Toimittanut Piia Letto-Vanamo. Jyväskylä.

RAUTIALA 1984: Rautiala, Matti, Holhousoikeus. Helsinki.

SAARENHEIMO 1994: Saarenheimo, Juhani, Tuomioistuinten asiakirjat. — Suomen historian asiakirjalähteet. Toimittanut Eljas Orrman ja Elisa Pispala. Porvoo.

SOIKKANEN 1966: Soikkanen, Hannu, Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki.

PETRI KARONEN

Talonpojat oikeutta paossa — Rikollisuudesta Keski-Suomessa 1700-luvun lopulla

Kysymyksenasettelu ja lähteet

Rikollisuuden ja poikkeavan käyttäytymisen problematiikka esiteollisella kaudella on viime vuosikymmeninä noussut yhdeksi kiinnostavimmista aiheista paikallisyhteisötutkimuksissa. 1970-luvulta lähtien on Pohjoismaissa julkaistu runsaasti tematiikkaan liittyviä töitä. Tosin jo huomattavasti ennen tätä asiaan ovat Suomessa perehtyneet sellaiset tutkijat kuin Pentti Renvall ja Yrjö Blomstedt, joten Pohjoismaat ovat olleet tällä saralla edelläkävijöitä.¹

1700-luvun ja 1800-luvun alun rikollisuutta on Pohjoismaissa kuitenkin tutkittu hyvin vähän. Suomessa ajanjaksoon on laajimmin perehtynyt Heikki Ylikangas kirjassaan Puukkojunkkareitten esiinmarssi, jossa hän tarkasteli ilmiötä Etelä-Pohjanmaan osalta ja ennen muuta väkivaltarikollisuuden näkökulmasta.²

Tässä artikkelissa rikollisuutta tutkitaan lähinnä nykyisen Keski-Suomen alueella.³ Yrjö Blomstedtin mukaan juuri ennen isovihaa olivat

1. Ks. esimerkiksi Renvall 1949; Blomstedt 1960; tutkimustilanteesta vertaa esimerkiksi Österberg 1993.
2. Ylikangas 1976; ks. myös esimerkiksi Alanen 1948, s. 496–508; Nyström 1994; Koskelainen 1994; Sirén 1995; Rautelin 1995; mikrohistoriallisesta otteesta, ks. ennen muuta Heikkinen 1988, luku "oman käden oikeudella"; ruotsalaisesta ja norjalaisesta tutkimuksesta ks. Sundin 1992; Söderberg 1993; Ågren 1988; Furuheggen 1995; Hansen 1991. — Kansainvälisestä kirjallisuudesta, ks. esimerkiksi Emsley 1987.
3. Keski-Suomen pitäjänhistorioissa aihetta on käsitelty sangen niukasti, ks. esimerkiksi Berndtson 1965; Berndtson 1986; Saloheimo 1959, s. 204–206; vrt. kuitenkin Markkanen 1983, s. 508–522 ja Sillanpää 1969, s. 287–295. Viimeksi mainituissa teoksissa rikollisuutta on käsitelty melko runsaasti, kuitenkin keskittyen 1700-luvun alkupuolelle. — Tutkimusalu-

"vanhat erämaaseudut ja niitä lähinnä olevat alueet (Jämsä, Rautalampi, Laukaa, Viitasaari, Saarijärvi) olleet vähemmän oikeutta ja oikeuslaitosta kunnioittavia kuin Vanajaveden rannat".⁴ Mielenkiintoista on, oliko Sisä-Suomi vielä 1700-luvun lopulla samanlainen laittomuuksien pesäpaikka kuin mitä Blomstedt totesi sen olleen vuosisadan alussa. 1700-luvulla Ruotsi-Suomi ei ollut enää suurvalta, jolla olisi ollut "sotilaallisia velvollisuuksia" Keski-Euroopassa. Samoin lainsäädäntöä oli kehitetty kun vuoden 1734 laki korvasi keskiaikaisen Mauno Eerikinpojan maanlain, minkä lisäksi ennen muuta vuosisadan lopulla laki ylipäätään muuttui aikaisempaa humanimpaan suuntaan. Oliko näillä tekijöillä merkitystä rikollisuuden kuvaan Keski-Suomessa? Säilyikö Keski-Suomi "villinä" alueena, jossa ei noudatettu määräyksiä eikä kuunneltu kruunun ja sen virkailijoiden sanaa?

Keski-Suomea verrataan toisaalta Etelä-Pohjanmaahan, jossa samoihin aikoihin alkoi merkittävä väkivaltarikollisuuden nousu. Näkyikö tästä merkkejä myös Pohjanmaan kanssa vilkkaissa suhteissa olevassa Keski-Suomessa? Toisaalta vertailukohtana on Pieksämäen käräjäkunta sen maantieteellisen läheisyyden vuoksi.

Tarkastelu kattaa vuodet 1790–1800. Tutkimusalue käsittää vuoteen 1796 saakka Rautalammin tuomiokuntaan kuuluneet väljästi nykyiseen Keski-Suomeen⁵ luettavat pitäjät, jotka olivat tuolloin seuraavat: Viitasaari, Rautalampi, Saarijärvi, Keuruu ja Laukaa. Tämän lisäksi tuomiokuntaan kuuluivat Ähtärin, Virtain sekä Kuivasmäen (Petäjävesi) kappelit. Näin tutkimusalueen ulkopuolelle jäävät nykyisen Keski-Suomen osaksi luettavat Jämsän pitäjä⁶ ja Korpilahden kappeli, jotka tutkimusajan oikeudellisessa jaotuksessa kuuluivat Hämeen läänin Sääksmäen kihlakuntaan. Rautalammin tuomiokunta jaettiin vuonna 1796 kahtia niin, että uuteen Rautalammin tuomiokuntaan kuuluivat varsinaisen tutkimusalueen ulkopuolelle jätetyn Pieksämäen lisäksi Rautalammin ja Viitasaaren pitäjät. Muut edellä jo mainitut Vaasan lääniin kuuluvat

een ulkopuolisesta Keski-Suomesta, ks. Koskimies 1962, s. 130–137.

4. Tosin Blomstedtin oma aineisto ei kaikilta osin tue hänen päätelmiään. — Ks. Blomstedt 1960, s. 199, lainaus s. 206.
5. Näin Rautalammin tuomiokuntaan tutkimusajalla kuuluneen Pieksämäen tietoja ei ole otettu huomioon Keski-Suomea koskevia tilastoja tehtäessä. Pieksämäki on seuraavassa kuitenkin vertailukohtana.
6. Siten mukana on Kuivasmäen kappeli, vaikka hallinnollisessa jaotuksessa se kuuluikin tutkimusalueen ulkopuoliseen Jämsään. — Ks. esimerkiksi Koskimies 1962, s. 26–27.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

pitäjät ja Ähtärin, Virtain sekä Kuivasmäen kappelit liitettiin Pohjanmaan itäiseen tuomiokuntaan.⁷

Pääasiallisena lähdeaineistona ovat Rautalammin ja Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan sakkoluettelot, joiden avulla on selvitetty alueen rikosrakennetta. Saarijärven pitäjä on tarkemman analyysin kohteena, ja sen osalta sakkoluetteloiden lisäksi on käyty läpi sekä renovoidut että konseptituomiokirjat.⁸

Sakkoluetteloista käy ilmi lähes aina tekijän ja uhrin sosiaalinen asema, kotikylä ja teon laatu sekä rikoksesta langetettu sakkorangastus, joten ne esittelevät kulloisenkin tapauksen sangen laajasti.

Luetteloita on pidettävä sakoilla sovitettujen rikosten osalta kattavina, minkä lisäksi on merkillepantavaa, että usein myös esimerkiksi varkaustapauksissa on mainittu muuntorangeistuksena käytetyn ruumiinrangeistuksen suuruus, vaikka sakkoja ei tällaisissa jutuissa siis määrättykään. Sen sijaan luetteloihin ei ole merkitty hovioikeudelle alistettuja törkeitä rikosasioita kuten lapsenmurhia, raskaita huoruustapauksia (molemmat osapuolet naimisissa) ja henkirikoksia. Tällaisia juttuja ei Saarijärven aineiston perusteella kuitenkaan ollut vuosittain kovinkaan monta,⁹ joten kaiken kaikkiaan sakkoluetteloaineuksen luotettavuutta kuvaamaan oikeuden tietoon tullutta niin sanottua rekisteröityä rikollisuutta on pidettävä vähintään tyydyttävänä.¹⁰

Sakkoluetteloaineistoa on käsitelty niin, että luettelossa ensimmäisenä kunkin tapauksen kohdalla mainittu rikos on se, jonka mukaan juttu on tilastoitu. Näin siis siitäkkin huolimatta, että toisinaan tapauksiin saattoi liittyä esimerkiksi juopumus, pahoinpitely ja kunnianloukkaus. Asioiden luokittelu-

7. Ks. esimerkiksi Holmberg 1959, s. 56, 57, 90; Alkio 1976, s. 91–92. Vaasan lääniin kuuluneen nykyisen Keski-Suomen alueen pitäjien rajoista, ks. esimerkiksi Cajánin artikkelissa julkaistu kartta. – Caján 1965, s. 10–11; Aluemuutoksista Uudenmaan ja Hämeen läänissä sekä Vaasan läänissä, ks. myös esimerkiksi Koskimies 1966, s. 133–145, 158–162.
8. Kansallisarkisto, Rautalammin tuomiokunnan tuomiokirjat ja sakkoluettelot 1790–1800; Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan tuomiokirjat ja sakkoluettelot 1798–1800; Jyväskylän maakunta-arkisto, Saarijärven tuomiokunnan arkisto, Saarijärven kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1790–1800.
9. Saarijärven pitäjästä hovioikeudelle alistettujen juttujen määrästä ja niiden laadusta ks. tarkemmin luku 2.3.
10. Myös Heikki Ylikangas (1976, s. 178–179) pitää sakkoluetteloaineistoa sangen luotettavana sakoilla sovitettujen rikosten tutkimiseen. – Tarkastelussa ei ole mukana kirkon- ja pitäjänkokousten mahdollisesti tuomitsemia rikoksia, mutta tutkimuspitäjissä kyseiset instanssit eivät ilmeisesti käsitelleet rikosasioita lainkaan, sillä esimerkiksi oltermannilaitos ei todennäköisesti juurtunut Keski-Suomeen. – Ks. Ylikangas 1976, s. 178; Kallio 1982, s. 33–35; Saarijärvestä, ks. Kallio 1972, s. 439–443.

perusteet ovat esityksessä paljolti samat kuin Heikki Ylikankaan¹¹ Etelä-Pohjanmaata koskevassa tutkimuksessaan käyttämät, jotta vertailu siellä havaittuun tilanteeseen olisi mahdollista.

Rikollisuus Keski-Suomessa

Koko Keski-Suomen rikosrakenne

Aluksi tarkastellaan Keski-Suomen rikosrakennetta 1700-luvun lopulla ja verrataan sitä joihinkin lähialueisiin. Vertailukohtaksi on tässä valittu Hämeen ja Kymenkartanon lääneihin kuuluvat Hollolan tuomiokunnat, Etelä-Pohjanmaa sekä Pieksämäen pitäjä.

Koko Keski-Suomen rikosrakenne painottui hyvin selvästi haasteiden laiminlyönteihin, sillä kaksi kolmesta sakkoluetteloihin merkitystä rikoksesta kuului tuohon ryhmään. Vertailualueista vain Pieksämäellä päästiin yhtä suuriin lukuihin. Hollolassa¹² ja Etelä-Pohjanmaalla haasteiden laiminlyöntejä oli vain vajaat puolet kaikista tapauksista.

Toiseksi eniten Keski-Suomessa oikeudessa tuomittiin siveellisyyserikkomuksia (noin 13 prosenttia tapauksista), mutta vertailussa muihin alueisiin havaitaan, että näiden juttujen määrä oli kaiken kaikkiaan sangen vähäinen. Myös kunnianloukkausten, väkivaltajuttujen sekä juopumusrikkomusten osalta Keski-Suomi – kuten Pieksämäen kärjäkuntakin – oli hyvin rauhallinen asuinpaikka. Heikki Ylikankaan mukaan Etelä-Pohjanmaan sakoilla sovitettujen kunnianloukkausten ja väkivaltajuttujen vähäisyys saattaa kertoa siitä, että käräjille ei enää tuotu pikkujuttuja, koska henkirikollisuuden kasvaessa niitä ei koston pelossa uskallettu tuoda oikeuteen.¹³ Hollolassa kunnianloukkausten ja ennen muuta väkivaltajuttujen määrä olikin merkittävästi suurempi kuin muilla alueilla, joten ilmeisesti kyseessä on päinvastainen ilmiö. Mutta oliko

11. Ylikangas 1976, s. 179.

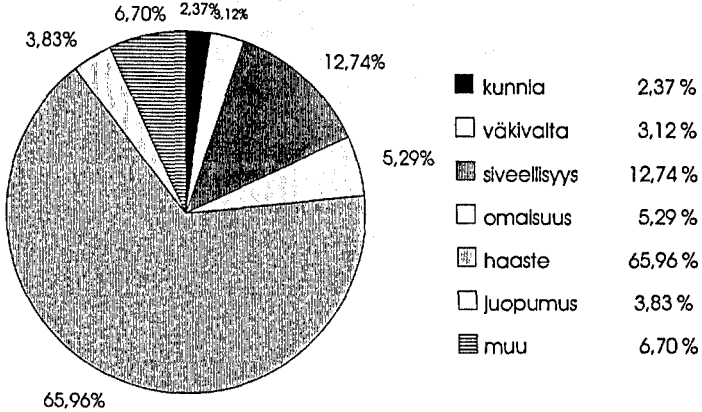
12. Haaste -ryhmä ei Hämeen läänissä tarkoita pelkästään haasteiden laiminlyöntitapauksia, vaan Y. S. Koskimies on laskenut luokkaan myös esimerkiksi sapattirikokset, tievelvollisuuksien laiminlyönnit ja kulovalkean irtipäästämiset. Kuitenkin epäilemättä suurin osa jutuista oli juuri haasteen laiminlyöntejä.

13. Ylikangas 1976, s. 184–185.

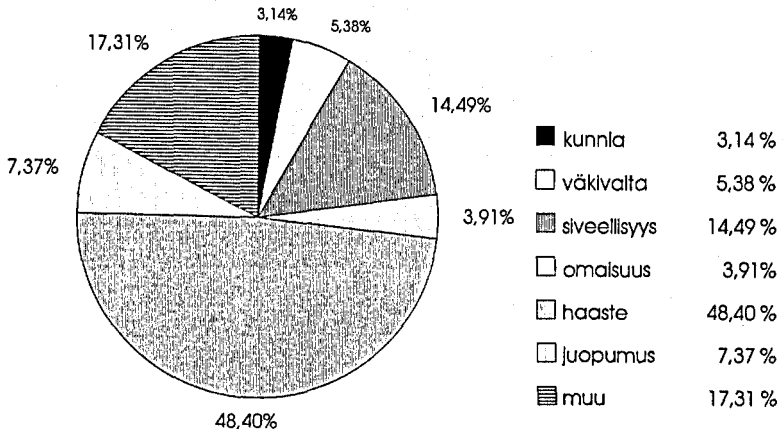
TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

Keski-Suomessa, jossa siis esiintyi kunniaa ja fyysisistä koskemattomuutta käsitteleviä juttuja hyvin vähän käräjillä, myös kyse terrorinpelosta vai kenties siitä, että tapauksia ei yksinkertaisesti ollut olemassa tuon enempää?

KUVIO 1 Sakoilla sovitettu rikollisuus Keski-Suomessa vuosina 1790–1800. Lähteet: KanA RAU 1790–1800; PIIT 1798–1800.

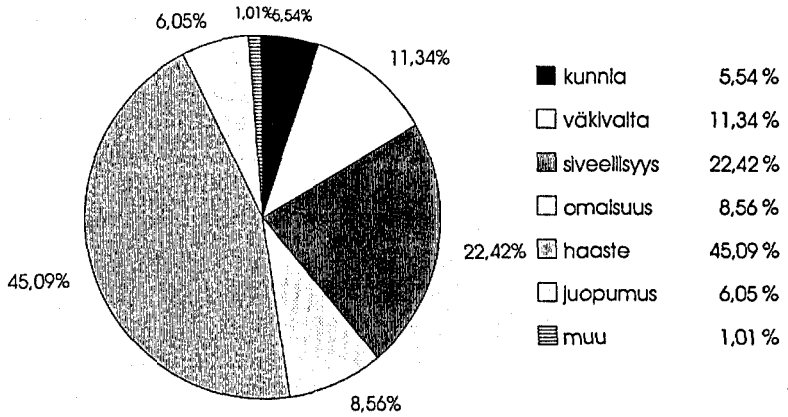

KUVIO 2 Sakoilla sovitettu rikollisuus Etelä-Pohjanmaalla vuosina 1790–1792, 1804–1807. Lähde: Ylikangas 1976, s. 180–181.

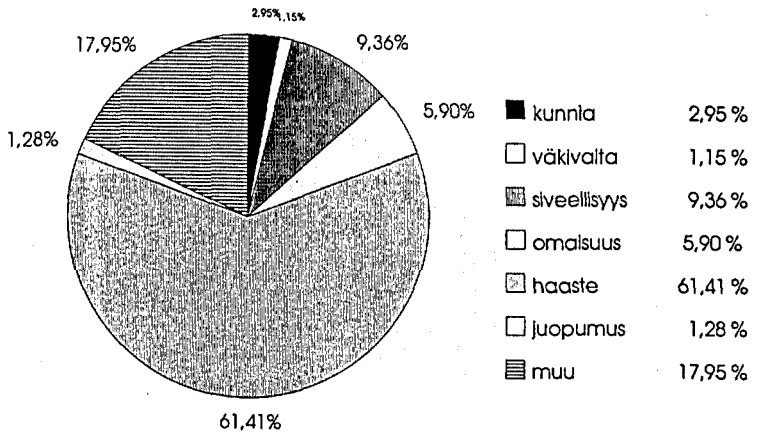

PETRI KARONEN

KUVIO 3 Sakoilla sovitettu rikollisuus Hollolan tuomiokunnassa (Hämeen ja Kymenkartanon lääni) vuosina 1791–1792. Lähde: Koskimies 1966, s. 331.

KUVIO 4 Sakoilla sovitettu rikollisuus Pieksämäen kärjäkunnassa vuosina 1790–1800. Lähteet: KanA RAU 1790–1800.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

Pitäjittäinen ja asukaslukuun suhteutettu rikollisuus

Oheisessa asetelmassa näkyy Keski-Suomen pitäjien rikosrakenne vuosina 1790–1800. Sitä tarkasteltaessa havaitaan sangen suuria eroja alueiden välillä:¹⁴

	Saarijärvi	Rautalampi	Viitasaari	Keuruu	Laukaa
Kunnia	2	3	4	1,5	2
Väkivalta	3	5	3	4	1
Siveellisyys	6	6	8	26	20
Omaisuus	3	8	8	4	5
Haaste	80	69	60	50	63,5
Juopumus	2	2	8	6	2,5
Muu	4	7	9	8,5	6
Yhteensä (%)	100	100	100	100	100
N	533	396	333	375	349

Saarijärvellä haasteiden laiminlyöntejä oli peräti neljä viidestä oikeudessa sakoihin tuomitusta jutusta, muiden rikosryhmien jäädessä todella vähäisille osuuksille. Niinpä esimerkiksi väkivallan ja kunnianloukkausten osuus Saarijärvellä oli huomattavasti alle Keski-Suomen jo sinänsä alhaisen keskiarvon.

Myös Rautalammilla oikeudesta jäätiin pois hyvin usein, kun taas Keuruulla tällaisia tapauksia esiintyi muihin pitäjiin verrattuna sangen harvoin. Keuruun erityispiirteenä oli siveellisyysjuttujen suuri osuus, sillä peräti joka neljäs sakotetuista tapauksista koski joko esiaviollisia tai avioliiton ulkopuolisia sukupuolisuhteita. Myös Laukaassa siveellisyysrikosten osuus oli aikakauden yleiseen keski-suomalaiseen tasoon verrattuna korkea.

Näin Laukaa ja Keuruu muistuttavat rikosrakenteeltaan enemmän kuin muut Keski-Suomen pitäjät ennen muuta Etelä-Pohjanmaata ja vähemmässä määrin Hämettä. Tätä voitaneen pitää osoituksena siitä, että kyseiset pitäjät olivat tiukemmin kuin Keski-Suomen "metsäalueet" joutuneet kruunun ja

14. KanA RAU 1790–1800; PIT 1798–1800.

kirkon valvontaan. Tämä saattoi olla paljolti seurausta mainittujen pitäjien paremmista liikenneyhteyksistä, joiden avulla virkamiesten oli helpompi kontrolloida hallittaviaan. Ainakin mitä pohjoisemmaksi mentiin, sen heikommat tieolot olivat. Siksi esimerkiksi haasteiden laiminlyöntitapausten suuri määrä saattaa osittain selittyä vaikeiden liikenneyhteyksien aiheuttamilla rasituksilla, vaikka kokonaisuutena infrastruktuurin puutteellisuudesta ei olekaan.¹⁵

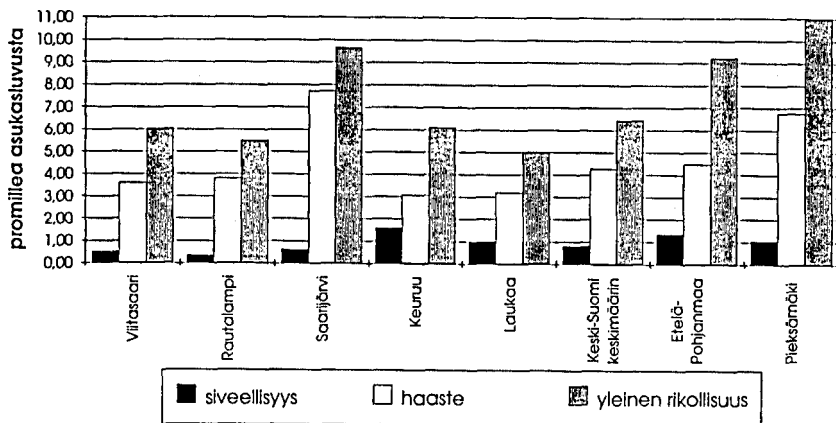
Rikosrakenne ei kuitenkaan kerro kaikkea tutkimusalueella tapahtuneista laittomuuksista, erityisesti jos eri alueita vertaillaan keskenään. Asiaa voidaan tutkia tarkemmin suhteuttamalla rikostapaukset väkilukuun. Menetelmä ei ole vuoventarvainen johtuen siitä, että osa pitäjää saattoi hallinnollisessa, oikeudellisessa tai kirkollisessa jaotuksessa olla osa jotakin toista kokonaisuutta. Asukasluvuun suhteuttaminen antaa kuitenkin suuntaa kehityksestä varsinkin, kun väkilukutiedot sinällään ovat aikakaudelta sangen luotettavia.

Oheisissa kuvioissa Keski-Suomen rikollisuus on esitetty promilleina vuoden 1800 asukasluvusta Etelä-Pohjanmaan ja Pieksämäen pitäjän tietojen kanssa.¹⁶

-
15. Tiestöstä ja vesistöistä Keski-Suomessa, ks. erityisesti Kallioniemi 1965, s. 32–46, liite 1 (Kartta Keski-Suomen maanteistä Ruotsin ajan lopulla); Viertola 1980, s. 36, 57–63.
16. Rikosten määrä on suhteutettu vuoden 1800 väkilukuihin paitsi Etelä-Pohjanmaata koskevat, jonka tiedot ovat vuodelta 1805. — Ylikangas 1976, s. 187; Lappalainen 1961, s. 453; Markkanen 1983, s. 342; Saloheimo 1959, s. 539; Kallio 1972, s. 320; Sillanpää 1969, s. 36–37. — Keuruun ja Multian yhteinen väkiluku vuodelta 1805 (3 799), minkä lisäksi Ähtärin asukasluvuksi on oletettu 800. Näin koko Keuruun väkiluku on 4 599, minkä lisäksi Kuivasmäen asukasluvuksi on arvioitu 1 000. — Ks. Aaltonen 1963, s. 16. — Laukaan väkilukutiedoista vrt. Berndtson (1986, s. 139), joka ilmoittaa huomattavasti alemman asukasluvun kuin seuraavassa käytetty Cajánin (1965, s. 103) esittämä. — Aluerajojen problematiikasta, ks. Manninen 1984.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

KUVIO 5 Siveellisyysrikokset, haasteiden laiminlyönnit sekä yleinen rikollisuus 1 000 asukasta kohti keskimäärin vuodessa Keski-Suomessa, Etelä-Pohjanmaalla ja Pieksämäen käräjäkunnassa 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa. Lähteet: Kuviot 1–4 ja niissä mainitut lähteet; väkilukuarvioista, ks. viite 16.

Yleisen rikollisuuden eli kaikkien kihlakunnanoikeudessa tuomittujen sakkorangeaistusten tarkastelussa havaitaan, että Saarijärvellä kunnioitettiin Keski-Suomen pitäjistä kaikkein vähiten lakia. Jopa levottoman Etelä-Pohjanmaan rötöstelijät jäivät kokonaisrikollisuudessa toiseksi saarijärveläisille. Kuitenkin tarkastelussa mukana olevista alueista kaikkein rikollisimmaksi osoittautuu Pieksämäen seutu, jossa rikoksia ylipäätään tehtiin jopa Saarijärveäkin enemmän. Tutkimusjaksolla useita kymmeniä pieksämäkeläisiä sakotettiin kerralla tienhoitovelvollisuuksien laiminlyönneistä, mikä luonnollisesti samantien vaikuttaa myös väkilukuun suhteutettuun rikollisuuteen.¹⁷

Suurin syy Saarijärven erottumiseen Keski-Suomen pitäjistä kokonaisrikollisuudessa on edellä jo havaittu haasteiden laiminlyöntitapausten suuri määrä. Tällaisia juttuja oli pitäjässä selvästi enemmän kuin muualla, esimerkiksi lähes kaksinkertainen määrä muihin Keski-Suomen pitäjiin verrattuna.

Siveellisyysrikoksia Keski-Suomen alueella tehtiin väkilukuun suhteutettuna ylivoimaisesti eniten Keuruulla, jossa ennen muuta esiaviollisia suhteita tuli oikeuden tietoon lähes kaksi kertaa enemmän kuin muualla. Myös

17. Ks. esimerkiksi Pieksämäen sakkoluettelot syyskäräjiltä 1797, jolloin yhteensä 75 henkilöä tuomittiin tienhoidon laiminlyönneistä.

Pieksämäkeen ja Etelä-Pohjanmaahan verrattuna lukema (noin kaksi tapausta vuodessa tuhatta asukasta kohti) on hyvin korkea. Muissa Keski-Suomen pitäjissä siveellisyydjuttuja oli Laukaata lukuunottamatta huomattavasti vähemmän.

Toiseen kuvioon on koottu sängen pahaenteinen kolmiyhteys: kunnianloukkaukset, väkivaltajutut sekä juopumusrikkomukset. Nämä kolme rikosryhmää yhdistettynä päästäneen melko lähelle väkivallan ydintä: kunnianarkuus ja viinanjuonti liittyvät läheisesti pahoinpitelyihin, vaikka tutkijat ovatkin erimielisiä yhteenkuuluvuuden mekaniikasta ja syy-seuraussuhteista. Lopullista vastausta asiaan saadaan tuskin koskaan.

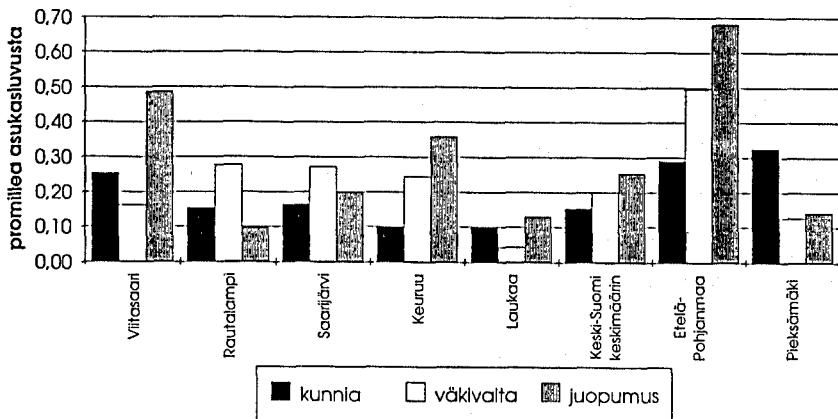
Kuvio osoittaa ensinnäkin selvästi, että mainitut rikosryhmät eivät yleensä nousseet läheskään yhtä merkittävään asemaan kuin kuvion 5 tapaukset. Kunnianloukkausten, väkivaltajuttujen ja juopumusrikkomusten merkitys oli siis merkittävästi vähäisempi kuin edellä mainittujen rikoslajien, mikä näkyy tietysti rikosrakennetiedoistakin. Rikoslajien vertailu osoittaa kuitenkin, että niin kunnianloukkauksia, vähäistä väkivaltaa kuin juopumusrikkomuksia-kin harrastettiin Etelä-Pohjanmaalla huomattavasti enemmän kuin Keski-Suomen pitäjissä. Näin siis siitäkin huolimatta, että Heikki Ylikankaan mukaan Etelä-Pohjanmaalla kaikkia pikkujuttuja ei suinkaan tuotu oikeuteen tuomittavaksi, joten Keski-Suomi vaikuttaa olleen hyvin rauhallinen paikka asua ja elää – ainakin jos vertailukohtana on Suomen rauhattomin seutukunta.¹⁸

Keski-Suomen pitäjistä ääripäitä edustavat Keuruu ja Laukaa, joista ensin mainitussa juopumus- ja väkivaltajuttuja tuomittiin oikeudessa keskimääräistä enemmän ja Laukaalla taas kaikkia kolmea rikosryhmää selvästi vähemmän. Saarijärvi, Rautalampi ja Viitasaari ovat rikostyyppien osalta "keskimääräistä" keskisuomalaista tasoa, joskin Viitasaarelle juopumusrikkomusten määrä (noin 0,5 tapausta 1 000 asukasta kohti keskimäärin vuodessa) oli noin kaksinkertainen alueen keskiarvoon verrattuna.

18. Ks. myös Heikkinen 1988, esimerkiksi s. 116–117.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

KUVIO 6 Kunnanloukkaukset, väkivalta- ja juopumusrikokset 1 000 asukasta kohti keskimäärin vuodessa Keski-Suomessa, Etelä-Pohjanmaalla ja Pieksämäen käräjäkunnassa 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa. Lähteet: Kuviot 1-4 ja niissä mainitut lähteet.

Niskuroivat saarijärveläiset

Edellä havaittiin, että saarijärveläisillä oli tapana jäädä tavallista useammin pois oikeuden istunnosta. Juttujen määrä on niin suuri, että se vaatii lisätarkastelua.

Heikki Ylikangas on todennut, että Etelä-Pohjanmaalla 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa haasteiden laiminlyöntien määrä kasvoi rikoksista kaikkein eniten. Hän katsoo, että kyse ei ollut tuomioistuinkurin koventamisesta eli virallisen kontrollin tiukentamisesta, vaan omankäden oikeuden lisääntymisestä ja esimerkiksi käräjille haastettujen todistajien pelosta saapua paikalle.¹⁹

Saarijärvellä haasteiden laiminlyöntitapaukset olivat olennaisesti toisenlaisia. Käytännöllisesti katsoen kaikki jutut, joissa haastettu ei vaivautunut saapumaan oikeuteen, koskivat taloudellisia kiistakysymyksiä: etupäässä tavanomaisia velkasaatava- ja vahingonkorvausasioita, vähemmän perintö- ja torpanvuokrausriitoja. Tapauksien laatu oli sellainen, ettei tuomioistuimen

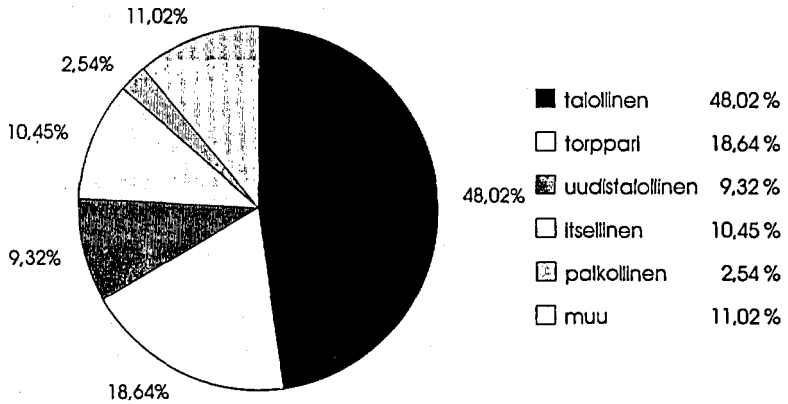
19. Ylikangas 1976, s. 184.

PETRI KARONEN

määräyksille kintaalla viittaamista voida pitää merkinä koston pelosta. Sinälään taloudellisten riita-asioiden esiintyminen näin voimakkaasti oikeudesta poissaolojen yhteydessä ei myöskään ole ihmeteltävää, koska valtaosa Saarijärven käräjillä käsitellyistä asioista, arviolta 90 prosenttia, oli juuri samanlaisia.²⁰

Juttuja lähemmin tarkasteltaessa havaitaan, että suurin osa velkojina toimineista oli talollisia, mikä ei liene erityisen yllättävää. Kuitenkin haastettuna, ja siis poissaolevana, oli hämmästyttävän usein – noin 50 prosentissa kaikista tapauksista – talonpoika.²¹ Torppareiden osuus poissaolijoista oli vain vajaa 1/5, uudistalollisten ja itsellisten jäädessä puoleen vielä tästäkin. Niskuroiva talonpoikako? (kuvio 7)²²

KUVIO 7 Haasteen laiminlyönnistä sakotettujen sosiaalinen asema Saarijärvellä 1790–1800. Lähteet: Ks. kuvio 1.

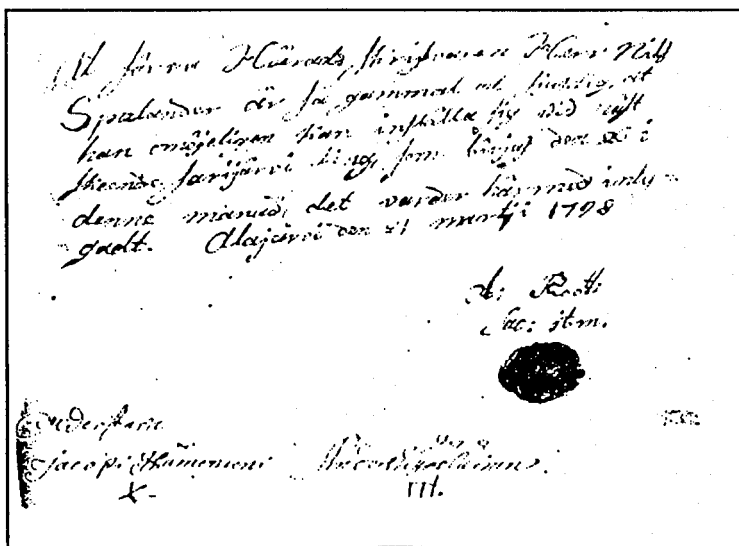

20. Yleiskuvaa ei muuta edes se, että vuonna 1795 tuomittiin kerralla 29 etupäässä torpparia tai talollista maksamaan sakkoja siitä, etteivät he tulleet vastaamaan koulumestari Johan Aspin maksamattomia koulumestarin kappoja koskeviin vaateisiin. – KanA RAU SA 14.12.1795: 780v.–781v. (§ 103).
21. Rauha Mertjärvi (1970, s. 363) on tehnyt saman havainnon peruluettelosta, sillä hänen mukaansa talonpojat lainasivat mieluiten säätyveljiltään. Tämä on toisaalta sängen ymmärrettävää, koska sosiaalisesti alempisäätöisillä ei juuri ollut mahdollisuuksia antaa luottoa, kun taas varakkaat säätyläiset puuttuivat pitäjämästä lähes tyystin.
22. Oheiseen kuvioon mukaan laskettujen tapausten määrä on yhteensä 354. Määrä on jonkin verran pienempi kuin kaikki haasteen laiminlyönnit kattava lukema. Syyinä on se, että kuvioon ei ole otettu mukaan todistajien poissaolotapauksia eikä juttuja, joissa oikeudesta poisjäänyt on tuomittu aiemmin annetun uhkasakon perusteella.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

Kyse oli paljolti "velallisen pakoilusta", sillä aikakauden yleiseen oikeudenkäyntitapaan kuului jo lain mukaan varsin pitkälle viety todisteiden esittämisvelvollisuus. Olemalla pois oikeuden istunnoista oli mahdollista pitkittää ainakin jonkin aikaa joka tapauksessa maksettavaksi tulevaa velkaa. Tietenkin oikeus tuomitsi haasteen laiminlyöjän maksamaan pienen sakon (32 killinkiä) sekä yleensä yhden riikintalarin oikeudenkäyntikustannuksia varten määrätyn summan. Kuitenkin itse pääasia siirrettiin usein seuraaville käräjille — eli käytännössä vähintään noin puolen vuoden päähän. Kun samaan aikaan yleinen korkotaso oli vain 4–6 %, niin asian viivyttäminen oli tämänkin vuoksi joskus jopa taloudellisesti kannattavaa.²³

KUVA 1 Jos oli saarijärveläisillä sangen usein tapana jättäytyä ilman lupaa pois käräjiltä, niin sellaiseen rötökseen ei syylistynyt entinen kihlakunnankirjuri Niils Spalander, joka lähetti 21.3.1798 käräjille kolmen alajärveläisen allekirjoittaman todistuksen, jossa vakuutettiin Spalanderin olevan "niin vanha ja sairaalloinen, että hänen on mahdotonta saapua" käräjille. — Todennäköisesti asiakirjan laatijakaan ei ollut aivan poikainen, sen verran huojuvalla käsialalla todistus on kirjoitettu. — Lähde: JyMA STA SKKP 2.4.1798, liite pykälään 47.

23. Ks. oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta esimerkiksi KanA RAUSA 14.4.1790: 278–278v. (§ 9); 14.4.1790: 278v.–279 (§ 10); jutun siirtämisestä, esimerkiksi KanA RAUSA 15.4.1790: 279v.–280 (§ 12); 15.4.1790: 283v.–284 (§ 17); koroista 1700-luvulla, esimerkiksi Suolahti 1919, s. 201–202.

Esimerkiksi tyypillisestä haasteen noudattamatta jättämiseen johtaneesta tapauksesta käy talonpoika Heikki Poikosen valitus torpparin vaimo Leena Tuomaantytär Latvaisesta, jolle Poikonen oli kolme vuotta aikaisemmin lainannut hevosta pappilassa käyntiä varten. Korvausta yhteensä lähes kuuden peninkulman matkasta ei ollut vielä haastepäivään mennessä kuulunut, eikä Leena edes vaivautunut paikalle kärjäsaliin, vaikka lautamies Johan Krook oli varta vasten hänet määrännyt saapumaan kuultavaksi. Kihlakunnankirjuri ja nimismies Anders Boman vaati Latvaiselle rangaistusta myös haasteen laiminlyönnistä, ja oikeus tuomitsikin Leenan ensinnä tavanomaiseen 32 killingin sakkorangaistukseen ja lisäksi maksamaan hevosen käyttömaksuna 33 killinkiä. Yhteensä yli kolmen vuoden takaiselle reissulle tuli siis hintaa 65 killinkiä, eli noin puolitoista riikintalaria (riikintalari = 48 killinkiä).²⁴ Summa vastaa kokonaisuudessaan noin kahdeksaa päivätyötä tai vajaata puolta tynnyriä ruista kruunun verohintojen mukaan laskettuna.²⁵

Syynä haasteiden laiminlyöntien suureen määrään oli paljolti Saarijärven köyhyys. Pysymällä poissa oikeuden istunnosta saatettiin luulla, että velanmaksua pystyttäisiin välttämään viimeiseen asti. Toisaalta jos ei ollut rahaa maksaa velkoja, ei niin ikään välttämättä ollut erityisempää intoa tulla kuulemaan tuomiota. Kun ei ollut kovin paljon menetettävää, niin myöskään sanktioksi asetettu poissaolosakko ei juuri merkinnyt mitään.

Saarijärven köyhyydestä – edelleen on huomautettava, että suuri osa haasteen laiminlyöjistä oli talonpoikia – saadaan lisänäyttöä tarkasteltaessa vuoden 1800 varallisuusveroluetteloa. Siitä nimittäin havaitaan, että Suomen maaseudulla Keski-Suomi kuului eittämättä köyhimpien alueiden joukkoon, ja Saarijärvi oli selvästi vähävaraisin alueen pitäjistä.²⁶

Vaikka oikeudesta jäätin pois todella usein, ei kyse välttämättä ollut tuomioistuimen nauttiman kunnioituksen rapistumisesta. Ei näet voida unohtaa kruunun nimismiehen Anders Bomanin hyvin ahkeraa toimintaa. Tuon tuosta hänet nähtiin kärjäsälissä vaatimassa rangaistusta poissaolijoille,

24. KanA RAU SA 5.5.1795: 348–348v. (§ 82).

25. Johanson 1926, s. 54–55.

26. Ks. Jutikkala 1949; Caján 1965, s. 20, 22, 27, 100–102; Mertjärvi 1970, s. 352–355, 360–368; Nummela 1992. – Reino Kallion mukaan Saarijärven köyhyys oli näennäistä sikäli, että pitäjässä oli panostettu nimenomaan asutuksen levittämiseen aiemmin autioille seuduille, eivätkä tällaiset tekijät näy varallisuusveroluettelossa. Kuitenkin on muistettava, että suuri osa haasteen laiminlyöjistä oli juuri talonpoikia, joten selitys ei ainakaan tältä osin vaikuta aivan aukottomalta.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

ja hänen syyttämisasiivisuuttaan on lisännyt myös se, että kaikista haasetakoista toinen puoli kilahti hänen kukkaroonsa. Vuosina 1790–1800 Boman nettosi vuosittain summia, joilla olisi voinut ostaa kruunun vuotuisten verohintanoteerausten mukaan 2–7 tynnyriä ruista tai palkata miehen töihin 50–136 päiväksi. Lisäpalkkakiivohokkeen voidaan katsoa merkittävästi lisänneen nimismiehen syyttämishalukkuutta, minkä taas voidaan katsoa nostaneen ilmitulon vaaraa ja sitä kautta edistäneen tuomioistuimen kunnioituksen säilymistä.²⁷

Muiden rikosten osalta Saarijärvi ei juurikaan poikennut aikakauden yleisistä linjoista: Väkivaltajuttuja ja kunnianloukkaustapauksia oli vähän, sen sijaan siveellisyysjuttuja jonkin verran enemmän. Aikakauden sukupuolikuria loukkaavat tapaukset olivat Saarijärvellä säännöllisesti kahden naimattoman henkilön välisiä salavuoteusjuttuja, joissa syytettyinä olivat tavallisimmin piika ja talollisen poika tai renki. Jutuista selvittiin sangen kohtuullisilla sakoilla ja kirkonrangaistuksella, joskin tyyppillistä oli se, että juttuja puitiin oikeudessa vuosikausia johtuen siitä, että kaikkia todistajia ei aina saatu ajoissa käräjille kertomaan näkemystään asiasta.²⁸

Mielenkiintoisen lisän rikollisuustietoihin tuovat hovioikeudelle alistetut pääasiassa raskaat rikosasiat²⁹, joita Saarijärveltä tavataan tutkimusjaksolta yhteensä 19³⁰ tapausta eli vajaa kaksi juttua vuotta kohti. Määrää on kaiken kaikkiaan pidettävä sangen vähäisenä, mikä osaltaan kertoo aikakauden keski-suomalaisen maalaisyhteiskunnan rauhallisuudesta. Samoin raskaiden rikosasioiden niukkuus vahvistaa käsitystä sakkoluetteloinen ja tuomiokirjojen pohjalta tehtävän rikollisuustutkimuksen luotettavuudesta. Aineistolla on siis mahdollista saada varsin todellisuutta vastaava kuva oikeuslaitoksen

-
27. KanA RAU Sakkoluettelot 1790–1798; PIT sakkoluettelot 1798–1800; Johanson 1926, s. 54–55. – Bomanista, ks. Kallio 1972, s. 444–445.
28. Ks. esimerkiksi KanA RAU SA 15.4.1790: 292–293 (§ 30); 2.9.1790: 392–294; pitkästä käsittelyajasta, ks. esimerkiksi RAU SA 26.9.1791: 439v.–440 (§ 8), 25.9.1792: 1452–1454 (§ 34), Saarijärven vuoden 1793 talvikäräjien sakkoluettelo: 414v.; RAU SA 21.11.1793: 730–731 (§ 17), 10.12.1794: 801–801v. (§ 98).
29. Oheisista luvuista on huomioon ottamatta jätetty useaan otteeseen käräjillä puitu torpan perustamista koskenut taloudellinen riita-asia, joka lopulta alistettiin hovioikeuteen. – Ks. JyMA STA SKKP 5.4.1797 § 24; 7.4.1797 § 45; 6.3.1800 § 17.
30. 8.2.1791 (§ 105) esillä ollut kirkonvarkausjuttu, jonka oikeuskäsittelystä ei konseptituomiokirjaan ole merkitty muuta kuin tapauksen laatua, on katsottu samaksi asiaksi kuin edellisessä vuonna (15.4.1790, § 39) tutkittavana ollut vastaavanlainen asia.

PETRI KARONEN

tuomitsemasta rikollisuudesta. Oheisessa asetelmassa näkyy hovioikeuden päätettäväksi jätettyjen asioiden luonne:³¹

Rikosryhmä	N	%
Kunnia	0	—
Väkivalta		42
Henkirikos	3	
Lapsenmurhasyyte	3	
Kotirauhan rikkominen	1	
Vanhemman pahoinpitely	1	
Siveellisyys		105
Sukurutsa	1	
Kaksinnainti	1	
Omaisuus		26,5
Varkaus	3	
Väärä raha	2	
Haaste	0	—
Juopumus	0	—
Muu		21
Murhapoltto	1	
Tuntematon	3	
Yhteensä	19	100

Rikosten jakautuminen aivan toisenlainen kuin jos tarkastelussa olisivat ainoastaan sakkoluetteloaaineistosta saatavat tiedot. Saarijärveltä hovioikeuteen lähetetyt harvalukuiset jutut olivat tosiaankin raskaita. Pitäjässä surmattiin tutkimusaikana tuomiokirjatietojen mukaan kolme³² ihmistä, mikä vuoden 1800 väkilukuun suhteutettuna antaa suhdeluvuksi keskimäärin noin viisi henkirikosta vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Määrä on selvästi alempi kuin mitä Etelä-Pohjanmaalla suunnilleen samoihin aikoihin. Vertailun vuoksi mai-

31. JyMA STA SKKP 1790–1800; ks. myös KanA RAU 1790–1800; PIT 1798–1800.

32. Yksi tapaus oli jo vuodelta 1789, mutta se tuomittiin vasta vuonna 1790. Tämän vuoksi seuraavassa esitettävä keskimääräinen henkirikosten vuotuinen määrä on laskettu 12 vuoden keskiarvona.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

nittakoon, että 1990-luvulla Suomessa tehtiin noin 3 henkirikosta 100 000 asukasta kohti keskimäärin vuodessa.³³

KUVA 2 Tutkimusjakson kenties raavin veriteko Saarijärvellä tehtiin Pyhäjärven kylässä vuonna 1797, jolloin isäntä pahoinpiteli renkinsä kuoliaksi. Tapauksen tutkintaineistoa on runsaasti konseptituomiokirjassa, johon on kirjattu muun muassa kuvassa osittain näkyvä seurakunnan kirkkoherran kertomus tekijästä. Tekijää koskevan "luonneanalyysin" ja muiden tietojen jälkeen seuraa uhrin koskeva selvitys. Kirkkoherra myöntää tietojensa olevan osin kuulopuheita. Alimpana sivulla on piirilääkäri Herman Rudolf Hastin matka- ja päivärahalasku kuolemansyynytutkinnasta. Hintaa tutkimukselle kertyi kunnioitettavat 19 riikintalaria. Olen-naista on se, että piirilääkäri hälytettiin Vaasasta asti tutkimaan rengin ruumis, jotta pitävä näyttö kuolinsyystä olisi saatu. — Lähde: JyMA STA SKKP 8.4.1797 § 70.

The image shows a scan of handwritten documents from 1797. The text is written in Swedish and Finnish. The top part is a certificate of death for Johan, who died on April 15, 1797, in the village of Pyhäjärvi. It mentions a violent death and a doctor's examination. Below that is a report from the church pastor, Herman Rudolf Hastin, dated April 16, 1797, detailing the investigation and the cost of the examination. The bottom part is a bill from a physician, Herman Rudolf Hastin, for medical services provided in Saarijärvi on April 16, 1797, for a sum of 19 riksdalers.

33. Heikki Ylikankaan (1976, s. 174–175) mukaan Laihialla, joka oli henkirikosten osalta Etelä-Pohjanmaan synkintä aluetta, tehtiin vuotta ja 100 000 asukasta kohti vuosina 1790–1825 kolminkertainen määrä surmatöitä (14,7). Etelä-Pohjanmaan keskimääräinen henkirikollisuus oli vuosittain keskimäärin 6,9 100 000 asukasta kohti.

Yhdistämällä konsepti- ja renovoidun tuomiokirjan tiedot hovioikeuteen alisteista tapauksista päästään sangen lähelle myös "todellista" käräjillä esillä ollutta rikollisuutta, sillä vastoin aikaisemmin usein esitettyjä käsityksiä ainakin Saarijärven kärjäkunnan konseptipöytäkirjoihin merkittiin usein hyvinkin tarkasti myös lopulta hovioikeuteen lähetetyn jutun käsittely (ks. kuva 1).³⁴ Sen sijaan renovoidussa tuomiokirjassa ei mainittu tällaisissa tapauksissa kuin ainoastaan se, että juttu on siirretty ylempään oikeusistuimeen. Kuitenkin puhtaaksikirjoitetustakin tuomiokirjasta saadaan selville pykälän numero, jonka avulla tapausta on mahdollista etsiä konseptituomiokirjasta. Koska Saarijärven kärjäkunnan tuomarina oli sama mies kuin mitä oli Rautalammin – ja myöhemmin Pohjanmaan itäisessä – tuomiokunnassa, niin päätelmä konseptituomiokirjojen varsin laajasta kattavuudesta kertomaan kaikista oikeudessa tuomituista tapauksista on mahdollista laajentaa koskemaan koko Keski-Suomea.

Rauhaisan kehityksen syrjäseutu

Yrjö Blomstedtin havainto 1700-luvun alun Keski-Suomesta oikeuslaitosta rintaseutuja vähemmän kunnioittavana seutuna tuntuu sangen hyvin pitävän paikkansa vielä vuosisadan lopullakin. Tosin muutoksia tapahtui, ennen kaikkea Laukaa ja Keuruu olivat kuluneen vuosisadan aikana muuttuneen muuta keskistä Suomea "kultivoituneemmaksi" sikäli, että molemmat pitäjät alkoivat rikosrakenteeltaan muistuttaa entistä enemmän vanhoja rintamaita. Kuitenkin Keski-Suomen rikosrakenne oli 1700-luvun lopulla yleisesti ja tarkemman tutkimuksen kohteena olleella Saarijärvellä erityisesti hyvin lähellä sitä, mitä se oli ollut Etelä-Suomessa pari vuosisataa aikaisemmin. Tuolloin kaikkein hallitsevimman rikosryhmän maaseudulla olivat muodostaneet juuri erilaiset niskurointirikokset, joita oli usein jopa yli puolet kaikista oikeuden tietoon tulleista tapauksista. Suurin ero vanhemman vaasakauden Suomen maaseudun rikollisuudessa ja 1700-luvun lopun Keski-Suomen rikollisuudessa oli erilaisten väkivallantekojen kuten pikkutappeluiden ja pahoinpitelyjen

34. Tätä arvokasta aineistoa ei voida kuitenkaan tässä tarkemmin analysoida. Tekijän tarkoituksena on palata asiaan toisessa yhteydessä.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

osuudessa, joka oli Keski-Suomessa kustavilaisen kauden lopulla merkittävästi pienempi kuin väkivaltaisena aikana pidetyllä 1500-luvulla.³⁵

Keski-Suomessa ei 1700-luvun lopulla koettu erityistä väkivalta-aaltoa, joten Etelä-Pohjanmaalla tuolloin alkanut henkirikollisuuden nousu ei tavoittanut Vaasan läänin itäistä kolkkaa. Samasta syystä aikakauden keskisuomalaisena tyyppirikoksena pidettävää haasteen laiminlyöntirikkomusta ei voida pitää osoituksena pelosta saapua oikeuteen. Syynä on ainakin Saarijärvellä selvästi ollut ennen muuta väestön köyhyys ja siitä johtunut haluttomuus saapua oikeuteen vastaamaan veloistaan. Reijo Kallion mukaan viimeistään 1600-luvun puolimaista pitäjän asukkaiden rötöksistä jatkuvasti yli puolet oli juuri haasteen laiminlyöntejä³⁶, joten Saarijärvellä oli myös pitkät perinteet tämän tyyppisestä rikollisuudesta.

35. Ks. esimerkiksi Ylikangas 1994.

36. Kallio 1972, s. 194–196; 1700-luvun osalta vrt. s. 482–485.

PETRI KARONEN

Lähteet

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KANA)

Rautalammin tuomiokunnan tuomiokirjat ja sakkoluettelot 1790–1800 (RAU). (Käytetty Jyväskylän maakunta-arkistossa olevina mikrofilmikopiona UK 1216–1224)

Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan tuomiokirjat ja sakkoluettelot 1798–1800 (PIT). (Käytetty JyMA:ssa olevina mikrofilmikopiona UK 1234–1235)

Jyväskylän maakunta-arkisto, Jyväskylä (JyMA)

Saarijärven tuomiokunnan arkisto (STA)

Saarijärven kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1790–1800. (SKKP)

Kirjallisuus

AALTONEN 1963: Aaltonen, Esko, Väestö ja yhteiskunta. Suur-Jämsän historia III. Hämeenlinna.

ALANEN 1948: Alanen, Aulis J., Etelä-Pohjanmaan historia IV: 1. Vaasa.

ALKIO 1976: Alkio, Paavo, Vaasan hovioikeuspiirin tuomiokunnat 1776–1976. Vaasan hovioikeus 1776–1976. Kirjoituksia ja kuvia 200-vuotistaipaleelta. Julkaissut Vaasan hovioikeus. Toimittanut Erkki Rintala. Vaasa.

BERNDSON 1965: Berndtson, Nils, Laukaan historia I. Vanhan Laukaan vaiheita esihistoriallisesta ajasta vuoteen 1776. Jyväskylä.

BERNDSON 1986: Berndtson, Nils, Laukaan historia II. 1776–1868. Toimittanut Pertti Torikka. Jyväskylä.

BLOMSTEDT 1960: Blomstedt, Yrjö, Hämeen historia II. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Toinen nide. Hämeenlinna.

CAJAN 1965: Caján, Aune, Keski-Suomen varallisuusolot vuoden 1800 varallisuus veroluettelon mukaan. Keski-Suomi VII. Keski-Suomen museoyhdistyksen julkaisuja VII. Jyväskylä.

EMSLEY 1987: Emsley, Clive, Crime and Society in England 1750–1900. Themes in British Social History. Hong Kong 1987.

FAVORIN 1976: Favorin, Martti, Vaasan hovioikeuden vanha arkisto (1776–1930). Vaasan hovioikeus 1776–1976. Kirjoituksia ja kuvia 200-vuotistaipaleelta. Julkaissut Vaasan hovioikeus. Toimittanut Erkki Rintala. Vaasa.

FURUHAGEN 1995: Furuhausen, Björn, Sockenstämman sociala kontroll. Konflikthantering och utanför domstolarna i Norden ca 1550–1850 i Köpenhamn 9–12 februari 1995.

HAUSEN 1991: Hansen, Torleif, Bergen lagting som straffedomstol i appellsaker 1702–1737. En undersøkelse av appellordningen og domspraktis. Bergen.

HEIKKINEN 1988: Heikkinen, Antero, Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa. Juva.

HOLMBERG 1959: Holmberg, Håkon, Suomen tuomiokunnat ja kihlakunnantuomarit (avustaneet Jerker A. Eriksson ja Yrjö Blomstedt). Vammala.

JOHANSSON 1926: Johanson, V. F., Verohinnat Suomessa vuosina 1731–1870. I–II. Tilastokatsauksia 1926: 7–8. Helsinki.

JUTIKKALA 1949: Jutikkala, Eino, Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin-ajan päättyessä. HAik 1949: 3.

KALLIO 1982: Kallio, Reino, Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto. Tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta. Studia Historica Jyväskylälensia 23. Jyväskylä.

KALLIO 1972: Kallio, Reino, Vanhan Saarijärven historia. Jyväskylä.

TALONPOJAT OIKEUTTA PAOSSA

- KALLIONIEMI 1965: Kallioniemi, Tauno, Teiden ja siltojen rakentaminen ja kunnossapito viime vuosisadan Keski-Suomessa. Pro gradu -tutkielma Jyväskylän yliopistossa.
- KOSKELAINEN 1994: Koskelainen, Liisa, Vankeus oikeusjärjestelmän osana. — Hämeenlinnan vangit 1726–1776. Suomen ja Skandinavian historian tutkielma. Helsingin yliopisto.
- KOSKIMIES 1966: Koskimies, Y. S., Hallinto ja oikeuslaitos. Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Ensimmäinen nide. Hämeenlinna.
- KOSKIMIES 1962: Koskimies, Y. S., Kruunun hallinto ja oikeuden hoito. Valtiopäiväedustus. Suurjämsän historia II. Hämeenlinna.
- LAPPALAINEN 1961: Lappalainen, Pekka, Pieksämäen seudun historia. I. Pieksämäki, Jäppilä, Virtasalmi ja Pieksämäen kauppa. Pieksämäki.
- MANNINEN 1984: Manninen, Ohto, Suomen hallintopitäjät vuoteen 1809. Suku ja tieto 2. Suku- tutkimuspäivien esitelmää 1981–1982. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 38. Helsinki.
- MARKKANEN 1983: Markkanen, Erkki, Vanhan Viitasaaren historia. Saarijärvi.
- MARTJÄRVI 1970: Mertjärvi, Rauha, Saarijärveläinen talonpoikaistalo 1700-luvun perunkirjoitusten valossa. Keski-Suomi 11. Keski-Suomen museoyhdistyksen julkaisuja 11. Jyväskylä.
- NUMMELA 1992: Nummela, Ilkka, Varallisuuseroista Keski-Suomessa. Keski-Suomi 19. Keski-Suomen museon julkaisuja. Jyväskylä.
- NYSTRÖM 1994: Nyström, Mari, Rikollisuus yhteiskunnallisena ilmiönä Helsingissä vuosina 1724–1741. Suomen ja Skandinavian historian tutkielma. Helsingin yliopisto.
- RAUTELIN 1995: Rautelin, Mona, Brott mot liv i Finland på 1790-talet: Källkritiska reflektioner om regional komparation. Konfliktantering och utanför domstolarna i Norden ca 1550–1850 i Köpenhamn 9–12 februari 1995.
- RENVALL 1949: Renvall, Pentti, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa XXXIII. Turku.
- SALOHEIMO 1959: Saloheimo, Veijo A., Rautalammin historia. Pieksämäki.
- SILLANPÄÄ 1969: Sillanpää, L. A., Vanhan Ruoveden historia II: 2. Keuruu, Multia, Mänttä, Pihlajavesi ja Ähtäri isostavihasta 1860-luvulle. Vammala.
- SIRÉN 1995: Sirén, Kirsi, Brottshigheten i Finland 1760–62 och 1828–30. Konfliktantering och utanför domstolarna i Norden ca 1550–1850 i Köpenhamn 9–12 februari 1995.
- SUNDIN 1992: Sundin, Jan, För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840. RB. Fyrtiosjunde bandet. Lund.
- SUOLAHTI 1919: Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.
- SÖDERBERG 1993: Söderberg, Johan, Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750–1870. En regional analys. Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Economic History 18. Edsbruk.
- VIERTOLA 1980: Viertola, Juhani, Kustavilaisen ajan maantienrakennukset. Turun yliopiston julkaisuja. C: 27. Turku.
- YLIKANGAS 1976: Ylikangas, Heikki, Puukkojunkkarieitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825. Keuruu.
- ÅGREN 1993: Ågren, Maria, Att lösa ekonomiska tvister — domstolarnas främsta sysselsättning på 1700-talet? Historisk tidskrift 1988: 4. Österberg, Eva, Brott och rättspraxis i det förindustriella samhället. Tenderser och tolkningar i skandinavisk forskning. Historisk tidskrift (Sverige) 1993: 2.

ILKKA NUMMELA

Keski-Suomen varallisuuskuva autonomian ajan lopulla

Suomen historiassa sääty-yhteiskunnan on katsottu loppuneen 1800-luvulla. 1900-luvun jälkipuoliskon käsitteeksi ollaan luomassa kansalaisyhteiskuntaa. Käsiteparin vertailu paljastaa hyvin olennaisen seikan aika-kausien välillä. Edellisen kohdalla viiteryhmäksi on valittu sääty ja jälkimmäisen yksilö. Tavallaan voidaan sanoa, että ihanteena oli ensiksi tyypillinen ryhmänsä edustaja ja sitten tyypillinen veronmaksaja. Muutos on tapahtunut toisellakin tasolla. Hyvinvoinnin arviointi taloudellisella mittarilla keskittyy vanhemmassa yhteiskunnassa omistamiseen ja varallisuuteen. Uudemmassa vertailujaksossa keskeisiksi ovat nousseet tulot ja kulutus.

Vanhassa yhteiskunnassa vallitsivat totutut tavat. Ne säätelivät työntekoa ja omaisuuden hallintaa. Palkollinen oli toisaalta isäntävallan alaisena velvollinen tottelemaan isäntäänsä ja jälkimmäinen oli huolenpito-velvollinen palkollisistaan. Patriarkaalisuus säilyi pitkään ennen muuta maaseudulla, vaikka uusia lakeja ja asetuksia tuli voimaan. Tietty yhteisöllisyys vallitsi pitkään omistavien ja omistamattomien välillä. Laillisen suojelun järjestelmän säädöksellinen loppuminen muutti perinteisiä tapoja elää hitaasti ja asteittain. Siksi yksityisesti omistettu saattoi olla pitkään yhteisöllisesti käytettävissä.¹ Tämän tradition murtuminen kasvatti omistamattomien tarvetta hankkia omaa varallisuutta, koska muuten ei voinut olla varma sen käytettävyydestä.

Aineellista elintasoa tutkittaessa tulot ja varat ovat keskeisiä tutkimusaiheita. Olennaisia kummankin kohdalla ovat sekä tulojen ja varallisuuden määrä että niiden jakautuminen. Yksilöllisyyden kasvaessa kulutusmahdollisuudet ovat tulleet selvästi suurempaan tuloista ja varalli-

1. Haapala 1990b, s. 216–217; Rasila 1982, s. 20–21.

suudesta riippuviksi. Tämä koskee myös velkaantumista eli luottokelpoisuutta, jonka merkitytä yhteiskunnassa ei vielä ole riittävästi arvioitu.

Vuoden 1734 yleisen lain mukaan tuli jokaisesta kuolinpesästä tehdä perunkirjoitus, jossa luetteloiitiin ja arvioitiin vainajan pesän omaisuus siten, että naisen jälkeen tehdyssä arviokirjassa on myös mieslesken tavarat ja päinvastoin. Lain kirjain ja käytäntö oli vähäväkisimpien osalta toinen, eikä kalukirjoitusta aina tehty. Alioikeuksien arkistoissa olevat lukuisat perunkirjat antavat oivan mahdollisuuden tarkastella varallisuutta, joskin työläästi.² Kyseessä on todella ongelmallinen lähdeaineisto, jonka perusteella saatuja tuloksia on helppo epäillä virheellisiksi. Kokonaan toinen asia on, että ne kuvaavat ilmiöiden muutoksia oikeansuuntaisesti.³

Tässä kirjoituksessa tarkastellaan perunkirjavarallisuutta autonomian ajan loppupuolella Keski-Suomessa Jyväskylän kaupunki mukaan lukien. Erkki Markkanen maaseutua koskeva väitöskirja vuodelta 1977 on ollut uraauurtava Suomen perunkirjatutkimuksessa.⁴ Siinä kartoitettiin varallisuuskehitys neljässä nykyisen Keski-Suomen alueen tuomiokunnassa Suomen teollistumisvaiheeksi mielletyn ajanjakson 1850–1911 kuluessa. Tämän työn tarkoituksena on täydentää hänen tutkimustuloksia ottamalla mukaan tarkasteluun myös Jyväskylän kaupunki. Sen varallisuusoloja tutkitaan maakunta-arkistossa talletettujen perunkirjojen⁵ avulla sekä verrataan tuloksia toisaalta ympäröivään maaseutuun⁶ ja toisaalta ennen muuta Kuopion kaupunkiin.⁷ Varallisuustutkimuksissa rahayksiköillä ja niiden vertailtavuudelta on hyvin suuri merkitys. Seuraavassa käytetyt rahayksiköt ovat käypähintaisia eli niitä ei ole deflatoitu johonkin kiinteään hintatasoon.

-
2. Perunkirjoista tarkemmin ks. Markkanen 1977; Markkanen 1988. Myös muualla on varallisuuseroja tutkittu myös perunkirjoitusten avulla. Ks. esimerkiksi Jones 1980, s. 155–293.
 3. Haapala 1989, s. 85. Ks. myös Lindert 1988.
 4. Ks. Markkanen 1977.
 5. Jyväskylän maistraatin ja raastuvanoikeuden arkistossa (JyMA). – Kaupungin perunkirjoista puhuttaessa tarkoitetaan juuri niitä. Muodostettu tietokanta pohjautuu vainajan kuolinvuoteen eikä asiakirjan sijoitukseen arkistossa.
 6. Ks. Markkanen 1977, Markkanen 1988. – Osa tämän työn tuloksista on julkaistu Keski-Suomi 19 niteessä (Nummela 1992).
 7. Ks. Nummela–Laitinen E. K. 1985.

Varallisuussuhteiden tutkimiseen perunkirjat ovat hyvä ja käytetty lähdeaineisto. Se sopii paitsi kulttuurihistoriallisten ilmiöiden niin myös taloushistoriallisten ilmiöiden tutkimiseen. Viranomaiset valvoivat asiakirjojen laatimista ja toimittamista alioikeuksiin. Kontrolli tosin oli lievää.⁸ Perunkirjojen käyttöä varallisuustutkimuksen lähteenä on usein kritikoitu niiden puutteellisuuksien vuoksi. Uudempi tutkimus on kuitenkin kyennyt kiistatta osoittamaan niiden käyttökelpoisuuden massailmiöiden tutkimiseen, jolloin huomautuksien kohteena olleet virheet ovat häipyneet satunnaisvirheiden joukkoon.⁹

Myös vanhempina aikoina esiintyi varallisuuseroja¹⁰, niin eri yhteiskuntaryhmien sisällä kuin niiden välilläkin. Tämän ei välttämättä tarvinnut vaikuttaa kovinkaan paljon palkollisten ja isäntäväen välisiin suhteisiin vanhan menon aikana, kun kummankin elintavat olivat hyvinkin samanlaisia – ja kun sosiaalista erotusta ei tarvinnut korostaa, syötiin samasta pöydästä. Muutos tässä suhteessa on tapahtunut ensin läntisen Suomen suurtila-alueella ja sittemmin muualla maassa. Kaupunkiyhteisöt olivat hallinnolliselta luonteeltaan toisenlaisia. Jyväskylän kokoisessa kaupungissa jokapäiväisen elämän peruskuvioissa vahva agraari perusluonne tuli selvästi ilmi.

Autonomian ajan yhteiskunnallisten olojen vakaisuus piti pitkään huolen siitä, että todellisiin tulo- ja varallisuuseroihin ei kiinnitetty huomiota. Sitä paitsi raja-aitojen ylittäminen ennen metsien tuntuvaa arvon nousua ei ollut mahdotonta kykenevälle ja sitä yrittävälle kansalai-

-
8. Perunkirjan laatimatta jättäminen köyhästä pesästä on hyvin luonnollista. Tämä ei tarkoita, että kaikki varattomat pesät olisi jätetty ilmoittamatta, koska perunkirjojen joukossa on lukuisasti sellaisia ilmoituksia, joissa pesä todetaan varattomaksi. Kyseessä ei siis ole aina systemaattinen virhe, kuten on esitetty. Tähän on vielä lisättävä, että oikeuksien arkistoista puuttuu varallisuuttakin omistaneiden perunkirjoja, mihin on vaikuttanut monenlaiset seikat, kuten esimerkiksi vahingot ja tarkoituksellisuudet. (Ks. Haapala 1989, s. 85).
 9. Markkanen 1977, s. 24–38; Markkanen 1988, s. 12–16, 52–54; Renvall P. 1965, s. 285ff; Haapala 1989, s. 85.
 10. Tässä työssä suhteellisia varallisuuseroja mitataan Ginin kertoimella, joka kertoo suurin piirtein miten suuri osuus tarkasteltavana olevasta omaisuudesta tulisi jakaa uudelleen tasajaan saavuttamiseksi. Se on yleisimmin käytetty keskittymismitta. Ks. tarkemmin Nygård–Sandström 1981.

selle.¹¹ Tässä suhteessa kasvavat ja vuoden 1879 elinkeinovapautuksen jälkeen avautuneet kaupungit merkitsivät yhtä mahdollisuutta.

Tutkimusjaksoamme käsittelevässä sosiaalishistoriallisessa tutkimuksessa puhutaan tuon tuostakin alenevasta säätykierrosta. Viime vuosisadan lopulla tämä koski enemmän talollisväestöä kuin muita maaseudun yhteiskuntaryhmiä. Koska isäntäperheisiin syntyi enemmän lapsia kuin kaksi, osan perillisistä oli hakeuduttava maaseuduilla muihin ammatteihin, muutettava muualle viljelijäksi tai peräti kaupunkeihin ja ulkomaille.¹² Jyväskylä koulukaupunkina merkitsi uraputkien muotoutumisessa toisenlaista mahdollisuutta: oppikoulut ja seminaarit olivat tärkeitä sosiaalisen kohoamisen väyliä.

Tulojen jakautumiseen varallisuuden jakautuminen vaikutti välillisesti. Erityisesti tämä koskee funktionaalista tulonjakoa. Tässä suhteessa on 1800-luvun puolivälin jälkeen tapahtunut erittäin olennainen muutos. Pääomatulojen osuus Englannissa ja Ranskassa laski vuosien 1850–60 ja 1950–60 välillä 40 prosentista 21 prosenttiin kansantulosta. Sama suuntaus päti myös Alankomaissa ja Yhdysvalloissa.¹³ Ajanjaksolla 1880–1910 palkkatulojen osuus kaikista kunnallisverotetuista tuloista pysyi Jyväskylän kaupungissa jokseenkin muuttumattomana, kuten Kuopiossakin. Vastaavana aikana niiden osuus kasvoi selvästi esimerkiksi Joensuussa. Helsingissä ansiotulojen merkitys väheni viime vuosisadan lopulla ja kasvoi jälleen tämän vuosisadan alussa.¹⁴

Kuluttamatta jäänyt hyvinvointi

Hyvinvointia esitilastollisena aikana voidaan tutkia hinta- ja palkkatietojen avulla sekä erilaisten tilapäisten lähinnä omaisuuteen kohdistuneiden verojen avulla. Ongelmaksi sängen maatalousvaltaisissa yhteisöissä muodostuu muiden yhteiskunta- ja ammattiryhmien kuin maanviljelijöiden ja kiinteää palkkaa nauttineiden virkamiesten aseman selvittäminen,

11. Ks. Forsman 1912, s. 12–13, 16–17.

12. Rasila 1983, s. 52.

13. Tinbergen 1975b, s. 5.

14. Nummela–Laitinen E. K. 1987, s. 243; Tommila 1970, s. 158–159; Ahonen 1985, s. 441; Forsberg 1969, s. 194.

ILKKA NUMMELA

koska verotus on kohdellut heitä luonnollisista syistä eri tavalla. Tämä koskee ennen muuta keskeisiä kaupunkiyhteisön ammatteja, kuten kauppiaita ja käsityöläisiä. Jäämistöluettelot avaavat tässä suhteessa mahdollisuuden tutkia elinolosuhteiden ja hyvinvoinnin ulottuvuuksia.¹⁵

Perunkirjoista saatavat varallisuustiedot kuvaavat ainoastaan varallisuutta kuolonhetkellä. Se on kokonaan toinen asia kuin elinaikana käytettävissä olleiden aineellisten hyödykkeiden summa. Peter H. Lindertti lainaten asiaa voidaan havainnollistaa aineellisen hyvinvoinnin mitalla (MEW), joka voidaan esittää kahdella eri tavalla eli pääomittamalla joko tuloja tai menoja. Vaihtoehdossa yksi summataan perinnöt sekä kaikki ansiot ja kakkosessa elinaikainen kokonaiskulutus sekä jäämistö. Näistä neljästä tekijästä perunkirjat mittaavat ainoastaan kaikkein viimeisintä.¹⁶

$$MEW = W_0 + \sum_{t=1}^T [s_t w_t N_t / (1+r)^t]$$

tai

$$MEW = \sum_{t=1}^T [s_t C_t / (1+r)^t] + \sum_{t=0}^{T-1} (s_t - s_{s+1}) W_t / (1+r)^t]$$

, joissa

MEW = pääomitettu taloudellisen hyvinvoinnin mitta,
 W_0 = peritty ei-inhimillinen pääoma (tässä yksinkertaistuksen vuoksi tulkittu perityksi syntymähetkellä (aika $t=0$); aika on summattu ensimmäisestä elin-

-
15. Lindert 1988, s. 171; Heikkinen–Hjerpe Ri.–Kaukiainen–Markkanen–Nummela 1987, s. 80.
 16. Lindert 1988, s. 172. Ks. myös Heikkinen–Hjerpe Ri.–Kaukiainen–Markkanen–Nummela 1987, Nummela–Laitinen 1985 ja Markkanen 1988,

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

vuodesta ($t=1$) viimeiseen kuviteltavissa olevaan vuoteen (T , esimerkiksi voidaan olettaa $T=110$),

- s_t = todennäköisyys olla elossa vuoden t alussa,
 w_t = reaalin palkkataso per aikayksikkö vuonna t ,
 N_t = työn määrä vuonna t ,
 r = korko;
 C_t = kulutus vuonna t ja
 W_t = ei-inhimillinen pääoma vuonna t .

Perunkirjat jättävät huomioon ottamatta elämän aikana kulutetut aineelliset voimavarat. Siksi jäämistöjen avulla selvitetävissä olevat kestokulutustavarat eivät suoraan kerro elintasosta, kuten monessa tutkimuksessa epäsuorasti oletetaan.¹⁷

Tavallinen tapa tutkia hyvinvoinnin kehitystä joko alueellisesti tai ajallisesti perustuu useimmiten tulojen tai varallisuuden henkeä tai verotettua kohti laskettuihin keskiarvoihin. Aineellisen hyvinvoinnin kannalta vuosiaineistosta lasketut tunnusluvut jättävät huomioon ottamatta eliniän pituuden.¹⁸ Odotettavissa oleva elinikä ja terveys yleensäkin tunnustetaan keskeiseksi ja olennaisiksi hyvinvoinnin mittariksi. Varsinkin silloin kuin odotettavissa olevassa eliniässä on syystä tai toisesta tapahtunut olennaisia muutoksia varallisuustiedot saattavat muuttua harhaanjohtaviksi. Kysymys on tuolloin pitkälti siitä, että varallisuustiedot ovat osittain aikaisempia tuloja ja osittain muulla tavalla saatuja. Tällöin pääoma ja muut tulot sekoittuvat helposti.¹⁹

Suomessa perunkirjojen varallisuusarviot sisältävät sekä kiinteän että irtaimen omaisuuden, kuten myös saatavat ja velat. Siinä mielessä ne soveltuvat hyvin yksityishenkilöiden varallisuuden kuvaajaksi. Yhteisöjen varallisuudesta ja varallisuuden siirtymisestä yhteisömuotoiseen omistukseen ne eivät välttämättä kerro mitään.

17. Lindert 1988, s. 172–173. — Ks. esimerkiksi Markkanen 1977, s. 202ff.

18. Lindert 1988, s. 173. — Suomalaisen miehen jäljellä oleva elinikä kymmenen vuoden iässä pysyi kahdeksannentoista vuosisadan puolivälistä (tabellilaitoksen alku) seuraavan vuosisadan toiselle neljännekselle 45–46 vuotena. Hänen hirmuisuutensa von Haartmanin ja Snellmanin aikana elettiin taatusti muutosten vuosisataa. Tällöin eliniän odoteen alkoivat kasvaa. Ennen ensimmäistä maailmansotaa vuosisadan alussa syntynyt poika saattoi laskea kymmenvuotiaana jäljellä olevien elinvuosien määräksi 53. (Nummela 1993b).

19. Lindert 1988, s. 1988.

Vaurastuvat kansalaiset

Yleinen varallisuuden kasvu viime vuosisadan loppupuolella kohotti myös perintöjen yhteydessä maksettuja leimaveroja. Kysymyksestä tuli vuosisadan vaihteessa ihan julkisen keskustelunkin aihe, minkä johdosta jäämistöistä alettiin tehdä tilastoja. Alueellisia varallisuuseroja selvitetään seuraavassa vuoden 1909 jäämistötilaston pohjalta. Tilastossa ilmoitettuja varallisuusarvoja on käytetty sellaisenaan ilman, että olisi otettu mitään kantaa niissä mahdollisesti esiintyvään yli- tai aliarvostukseen. Lisäksi on otettava huomioon, että esitettävät laskelmat koskevat vain yhtä vuotta. Sattumalla saattaa olla siten merkittäviä vaikutuksia tuloksiin. Useissa tutkimuksissa on korostettu sitä, että mitä pitempi tarkastelujakso sitä pienempi keskittyneisyysaste. Näin on erityisesti tuloerojen kohdalla.

Perunkirjoitettujen pesien keskivarallisuus nousi vuoden 1909 jäämistötilaston mukaan koko maan maaseudulla 5 100 markkaan. Se on jonkin verran vähemmän kuin Markkasen vuosien 1910–1911 Keski-Suomea koskevassa aineistossa, josta keskimääräiseksi bruttovarallisuudeksi on laskettu 5 900 markkaa. Suomen kaupungeissa keskiarvo nousi 24 500 markkaan. Sen mukaan varallisuustaso kaupungeissa oli nelinkertainen maaseutuun verrattuna.²⁰ Vuoden 1909 jäämistötilaston mukaan jyväsyläläiset 18 100 markan keskivarallisuudellaan asettuivat muihin kaupunkikeihin verrattuna keskivarallisuutensa perusteella selvästi jakauman parempiosaisten päähän. Noin yhdessä kolmasosassa kaupunkeja keskiarvo ylitti ja kahdessa kolmasosassa alitti Suomen Ateenan tunnusluvun. Ero Jyväsylän kaupungin ja ympäröivän maaseudun välillä jäi pienemmäksi kuin koko maassa. Keski-Suomessa kaupunkivarallisuuden arvo oli kolminkertainen maaseutuvarallisuuteen nähden. Omassa Vaasan läänissä jyväsyläläiset olivat selvästi varakkaimpia kaupunkilaisia.

Markkasen aineistossa perunkirjoitettujen keskivarallisuus kasvoi ajanjaksolla 1850–1911 enemmän kuin nelinkertaiseksi. Kaikkien täysikäisinä kuolleiden kohdalla suhdeluvun kasvu osoittautui vielä hitusen suuremmaksi. Jyväsylän kaupungissa perunkirjoitettujen keskivarallisuus kohosi vuosien 1862–1867 4 700 markasta runsaasti nelinkertaiseksi

20. Markkanen 1977, s. 230; Nummela–Laitinen E. K. 1985, s. 49.

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

TAULUKKO 1: Perunkirjavarallisuuden keskittyminen Keski-Suomen maaseudulla vuosina 1850–1911

Vuodet	Perunkirjoitetut		Kaikki täysikäisinä kuolleet	
	ka, mk	G	ka, mk	G
1850–1851	1 400	0,78	300	0,95
1870–1871	1 200	0,72	300	0,95
1890–1891	4 000	0,76	900	0,95
1910–1911	5 900	0,75	1 300	0,93
Trendi	+	-	+	-

Lähde: Markkanen 1977, s. 221–224, 230–231, 240–241. Luvut on laskettu jakaumista olettaen, että kussakin varallisuusluokassa olevalla on ollut varallisuutta luokkavälin keskiarvon verran. Poikkeuksen muodostaa kaikkein varakkain ryhmä, jossa kullakin on oletettu olevan varallisuutta 25 000 markan edestä. Laskelmien pohjana ovat nettovarallisuudet, jolloin velkaisten pesien varallisuudeksi on merkitty 0 markkaa. Kun puhutaan varallisuuden keskittymisestä kaikkien täysikäisinä kuolleiden keskuudessa, on oletettu, että ne, joista ei ole säilynyt perunkirjaa, ovat varattomia. Trendillä ymmärretään tässä yhteydessä vuosittaisista Ginin kertoimista ja keskiarvoista laskettujen lineaarisen regressiokertoimien etumerkkiä.

vuosina 1908–1910 eli 21 000 markkaan. Se on vielä enemmän kuin ympäröivän maaseudun taloudellinen kasvu.

Ilman omaa jäämistöluetteloa kuolleiden mukaan ottaminen lisäksi olennaisesti varallisuuden keskittymistä koskevia tunnuslukuja. Mikäli tarkastelu koskee ainoastaan jäämistötilastoa, tasajaon saavuttaminen olisi edellyttänyt, että neljä viidesosaa perunkirjoitetusta omaisuudesta maaseudulla olisi pitänyt jakaa uudelleen. Kun joukko laajennetaan käsittämään kaikki täysikäisinä kuolleet, tasa-arvon takaava omaisuuden uusjako pitäisi kohdistua huomattavasti suurempaan osuuteen. Varallisuuden omistajat olisivat saaneet pitää hallussaan kahdeksan prosenttia. Kaupungeissa keskittymisluvun mitat olivat vielä suuremmat eli Ginin

kerroin sai arvon 0,86 perunkirjoitettujen ja 0,96 kaikkien täysikäisinä kuolleiden keskuudessa.²¹

Jäämistötilaston mukaan keskimääräistä varattomimpia oltiin Viitasaaren tuomiokunnassa. Yhtenäisin köyhien alueiden seutu ulottui nauhamaisena alueena Vaasasta Selkämeren rannan ja pohjoisimman Satakunnan kautta Keski-Suomeen ja sieltä edelleen Kainuuseen. Jyväskylän kaupungin kannalta tämä merkitsi sitä, että kaupungin talusmaantieteellinen takamaa (Hinterland) muodosti suhteellisen vähäisen markkinapotentiaalin. Sen varjossa todellisen suuryrittäjyyden muodostuminen osoittautui huomattavasti hankalammaksi kuin vauraammilla kulmakunnilla.

Keskimääräinen varallisuuden taso antaa luonnollisesti kuvan seutukuntien potentiaalisista kulutusmahdollisuuksista. Toinen merkittävä tekijä tässä suhteessa on varallisuuden jakautuminen, keskittyminen tai hajonta – millä nimellä taloudellisten mahdollisuuksien erilaisuutta sitten halutaan kuvata.

Aineellista hyvinvointia käsitellään hyvin usein keskiarvojen avulla. Varsinkin varallisuustutkimuksessa tämä saattaa vääristää kuvaa useimpien tutkittavien kohdalla, koska jakaumien ollessa hyvin vinoja – mitä ne varallisuudesta puhuttaessa useimmiten ovat – keskiarvot ovat huomattavasti suurempia kuin useimpien varallisuudet. Tätä ongelmaa voidaan hahmottaa käyttämällä muita keskilukuja, kuten mediaania tai moodia. Näistä jälkimmäinen kertoo usein osuvalla tavallaan tyypillisimmät tapaukset. Perunkirjojen kohdalla tilanne muodostuu pulmallisemmaksi, koska useimmat täysi-ikäisinä kuolleet eivät jättäneet seuraaville sukupolville minkäänlaista aineellista perintöä.

Vuoden 1909 jäämistötilastossa tasa-arvoisimmat tuomiokunnat, joissa varallisuuksille lasketut Ginin kertoimet jäivät alle 0,6, sijaitsivat yhtenäisesti Vaasa–Kainuu akselilla. Linja ei tee samanlaista koukkausta etelämmäksi kuin köyhien tuomiokuntien maantieteellinen jakauma. Tätä joukkoa täydentää yksinäisenä sutena Jääskenen tuomiokunta keskisessä Karjalassa. Alueelle sijoittuvien kaupunkienkin keskittymisluvut ovat keskimääräistä pienemmät. Epätasa-arvoisen varallisuuden jakautumisen alue on erittäin yhtenäinen. Se käsittää Varsinais-Suomen itäisimmät osat

21. Nummela 1992, s. 71; SVT IVA, Jäämistötilastoa vuodelta 1909; Tilastokeskuksen arkisto, Seurakunnittaiset väestönmuutostiedot.

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

eli Piikkiön ja Halikon, Uudenmaan läntisen osan, Hämeen läänin lukuun ottamatta Hollolaa, Ikaalisen Pohjois-Satakunnasta, nykyisen Keski-Suomen sekä Savosta Leppävirran, Rautalammin ja Pielaveden. Yhtenäisen alueen ulkopuolella ja ryhmään kuuluvana on vielä mainittava itäisen Uudenmaan liitti. Jyväskylän ympäristö kuului siten köyhien ja vinojen jakaumien seutuun.

Perunkirjoituksen toimittamisen on todettu olleen monessa maassa sidoksissa edesmenneen taloudelliseen ja sosiaaliseen asemaan. Kalunkirjoituksen toimittamatta jättäminen ei siten ollut satunnainen ilmiö. Niitä tehtiin keskimääräistä enemmän yhteiskunnan ylä- kuin alaluokkaan kuuluneista. Tietty vinoutuma koski myös perunkirjoitettujen ikäjakaumaa verrattuna täysikäisiin kuolleisiin, koska laatimisaaltius osoittautui vähäisemmäksi nuorten ja hyvin vanhojen kohdalla. Tämä tekee perunkirjojen suoraviivaisen soveltamisen varallisuustutkimuksiin hankalammaksi.²²

Perunkirjoihin perustuvan tutkimuksen keskeinen ongelma on, miten suhtautua ilman jäämistöluetteloa oleviin pesiin. Yksinkertaisinta mutta ei välttämättä totuudenmukaisinta on olettaa heidän varattomiksi. Kun otetaan huomioon myös ne aikuisena kuolleet, joista ei ole tehty perunkirjaa, Suomen vuoden 1909 varallisuuskartta muuttuu hyvin toisenlaiseksi kuin pelkästään perunkirjoitettujen varallisuuksien perusteella on edellä esitetty. Voidaan jokseenkin suoraan sanoa, että näin menetellen tulos muuttuu enemmän Suomen historiassa perinteiseksi luonnehdittavan kuvan mukaiseksi.

Vähäväkisyys perunkirjojen perusteella arvioituna näyttää olleen ennen muuta Sisä-Suomen ongelma. Rannikolle ulottuvista tuomiokunnista ainoastaan Korsholmassa perunkirjavarallisuus täysi-ikäisenä kuollutta kohti jäi alle tuhannen markan. Yhdessäkään Turun ja Porin, Hämeen tai Uudenmaan läänin tuomiokunnassa keskivarallisuus ei jäänyt alle tuhannen markan. Suhteellisen varattomina kuoltiin myöhään asuteuilla alueilla Varsinais-Suomen, Hämeen ja Satakunnan rajamailla sekä Pohjois-Satakunnassa. Uudenmaan alueellisessa varallisuusjakaumassa erottuvat muita vähävaraisimpana läntisin Uusimaa sekä Porvoosta aina Hämeen läänin itäosien kautta Jämsään ulottuva yhtenäinen kiila. Karja-

22. Lindert 1988, s. 171; Markkanen 1977, s. 39–44; Heikkinen–Hjerpe Ri.–Kaukiainen–Markkanen–Nummela 1987, s. 80.

lassa varakkainta seutua oli nykyinen Kymenlaakso. Etelä-Savon keskeiset osat olivat sangen varakkaita. Pohjoisempana Leppävirran ja Pielaveden tuomiokunnat kuuluvat koko maan varakkaimpiin.

Varattomat vainajat

Perunkirjojen laatimisalttiuden suhteen Suomi jakautui itään ja länteen kuin niin monessa muussakin asiassa. Tunnollisimmin kalukirjoitukset tehtiin Ahvenanmaalla, jossa säilyneiden perunkirjojen lukumäärä vuodelta 1909 nousi 72 prosenttiin samana aikana täysi-ikäisinä kuolleiden määrästä. Perunkirjoja jätettiin vastaavasti eniten tekemättä silloisen Kuopion läänin itäosissa eli Kiteen ja Ilomantsin tuomiokunnissa, joissa vastaava suhdeluku ei noussut edes kymmeneen prosenttiin. Keski-Suomi lukeutui tässä suhteessa puoliväliin.

Varattomina kuolleiden mukaan ottaminen perunkirja-aineistoon kasvatti varallisuuden keskittymisastetta kaikkialla. Koko maassa maaseudun varallisuuden keskittymistä kuvaava Ginin kerroin kasvoi 0,80:stä aina 0,95:een. Kaupungeissa vastaava lukupari oli 0,86 ja 0,96. Kummatkin merkitsivät hyvin suurta keskittyneisyyttä ja taloudellista epätasa-arvoa.²³

Maanomistuksella näyttää tässäkin yhteydessä olevan hyvin merkittävä osuus selittäjänä. Varallisuuden muodostumisen kannalta hyvin olennainen kysymys oli oma asunto. Erityisesti tämä tarkoitti omalla maalla olevaa asuntoa, mutta myös vuokramaalla oleva asunto kohotti selvästi haltijansa varallisuutta verrattuna ilman minkäänlaista omaa asuntoa olevaan.²⁴

Kaikkien kuolleiden omaisuuksille lasketun Ginin kertoimien merkitys ei ole samalla lailla selkeä. Sen ja kaikkien kuolleiden keskivarallisuuden välillä ei näytä olevan yhteyttä. Sitä vastoin sijaan perunkirjoitusalttiuden ja sen välillä on havaittavissa merkittävä negatiivinen riippuvuus.

23. SVT IVA 1909; Vrt. Nummela–Laitinen E. K. 1985, s. 23.

24. Ks. esimerkiksi Keski-Suomesta Markkanen 1977, s. 119, 133–134. – Kuopion kaupungissa kiinteistötulosten osuus kaikista tuloista kasvoi autonomian ajan lopulla erityisesti yrittäjätulosten kustannuksella. Tällä oli välillinen vaikutus koko tulonjakoon. Ks. Nummela–Laitinen E. K. 1987, s. 243; Nummela 1990, s. 212.

Toisin sanoen mitä useammasta kuolleesta aikuisesta tehtiin perunkirja sitä tasaisemmin varallisuus on jakautunut koko populaatiossa. Samoin suuri laatimisvalttius kertoi keskimääräistä suuremmasta keskivarallisuudesta koko väestön keskuudessa, ei siis perunkirjoitettujen. Tämä toistaa jo aikaisemminkin tunnettua tosiasiaa, että jo perunkirjan laatiminen kuvasti jonkinasteista hyvinvointia. Ja sitä, että erilaisten vero- ynnä muiden luetteloiden ulkopuolelle jääminen oli usein selvä merkki todellisesta köyhyydestä.²⁵

Jonkinlainen kulminaatiopiste maaseudun varallisuuseroissa on ollut metsätalouden murrosvaiheessa viime vuosisadan puolivälissä: sekä Jämsässä että Saarijärvellä epätasa-arvo oli 1850-luvulla suurempi kuin sitä edeltäneitä vuosikymmeniä.²⁶

Maaseudun asujaimisto jaetaan sängen usein kolmeen arvonsa mukaan alenevaan ryhmään säätyläisiin, talollisiin sekä muihin. Taloudellisen eriarvoisuuden kannalta olennaisia seikkoja ovat sekä säätyläisten ja talollisten että talollisten ja muiden välinen ero. Hämettä koskevan perunkirjatutkimuksen mukaan säätyläisten ja talonpokien välinen erotus oli suurimmillaan 1800-luvun alkupuolella. Vastaavana aikana tilallisten ja esimerkiksi torppareiden välinen ero pysyivät muuttumattomina.²⁷ Autonomian ajan Pohjanmaalla säätyläisten ja tavallisen kansan ero osoittautui Ylikankaan mielestä mitättömäksi, joten nämä ryhmät saattoivat hyvinkin löytää toisensa. Esivallan kanssa kinastelu ilmeni ensiksi puukkojunkkariutena ja viime vuosisadan puolivälissä uskonnollisena liikehdintänä. Heränneisyyden taustavoimaksi on esitetty pyrkimystä tasa-arvoon ja yhteiskunnalliseen yhdenvertaisuuteen vaikkakin ilmiasussaan vain uskonnollisella rintamalla. Taloudellisen erotuksen vähentyminen teki säätyläisten yhteenliittoutumisen varakkaimpien viljelijöiden kanssa mahdolliseksi. Myöhemmin se tapahtui yhteiskunnallistenkin kysymysten osalta, kun varallisuustason ero oli hiipunut vähäisemmäksi kuin aikai-

25. Markkanen 1977, s. 44–48, 187ff.

26. Kirjoittajan julkaisemattomia laskelmia tuomikuntien arkistoissa olevien perunkirjojen pohjalta.

27. Heikkinen–Hjerppe Ri.–Kaukiainen–Markkanen–Nummela 1987, s. 86–87.

semmin. Jos hengenelämän alalla edellytettiin yksilöllisiä ratkaisuja, niin miksi ei talouden alalla?²⁸

Sekä kaikkien kuolleiden että perunkirjoitettujen kohdalla kaikkein epätasa-arvoisin poikkileikkaus sijoittuu Markkasen aineistossa 1800-luvun puoliväliin eli aikaan ennen teollistumista. Perunkirjoitettujen osalta kaikkein tasaisin jakauma ajoittuu 1870-luvun alkuun suurten nälkävuosien jälkeen. Tällöin perunkirjoja jätettiin suhteessa täysikäisinä kuolleisiin kaikkein vähiten.²⁹ Kummassakin aikasarjassa 1890-luvun alku vaikuttaa epätasaisemmalta kuin sitä edeltävä ja sitä seuraava poikkileikkaus. Joka tapauksessa voidaan sanoa, että Keski-Suomen maaseudulla ei ole havaittavissa suhteellista varallisuuden keskittymistä teollistumisvaiheessa, koska kummankin sarjan suoraviivaiset trendit olivat laskevia.³⁰ Merkittävin varallisuuseroja pienentänyt tekijä maaseudulla oli köyhien suhteellisen osuuden lasku. Kaupungeissa teollistumisvaiheen keskeinen sosiaalinen mullitus oli useissa kaupunkihistorioissa toistettu näkemys, että teollistumisvaiheessa supistui erityisesti kurjaliston määrä. Yhteiskunnallinen kehitys autonomian ajan lopulla oli todella köyhien asialla.

Harjun kupeessa

Jyväskylän kaupungin sosiaalirakenne ei missään nimessä vastannut varallisuuden jakautumista. Kunnallisen itsehallinnon uudistuksen aikoihin kaupunki oli hyvin virkamieskeskeinen moniin muihin kaupunkeihin verrattuna. Tämä tulee hyvin ilmi siitä, että virkamiesten suhteellinen osuus vuonna 1875 ylitti työväestön vastaavan. Itsenäistymisen aikaan tilanne oli koko lailla toinen. Ylemmän virkamieskunnan suhteellinen osuus oli pudonnut alle puoleen vertailujankohdan luvusta. Koko

28. Ylikangas 1984, s. 331–332; Heikkinen–Hjerpe Ri.–Kaukiainen–Markkanen–Nummela 1987, s. 86–87..

29. Maatalouden funktionaalinen tulonjako muuttui tuohon aikaan erittäin selkeästi pääomatulojen hyväksi ja palkkatulojen kustannuksella. Tämä luonnollisesti merkitsi maaseudun vähäosaisten ja pelkästään työllään elävien aseman suhteellista huonontumista. Perunkirjojen laatimisaltiuden alentuminen viittaa samaan suuntaan. Ks. myös Markkanen 1983 ja Markkanen 1988.

30. Vrt. Markkanen 1977, s. 204. – Sama pätee kaupunkiaineistoonkin. Ks. Nummela–Laitinen E. K. 1985 (Kuopio), s. 22–23.

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

TAULUKKO 2: Jyväskylän kaupungin sosiaalirakenne vuosina 1875 ja 1918, pros.

Sosiaaliryhmä	1875	1918
Ylemmät virkamiehet	16	7
Alemmat virkamiehet	12	12
Vapaat ammatit	-	2
Kauppiaat	13	8
Käsityöläiset	28	12
Työläiset	24	40
Muut	8	19
Yhteensä	100	100

Lähde: Laitinen 1988, s. 133.

virvakunta oli muuttunut aikaisempaa keskiluokkaisemmaksi. Vanhan porvariston kaksi viidesosaa supistui vuoteen 1918 yhteen viidesosaan. Menettävänä ryhmänä on mainittava ennen muuta käsityöläiset. Itsenäisen Suomen ensimmäisessä henkikirjassa työväestöstä laajasti ymmärrettyinä oli tullut Jyväskylässäkin selvästi suuri yhteiskuntaryhmä kahden viidesosan osuudellaan. Samalla muiden ja tuntemattomien määrä oli kasvanut huomattavan runsaslukuisaksi.

Jyväskyläläisten perunkirjavarallisuuden vuotuisvaihtelut olivat todella tuntuvia. Tämä johtui sekä pienestä perusjoukosta että suuresta hajonnasta. Vuotuiskeskiarvojen kuvaaja, joka sekin perustuu jo tasoitettuun sarjaan, osoitti koko tarkastelujakson osalta tuntuva varallisuuden kasvua. Sen sijaan aikasarjassa esiintyvät nousut ja laskut eivät osu kaikilta osilta yleisen suhdannekehityksen kanssa. 1860-luvun lopun suuret nälkävuodet tulevat vielä selvästi ilmi lukusarjassa, kuten seuraavalle vuosikymmenelle sijoitettu kaupungin suuri tukkihuuma ja sen jälkimainingit. Sen sijaan 1890-luvulla ja sen jälkeen jyväskyläläisai-

ILKKA NUMMELA

TAULUKKO 3: Eri sosiaaliryhmien prosenttinen osuus varallisuudesta viisivuotiskausittain Jyväskylän kaupungissa

Sosiaaliryhmä	1868–1872	1878–1882	1888–1892	1898–1908
Ylemmät virkamiehet	47	11	12	51
Alemmat virkamiehet	-	0	11	46
Toimihenkilöt	28	2	0	43
Vapaan ammatin harj.	1	-	5	29
Kauppiaat	11	77	43	34
Käsityöläiset	10	8	5	55
Työläiset	3	1	0	13
Talonomistajat	-	-	1	17
Muut	0	1	22	1
KAIKKI	100	100	100	100

neisto ei kaikilta osiltaan vastaa yleistä taloudellista kehitystä.

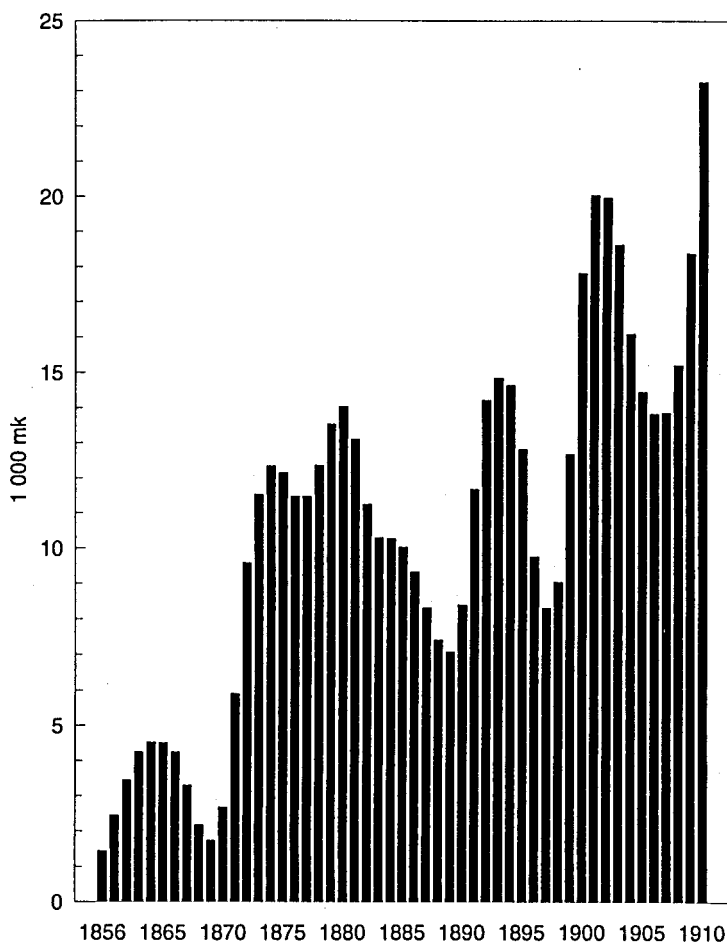
Ajanjaksolla 1858–1910 Jyväskylän kaupungissa kuolleiden vainajien perunkirjoitetusta nimellisarvoisesta varallisuudesta kolme viidesosaa kuului kauppiaille. Seuraavaksi suurin suhteellinen osuus eli noin yksi kuudesosa kuului ylemmille virkamiehille. Alempien virkamiesten, toimihenkilöiden, talonomistajien muiden suhteellinen omistusosuus liikkui kolmen prosentin tienoilla. Sitä vähäisemmäksi jäi työläisten reilun prosentin osuus. Sen rinnalla käsityöläisten reilu seitsemän sadasosa vaikutti todella runsaalta.

Seminaarin perustamisen aikoihin kaupungin kauppiaat olivat selvästi varakkain ryhmä. Virkamiesten varallisuus oli siitä reilut puolet ja käsityöläisten noin viidesosa. Elinkeinovapautuksen aikoihin ylemmät virkamiehet olivat varallisuuden osalta kasvattaneet eroaan alempiin virkamiehin tuntuvasti. Toisaalta kauppiaiden varallisuus tuntui paisuvan entisestään. Tämän vuosisadan alussa tilanne muuttui jossain määrin toiseksi, kun ylempien ja alempien virkamiesten välinen erotus ei enää ollut yhtä suuri. Yhteiskunnallisen muutoksen ilmentymänä vapaiden ammattien sekä toimihenkilöiden asemat tulivat esiin selvemmin kuin

KUVIO 1:

Perunkirjavarallisuus Jyväskylässä

1855-1910

aikaisemmin. Erityisen huomattava uusvarakkaiden ryhmä oli nimenomaan talonomistajat. Työläisten kohdalla vaurastuminen ajoittuu oikeastaan vasta tälle vuosisadalle.³¹

Jyväskylässä ylempien virkamiesten suhteellinen osuus yhteenlasketusta perunkirjavarallisuudesta supistui tuntuvasti autonomian ajan loppupuolella. Tässä suhteessa kehitys oli täysin päinvastainen Kuopioon verrattuna. Vertailukaupungin kanssa yhteinen piirteitä sen sijaan olivat talonomistajaryhmän suhteellisen aseman tuntuva voimistuminen ja käsityöläisten heikkeneminen. Jyväskylässä ei tapahtunut samanlaista työväestön summavarallisuuden heikentymistä kuten Kallaveden rannoilla. Syynä tähän on työläisten suhteellisen osuuden tuntuva kohoaminen Jyväskylässä.³²

Työväestön suhteellisen osuuden lisääntyminen kaupungissa kielii jonkinasteisesta taloudellisen eriarvoisuuden kasvusta. Kun perunkirjatar-kasteluun otetaan kaikki täysikäisinä kuolleet kaupunkiseurakunnan jäsenet, keskittymistendenssi tämän vuosisadan alussa on mitä ilmeisin. Olettamalla ilman perunkirjaa kuolleet varattomiksi Ginin kerroin saa 1880-luvun osalta arvon 0,93, 1890-luvun 0,92 ja tämän vuosisadan ensikymmenen kohdalla jo 0.96.³³

Oma talo ja oma lupa

Yhteiskunnallisten suhteiden kannalta polttavin kysymys autonomian ajan lopulla oli kiinteä omaisuus ja sen jakautuminen. Markkasen perunkirjaineiston perusteella kiinteän omaisuuden esiintyminen varallisuuden osana jäämistöluetteloissa yleistyi ajanjaksolla 1850–1911. Taloudellisen tasa-arvon kannalta tämä on vielä merkittävämpi tulos, kun otetaan huomioon samaan aikaan tapahtunut perunkirjojen laatimisen yleistyminen. Maaseudun rakenteelliseen muutokseen kuului olennaisena osana itsellis- ja mäkitupalaisryhmien synty. Perinteisen tulkinnan mukaan nämä on yhdistetty alenevaan säätykiertoon, jolloin vertailukohtana on

31. Kuopion osalta ks. Nummela–Laitinen E. K. 1985, s. 40–47.

32. Nummela–Laitinen E. K. 1985, s. 16–17.

33. Tässä suhteessa tilanne poikkesi Kuopion vastaavasta. Ks. Nummela–Laitinen E. K. 1985, s. 23.

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

TAULUKKO 4: Kiinteän omaisuuden esiintyminen perunkirjoissa vuosina 1850–1911, prosenttia (suluissa kyseisen ryhmän suhteellinen osuus kiinteästä omaisuudesta arvon mukaan)

Sosiaaliryhmä	1850/1	1870/1	1890/1	1910/1
Säätyläiset	.. (22)	- (-)	50 (6)	47 (10)
Talonpojat	63 (76)	79 (94)	90 (85)	91 (81)
Syytinkiläiset	11 (3)	5 (1)	- (-)	9 (0)
Torpparit	- (-)	4 (4)	10 (1)	20 (3)
Ent. torppari	- (-)	20 (0)	- (-)	5 (0)
Itselliset	- (-)	4 (0)	2 (0)	11 (1)
Mäkitupalaiset	- (-)	- (-)	14 (0)	48 (0)
Muu agraariväestö	13 (0)	- (-)	15 (0)	22 (1)
Käsityöläiset	- (-)	- (-)	18 (0)	28 (0)
Kauppiaat	.. (..)	.. (..)	.. (8)	100 (4)
Teollisuuden työväestö	.. (..)	- (-)	- (-)	15 (-)
KAIKKI	23	24	31	35

Lähde: Markkanen 1977.

tavoite päästä talolliseksi. Toisenlaisen tarkastelun mukaan kyseessä voi olla myös itsenäistyminen talouden pidossa ja ansioiden hankkiminen muista elinkeinoista.³⁴ Jyväskylän kaupungissa 1870-luvulla miltei joka toisella perunkirjoitetulla oli kiinteää omaisuutta. Kuopiossa vastaava suhdeluku oli noin yksi kolmasosa. Tarkastelujakson loppupuolella kiinteän omaisuuden esiintyminen Jyväskylän kaupungissa laski kolmenkymmenen prosentin vaiheille. Kokonaan toisenlaisen kuvan saa Oulusta, jossa noin puolessa perunkirjoista ajanjaksolla 1870–1909 mainitaan kiinteää omaisuutta. Käkisalmissa kiinteistöomistuksen suhteellinen merkitys osoittautui vielä suuremmaksi ja sitä paitsi kasvavaksi.³⁵

Yhteiskuntaryhmittäisessä tarkastelussa on syytä olla hyvin varovainen pienissä kaupungeissa, koska suppeissa populaatioissa sattuman osuus korostuu. Jyväskylässä ylempien virkamiesten kiinteistöomistamisen trendi oli selvästi negatiivinen ja selvästi enemmän kuin kaikkien perunkirjoitettujen keskuudessa keskimäärin. Tässä suhteessa tilanne poikkesi Kuopion vastaavasta. Sen sijaan kummassakin kaupungissa alemmat virkamiehet muuttuivat aikaisempaa enemmän talonomistajiksi, kuten erilaiset toimihenkilöt. Oulussa kuva poikkesi olennaisesti tästä. Jyväskylän kauppiaskunnan kiinteistöomistuksen trendi oli laskeva. Kuopiossa sitä vastoin kasvava ja Oulussa vähenevä. Käsityöläisten osalta muutos Jyväskylässä oli laskeva, mutta ei lainkaan yhtä voimakkaasti kuin Kallaveden kaupungissa. Työläisten kohdalla kiinteistöomistus muuttui niin Jyväskylässä kuin Kuopiossa melko harvinaiseksi. Osittain kysymys oli vuosisadan vaihteen aikoihin osittain myös siitä, että talonomistaneesta työläisestä (ja käsityöläisestä) tuli asiakirjoissa talonomistaja.³⁶

Eri yhteiskuntaryhmien maaomaisuuksien kasvunopeudet vaihtelivat huomattavasti. Kaikkein suurimmat kasvuprosentit maaseudulla tavataan kauppiailta. He olivat autonomian ajan lopulla uusi ryhmä maaseudulla. Kauppiaiden taipumus kiinteän omaisuuden hankkimiseen ei ollut mitenkään uusi. Pelkästään kauppartanon hankinta edellytti sitä. Uutta oli ainoastaan se, että kyseessä olivat maakaupan vapauttamisen jälkeen

34. Markkanen 1977, s. 60–63.

35. Nummela 1990, s. 225, 411–414.

36. Nummela 1990, s. 225, 411–414; Nummela–Laitinen E. K. 1985, s. 15.

maalla asuvat liikemiehet, jotka oli tavallansa jalkautuneet asiakkaidensa läheisyyteen. Aiemmin kaupunkikauppiat olivat olleet innokkaita sijoittamaan varojaan maaomaisuuteen eikä ole mitään näyttöä siitä, että tuo into olisi laantunut autonomian loppupuolella.³⁷

Entä miten kävi eri yhteiskuntaryhmien varallisuuksien keskittyneisyydelle? Asiaa tarkastellaan ensiksi Keski-Suomen maaseudun osalta ja sen jälkeen Jyväskylän kaupungissa. Sekä perunkirjoitettujen että myös ilman perunkirjaa jääneiden talonpoikien keskuudessa varallisuuserot pienenivät koko viime vuosisadan lopun ajan. Tämä asettaa ainakin Keski-Suomen osalta talonpoikien erilasitumista ryhmänä koskevat selitykset 1800-luvun lopun Suomesta täysin uuteen valoon.³⁸

Kysymys ei ollut pelkästään varallisuuseroista. Teppo Viholan Saarijärveltä tekemän otannan mukaan tuloihin perustuneiden veroäyrien keskittyminen väheni useimmissa sosiaaliryhmissä, kun verrataan vuosien 1870 ja 1910 tilannetta keskenään. Tuloerot pienenivät tuolloin virkamiesten, talollisten ja muiden ryhmissä. Ne kasvoivat kauppiaiden ja itsellisten ryhmissä. Torppareiden tuloerot puolestaan pysyivät muuttumattomina. Tästä huolimatta veroäyrien keskittyminen kaikkien verotettujen kohdalla lisääntyi, kun lukuja ei painoteta sosiaalijakauman mukaan. Tämän mukaan maaseudun keskeisimpien ryhmien sisäinen erilaisuus tulojen osalta pieni. Itsellistenkin kohdalla kysymys on pitkälti siitä, että heidän tulotasonsa ylitti verotuskynnyksen yhä useammin.

Syytinkiläisten kohdalla varallisuuserot sinänsä olivat suuremmat kuin talollisryhmässä. Kun otetaan huomioon kaikki kuolleet syytinkiläiset, niin ryhmän varallisuuserot jopa lisääntyivät. Torppareiden kohdalle varallisuuden keskittyneisyydelle kävi kuten syytinkiläisille. Torppareiden keskittymisluvut ovat, silloin kun tarkasteluun otetaan mukaan kaikki ryhmään kuuluneet kuolleet, tuntuvasti pienemmät kuin syytinkiläisten. Tämä on osin luonnollistakin, sillä torppari tarvitsi selvittääkseen ammattiaan jonkin verran työkaluja ynnä muita tarvikkeita. Syytinkiläinen ei välttämättä kaivannut muuta omaa omaisuutta kuin pitoaatteensa ja

37. Kuisma 1990, s. 24–26. Esimerkiksi huomattavat kuopiolaiskauppiat hankkivat itselleen maatiloja viime vuosisadan lopulla. Osittain kysymys oli metsään sijoittamisesta, mutta osittain kyse oli tulevaisuuden turvaamisesta. Siihen maaomaisuutta pidettiin hyvänä vaihtoehtona.

38. Ks. Peltonen 1992, s. 28–29.

ILKKA NUMMELA

TAULUKKO 5: Veroäyrien keskittyminen Saarijärvellä vuosina 1870 ja 1910

Sosiaaliryhmä	Ginin kerroin		Muutos
	1870	1910	
Virkamiehet	0,28	0,27	-
Kauppiaat	0,35	0,43	+
Talolliset	0,30	0,28	-
Torpparit	0,24	0,24	0
Itselliset	0,01	0,15	+
Mäkitupalaiset	..	0,18	..
Muut	0,28	0,25	-
KAIKKI	0,43	0,50	+

Lähde: Vihola 1988, s. 426–428, 683. Usean äyrien luokissa kunkin luokan havainnot on sijoitettu luokkakeskukseen lukuun ottamatta ylintä ja samalla avointa luokkaa, jonka kohdalla veroäyrien lukumääräksi on oletettu 25.

mahdollisesti jonkun huonekalun. Itsellisryhmän kohdalla varallisuuden keskittymisaste oli korkea, joskin laskeva. Eniten taloudellinen epätasa-arvo näyttää lisääntyneen käsityöläisten joukossa. Käsityöläisten kohdalla teollistumisen laaja-alaiset vaikutukset tulevat sängen selkeästi esille. Kyseessä on myös yksi maatalouden ja maaseutu-elämän kaupallistumisen sekä samalla rahatalouden kasvun ilmentymä.³⁹

Jyväskylän kaupungin keskeisimpien ammattiryhmien perunkirjavarallisuuden keskittymistä on kuvattu tarkemmin liitteessä kuten muitakin varallisuutta koskevia tunnuslukuja. Kun vertaillaan 1880-lukua ja tämän vuosisadan alkua, voidaan havaita keskittymisen muuttuneen vastakkai-

39. Nummela-Laitinen E. K. 1985, s. 24. – Kuopion kaupungissa käsityöläisten bruttovarallisuuksille lasketun Ginin kertoimen arvo oli vuosien 1908–1912 osalta neljä viidesosaa suurempi kuin jaksolla 1878–1882.

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

siin suuntiin. Ylempien virkamiesten, kauppiaiden ja työläisten ryhmissä eriarvoisuus kasvoi ja vastaavasti se väheni alempien virkamiesten, toimihenkilöiden ja käsityöläisten joukossa. Kuopioon verrattuna muutos oli samansuuntainen käsityöläisiä lukuun ottamatta. Ryhmäkohtaiset keskittymisluvut osoittautuivat Jyväskylässä pienemmiksi kuin Kallaveden kaupungissa.⁴⁰

Keski-Suomen eri tuomiokuntien alueella suhteelliset varallisuuserot olivat koko maata ajatellen epätasaisemmasta päästä. Erityisen suuria erot ovat olleet Saarijärven tuomiokunnan alueella. Koko väestön osalta Viitasaari osoittautui vähiten epätasa-arvoiseksi seutukunnaksi. Pääosin muualle kuin nykyiseen Keski-Suomen lääniin kuuluneissa Heinolan ja Rautalammin tuomiokunnissa epätasa-arvon aste oli tutkimusalueen osista suurimpia. Taloudellisen epätasa-arvon taustalla vaikutti eri pitäjien maanomistusolot ja tavat. Jämsän tienoilla oli erittäin runsaasti suurmaanomistusta ja muuhun Hämeeseen nähden runsaasti torppareita. Itäisessä Hämeessä taloudellinen epätasa-arvo pohjautui pitkälti kaskiviljelyalueelle varsinkin 1700-luvulla syntyneestä kartanoasutuksesta.⁴¹

Autonomian ajan loppu merkitsi selvää varallisuuserojen kasvua Jyväskylän kaupungissa, jos päätelmät tehdään pelkästään raastuvanoikeuteen talletettujen perunkirjojen pohjalta. Tässä katsannossa tilanne poikkesi Kuopion vastaavasta aika lailla.⁴²

Taloudellisen eriarvoisuuden osalta Jyväskylä sijoitti kaupunkien joukossa jokseenkin puoliväliin vuoden 1909 jäämistötilaston perusteella, vaikka sinänsä varallisuuden keskittyminen oli vähäisempää kuin kaikkien kaupunkien kaikissa perunkirjoissa. Oman lääninsä kaupunkien joukossa se oli selvästi epätasa-arvoisin. Useimmissa Vaasan läänin kaupungeissa varallisuuksien keskittymiselle laskettu Ginin kerroin sai arvon 0,6 (Jyväskylässä 0,71). Vertailu lähikaupunkeihin muuttaa tarkastelun toisenlaiseksi. Hämeen läänissä Hämeenlinna 0,80 ja Tampereen 0,88 olivat huomattavasti korkeampia. Sama koski savolaiskaupunkeja Kuopio (0,82) ja Mikkeli (0,84).

40. Nummela-Laitinen E. K. 1985, s. 24.

41. Jutikkala 1969, s. 86–88.

42. Nummela 1992, s. 71; Nummela-Laitinen E. K. 1985, s. 22–23.

ILKKA NUMMELA

TAULUKKO 6: Eri yhteiskuntaryhmien netto-omaisuuksien keskityminen Keski-Suomen maaseudulla vuosina 1850–1911

Yhteiskuntaryhmä		1850-1851	1870-1871	1890-1891	1910-1911	Trendi
Talolliset	a	0,56	0,54	0,48	0,43	-
	b	0,85	0,83	0,65	0,66	-
Syytinkiläiset	a	0,75	0,68	0,76	0,73	-
	b	0,90	0,94	0,94	0,92	+
Torpparit	a	0,68	0,71	0,70	0,72	+
	b	0,89	0,89	0,88	0,84	-
Itselliset	a	0,87	0,67	0,69	0,72	-
	b	0,99	0,97	0,97	0,97	-
Mäkitupalaiset	a				0,62	.
	b				0,96	.
Käsityöläiset	a	0,44	0,65	0,60	0,65	+
	b	0,61	0,85	0,87	0,70	+
Teollisuuden työväestö	a				0,55	.
	b				0,65	.

a = Vain perunkirjoitettujen keskuudessa

b = Kaikkien ryhmässä kuolleiden keskuudessa

Lähde: Markkanen 1977, s. 221–224, 254–259.

Perusjoukon laajentaminen siten, että tarkastelussa ovat kaikki täysikäisinä kuolleet kasvattaa Jyväskylän tunnuslukua vuoden 1909 osalta noin yhdellä kolmasosalla eli arvosta 0,71 arvoon 0,90.⁴³ Kuopiossa keskittyminen oli kummallakin tavalla mitattuna suurempaa. Vuosien 1908–1912

43. Nummela 1992, s. 71.

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

TAULUKKO 7: Perunkirjoitettujen brutto-omaisuuksien keskittymisen Jyväskylän kaupungissa 1860–1909

Vuodet	Ginin kerroin	n
1860–1869	0,73	47
1870–1879	0,84	88
1880–1889	0,82	77
1890–1899	0,84	124
1900–1909	0,89	130

Lähde: Nummela 1992, s. 71.

tietojen perusteella vastaava eriarvoisuuden kasvu siellä koski väliä 0,82–0,93.⁴⁴ Kaupunkien varallisuussuhteiden kohdalla omistamattomuus oli todella huomattava kynnyksymys. Pelkästään omaisuudesta puhuminen tämän vuosisadan alussa ilman tulojen ottamista huomioon ei ollut täysin perusteltua, koska kulutuksesta sinänsä oli tulossa keskeisempi hyvinvoinnin mitta kuin aikaisemmin.

Lehtoreita ja työläisiä

Jyväskylän kaupungin historiassa on selkeästi otsikkotasolla epäilty, oliko Jyväskylä kaupunki. Missään nimessä Jyväskylän ei ollut tyypillinen suomalaiskaupunki autonomian ajan loppupuolella. Seminaarin henki ja virkarakenne heijastuivat pitkään kaupungin yhteiskuntarakenteeseen. Työväestön suhteellisen osuuden voimistuminen kuvasi pikemminkin olojen normalisoitumista ja muuttumista enemmän muun maan kaupunkikuvaa vastaavaksi kuin asujaimiston alenevaa sosiaalikiertoa. Keski-

44. Nummela–Laitinen E. K. 1985, s. 22–23.

ILKKA NUMMELA

Suomen maaseutua on vaikea luonnehtia yhtenäiseksi taloudelliselta rakenteeltaan, koska se on muodostunut monen vanhana pidetyn maakunnan takamaille.

Aineellinen hyvinvointi kasvoi autonomian ajan lopulla kiistattomasti tutkimusalueella. Perunkirjat ovat tässä suhteessa erinomainen ja samalla petollinen analyysiväline. Jäämistöluetteloiden mukaan sekä maaseutu ja kaupunki vaurastuivat. Maaseudulla hyvinvointivaikutukset olivat selkeästi positiiviset, koska sekä keskivarallisuus että taloudellinen tase arvo lisääntyivät. Jyväskylän kaupungissa asia osoittautui tulkinnallisesti hankalammaksi, koska keskivarallisuus lisääntyi ennen itsenäistymistä runsaasti ja epätasa-arvolle kaikkien kuolleiden keskuudessa kävi samoin. Viimeksi mainittu saattaa olla selitettävissä pelkästään rakenteellisilla seikoilla, jotka olivat sananmukaisesti yhteisiä kaupungille ja sitä ympäröivälle maakunnalle.

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

TAULUKKO 9: Perunkirjavarallisuus Suomen kaupungeissa vuoden 1909 jäämistötilaston perusteella

Kaupunki	Varallisuuksien keskittyminen (G)	Bruttovarallisuus, mk
Helsinki	0,83	34 400
Loviisa	0,91	14 900
Porvoo	0,62	8 100
Tammisaari	0,73	5 500
Hanko	0,51	2 900
Turku	0,72	19 900
Pori	0,69	13 100
Rauma	0,93	22 700
Uusikaupunki	0,72	2 500
Naantali	0,86	40 400
Maarianhamina
Hämeenlinna	0,80	22 100
Tampere	0,88	7 200
Lahti	..	4 900
Viipuri	0,76	99 000
Sortavala	0,47	11 600
Käkisalmi	0,81	19 900
Lappeenranta	0,81	7 100
Hamina	0,73	53 300
Kotka	0,73	30 800
Mikkeli	0,84	32 100
Heinola	0,54	1 500
Savonlinna	0,77	7 800
Kuopio	0,82	19 900
Joensuu	0,87	315 600

ILKKA NUMMELA

Iisalmi	.	300
Vaasa	0,63	13 800
Kaskinen	0,37	1 200
Kristiinankaupunki	0,59	2 000
Uusikaarlepyy	0,44	3 700
Pietarsaari	0,61	3 000
Kokkola	0,62	15 000
Jyväskylä	0,71	18 100
Oulu	0,73	10 000
Raahe	0,69	5 400
Kemi	0,58	3 800
Tornio	0,41	4 600
Kajaani	0,42	9 100

Lähde: SVT IV A:3-4, Jäämistötilasto v. 1909, Nummela-Laitinen 1985, s. 50. * = Mukaan lukien yksi 2,7 miljoonan markan arvoinen pesä. Ilman sitä kaupungin keskiarvoksi saadaan 11 900 mk.

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

TAULUKKO 10: Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina 1862–1867, mk

Sosiaali-	Keskiarvo	Mediaani	Keski-	n
Ylemmät virkamiehet	7 100	1 900	9 200	8
Alemmat virkamiehet	6 700	6 700	3 800	2
Toimihenkilöt	-	-	-	-
Vapaan ammatin harjoittajat	-	-	-	-
Kauppiaat	11 600	4 400	18 900	6
Käsityöläiset	2 200	1 900	1 800	12
Työläiset	300	100	400	4
Talonomistajat				
Muut	900	1 000	600	4
KAIKKI	4 700	1 300	1 500	36

TAULUKKO 11: Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina 1868–1872, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keski-hajonta	n
Ylemmät virkamiehet	8 500	4 800	10 100	8
Alemmat virkamiehet				
Toimihenkilöt	40 500	.	.	1
Vapaan ammatin harjoittajat	500	500	400	2
Kauppiaat	3 200	200	6 200	5
Käsityöläiset	1 600	1 100	1 700	9
Työläiset	700	600	700	6
Talonomistajat				
Muut	0	.	.	1
KAIKKI	4 500	1 000	1 600	32

ILKKA NUMMELA

TAULUKKO 12: Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina 1873–1877, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keskijajonta	n
Ylemmät virkamiehet	20 200	22 300	9 500	5
Alemmat virkamiehet	500	200	600	3
Toimihenkilöt	300	300	100	2
Vapaan ammatin harjoittajat				
Kauppiaat	44 100	23 700	60 400	8
Käsityöläiset	4 200	1 400	6 700	14
Työläiset	1 000	800	1 200	10
Talonomistajat				
Muut	5 600	2 200	8 100	4
KAIKKI	11 900	1 300	4 300	46

TAULUKKO 13: Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina 1878–1882, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keskijajonta	n
Ylemmät virkamiehet	10 300	7 100	9 400	12
Alemmat virkamiehet	600	500	500	3
Toimihenkilöt	4 900	500	9 200	4
Vapaan ammatin harjoittajat				
Kauppiaat	94 100	68 500	110 300	9
Käsityöläiset	11 900	1 200	20 200	7
Työläiset	1 900	400	2 600	5
Talonomistajat				
Muut	3 000	1 600	3 900	4
KAIKKI	24 900	3 100	9 100	44

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

TAULUKKO 14:

Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina 1883–1887, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keskijajonta	n
Ylemmät virkamiehet	8 400	9 000	6 600	5
Alemmat virkamiehet	3 400	300	5 900	7
Toimihenkilöt				
Vapaan ammatin harjoittajat				
Kauppiaat	60 800	29 800	77 700	5
Käsityöläiset	5 500	2 500	8 000	16
Työläiset	600	300	700	3
Talonomistajat	7 500	.	.	1
Muut	6 500	400	10 900	5
KAIKKI	11 900	1 800	4 800	42

TAULUKKO 15:

Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina 1888–1892, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keskijajonta	n
Ylemmät virkamiehet	11 700	10 400	10 600	4
Alemmat virkamiehet	5 700	800	800	8
Toimihenkilöt	800	800	600	2
Vapaan ammatin harjoittajat	20 200	.	.	1
Kauppiaat	83 400	83 400	35 800	2
Käsityöläiset	2 400	400	3 800	8
Työläiset	300	200	400	6
Talonomistajat	2 000	.	.	1
Muut	10 500	1 100	18 000	8
KAIKKI	9 700	800	3 300	40

ILKKA NUMMELA

TAULUKKO 16:

Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina 1893–1897, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keski-hajonta	n
Ylemmät virkamiehet	63 900	14 900	161 000	11
Alemmat virkamiehet	1 000	600	900	7
Toimihenkilöt	4 300	700	7 000	6
Vapaan ammatin harjoittajat	3 700	2 300	4 800	4
Kauppiaat	34 000	4 200	47 300	8
Käsityöläiset	5 000	200	7 300	11
Työläiset	1 000	800	900	8
Talonomistajat				
Muut	9 000	2 700	16 000	11
KAIKKI	18 000	1 200	8 500	66

TAULUKKO 17:

Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina 1898–1902, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keski-hajonta	n
Ylemmät virkamiehet	14 900	10 400	14 100	11
Alemmat virkamiehet	13 100	3 500	24 200	10
Toimihenkilöt	19 600	800	37 400	7
Vapaan ammatin harjoittajat				
Kauppiaat	279 500	32 200	494 300	9
Käsityöläiset	10 800	1 700	15 000	15
Työläiset	1 700	700	3 000	17
Talonomistajat	18 500	.	.	1
Muut	1 700	1 000	1 300	3
KAIKKI	43 300	2 500	22 000	73

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

TAULUKKO 18:

Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina
1903–1907, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keski-hajonta	n
Ylemmät virkamiehet	11 600	6 200	12 900	15
Alemmat virkamiehet	6 100	2 100	8 700	4
Toimihenkilöt	3 400	700	6 000	7
Vapaan ammatin harjoittajat				
Kauppiaat	78 100	600	175 100	6
Käsityöläiset	9 200	5 900	10 600	11
Työläiset	1 100	300	2 900	12
Talonomistajat	47 900	47 900	19 600	2
Muut				
KAIKKI	15 800	1 100	7 700	57

TAULUKKO 19:

Perunkirjavarallisuus Jyväskylän kaupungissa vuosina
1908–1910, mk

Sosiaali-ryhmä	Keskiarvo	Mediaani	Keski-hajonta	n
Ylemmät virkamiehet	2 600	3 500	2 000	3
Alemmat virkamiehet	9 900	1 900	12 500	5
Toimihenkilöt	6 500	500	12 300	4
Vapaan ammatin harjoittajat	226 700	.	.	1
Kauppiaat	54 600	14 000	83 300	5
Käsityöläiset	7 800	6 200	8 200	5
Työläiset	2 400	900	3 400	11
Talonomistajat	68 700	68 700	56 800	2
Muut	5 200	5 200	6 200	2
KAIKKI	21 000	2 700	8 100	38

ILKKA NUMMELA

TAULUKKO 20:

Perunkirjavarallisuuden keskittyminen joissakin yhteis-
kuntaryhmissä Jyväskylän kaupungissa vuosina 1880-
-1889 ja 1900-1909, Ginin kerroin

Sosiaaliryhmä	1880-1889	1900-1909
Ylemmät virkamiehet	0,52	0,61
Alemmat virkamiehet	0,84	0,58
Toimihenkilöt	0,97	0,85
Kauppiaat	0,60	0,85
Käsityöläiset	0,75	0,63
Työläiset	0,57	0,73

KESKI-SUOMEN VARALLISUUSKUVA ...

Lähteet

Arkistolähteet

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Jyväskylän maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto

Perunkirjoja

Jyväskylän kaupunkiseurakunnan arkisto

Kuolleiden luettelot

Väestönmuutokset

Tilastokeskuksen arkisto

Väestönmuutokset

Kirjallisuus

AHONEN 1985: Ahonen, Kalevi, Joensuun kaupunki 1840–1920, Joensuu.

FORSBERG 1969: Forsberg, Karl-Erik, Taksoitus Helsingin kaupungin taloudessa, Helsingin kaupungin julkaisuja n:o 23, Helsinki.

FORSMAN 1912: Forsman, Jaakko, Mistä syystä sosialismi levisi Suomen maalaisväestön keskuuteen, Mietteitä, Helsinki.

HAAPALA 1989: Haapala, Pertti, Sosiaalishistoria, Johdatus tutkimukseen. Suomen Historiallinen Seura, Käsikirjoja 12, Jyväskylä

HAAPALA 1990: Haapala, Pertti, Työväenliikkeen synty. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.), Talous, valta ja valtio, Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta, Helsinki.

HEIKKINEN–HJERPPE RI.–KAUKIAINEN–MARKKANEN–NUMMELA 1987: Heikkinen, Sakari–Hjerppe, Riitta–Kaukiainen, Yrjö–Markkanen, Erkki–Nummela, Ilkka, Förändringar i levnadstandarden i Finland 1750–1913. Levstandarden i Norden 1750–1914, Rapporter til den XX nordiske historikerkongres Reykjavik 1987, Bind III (red. af Gunnar Karlsson). Ritsafn Sagnfraedstofunar 20, Reykjavik.

JONES 1980: Jones, Alice Hanson, Wealth of a nation to be. The American colonies on the Eve of the revolution, New York.

JUTIKKALA 1969: Jutikkala, Eino, Maalaisyhteiskunta siirtoväen tuloon saakka. Hämeen historia IV:1, Noin vuodesta 1870 vuoteen 1945, Hämeenlinna.

KUISMA 1990: Kuisma, Markku, Yrittäjät 1700-luvun luokkakuvassa. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.), Talous, valta ja valtio, Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta, Helsinki.

LAITINEN 1988: Laitinen, Erkki, Hallinto ja poliittis-yhteiskunnallinen kehitys. Teoksessa Jokipii, Mauno (toim.), Keski-Suomen historia 2, Keski-Suomi maakunta-ajatuksen synnystä itsenäisyyden aikaan, Jyväskylä.

LINDERT 1988: Lindert, Peter H., Probates, prices and preindustrial living standards. Teoksessa Baulant, Micheline–Schuurman, Anton J.–Servais, Paul, Inventaires apres-deces et ventes meubles, Apports à une histoire de la vie économique et quotidienne XIVE–XIX siècle, Louvain-la Neuve.

MARKKANEN 1977: Markkanen, Erkki, Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850–1914, Studia Historica Jyväskyläläensia 14, Tampere.

MARKKANEN 1983: Markkanen, Erkki, Oulun läänin asukkaiden varallisuusasteista 1900-luvun alussa. Scripta Historica VIII, Oulu.

MARKKANEN 1988: Markkanen, Erkki, Perukirja tutkimuslähteenä. Studia Historica Jyväskyläläensia 37, Jyväskylä.

NUMMELA 1993: Nummela, Ilkka, Enemmän elinpäiviä paremmalla ravinnolla, Hyvinvointitarkastus 1993:4, Helsinki.

ILKKA NUMMELA

- NUMMELA 1989: Nummela, Ilkka: Kuopion historia III, Kunnallishallinnon uudistamisesta sen demokratisointiin 1875–1918, Jyväskylä.
- NUMMELA 1990: Nummela, Ilkka, Stadtstruktur und Bodenwert, Eine Studie über die Industrialisierungsperiode in Kuopio (Finnland) 1875–1914. *Studia Historica* 37, Vammala.
- NUMMELA 1988: Nummela, Ilkka, Tuloerot Oulussa 1800-luvulla. *Scripta Historica* XI, Jyväskylä.
- NUMMELA 1992: Nummela, Ilkka, Varallisuuseroista Keski-Suomessa. Teoksessa Keski-Suomi 19, Keski-Suomen Museoyhdistyksen julkaisuja, Jyväskylä.
- NUMMELA–LAITINEN E. K. 1987: Nummela, Ilkka–Laitinen, Erkki K., Distribution of income in Kuopio 1880–1910. *Scandinavian Economic History Review* 1987:3.
- NUMMELA–LAITINEN E. K. 1985: Nummela, Ilkka–Laitinen, Erkki K., Kuopiolaisten varallisuuserot vuosina 1875–1915. *Snellman-instituutin B-sarja* 6. Kuopio.
- NYGÅRD–SANDSTRÖM 1981: Nygård, Fredrik–Sandström, Arne, Measuring inequality. *Stockholm studies in statistics* 1, Hangö.
- PELTONEN 1992: Peltonen, Matti, Talolliset ja torpparit, Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. *Historiallisia tutkimuksia* 164, Vammala.
- RASILA 1982: Rasila, Viljo, Ensimmäinen teollistumiskausi. Teoksessa Ahvenainen, Jorma–Pihkala, Erkki–Rasila, Viljo (toim.), *Suomen taloushistoria* 2, Teollistuva Suomi, Helsinki.
- RENVALL 1985: Renvall, Pentti, *Nykyajan historiantutkimus*, 2. painos, Juva.
- TINBERGEN 1975: Tinbergen, Jan, *Income differences, recent research*, Amsterdam.
- TOMMILA 1972 & 1970: Tommila, Päiviö, *Jyväskylän kaupungin historia I–II*, Jyväskylä.
- VIHOLA 1988: Vihola, Teppo, Kunnallinen toiminta Keski-Suomessa kuntakokouskaudella. Teoksessa: Jokipii, Mauno (toim.), *Keski-Suomen historia* 2, Keski-Suomi maakunta-ajatuksen synnystä itsenäisyyden aikaan, Jyväskylä.
- YLIKANGAS 1984: Ylikangas, Heikki, *Murtuva säätyvalta*, Porvoo.

KIRSI POHJOLA-VILKUNA

Lapsenmurha

Avaamaton tarina

Johdanto

Lapsenmurhat olivat 1700-luvun puolivälistä 1900-luvun puoliväliin keskeinen ilmiö Suomessa. Lapsenmurhien huippukausi sijoittuu 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun, ajankohtaan, jolloin myös aviottomien lasten määrä oli huipussaan.¹ Vaikka paikallisyhteisön tasolla ei ollut kyse mistään jokapäiväisestä tai usein toistuvasta tapahtumasta, tilastollisesti lapsenmurhien määrä oli huomattava. Lapsenmurhien kulttuuriset vaikutukset ovat ulottuneet pitkälle nykypäivään ennen kaikkea kansantarinoissa.

Lapsia surmattiin muuallakin, mutta Suomessa käytäntö jatkui pidempään kuin muissa Pohjois-Euroopan maissa. Lapsenmurha oli nimenomaan naisten rikos ja se kuului ns. äitiysrikosten piiriin.

Perinteisesti lapsenmurhaa on tarkasteltu varsin rationaaleista näkökulmista. Historiallis-antropologinen perinne on selittänyt eri kansojen, erityisesti "luonnonkansojen" motiiveja vastasyntyneen surmaamiseen.² Myös oikeushistoria on esittänyt kysymyksen miksi? Keskeisimmiksi motiiveiksi esitetään sosiaalinen kontrolli eri muodoissaan, taloudelliset tekijät ja häpeä.

Lapsenmurhat ovat eläneet kansanrunoudessa pitkään. Folkloristiikan tutkijat eivät niinkään ole etsineet lapsenmurhan motiiveja, kuin he ovat

1. 1890–1910 tuli oikeuteen vuosittain 70–90 lapsenmurhatapausta. Yhteensä noiden vuosien aikana tuomittiin 1738 naista lapsenmurharikoksesta. Katso Ervasti 1994, s. 115; Ylikangas 1973.

2. Katso Westermarck 1932; Jutikkala 1987; Pentikäinen 1990.

pohtineet taruston funktiota yhteisössään.³ Itsekin muistan lapsuudesta kummitusjutun, missä vastasyntyneen itkua kuului metsätien sillalla. Lapsi ei saanut rauhaa sielulleen, koska oli kokenut väkivaltaisen kuoleman äitinsä surmaamana. Tarinan opetuksena oli varoittaa tyttöjä seksuaalisuuden vaaroista.

Kuoleman merkitys, asema ja siihen suhtautuminen ovat hyvin aika- ja kulttuurisidonnaisia ilmiöitä.⁴ Kuoleman kuvat ovat myös hyvin sukupuolisidonnaisia. Ne liittyvät kuolloinkin vallalla olevaan ihmis- ja maailmankuvaan. Niinpä käsitykset lapsen kuolemasta liittyvät käsitykseen hyvästä ja toivottavasta elämästä. Jos pohdimme lapsenmurhaa, on myös pohdittava sen suhdetta kuoleman kulttuuriin.

Primitiivisten kansojen keskuudessa kuolema oli aina julkista ja kollektiivista toisin kuin modernin muodot saavuttaneessa kulttuurissa. Esimodernissa elämänmuodossa kuolema koettiin vastakkaisen tahdon vaikutukseksi, joka ryhmän oli kulutettava juhlan ja riittien avulla. Rituaalin kautta kuolema saavutti sille kuuluvan symbolisen aseman ja siitä tuli arvostettu vaihtokumppani. Surmatun lapsen kuolema ei kuulunut surukulttuurin piiriin. Jos kuolema oli julkista ja kollektiivista, niin surmatun lapsen kuoleman kohtaamiselle ei ole ollut järjestäytyneitä muotoja. Sitä ei voitu työstää rituaalein, eikä se näin saavuttanut "normaalia" kuoleman symbolista asemaa.⁵

Surmatut lapsivainajat kuuluivatkin levottomien sielujen piiriin. Niiden uskottiin jäävän välitilaan, kiirastuleen tai taivaan esikartanoon. Välitilaan jääminen koski myös muita kastamattomia lapsia. Kasteen merkitys oli siirtää lapsi yhteisöönsä, synnyttää hänet sosiaalisesti ja sosiaalisesti. Yksilö, joka elämässään ei kuulunut yhteisöön ei voinut liittyä siihen kuolemansa jälkeenkään.⁶ Lapsenmurhatarustot kertovat useimmiten juuri tästä problematiikasta. Niissä murhatun pikkulapsen sielu – ihte – tulee takaisin kummitlemaan. Tämä ihte on ihmisen miinus, tietoisuuden ja yksilöllisyyden summa. Itse siis palasi kuoleman jälkeen elävien pariin viestimään pahastaolostaan.

3. Katso Nenola–Timonen 1990; O'Conner 1991.

4. Katso Heikkilä–Jokivuori 1994; Elias 1993, s. 5, 42.

5. Katso Arppe 1992, s. 136–137.

6. Pentikäinen, s. 135–139.

LAPSEN MURHA AVAAMATON TARINA

*Syyttäjä esilletoi poliisikuulustelussa viime lokakuun 29 ja 30 päivän välisenä yönä tapahtuneen lapsenmurhan johdosta, jossa Palvelijatar Saara H. on oman tunnustuksensa mukaan mainittuna yönä synnyttänyt kaksoset, joista toinen oli elävä poikalapsi ja jonka hän synnytyksen tapahduttua oli heti tukahduttanut, mutta toinen oli kuolleena syntynyt ja se vaan pieni mytty. Synnytyksen jälkeen kierrettyään molemmat ruumiit riepuihin, kantoi ne navettaan, mutta kun silloin tuli ajatelleeksi niiden sieltä löytyvän, otti syytetty rievut pois ja heitti alastomat ruumiit sioille, jotka heti rupesivat syömään niitä, jolloin syytetty palasi sisään ja paneutui uudelleen levolle. Kysymykseen eikö hän ollenkaan katunut tekoaan, sanoi syytetty ensiksi olleensa niin kipeän, että luuli kuolevansa, mutta kun syytetty seuraavana aamuna oli työssä riihessä oli hän alkanut miettiä rikostaan.*⁷

Lapsenmurhaa valottaneet tutkimukset eivät tavoita ilmiöstä kokemuksellista tai kuvitteellista ulottuvuutta. Oikeuden tekstejä on luettu valikoiden, kohdat jotka ovat tuntuneet käsittämättömiltä, on etäännytetty ja niiltä on viety puhevalta. Kyseisestä oikeusjutusta saisi vähemmän karmaisevan, jos analysoidessa sitä pilkkoisi sen osiin tai jättäisi pois kohdat, missä kuvataan itse murhatapahtuma, huutavan vastasyntyneen tukahduttaminen tai sikojen lapsenruumiin syöminen. Tutkimuksissa ei siis olla menty mahdollisen loppuun saakka, kuten Bataille asian ilmaisee, tavoitettu 'elämää kaikkineen'.⁸

Kenen häpeä

Lapsenmurhien taustatekijöiksi on tutkimuksissa mainittu pääasiassa kaksi tekijää: negatiivinen suhtautuminen aviottomiin äiteihin ja taloudelliset vaikeudet. Negatiivinen suhtautuminen kattaa pelon ja huolen; pelon vanhempien tai talonväen suhtautumisesta sekä huolen tulevaisuudesta. Viime kädessä naisten konkreettiset teon motiivit kuitenkin vaihtelivat.⁹

7. JyMA. Saarijärven sk 1909: 49.

8. Arppe 1992, s. 65.

9. Ervasti 1994, s. 102.

Näiden selitysten jälkeen tulee vastaan kynnyks, jota ei ole ylitetty. Kuinka nainen pystyi surmaamaan lapsensa?

Tämän päivän psykologia tiede puhuisi todennäköisesti tilapäisestä mielenhäiriöstä. Vuosisadan vaihteessa lapsenmurhaa ei selitetty psyykkisillä syillä. Hulluutta ei pidetty ohimenevänä ilmiönä, vaan hullu oli hullu, ja häntä myös kutsuttiin tällä nimellä. Tosin vuoden 1860 lakialoitteessa lieventäväksi seikaksi katsottiin, että nainen on synnytyksen yhteydessä poikkeuksellisessa henkisessä tilassa, mutta sillä ei tarkoitettu mielenvikaisuutta.

Hyvin keskeinen selittäjä on epämääräinen mutta paljon kertova käsite häpeä.¹⁰ Jos missä niin aviottoman raskauden tilassa naisen piti joutua häpeän kohteeksi. Toisen asioihin tunnettiin maalaisyhteisössä myötämielisiä tai pahansuopaa mielenkiintoa. Norminmukaiset käyttäytymisvaatimukset ja niiden kontrolli olivat etenkin naisten osalta erittäin vahvoja.¹¹

Ervasti toteaa, että häpeän on katsottu johtuvan niin virallisesta kuin epävirallisesta sosiaalisesta kontrollista. Tarkimman kontrollin kohteena uskotaan olleen naimattomien naisten.¹² "Kylässä tunnettiin hyvin naapurin asiat, ja niistä puhuttiin peittelemättä lastenkin kuullen. Niin minäkin sain tietää, kuka emäntä oli tehnyt lapsen renkinsä – eikä miehensä – kanssa, kuka isäntä 'piti yhtä' palvelijattarensa kanssa. Tällaisista asioista puhuttiin melkein hyväksyen. Mutta jos joku nainen sai aviottoman lapsen, sitä pidettiin suurena häpeänä, josta koko hänen perheensä sai kärsiä. Ylipäättään ihmisten sukupuolisuhteet askarruttivat suuresti mieliä. Ne olivat yleisimpänä puheenaiheena", kirjoittaa J. E. Salomaa muistelmissaan. Suhtautuminen ihmisten aviottomaan seksuaalisuuteen tuntuu kummallisen kahtiajakoiselle tai epäloogiselle. Luvaton seksuaalisuus oli sallittua kunhan siitä ei ollut seurauksena raskaus.

Ervastin mukaan piikojen seksuaalisuuden kontrolli oli vähäisempää mutta myös tehottomampaa kuin talollis- tai säätyläisnaisten. Kontrolli ei varmaankaan ollut tehottomampaa. Se oli hyvinkin konkreettista: emännät nukkuivat palvelusväen kanssa samassa tilassa estääkseen seksuaalisuh-

10. Tänä päivänä (suomalaisen) miehen häpeä on kunniaassaan. Aihetta käsitellään sekä tieteessä, miestutkimuksessa että kirjallisuudessa. Esim. Siltala 1994.

11. Nygård 1994, s. 96–97.

12. Ervasti 1994, s. 98–99.

LAPSENMURHA AVAAMATON TARINA

teet. Emäntien kontrolli ei ulottunut isäntäväkeen muttei myöskään aina alemman statuksen miehiin.¹³ Ulla Heino käyttää varsin moralistis- (vai humoristis?) sävytteistä kieltä muotoillessaan ajatuksen, että "Jos hyväksytään oletus muuton ja sosiaalisen kontrollin heikkenemisen yhteydestä ja tytön jäämisestä tavallaan oman elämänsä säätelijäksi, vanhempien luota lähteneiden voidaan olettaa hairahtuneen kotona eläviä helpommin". Hän katsoo, että "kevytkenkäisyys näyttää olleen tilattoman väestön ja ennen muuta piikojen pahe".¹⁴ Tässä ehkä kärjistyneimmillään tulee esiin historian tutkimuksen perspektiivivirhe naisten seksuaalisuuden suhteen: seksuaalisuuden säätteleminen nähdään naisten kontrolloimisena ja piikojen kevytkenkäisyytenä, ikään kuin piialla olisi ollut sanomista siihen, kun isäntä tai muu ylemmän statuksen mies tuli vaatimaan naidakseen. Naisilta itseltään ei suinkaan kysytty, halusivatko he seksuaalisuhdetta vai eivät. Talollis- ja säätyläisnaiset eivät ylipäättään joutuneet suojattoman seksuaaliobjektin asemaan. Oli toki myös tasavaltaisia, saman säätyisiä seksuaalisuhteita, mutta niihin ei sisällykään samanlaisia painostuksen sävyjä kuin alisteisiin suhteisiin.

Aviottomasta suhteesta raskaaksi tullut nainen joutui kyläyhteisön kollektiivisen paheksunnan kohteeksi päinvastoin kuin mies. Naista, joka käräjillä haki elättäjää lapselleen, sai useimmissa tapauksissa kuulla olevansa huora tai, että hän "antoi kaikkien rakastaa itseään" ja "antoi kaikille".¹⁵ Osa naisista kesti sosiaalisen paineen ja osa jopa vei asian käräjille asian julkisista nimittelyistä välittämättä. Pieni osa naisista ei kestänyt paheksuntaa, halveksuntaa ja syrjintää vaan tappoi vastasyntyneen.

Yksilöä ei kohdannut pelkästään viranomaisten taholta tuleva kontrolli. Vähintään yhtä keskeistä oli epävirallinen tarkkailu, joka oli epämääräistä mutta täysin mielivaltaista. Kyläyhteisön silmätikuksi joutumiseen riitti usein pelkkä epäily moraalisuudesta. Sen käyttämät keinot ulottuivat moraalista paheksunnasta yksilölle tärkeiden etujen tai eolinehtojen riistämiseen¹⁶ Käsitettä sosiaalinen kontrolli onkin käytetty

13. Pohjola-Vilkuna 1995, s. 85.

14. Heino 1989, s. 202–220.

15. Pohjola-Vilkuna 1995, s. 52.

16. Ylikangas 1973, s. 324.

KIRSI POHJOLA-VILKUNA

melko laveasti ja täsmennyttömästi. Sillä on viitattu toisaalta yleiseen kollektiiviseen kontrolliin ja toisaalta lähipiiriin, vanhempien tai talonväen kontrolliin.

Häpeä ei yksinomaan selitä lapsenmurhaa. Kolmasosalla lapsensa surmanneilla naisista kun oli avioton lapsi jo ennestään. Myös Saaralla oli neljävuotias tyttö, joten ensimmäisen raskauden aikana hän ei päätenyt lapsenmurhaan. Voidaankin kysyä, miksei hän murhannut jo ensimmäistä lastaan? Tai mikseivät nuo samaan joukkoon kuuluneet kolmasosa lapsensa surmanneista naisista, joilla jo ennestään oli lapsi, surmanneet ensimmäistä lastaan? Nainen varmaankin tiesi pystyvänsä elättämään yhden lapsen, mutta ei toista. Voi myös olla, että ensimmäisen lapsen saadessaan nainen ei tiennyt, mitä yksinäisen äidin elämä tuo tullessaan ja mihin vaikeuksiin se johtaa. Toisen raskauden aikana hänellä oli tieto toimeentulon ehdoista ja siitä, ettei hän voinut elättää toista lasta.

Saarijärven seudulla aviottomien lasten määrä oli noin parikymmentä lasta vuodessa, mikä prosentuaalisesti on 2–3 % eli lähes muun Suomen keskiarvoa. Useimmiten naisella oli vain yksi avioton lapsi, ja usein hän myös avioitui myöhemmin joko lapsen isän kanssa tai jonkun muun miehen kanssa. Oli myös naisia, joilla oli useampia aviottomia lapsia. Voikin kysyä, miten nämä naiset selviytyivät taloudellisesti ja mitä sosiaalisia paineita heihin kohdistui? Varmaa on vain se, että lähiyhteisö, joko vanhemmat tai sitten palvelustalon ihmiset, suhtautuivat kielteisesti aviottomaan lapseen, vaikka he saattoivat pitää lasta piian elämään kuuluvana tosiasiana.

Häpeä on tekijä, jonka eteen ovat joutuneet jossain määrin kaikki aviottoman lapsen synnyttäneet naiset, mutta vain murto-osa heistä surmasi lapsensa. Juha Siltala toteaa häpeän psykodynaamiikasta, että häpeässä epäily kohdistuu oman olemuksen arvoon eikä tiettyyn tekoon, jonka voisi eriyttää itsestään.¹⁷ Häpeän tunne tukee vallitsevia yhteiskunnallisia rakenteita ja hierarkioita. Häpeä saa meidät mukautumaan kulttuuriseen ympäristöömme. Mitä enemmän häpeää on sisäistetty, sitä vähemmän tarvitaan brutaalia voimaa vallitsevan järjestelmän ylläpitämiseen.

Häpeä kuvastaa hyvin myös yhteiskuntakulttuurin mentaliteetin vähittäistä muutosta ruumiillisesta kohti henkistä. 1800-luvun lopun

17. Siltala, 1994 s. 13.

LAPSEN MURHA AVAAMATON TARINA

lainsäädännössä lapsenmurhan selittäjäksihän mainitaan nimenomaan häpeä. Sellaisesta ei aikaisemmin ollut vielä puhuttakaan. Teon psyykinen sanktiointi oli tehokkain keino pitää kurissa naisen seksuaalisuutta. Mitä enemmän häpeää, sitä vähemmän konkreettista kurinpidollista voimaa. Ruumiillisen kurinpidon aika alkoi väistyä.

Häpeän osuutta lapsenmurhan motiivina on hyvin vaikea paikallistaa ja tavoittaa sen kaikkia muotoja. Häpeän moniselitteisyyttä valaisee esimerkki naisten raiskauksista isonvihan aikana 1700-luvulla. Tuolloin keskeisimpiä yhteiskunnan tukipilareita oli ns. naisrauha. Naisten koskemattomuus oli periaatteessa turvattu lainsäädännöllä. 'Langennut nainen', oli hän sitten seksuaalisuhteessa vapaaehtoisesti tai pakotettuna, muuttui edusmiehen häpeäksi. Edusmies saattoi olla aviomies, isä, veli, setä jne.¹⁸ Tällä kuviolla voisi selittää myös sitä, että arkielämässä ihmisten luvattomista seksuaalisuhteista puhuttiin jopa hyväksyen, mutta avioton raskaus oli tabu, pahe ja halveksittava asia. Siinä seksuaalisuus lihallistui, konkretisoitui, ja lapsi muuttui myös edusmiehen häpeäksi.

Aviottomaan äitiyteen liittyvä lapsenmurha samoin kuin häpeän käsite ovat hyvin monitasoisia ilmiöitä joita ei voi tyhjentävästi selittää muutamalla väitteellä. Se on kuin elämä itse, hallitsematon, monisärmäinen, epälooginen ja se on vaikeasti hahmotettavissa. Ennen kaikkea häpeän käsite on monimerkityksinen: naisen häpeä on erilainen kuin miehen häpeä, ensimmäisen lapsensa murhanneen naisen häpeä poikkeaa raiskatun naisen häpeästä puhumattakaan häpeän ajallisista muutoksista. Ei ole helppoa tavoittaa vuosisadan vaihteessa eläneiden maalaisihmisten tunteita kuten häpeää, mutta ei myöskään arvoja, valintoja, motiiveja, suhtautumistapoja, ristiriitaisuuksia, lyhesti sanoen – mentaliteettia.

Muuttuva salaisuus

Vuonna 1734 Suomessa tuli voimaan uusi yleinen laki, jonka mukaan lapsenmurhasta oli tuomittava kuolemaan: "Nainen, joka luvattomasta sekaannuksesta tulee raskaaksi eikä sitä ilmoita ennen synnytystä, etsi yksinäisyyttä synnyttämisen ajaksi ja siten panee sikiön kätköön, mestatta-

18. Katso Pia Letto-Vanamo 1991.

koon ja lavalla poltettakoon." Myös sikiön ulosajamisesta eli raskauden keskeytyksestä tuli saman lain 3. pykälän mukaan rangaista kuolemalla. Sama rangaistus oli myös sille, joka neuvoi tai auttoi naista abortoinnissa. Sikiönlähdetyistä eli raskaudenkeskeytyksestä ei kuitenkaan pidetty aivan yhtä pahana kuin lapsenmurhaa. Siitä kun oli säädetty *kuolemanrangaistus*, mutta sikiönlähdetyksen rangaistus oli vain *hengen menetys*.¹⁹ Kuolemalla ja kuolemalla oli kulttuuriset eronsa, vaikka lopputulos oli sama.

Lakia täydennettiin vuonna 1750 lapsenmurhaan *osallisuutta* koskevalla asetuksella, joka määräsi kuolemaan myös ne henkilöt, jotka olivat neuvoneet tai auttaneet naista tekemään lapsenmurhan. Asetuksessa määrättiin, että isäntien ja emäntien, talonväen ja muiden, jotka tiesivät naisen raskaustilasta, tuli ilmoittaa siitä tai estää naista synnyttämästä yksin, jotta tämä ei saisi mahdollisuutta tappaa lasta. Ne, jotka eivät täyttäneet velvollisuuttaan, oli tuomittava. Tuomion perusteeksi riitti 1700-luvulla se, että henkilö tiesi tapauksesta mutta ei kertonut siitä, ja näin edesauttoi teon *salaamista*. Rangaistusvaihtoehtoja tiedon pimitäjille oli paljon; sakkoa, miehille raippaa ja naisille vitsaa, vankeutta tai pakko-työtä.

1800-luvun toisella puoliskolla suhtautuminen lapsenmurhan kriminalisointiin muuttui. Asiaa selvitelleen alakomitean mukaan lapsenmurhaa tuli käsitellä lievemmin kuin tavallista murhaa. Lapsenmurhan syinä nähtiin häpeä ja pelko lapsen elatuksesta. Toiseksi katsottiin, että synnyttäjä on fyysisesti ja psyykkisesti poikkeuksellisessa tilassa. Viime vuosikaudan loppupuolen lainuudistus sai varsin liberaaleja, moderneja ja yksilöllisyyttä korostavia piirteitä. Lapsenmurhan rangaistusta lieventäviksi tekijöiksi nähtiin juuri ne seikat, jotka myöhempi tutkimus on nähnyt teon motiiveina.

Muutoksia voidaan selittää julkisen ja salaisen sisällöllisillä vaihteluilta. Naisen reproduktiivisuuden tuli olla julkista, ei yksityistä ja salaista. Nainen syyllistyi lainrikkomukseen jo salatessaan raskauden. Syytetyiksi joutuivat myös lähipiirin ihmiset jos he auttoivat naista salaamaan raskauden. Naisen seksuaalisuutta pyrittiin hallitsemaan julkisuusperiaatteen avulla.

19. Ervasti 1994, s. 18, 21–22.

LAPSENMURHA AVAAMATON TARINA

Hyväksytyssä raskaudessa nainen menee jo raskauden alkuaikoina mukaan tiettyihin julkisiin riitteihin, jotka valmistelevat ja siirtävät hänet uuteen tapahtumaan. Siirtymä- ja liittymäriitit varmistavat sekä äidin että lapsen yhteisökelpoisuuden. Raskauden on siis hyvin varhaisessa vaiheessa täytynyt olla julkista. Lapsen surmaamiseen päätyneissä raskauksissa tilanne oli toinen. Nainen salasi raskauden eikä mennyt mukaan yhteisöliisiin siirtymäriitteihin. Lapsenmurhaa edeltänyt salaaminen kertoo myös siitä, että murhaa ei oltu tehty hetken mielihohteessa, vaan se oli suunnitelmallinen päätös ja teko. Koska nainen ei mennyt mukaan näihin raskausriitteihin, ei lasta sosiaalisessa ja kulttuurisessa mielessä ollut hänelle olemassa. Nainen ei ehkä kokenut surmaavansa yhteisön jäsentä, koska tuota lasta, joka saa täysimittaisen ihmisen mitan ja sosiaalisen aseman nimenannon myötä, ei oltu alkujaankaan ohjattu yksilö- ja yhteisölliseen prosessiin.²⁰

Äitiyttä alettiin suojella

1800-luvun uudessa laissa oli huomionarvoista, että siinä korostettiin rikoksentehtäjän *tahtoa*. Aikaisemmin ei selvitetty sitä, oliko vastasyntyneen kuolema tahallinen vai vahinko, eikä myöskään subjektiivisia syitä kyselty. Äitihän on voinut vahingossa nukkua lapsensa päälle ja tukahduttaa hänet. Vastasyntynyt kun ei itse voi kääntyä.

Toinen merkittävä muutos vuoden 1866 lakiin oli, että makaaja ja isäntäväki saatettiin asettaa vastuuseen 'kovuudesta' äitiä kohtaan.²¹ Juridinen ilmasto muuttui tämän päivän perspektiivistä käsin inhimilliseksi ja moniarvoiseksi. Oikeus halusi huomioida naisen psyykkisen 'poikkeustilan' synnytyksen yhteydessä. Lähimmäisiä saatettiin jopa rangaista tylystä suhtautumisesta.

Lain muutokset eivät välttämättä kerro maaseudun rahvaan mentaliteetin muutoksesta, mutta sitä vastoin se kertoo sivistyneistön saamista

20. Pentikäinen puhuu naisten seksuaalitabujen rikkomisesta, jonka seurauksena on naisen sairastuminen. Sairaus parannetaan ripittäytymällä eli salaisuuden julkistamisella. Tällä on yhteyksiä myös nykypäivän lestadiolaisten maallikkojen ripittämisoikeuteen. Pentikäinen 1990, s. 157–159.

21. Ervasti 1994, s. 28, 30, 32.

vaikutteista. Kristilliset oikeusnormit toivat virallisen yksilökäsityksen, ja jo 1600-luvulla luterilainen puhdasoppinen katsomus siirsi kristilliset oikeusnormit myös maallisen tuomioistuimen perustaksi. Rinnakkain sivilisaatioprosessin kanssa käsitys yksilön rajoista, yksilön kuolemasta ja ruumiillisuudesta muuttui.

Talollisen vaimo kertoo oikeudessa, kuinka Saara H. oli raskauden alkuaikoina ollut 'noivea' eli väsynyt ja poissaoleva, salaperäinen, ja useimmiten kielsi olevansa raskaana. Raskauden loppuaikoina Saara H. ei kieltänyt mutta ei myöskään suoraan tunnustanut raskauttaan, "*olihan vaan vapaan näköinen*".

Todistajien lausunnoista voi lukea (vaikka tuomarin kysymystä ei olekaan kirjattu) kysymyksen lähipiirin ihmisiltä, olivatko he huomanneet palveluspiikansa raskautta. Kysymys on esitetty systemaattisesti kaikille, mutta todistaja ei vedetä vastuuseen, vaikka he olisivat olleet tietoisia yksinäisen äidin raskaudesta eivätkä olleet ilmoittaneet sitä viranomaisille.

Miksi kysymys ylipäättään esitettiin todistajille? Tämä on esimerkiksi ns. lainsäädännön jäänteestä. 1700-luvun oikeuskäytäntö kun vaati rangaistuksen uhalla ilmoittamaan naimattoman naisen raskaudesta. 1800-luvulla yhteisön funktio muuttui radikaalisti; talonväki ei saanut olla liian ankara aviotonta lasta odottavalle naiselle, jotteivat he ainakaan suhtautumisellaan aja naista lapsenmurhaan.

Salaisuus vaihtuu yksityisyydeksi

1900-luvun alussa lähiyhteisön luonne oli muuttunut yksityistymisen, oman alueen kasvun myötä siten, että aviottomasta raskaudesta mieluummin vaiettiin kuin puututtiin siihen. Talon isäntä jatkoi lausunnossaan oikeudessa, että "*raskaudentila kyllä oli huomattu, vaihkei todistaja siitä koskaan ollut syytetylle maininnut eikä myöskään kuullut toisten ihmisten siitä puhuvan.*" Myöskin talon 16-vuotias tytär kertoi, ettei Saara H. ollut puhunut raskaudesta mitään. Todistajat kuvaavat yksituumaisesti lähiyhteisön vaikenemisen. Saara itse puolestaan tiesi tai tunsu, että kaikki puhuivat hänestä ja hänen raskaudestaan, ja tunsu tilanteen syyttävänä ja ahdistavana. Totuus on varmaan näiden kahden argumentin välimaastossa. Olennaista tässä on se, että ihmisten, jopa naisten, yksityisyyden alue

LAPSENMURHA AVAAMATON TARINA

oli kasvanut. Ihmisillä oli 'omat asiat', joihin ei toisten sopinut eikä tarvinnut puuttua siinä määrin kuin aikaisemmin. Piian elämänmuotoa ajatellen on kuitenkin liioiteltua puhua yksityiselämästä siinä merkityksessä mitä sillä tänä päivänä ymmärretään. Vaikka yksityiselämä oli vuosisadan alussa melko harvinaista muillekin maaseudun asukkaille eikä sille ollut vielä riittävästi fyysisiä edellytyksiä, tilaa ja väliseiniä, niin idea yksityisyydestä oli aluillaan.

1700-luvun lähipiirin yhteisöllisyys oli rihmasto sekä hyvässä että pahassa. Etenkään nainen ei ollut erotettavissa yhteisöstään – traditionaalisisessa yhteisössä ihminen kun oli ihminen vain yhteisönsä jäsenenä.²² Toisten tuomiolla oli totaalinen merkitys heti yhteisesti tunnustettujen kaavojen ulkopuolelle jouduttaessa. Juuri tämän takia naisen seksuaalikuluritus asetti hänet hyvin turvattomaan asemaan.

1800-luvun kuluessa suhtautuminen yksilöön muuttui merkittävästi ainakin virallisen normiston mukaan. Lainmuutoksiin vaikutti 1700-luvulla kehittynyt valistusajatus, joka toi mukanaan uuden käsityksen ihmisen sosiaalisesta identiteetistä ja uudenlaisen näkemyksen subjektuudesta. Yhdeksännentoista vuosisadan puolella ihminen alettiin nähdä toimivana, suunnitelmallisena subjektina. Rikoksenteikijää ei rangaistu enää yhdenmukaisesti pelkästään lopputuloksen kannalta, vaan pohdittiin *yksilön tahtoa*: oliko teko mahdollisesti tahallinen vai tahaton. Ilmiöt ja tapahtumat erottautuivat toisistaan ja ne alettiin ymmärtää monisyisempinä, mikä meidän näkökulmastamme näyttäytyy inhimillisyytenä. Subjekti erottautuu lähipiiristä ja irtautuu tiukasta rihmastosta; hän voi olla olemassa myös sen ulkopuolella. Muut ihmiset, talouden jäsenet tai kyläläiset, eivät enää juridisesti olleet velvollisia kanssaihminen kontrollointiin. Vähitellen ei enää ollut 'sopivaa' kuitata kuolemaa kuolemalla, lapsensa murhannutta äitiä kuolemanrangaistuksella niin, että oikeuskäytäntö ei ottanut huomioon asiaan vaikuttaneita subjektiivisia tekijöitä.

Toivo Nygård näkee, että yksilöllisyyttä sanan modernissa merkityksessä ei ehkä ollut vielä viime vuosisadan lopullakaan.²³ 1800-luvulla subjektiiviset seikat saivat kuitenkin uudenlaista painoarvoa, ja Mikko Lehtonen puolestaan väittää, että jo 1800-luvun alussa ihminen nähtiin

22. Lehtonen 1994, s. 60.

23. Nygård 1995, s. 10.

erilliseksi muista ihmisistä.²⁴ Vuosisadan vaihteen yksilön, naisen ja miehen subjektien rajojen hakeminen ei siis ole yksiselitteistä. Se vaatisi huomattavan mentaliteettia kartoittavan aineiston. Tässä vaiheessa voin-kin vain todeta eriävien näkemysten ja tulkintojen keskellä, että joka tapauksessa yksityisen, minän ja itsen raja alkaa muodostua ja sitä tietä myös uusi ominaisuus; ihmisen omat yksityisasiat, jopa salaisuudet.

Onko äiti luonnostaan hyvä

Naisen pahuus ja väkivalta ovat pitkälti tabuja, koska ne sijoittuvat väärään paikkaan feminiinisen ja maskuliinisen kulttuuristen piirteiden kartalla. Siksi lapsenmurha on myös pysynyt kummajaisena tai hyvin latteana esityksenä tutkimuksissa. Vuosisadan vaihteessa nainen ei vielä ollut yhtä tiukasti sidottu hyvyyden ideologiaan kuin myöhempinä vuosikymmeninä. Uhrautuva ja aina anteeksiantava äiti-myytti²⁵, hyvyyt-tä täynnä oleva ideologia synnyttiin varsinaisesti 1930-luvun jälkeen tuon ajan familistisiin tarpeisiin. Visuaalisesti tätä kuvaavat parhaiten Martta Wendelinin maalaukset.

Alix Kirsta törmäsi kirjoittaessaan teosta naisista väkivallan uhreina alituisesti käsitykseen, jonka mukaan nainen ei olisi olemukseltaan väkivaltainen. Historia ja antropologia kuitenkin kertovat, että naiset ovat aina ja kaikkialla osanneet harjoittaa monipuolista väkivaltaa, joista tämän artikkelin lapsenmurha on yhtenä esimerkkinä. Kirsta toteaa, että naisten väkivaltaisuus tulisi irrottaa äiti-myytistä. Yhtä tärkeää olisi ottaa huomi-oon äitiyden pimeät puolet, ne sosiaaliset ja taloudelliset rasitteet, joita institutionaalinen äitiys kasaa. Tiedon, tunteen ja sosiaalisen sukupuolen purkaminen mahdollistaa naisen aggressiivisuuden ja väkivallan uudelleen kirjoittamisen.²⁶

Keskeinen kysymys on, kuinka tavoittaa vuosisadan alun naisen ja äidin tunteita? Sillanrakentaja voisi olla Julia Kristevan käsite monumen-

24. Lehtonen 1994, s. 65.

25. Suomessa luterilainen etiikka on ehkä korostetusti tuonut esille, että äiti jaksaa aina. Ulla Piela (toim.) 1994.

26. Kirsta 1994.

LAPSEN MURHA AVAAMATON TARINA

taallinen aika. Monumentaalinen muistiyhteys syntyy uusintamiseen liittyvistä kysymyksistä. Se kaihtaa historiaa mutta löytää antropologisia kiinnikkeitä.²⁷ Lapsenmurhassa on kyse toistumiseen liittyvästä ilmiöstä, jolla on yhteys niin elämään kuin kuolemaan.²⁸ Lapsenmurhan voisi ymmärtää ilmiönä, joka rikkoo historiallisen ja lineaarisen ajan ehtoja. Ilmiön merkitys ei ehkä muutu samaa tahtia kuin muut kulttuuriset piirteet, vaan lapsenmurhan kantama koodisto, muistiyhteys ulottuu ajankohdasta toiseen. Heidi Liehu kirjoittaa äidistä alkuperänä ja loppuna. Hän näkee, että filosofian harha liittyy nimenomaan aikaan. Käsittäessään kaiken lineaarisesti eteneväksi filosofia ja länsimainen tiede sivuuttavat kysymyksen siitä, että elämää strukturoivat syntymä ja kuolema, alku ja loppu.²⁹ Liehun näkemyksessä äitiydestä lineaarisuutta rikkovana tekijänä on jotain samaa kuin lapsenmurhan suhteessa aikaan.

Laajennettu itsemurha

Talollisen tytär kertoo kuulleensa syytetyn useampia viikkoja takaperin sanoneen, että *"jos hänen täytyy mennä järveen, kun minun mahastani puhutaan ja se on niiden tiellä, en jaksa enkä kärsi siitä enää puhuttavan, en jätä tyttööni Annaa vaan vien sen kanssani järveen."* Tytär ei ollut kuullut syytetyn kieltävän raskauttaan. Talollisen poika kertoi, *"ettei syytetty olisi suvainnut puhuttavan hänen raskaudestaan ja sanoi ettei olekaan raskaana. Ja hänen täytyi vielä järveen mennä, niin hän vie tyttärensä Annan mukanaan, ei sanonut Annaa jättävänsä tänne."*

Talonväki oli siis hyvin tietoinen piikansa raskaudesta. Nuoremmille talon lapsille piika oli suoremmin purkanut ahdistustaan ja itsemurhaukusten välityksellä kaiketi pyysi apua, tukea tai ratkaisua. Pyyntö ei toki ollut suoranaista, ja miten hän olisi saanutkaan tukea alaikäiseltä tyholtä

27. Kristeva 1993, s. 164–165.

28. Eeva Jokinen käyttää tutkimuksessaan äitiydestä Julia Kristevan monumentaalista aikakäsitettä sitomaan hyvinkin liikahtamattomalle tuntuvia seikkoja. Teoksessa Virkki (toim.) 1994, s. 67–86.

29. Liehu 1993.

tai pojalta. Näitä tunteenpurkauksia Saara H. ei kuitenkaan osoittanut isäntävälle, ei isännälle eikä myöskään emännälle.

Saara ei omien sanojensa mukaan enää kestänyt kuunnella sitä, että hänen raskaudestaan, 'mahastaan' puhutaan, ja koki raskautensa olevan isäntävälle ja muulle talonväelle haitaksi. Se, mikä tekee piian puheesta hätähuodon, on uhkaus ottaa neljävuotias tyttö mukaan järveen. Lapsen mukaanottaminen itsemurhaan, jos tällaista ilmaisua ylipäättään voi käyttää, herättää kysymyksen, onko lapsensa surmaaminen useamminkin liittynyt äidin itsemurhaan.³⁰ Naisrikollisuuden keskeinen piirre on ollut nimenomaan lastensa surmaaminen. Onko ahdinkoon joutunut äiti todella tuntenut niin, että on parempi viedä lapsi tai lapset mukanaan kuolemaan kuin jättää heidät elämään? Tässä nimenomaisessa tapauksessa näin voi olettaakin. Saara H. oli itsekkin avioton lapsi ja oli elänyt äitinsä kanssa toisten taloudessa. Suomalainen sananlaskuviisaus on ilmaissut asian sanonnalla "Huora huoran tyttärestä".

Voisi kuvitella, että Saara jo lapsena ollessaan on nähnyt seksuaalista ahdistelua, ensinnä oman äitinsä kohdalla, ja myöhemmin on itse kokenut saman. Hän ei ehkä halunnut saman kohtalon toistuvan oman lapsensa kohdalla, ja halusi katkaista historian kulun tappamalla itsensä ja lapsensa. Loppujen lopuksi Saara tappoi vain vastasyntyneen.

Ainakaan todistajien puheenvuoroista ei voi lukea, että talonväki olisi ollut kova raskaana olevaa piikaansa kohtaan. Mihin sitten perustui, että Saara säännöllisen epäsäännöllisesti kielsi raskauden? Ensinnä hän on todennäköisesti hävennyt aviotonta raskauttaan. Tämä ei ole kuitenkaan keskeisin selittäjä, koska hänellähän oli jo ennestään tyttö. Osin asian kieltämällä hän on kieltänyt raskauden todellisuuden myös itseltään. Realistinen selitys kiellolle on pelko työpaikan, piianpestin menetyksestä. Hänhän oli jo useampaan otteeseen vaihtanut palveluspaikkaa eli oli tyyppillinen tuon ajan seksuaalikulkuri. Saaran seksuaalikulkuriuden seuraava kohde oli Vaasan lääninvankila.

30. Kirjallisuuden klassikoista Minna Canthin näytelmä Anna Liisa (1895) käsittelee lapsenmurhaa, jossa äiti yrittää hukuttaa tuota myöhemmin. Anna-Maija Ylimaulan romaanissa *Idylli* (1984) nainen hukuttaa sekä lapsensa että itsensä uima-altaaseen. Samoin elokuva *Kaivo* käsittelee kyseistä problematiikkaa.

LAPSEN MURHA AVAAMATON TARINA

Seksuaalisuuden kään­­tö­­puoli oli monessa tapauksessa kuolema: lapsenmurha, itsemurha tai laajennettu itsemurha.³¹ Kuoleman vaihtoeh­to korostui etenkin silloin, kun seksuaalisuus ei mahtunut yhteisölliseen normistoon. Kun kysymys moraalista liittyy koko yhteiskuntaelämän muodostamaan problematiikkaan³², seksuaalisuuskään­­tö ei enää ole henkilökohtainen ominaisuus.

Toivo Nygård toteaa vuosisadan vaihteen itsemurhia käsittelevässä tutkimuksessaan, että suomalainen lienee vuosisatojen opetuksen seurauksena pitkään tiennyt rajat joiden yli hänen ei pitänyt kulkea, jos aikoi välttyä yksinäisyydeltä. Erityisesti tämä koski sukupuolielämää. Rajanylittäjiä kuitenkin oli, joten aina oli ihmisiä, pääasiassa naisia, jotka joutuivat kokemaan yhteisön paineen tai sosiaalisen hylkäämisen, yksinäisyyden. Sisimmässään yksin jäänyt ei osaa syyttää yhteiskuntaa tai yhteisön rakenteellisia vinoumia kohtalostaan, vaan näkee tapahtumat omana heikkoutenaan. Esimerkiksi piika, joka synnytti isäntänsä siittämän aviottoman lapsen, ei voinut vierittää syyllisyyden- ja synnintuntoaan isännälle tai vedota alisteiseen asemaansa.

Marja-Liisa Honkasalo ja Terhi Utriainen ovat tutkineet naisten itsemurhaviestejä ja ovat verranneet niitä myytteihin, joissa naispuoliset jumalattaret vapaaehtoisesti tai pakotetun kuoleman jälkeen luovat uuden maailman oman ruumiinsa osista. Useat tekstit kertovat siitä erityisesti vallasta, jonka nainen saa sekä äitiyden että kuoleman myötä. Myyteissä äiti-nainen ei surmaakaan vain itseään vaan leikkaa jotain tärkeää irti myös toisten elämästä.³³ Tämän jutun päähenkilö piika Saara H. ilmaisee aikeensa samojen myyttien välityksellä kuin naiset kautta aikojen. Hän uhkaa myös konkreettisella tasolla päättämällä viedä tyttärensä Annan mukaanaan järveen. Saaran puhe viestii naisen erikoislaatuista asemaa elämän ja kuoleman edessä. Uhkaukset voidaan tulkita myös äidin ja tyttären rajojen hämärtymiseksi. Saaran toiminta kertoo siitä, kuinka kuolema takasi hänen kaipaamansa itsenäisyyden ja päätösvallan oman elämänsä suhteen.

31. Yksi seksuaalisuuteen liittyvä väkivallan ja kuoleman muoto ovat ns. intohimirikokset. Aiheesta enemmän teoksessa Heinämaa-Näre (toim.) 1994.

32. Weeks 1986, s. 45.

33. Honkasalo-Utriainen teoksessa Heinämaa-Näre (toim.) 1994, s. 192–205.

Naisen ja kuoleman suhde oli siten aivan erityinen. "Suvunjatkamiskyky aiheuttaa, että nainen saavuttaa jonkinlaisen ensikäden oikeuden lähestyä kuoleman valtakuntaa, koska se tekee hänestä alttiimman tuskan ja menetyksen kokemiselle kuin miehet ovat".³⁴ Kuolema ei ehkä erotu naiselle elämästä yhtä jyrkästi ja selvärajaisesti kuin miehelle. Aili Nenola on tulkinnut Caraveli Chavesia siten, että naiset tuntevat itsensä päteviksi sururituuaalien suorittajiksi synnytyskokemuksensa vuoksi; heillä on luovuttamatonta tietoa tuskan ja menetyksen kokemisesta. "Ensikäden oikeus" voisi tarkoittaa myös sitä, että synnytys on naiselle käynti kuoleman porteilla.³⁵

Bataille ihmetteleekin, miten kaksi niin toisistaan ääripäissä olevaa tekijää kuin kuolema ja syntymä voivat olla elämälle keskeisimpiä elementtejä. Miehen näkökulmasta ne voivatkin tuntua ääri-ilmiöiltä, koska hän kokee elämänkaaren jatkumona syntymästä kuolemaan. Nainen puolestaan joutuu katkoskohtiin aina synnyttäessään. Kuoleman edessä mies on ollut enemmänkin toteaja, jos ei ajatella sotaa ja lupaa tappaa. Mies tappaa kostaakseen (murha, tappo jne), kun taas nainen tappaessaan vastasyntyneen ei suinkaan kosta vaan päättää elämästä ja kuolemasta.

Caraveli Chaves on pohtinut mitä naisten rooli ihmiselämän merkittävimmässä käänneissä merkitsee heidän maailmankuvalleen ja itsekäsitykselleen? Naisethan ovat (olleet) yhtäläillä kättilöitä kuin kuolleille itkijöitä. Caraveli Chaves on pohtinut asiaa käsitteen *naisten kärsimys* (female suffering) avulla. Naisten kärsimys ei kuitenkaan kata kaikkia naisten elämän käännekohtia tai kärsimyksiä. En nimittäin usko, että lapsensa surmanneen äidin kärsimys on ollut legitiimiä naiskulttuurissa. "Eniten minua järkytti, että hän (tyttö) ei näyttänyt reagoivan kun käärin lasta, aivan kun olisin halkoa liikutellut... On tunnettu asia, ettei äiti aina ole synnytyksen jälkeen tasapainoisessa mielentilassa. Siitä syystä ja alaikäisyytensä takia tyttö ei saanut teostaan tuomiota. Seuraavana pyhänseutuna hän oli jo tansseissa, ja vienti oli kuulemma hyvä."³⁶ Näin kertoo kunnankättilö muistelmissaan lapsenmurhasta 1940-luvun lopun maaseudulla. Kaikki kärsimys ei ollut sallittua. Tuskan ja menetyksen piti olla

34. 1980. s. 146.

35. Nenola, s. 133.

36. Luoto 1991, s. 46.

LAPSEN MURHA AVAAMATON TARINA

kulttuurisesti hyväksytyjä. Naisten kärsimyksellä oli siten kulttuuriset ehtonsa.

Saattoihan olla, että maaseudun (usein kovaa työtä tekevä) nainen ei yksinkertaisesti halunnut lapselleen samaa kohtaloa, ehkä vielä huonompaa osaa elämässä kuin mitä itse on elänyt. Hän näkee lapselleen parhaaksi ottaa tältä henki, ja päästää hänet "viattomien lasten taivaaseen".

Subjektius, yksilöllisyys, käsitys hengestä ja sielusta kuvaavat kahdella tapaa lapsenmurhan viestejä senhetkisistä arvoista ja elämänmenosta. Toisaalta subjektin rajat olivat vuosisadan vaihteessa erilaisissa sidoksissa lähipiirin ihmisiin kuin modernina aikana. Tämä subjektin rihmastollisuus ja minuuden kytkennät kanssaihmiin tarkoittivat myös sitä, että nainen ei kokenut vastasyntyntä lastaan itsenäiseksi subjektiksi vaan joksikin, mikä on kiinni naisen rajoissa. Nainen itse päätti, että tälle ulottuvuudelle, vastasyntyneelle lapselle, ei ollut tilaa.

Seksuaalikulkuri

Lapsenmurhat sijoittuvat samalle ilmiökentälle lapsenelätustapausten kanssa. Kun naimaton nainen odottaa lastaan, hänellä on ajatuksia ja näkemyksiä (ei välttämättä tiedostettuja tai suunnitelmallisia) tulevaisuudesta. Miten hän selviytyy yksin lapsen kanssa, pystyykö hän itse huolehtimaan lapsesta? Kuka elättää lapsen ja äidin vauvavaiheen ajan, koska palkollinen (joita suurin osa aviottomien lasten saajista oli) ei pysty tuona aikana itse tekemään palkallista työtä. Kuinka vastasyntyneen hoito ja myöhemmin lapsenhuoltaminen on mahdollista niissä olosuhteissa joissa elää. Ei toki pidä viedä tämän päivän standardeja lapsenhoidosta menneeseen. Joka tapauksessa lapsia on aina hoidettu ja heihin on oltu vastavuoroisessa suhteessa; vauvat ja lapset syövät, pissivät, kakkivat, itkevät ja nauravat. Nainen joutuu pohtimaan, voiko hän pitää lapsen palveluspaikassaan ja huoltaa häntä työnsä ohessa. Monissa tapauksissa lapsen isä petti avioliittolupaukset, jolloin elämän taloudelliset näkymät muuttuivat. *"Raskauden loppuaikoina ei hän tilaansa kieltänyt, mutta ei myöskään suoraan tunnustanutkaan, olihan vaan vapaan näköinen. Usein kertoi olevansa huolissaan*

KIRSI POHJOLA-VILKUNA

vastaisesta toimeentulostaan että miten hän eteenpäin elämässään tulee pääsemään.³⁷

Toimintastrategioita on karkeasti luokiteltuna kaksi: synnyttää lapsi ja yrittää pitää hänet elossa tai synnyttää ja surmata hänet.³⁸ Näiden kahden ääripään välillä on tekijöitä, joita tämän päivän perspektiivistä ei ole helppo havaita. Vuosisadan alussa lapsen henkiin jääminen synnytyksessä ei vielä taannut lapselle muutamaa viikkoa tai kuukautta pidempää elämää. Aviottomien lapsien imeväiskuolleisuus oli nimittäin kolme kertaa suurempi kuin aviolasten.³⁹ Syy oli useimmiten passiivinen lapsenmurha. Äiti joutui jättämään joko tahallisesti tai olosuhteiden pakosta vastasyntyneen ilman hoitoa ja ruokaa, ja lapsi hiipui pois elämästä, kuoli. Etenkin varhempina aikoina – viime vuosisadan alkupuolella – äidin ajatuksia saattoivat kuvata kehtolaulun sanat "Tule surma suota myöten, tillustele tietä myöten, käypä mejän kätkyeseen, pienen peittehen sisälle."

Tämän jutun päähenkilö, piika Saara H. oli syntynyt Rantalan talossa Saarijärven Mahlun kylällä. *"Tuntematta isäänsä 16 ikävuoteen asti oli asunut äitinsä itsellinen Ida Rutasen luona, jolloin oli joutunut palvelukseen Honkaniemen taloon."* Saara oli siis isätön ja oli syntynyt talossa, missä hänen äitinsä työskenteli piikana. Saara siis toisti omassa elämässään äitinsä elämänvaiheita. Jossain vaiheessa äiti oli muuttanut omaan mökkiin, eli itsellisen statuksella ja teki todennäköisesti jatkossakin piian töitä. Hän itse puolestaan... *"Palveltuaan mainitussa talossa vuoden, oli joutunut reen alle [ja ilmeisesti joutunut vaihtamaan paikkaa työkyvyttömyyden vuoksi. P-V.] ja sen jälkeen palvelutt siellä täällä välistä vuoden, välistä pitemmän aikaa, kunnes marraskuussa 1 p:nä 1908 oli tullut palvelukseen Honkaniemen taloon Mahlun kylässä, jossa puheenalainen rikos oli tapahtunut, että syytetty ei ole käynyt muuta koulua kuin rippikoulua, joten osaa hiukan lukea, vaan ei ollen-*

37. Lainaukset oikeudenpöytäkirjasta JyMA. sk Saarijärvi 1909:49.

38. Kolmas vaihtoehto on synnyttää ja luovuttaa ja hylätä lapsi vastasyntyneenä. Kirkon rappusille jätetty, myöhempinä aikoina sanomalehteen kääritty vauva oli lapsenmurhatarinoiden tapaan suosittu kertomusperinteen aihe. Sikiönlähdettämiset, abortit liittyvät läheisesti ilmiöön.

39. SVT VI. Väestötietoa. Väestömuutokset Suomessa v. 1911 ja 1912. Helsingissä 1915, 39–43.

LAPSENMURHA AVAAMATON TARINA

kaan kirjoittaa; sekä että syytetty 20 pñä Joulukuuta 1905 synnytti tyttölapsen nimeltään Ida Maria, joka vielä elää."

Saara oli siis vaihtanut piian paikkaa melko usein. Hänen elämäänsä värittä epävakaisuus, jatkumattomuus ja kodittomuus.⁴⁰ Piiat ja rengit saattoivat toki pysyä samassa talossa ja kylässä pitkäänkin. Tilanne oli toinen niiden naisten kohdalla, jotka joutuivat isäntäväen seksuaaliobjekteiksi ja etenkin silloin, jos seurauksena oli avioton raskaus. Avioton lapsi saattoi vaikuttaa naisten elämänkulkuun siten, että palveluspaikkaa oli pakosta vaihdettava silloin, jos isäntäväki ei hyväksynyt piikansa avioton-ta lasta. Varsinkin jos lapsi oli talollismiehen, joko isännän tai pojan siittämä, ja oli talolle sekä taloudellinen että emotionaalinen uhkatekijä. Saaran neljävuotias tyttö oli saanut alkunsa edellisessä palveluspaikassa, joten lapsen olemassaolo ei ollut uhka Honkaniemen talossa.

Palvelusluokan naisia voidaan Zygmunt Baumanin (1994) käsitettä soveltaen kutsua seksuaalikulkureiksi. Bauman luonnehtii varhaisen moderniteetin kulkuria kummitukseksi, joka kiihotti hallitsijat laatimaan lakeja ja sääntöjä. Kulkuri oli isännätön ja valvonnan ulkopuolella oleva. Kulkurius oli tila, jota moderni aika ei sietänyt, koska kulkurin elämä ei ollut suunnitelmallista. Jokainen paikka oli kulkurille vain välipysäkki, mutta koskaan hän ei tiennyt miten pitkään aikoo missäkin viipyä: se riippui asukkaiden vieraanvaraisuudesta ja kärsivällisyydestä.

Naisten seksuaalikuluriutta ei sitä vastoin voi luonnehtia Baumanin kuvaamalla huolettomuudella ja vaeltamisen vapaudella. Naisten ja miesten seksuaalikulurius poikkesivat toisistaan siinä, että nainen joutui vaihtamaan palvelus- ja asuinpaikkaa pakosta, hänet erotettiin, kun mies taas useimmiten karkasi. Miehen seksuaalikuluriudelle oli luon-teenomaista pakeneminen lapsenelätyksestä. Asukkaiden kärsivällisyys seksuaalikulurin matkan määrittäjänä luonnehtii sitä vastoin naisten vaellusta palveluspaikasta toiseen.

40. Koti ja kodittomuus ovat sanoja joita tulee käyttää varoen, koska niillä ei ole sitä merkityssisältöä palvelusluokan ihmisille mitä arkikäsiteydestä on.

KIRSI POHJOLA-VILKUNA

KIRJALLISUUS

- APO 1989: Apo, Satu, Nainen ja kuolema. Karjalaiset itkuvirret teoksessa Maria-Liisa Nevala (toim.) "Sain roolin johon en mahdu". Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Keuruu.
- ARPE 1992: Arppe, Tiina, Pyhän jäännökset. Ranskalaisia rajanylityksiä: Mauss, Bataille, Baudrillard. Tutkijaliiton julkaisusarja 72. Helsinki.
- BORDO–JAGGAR (toim.) 1990: Bordo, S. & Jaggar, A. (toim.), Gender/Body/Knowledge. Feminist Reconstruction of Being and Knowing. New Brunswick.
- BAUMAN 1994: Bauman, Zygmunt, Pyhiinvaeltajan perilliset osa 2. Helsingin sanomat 13.11.1994.
- BRAIDOTTI 1993: Braidotti, Rosi, Riitasointuja. Tampere.
- ELIAS 1993: Elias, Norbert, Kuolevien yksinäisyys. Helsinki.
- ERVASTI 1994: Ervasti, Kaijus, Lapsenmurhat Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus lapsenmurharikoksista Suomessa erityisesti autonomian aikana. Oikeushistorian lisensiaatintyö. Oikeuden yleistieteiden laitos. Helsingin yliopisto.
- HEIKKILÄ–JOKIVUORI 1994: Heikkilä, Kai ja Jokivuori, Pertti, Kuoleman salaisuus. Jyväskylä.
- HEINO 1989: Heino, Ulla, Se tavallinen tarina eli langennut nainen 19. vuosisadan alun länsisuomalaisessa maalaisyhteisössä. Teoksessa Työ tekijäänsä kiittää. Turun Historiallinen Arkisto 44. Tammisaari, 202–220.
- HEINÄMAA–REUTER 1994: Heinämaa, Sara–Reuter, Martina, Naisten tunneherkkyys: Filosofinen keskustelu tunteiden järjellisyydestä. Naistutkimus 1, 4–20.
- HEINÄMAA–NÄRE (toim.) 1994: Heinämaa, Sara–Näre, Sari (toim.), Pahan tyttären. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta. Tampere.
- HONKASALO–UTRIAINEN 1994: Honkasalo, Marja-Liisa–Utriainen, Terhi, Äidin kuolema. Itse(murha) matrilineaarissa jatkumossa. Teoksessa Heinämaa–Näre (toim.) Pahan tyttären. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta. Tampere, 192–205.
- JOKINEN 1994: Jokinen, Eeva, "Äitiyden kirjoitetut tunnot". Teoksessa Juha Virkki (toim.) Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin, 67–86. Juva.
- JUTIKKALA 1987: Jutikkala, Eino, Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriiviivoja. Porvoo.
- KARJALAINEN 1993: Karjalainen, Tuula, Ikuinen sunnuntai. Martta Wendelinin kuvien maailma. Juva.
- KIRSTA 1994: Kirsta, Alix, Deadliner than the male. Violence and aggression in women. Teoksesta Terhi Utriaisien arvostelu Helsingin Sanomat 9.7.1994, B2.
- LASH 1994: Lash, Scott, Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community. Teoksessa Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order. Cornwall, 110–174.
- LEHTONEN 1994: Lehtonen, Mikko, Kyklooppi ja kojootti. Subjekti 1600–1900-lukujen kulttuuri- ja kirjallisuusteorioissa. Tampere.
- LETTO-VANAMO 1991: Letto-Vanamo, Piia, Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. Helsinki.
- LIEHU 1993: Liehu, Heidi 1993: Kirsikankukkia. Alaviitteitä. Porvoo.

LAPSENMURHA AVAAMATON TARINA

- LUOTO 1991: Luoto, Anna, Kun ei ollut rahaa, tehtiin lapsi. Kunnankättilö muistelee. Hämeenlinna.
- MARKKOLA 1989: Markkola, Pirjo, Naisten ansiotyö maatalousyhteiskunnassa. Tutkimus Hämeen maaseudun naisista 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Suomen historian lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto.
- NENOLA 1986: Nenola, Aili, Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin. Tietolipas 102. Helsinki.
- NENOLA-TIMONEN (toim.) 1990: Nenola, Aili-Timonen, Senni (toim.), Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 520. Helsinki.
- NYGÅRD 1994: Nygård, Toivo, Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. *Studia Historica Jyväskylänsiä* 50. Jyväskylä.
- O'CONNOR 1991: O'Conner, Anne, Child Murderess and Dead Child Traditions. Pieksämäki.
- PENTIKÄINEN 1990: Pentikäinen, Juha, Suomalainen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 530. Pieksämäki.
- PIELA (toim.) 1994: Piela, Ulla (toim.), Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista. Tietolipas 127. Helsinki.
- RÜSEN 1992: Rösen, Jörn, Historiatiede modernin ja postmodernin välissä. *Tiede & Edistys* 1992:4, 270-281.
- SIEVÄNEN-ALLEN 1993: Sievänen-Allen, Tuovi, Tyttö venheessä. Elsa Enäjärvi-Haavion elämä 1901-1951. Juva.
- SILTALA 1994: Siltala, Juha, Miehen kunnia. Modernin miehen taistelu häpeää vastaan. Helsinki.
- SUOMEN VIRALLINEN TILASTO VI. Väestötietoa. Väestömuutokset Suomessa v. 1911 ja 1912. Helsinki 1915.
- TIMONEN 1990: Timonen, Senni, Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 520. Helsinki.
- WEEKS 1986: Weeks, Jeffrey, *Sexuality and its Discontent, Meanings & Myths and Modern Sexualities*. London and New York.
- WESTERMARCK 1932: Westermarck, Edward, Avioliiton historia. Porvoo-Helsinki.
- YLIKANGAS 1973: Ylikangas, Heikki, Väkivallan aallon synty. Puukkojunkkariuden alku Etelä-Pohjanmaalla. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 3. Helsinki.

MATTI RAUTIAINEN

Konkurssi — Apuväline taloushistorian tutkimukseen

Kun velallinen ei pysty tyydyttämään velkojaa kohtaan sopimiaan sitoumuksiaan, on velkojalla kolme mahdollisuutta toimia. Hän toteaa, etteivät mitkään toimenpiteet auta saamaan velkoja takaisin, jolloin velkoja kirjaa velkansa suoraan luottotappioihin. Toiseksi hän voi antaa velalliselle lisää maksuaikaa. Kolmantena mahdollisuutena on kääntyminen oikeuslaitoksen puoleen ulosotto- ja konkurssioikeuden puitteissa. Konkurssi on siis usein viimeinen, ja samalla järein ase, mitä velkoja käyttää velallista vastaan hakiessaan tyydytystä veloilleen.¹

Tämä artikkeli tarkastelee konkurssien tutkimista taloushistoriallisesta näkökulmasta. Artikkelissa esitellään lähdemateriaalia, joka syntyy konkurssien oikeudellisen prosessin tuloksena, ja sitä, mitä tämän materiaalin perusteella voidaan tutkia, ja kuinka konkurssien tutkiminen palvelee taloushistorian tutkimusta. Olen tutkinut aihetta pro gradu -tutkielmassani *Konkurssit Kuopiossa, Joensuussa ja niitä ympäröivissä maaseutukunnissa vuosina 1927–1934*. Artikkelini ei kuitenkaan ole referaatti kyseisestä tutkimuksesta, vaan pikemminkin sen pohjalta syntynyt yleinen ajatusrakennelma konkurseista tutkimuskohteena.

Konkurssiasiakirjat ovat lähdesarjana melko yhtenäinen aina vuodesta 1868 lähtien, joten se on tässä mielessä tutkijalle miellyttävä lähdekokonaisuus. Päähuomioni on kuitenkin vuotta 1945 edeltävässä ajassa, mikä jonkin verran poikkeaa lähteistönsä puolesta tätä myöhemmästä ajasta.

1. Useimmissa tapauksissa velallinen hakee itseään konkurssiin ennen kuin velkoja ennättää tämän tehdä.

Esimerkkitapaukset tulevat ns. suuren lamakauden ajalta vuosilta 1928-1934.

Konkurssi oikeudellisena prosessina ja siitä syntyvä lähdemateriaali

Erkki Havansi määrittelee konkurssin teoksessaan *Suomen konkurssioikeus* "yleistäytännönpanoksi, jossa velallisen koko ulosmittauskelpoinen omaisuus alistetaan tuomioistuimen valvonnassa yhdellä kertaa kokonaiselvittelyyn ja pakkohallintoon, minkä kautta koko tuo omaisuus realisoidaan ja varat jaetaan hänen kaikkien velkojensa kesken yhdenvertaisesti heidän saataviensa suuruussuhteiden mukaisesti, ellei joillekin saatavatyypeille säädetyistä etuoikeuksista muuta johdu".² Kyse on aina omaisuuden luovuttamisesta konkurssiin, vaikka usein konkurssin yhteydessä puhutaan tietyn henkilön konkurssista. Tosin fyysinenkin henkilö, esimerkiksi palkansaaja voi joutua konkurssiin, mutta kyse on tällöinkin fyysisen henkilön omaisuuden konkurssiin luovuttamisesta, ja mikäli velkoja hakee fyysistä henkilöä konkurssiin, on tällöin kyse erittäin järeästä toimenpiteestä. Enimmäkseen konkurssit koskevat yrityksiä ja elinkeinotoimintaa harjoittavia henkilöitä, joista tilastollisesti suurimman ryhmän muodostavat kaupan sektorilla toimivat yksiköt.³

Kun roomalaiset antoivat vanhimman tunnetuimman lakikokoelman, *kahdentoista taulun lain*, perusteella velallisille tuomioita, johtivat ne pahimmillaan velallisen surmaamiseen ja ruumiin paloittelemiseen velkojille. Tätä kahdentoista taulun kohtaa pidetään nykyisen konkurssioikeuden lähtökohtana, vaikka roomalaiset eivät tästä oikeudellisesta toimenpiteestä käyttäneetkään nimitystä konkurssi. Myöhempi roomalainen oikeuskaan ei vielä käyttänyt sanaa konkurssi velallisia kohtaan suunnatusta oikeudellisesta toimenpiteestä, mutta lain sisältö on edeltä-

2. Havansi 1991, s. 2.

3. Vain valtio (ja siihen liittyvät oikeussubjektit, esimerkiksi Suomen Pankki) ja valtionkirkkomme eivät voi mennä konkurssiin.

jäänsä modernimpi. Konkursssivaateet kohdistuivat pelkästään velallisen omaisuuteen, ei enää itse henkilöön.⁴

Modernin konkurssioikeuden malli pohjautuu Ranskassa vuonna 1838 säädettyyn konkurssioikeuteen.⁵ Tämän mallin pohjalle rakentuivat myös Ruotsin (1862) ja Suomen (1868) konkurssioikeudet. Tätä edeltävä aika Suomessa ja Ruotsissa oli konkurssioikeuden suhteen hyvin pirstonainen ja epäselvä. Tosin ensimmäinen tiedossa oleva konkurssioikeus sisältyy jo 1300-luvun Visbyn kaupunkilakiin⁶, mutta vasta 1600-luvulla talouden kasvaessa syntyi tarve konkurssinormiston luomiseen. Yhtenäistä normistoa ei kuitenkaan koskaan luotu, vaan Suomessa sovellettiin aina vuoteen 1868 asti Ruotsi-Suomessa 1600- ja 1700-luvuilla säädettyjä lakeja, joihin sisältyi paljon epäkohtia.⁷

On oikeutettua sanoa, että vuoden 1868 konkurssisääntö tuli tarpeeseen. Tällöin muotoiltu normisto on osoittautunut vahvaksi, sillä nykyinen konkurssioikeus perustuu pitkälti vuoden 1868 sääntöön. Näin ollen myös lähteistö, mikä on syntynyt konkurssien myötä, muodostaa yhtenäisen lähdesarjan, jossa niin 1870-luvulla kuin 1990-luvulla syntyneet konkursasiakirjat sisältävät samanlaista materiaalia. Joskin nykyisistä konkurssista jäljelle jäävä materiaali on useimmissa tapauksissa huomattavasti laajempi verrattuna 1800-luvun konkursseihin. Mutta asiakirjojen sisältö on periaatteessa sama, olivat ne sitten 1800-luvulta tai 1900-luvulta.

Vaikka konkurssinormisto on osoittautunut vahvaksi ja pitkäikäiseksi, on sen puutteellisuudet havaittu, ja sitä on kritisoitu paljon aina 1800-luvulta lähtien. Nykyisin sitä pidetään vanhentuneena jo pelkästään kielenkin suhteen, puhumattakaan muuttuneista olosuhteista. Kokonaisvaltaisia muutosehdotuksia on yritetty monta kertaa. Laajin yritys oli vuonna 1904 säätyvaltiopäivillä käsitelty esitys uudeksi konkurssilaiksi, mutta valtiopäivät hylkäsivät lain.⁸ Konkurssien määrän jatkuva kasvu on

4. Havansi 1991, s. 9 -10.

5. Jonka esikuvana oli Pohjois-Italian oikeusjärjestelmä keskiajan lopulla.

6. Visby tosin kuului Tanskaan vuosina 1361–1645.

7. Halila 1970, s. 7–8. Mm. velkoja sai hakea velallista konkurssiin ainoastaan kun velallinen oli karannut paikkakunnalta.

8. Halila 1987, s. 752.

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

ollut merkittävin tekijä nostamaan esiin konkurssilainsäädäntöemme puutteita, mutta aina tähän päivään asti kyse on ollut korjaamisesta, ei kokonaisuudistuksesta.⁹ Viimeisin suuri korjausaalto on ollut 1990-luvulla, jolloin mm. konkurssipesän hallintoa ja valvontaa tiukennettiin, ja oikeusministeriön alaisuuteen perustettiin konkurssiasiamiehen virka. 1990-luvun alun taloudellinen laskukausi kiihdytti jälleen kerran Suomessa keskustelua konkurssilainsäädännön laajasta uudistuksesta. Liitteessä 1. on esitelty konkurssilainsäädäntöön tehdyt muutokset vuosina 1868–1995.

Konkurssin oikeuskäsittely on vuodesta 1868 ollut samanlainen.¹⁰ Seuraavassa on esitelty konkurssin oikeudellinen prosessi ja sen pohjalta syntyvä lähdeaineisto 1920- ja 1930-lukujen taitteen konkurssitapausten pohjalta. Konkurssi katsottiin alkaneeksi siitä päivästä, jolloin velallinen jätti hakemuksen täydellisenä oikeuden haltuun. Samalla asetettiin väliaikainen pesänhoitajat, joiden tehtävänä oli selvittää konkurssipesän varat ja velat. Jos hakemuksen jätti joku velkojista, järjestettiin *velallisen kuulustelu*, jossa kohtasivat velkoja-hakija ja velallinen. Velallisen kuulustelussa velkoja-hakija pyrki todistamaan ja vakuuttamaan oikeuden siitä, että kyseessä oli konkurssioikeuden alainen asia. Tämän jälkeen oikeus päätti konkurssiin asettamisesta.

Velallisen kuulustelusta alkoi konkurssin oikeudenkäyntivaihe, joka oli prosessina usein pitkä ja epäselvä. Varsinainen joukkoprosessivaihe oikeudenkäynnissä alkoi *velkojien kuulustelulla*. Velkojien kuulustelussa esiteltiin pesän varat ja velat, ja alioikeus päätti, riittävätkö pesän varat konkurssikustannuksiin. Toisin sanoen velkojien kuulustelussa päätettiin jatketaanko konkurssia vai ei. Jos konkurssi raukesi, sen syynä oli joko varattomuus tai asianomaisten poissaolo. Harvoin tapahtui niin, että velkojien yhteistahdosta konkurssi perääntyi, ja harvoin kukaan velkojista sitoutui konkurssikustannusvastuuseen. Mikäli prosessi jatkui, johti se lähes automaattisesti konkurssiin. Myöhemmin oli vielä mahdollisuus

9. Laajimmat yritykset kehittää konkurssioikeutta tämän jälkeen ovat sijoittuneet 1930-, 1970- ja 1990-lukujen alkuun, jolloin 1900-luvun suurimmat lamakaudet ovat koetelleet Suomea.

10. Konkurssisääntö Suomen Suuriruhtinaanmaalle annettu Helsingissä 9 p:nä marraskuuta 1868.

tehdä sovinto, mutta se oli äärimmäisen harvinaista. Lisäksi vuonna 1932 säädettiin ns. *akordilaki*, jota käsittelen myöhemmin tässä artikkelissa.

Seuraava vaihe prosessissa oli *valvonta*, joka kesti enintään kuusi kuukautta. Velkojen kuulustelussa määrättiin päivä, johon mennessä velkojen oli ilmoitettava todistettavasti, että he halusivat valvoa saamiaan. Vain valvonnan myötä velkojilla oli mahdollisuus osallistua konkurssin yleistäytäntöönpanoon. Valvontakirjat joko lähetettiin oikeudelle tai tuotiin mukana viimeistään paikalletulopäivänä. Valvonta päättyi paikalletulopäivään, jolloin velallinen joutui saapumaan oikeuden eteen. Tällöin myös velkojen oli oltava paikalla ja esitettävä kirjallisesti vaatimukset konkurssipesästä. Paikalletulopäivä oli täysilukuinen alioikeuden istunto, ja välipäätöksellä jatkokäsittely siirrettiin esiinhuutoon.

Esiinhuutoja pidettiin raastuvanoikeuksissa kaksi ja kihlakunnan oikeuksissa yksi. Esiinhuudossa velkojat pyrkivät tavalla tai toisella esittämään ne syyt miksi heille kuului tietty osuus konkurssipesästä. Esiinhuuto oli kilpailutilanne, jossa sekä velkojat kiistelivät toisiaan vastaan että myös velallinen velkojiaan vastaan. Esiinhuuto oli täysilukuinen oikeudenistunto ja siihen osallistuivat yleensä vain kaikkein suurimmat velkojat. Esiinhuuto oli myös siinä mielessä tärkeä, että mahdollisuus akordin solmimiseen loppui sinä päivänä. Sen sijaan sovintomahdollisuus oli olemassa aina paikalletulopäivästä tuomion julistamiseen saakka. Tavallisten velkojen asema Suomessa oli ja on edelleenkin varsin ongelmallinen, sillä etuoikeutettujen velkojen määrä on usein hyvin suuri ja näillä on hyvin tarkka hierarkia. Niinpä tavallisen velkojan on usein toivotonta saada konkurssipesästä mitään.¹¹

Oikeudenkäyntivaihe loppui, kun alioikeus antoi konkurssiin tuomion. Alioikeudesta voitiin vedota hovioikeuteen, mutta tämä on ollut harvinaista. Käytännössä seitsemän päivän sisällä tuomiosta täytyi alioikeudelle esittää tyytymättömyys tuomioon, ja jos tyytymättömyys hyväksyttiin, saatiin oikeus valittaa hovioikeuteen. Kolmantena vaiheena konkurssiprosessissa seurasi tuomion täytäntöönpanovaihe, jossa pesänhoitajien asema oli tärkeä.¹²

11. Havansi 1991, s. 213.

12. Samassa yhteydessä, kun säädettiin konkurssisääntö, säädettiin myös konkurssiin läheisesti liittyvät lait "Velan maksusta kuoleman tapauksessa sekä perinnönluovu-

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

Konkurssin oikeusvaiheen ajallinen kesto vaihteli paljon tapauskohtaisesti. Alla on esitetty Jyväskylän Urheiluliike Oy:n konkurssin käsittely oikeudessa.¹³

08.07.1929	Jyväskylän Urheiluliike Oy jättää konkurssihakemuksen Jyväskylän raastuvanoikeuden kansliaan.
22.07.1929	Velkojen kuulustelu, jossa sekä oikeus että velkojat päättävät, että konkurssia jatketaan. (ks. velkojen luettelo liite 2)
23.09.1929	Paikalletulopäivä, jolloin valvonta päättyy.
14.10.1929	Ensimmäinen esiinhuuto.
28.10.1929	Toinen esiinhuuto.
09.12.1929	Jyväskylän raastuvanoikeus antaa konkurssitapauksesta tuomion.

Vuoden 1932 akordiasetuksen synty oli sidoksissa 1930-luvun alun lamakauteen ja haluun ehkäistä konkurssien syntyminen.¹⁴ Havansi mukaan akordi määritellään seuraavasti: "akordille on ominaista, että eliminoidaan osa velallisen velkoja eli ne annetaan anteeksi, kun taas velallisen yritystoiminta säilytetään yhä elossa ja hänen määräysvallassaan".¹⁵ Akordin ensisijainen tehtävä on saada yritys vielä toimimaan ja ehkäistä terveiden yritysten konkurssit. Akordiasetuksesta ei kuitenkaan tullut sitä, mitä siitä toivottiin. Ongelmaksi muodostui akordin solmimisen jäykkyys. Siitä tuli lähes kuollut asetus, joka ei tyydyttänyt velkojia eikä velallisia. Suurin ongelma kuitenkin oli siinä, että solmimiseen pystyivät osallistumaan ainoastaan velkojat, joilla ei ollut etuoikeutta velkoihin. Tällaisessa tapauksessa etuoikeutetut velkojat pyrkivät usein kaikin tavoin estämään akordin synnyn. Akordilaki säädettiin väliaikai-

tuksesta ja omaisuuden päättöpäinottamisesta kuolleen puolison pesästä" ja "Velkojain oikeudesta ja etuudesta toistensa edellä maksun saamiseen konkurssiin luovutusta omaisuudesta", Suomen asetuskokoelma vuodelta 1868, N:o 32. Usein konkurssiprosessista puhutaan myös kaksivaiheisena-oikeusvaihe ja täytäntöönpanovaihe. Konkurssiiasiakirjat eivät sisällä täytäntöönpanovaiheesta mitään materiaalia.

13. JyMA, JyRoA, Konkurssiiasiakirjat vuodelta 1929, Jyväskylän Urheiluliike Oy:n konkurssiiasiakirjat.
14. Akordilaki annettu 10.5.1932, Suomen asetuskokoelma 1932, N:o 148–150. Aiheeseen liittyen myös Suomen asetuskokoelma 1932, N:o 55.
15. Havansi 1991, s. 4.

MATTI RAUTIAINEN

seksi ja sitä on aina viiden vuoden välein uudistettu 1990-luvulle asti. 1990-luvun alussa myös akordilakiin on tehty muutoksia.

Konkurssiprosessi jätti jälkeensä valtavan määrän materiaalia, joka oli suhteessa konkurssiin menneen yrityksen kokoon ja velkoihin. Valtavasta materiaalista kuitenkin vain osa on taloushistoriallisen tutkimuksen kannalta relevanttia. Konkurssiasiakirjat (käytetään myös nimitystä valvonta-asiakirjat) sisältävät *konkurssihakemuksen*, josta useimmiten selviää syy, miksi konkurssia haettiin. Sisällöllisesti tärkein asiakirja on kuitenkin *luettelo konkurssipesän varoista ja veloista*. Se on usein yksityiskohtaisesti laadittu ja avaa konkurssin tutkimiselle mielenkiintoisia lähtökohtia. Loppumateriaali koostuu useimmissa tapauksissa valvontakirjoista, joilla velkojat ilmoittivat valvovansa saamisiaan konkurssipesästä. Tämän perusmateriaalin lisäksi konkurssiasiakirjat saattavat sisältää tapauksesta riippuen lisämateriaalia. Mikäli konkurssiin liittyy jokin rikos, on tästä yleensä dokumentteja myös konkurssiasiakirjoissa (esimerkiksi poliisin toiminnasta syntyneitä asiakirjoja). Niistä saattaa myös löytyä konkurssiin menneen yrityksen taloudellista tilaa valottavia papereita. Useista 1930-luvun konkurssiasiakirjavihoista löytyi myös dokumentti, jossa konkurssiinmenneen puoliso haki avioeroa. Lisämateriaali on usein hyvin arvokasta tutkijalle, sillä varsinainen perusmateriaali on kylläkin määrältään laaja, mutta laadultaan suppea. Akordi- ja sovintotapauksissa asiakirjoista löytyvät tähän liittyvä materiaali ja rauenneiden konkurssien asiakirjoista selviää useimmiten syy konkurssin raukeamiseen. Tuomion julistamista konkurssiasiakirjoista ei löydy, vaan se on etsittävä tuomiokirjasta. Tuomiot ovat useimmissa tapauksissa taloushistorian kannalta epäolennaisia materiaalia, ellei tutkita konkurssirikollisuutta, jolloin tuomiokirjat muodostavat tutkimuksen päälähteistön.¹⁶ Tuomiokirjoista löytyy myös päätökset muista alioikeuksien istunnoista, joissa konkurssiasiaa on käsitelty.

Varsinkin vanhimpien aikojen osalta lähdesarjat ovat puutteelliset, mikä ilmenee verrattaessa alioikeuksien arkistoissa säilytettäviä konkurssi-

16. Ks. Heinonen, Olavi, Velallisen konkurssirikoksista. Vammala 1966; Honkasalo, Brynolf, Suomen rikosoikeus—erityinen osa I:2. Hämeenlinna 1964; Tällöin siirrytään konkurssioikeudesta rikosoikeuden piiriin.

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

luetteloita (50 vuotta vanhemmat maakunta-arkistossa)¹⁷ maakunta-arkistoissa oleviin varsinaisiin konkurssiasekirjoihin. Varsinaiset konkurssiasekirjat löytyvät maaseudun osalta kunkin tuomiokunnan arkistosta ja kaupunkien osalta raastuvanoikeuksien arkistosta. Puutteet voivat olla huomattavat. Esimerkiksi vuosilta 1927–1934 Joensuun maakunta-arkistossa säilytettävistä Kuopion raastuvanoikeuden arkistosta puuttuvat asiakirjat vuosilta 1927, 1928 ja 1932. Maaseudun konkurssien tutkiminen on kaikkein ongelmallisinta. Otan esimerkiksi Liperin tuomiokunnan konkurssit vuosilta 1927–1934. Puutteellisia asiakirjasarjoja ei voitu täydentää konkurssiluettelon avulla, koska sitä ei löytynyt mistään. Tällaisissa tapauksissa lehdistö muodostaa viimeisen mahdollisuuden saada selville konkurssiin joutuneen nimi, toimiala ja muut perustiedot. Kauppalehdessä sekä maamme suurimmissa sanomalehdissä oli pieni palsta, joka oli otsikoitu "vararikkoasioita". Tällä palstalla ilmoitettiin mm. oikeudelle jätetyistä konkurssihakemuksista ja velkojain kokouksista: lehdistä sai selville samat asiat kuin konkurssiluetteloista. Samat asiat löytyvät myös Suomen virallisesta Lehestä, ja myös Kauppalehden Protestilehdestä on apua.

Selvitystyö on kuitenkin vaivalloista. Aluksi täytyy selvittää Tilastokeskuksen arkistosta, kuinka paljon konkurssseja tiettyinä vuosina oli tietyssä kunnassa. Tämän jälkeen näitä tilastoja verrataan konkurssiasekirjojen määrään. Kun poikkeuksia ilmenee, on pyrittävä saamaan selville lehdistä nämä puuttuvat osat. Useimmissa tapauksissa jää kuitenkin aukkoja, sillä kaikkein pienimmät konkurssit jäivät usein maininnatta sanomalehdissä.

Vuoden 1922 asetuksella (Suomen asetuskokoelma vuodelta 1922, N:o 77) veloitettiin Tilastollista Päätoimistoa pitämään yllä konkurssiluettelo (alioikeuksien tuli toimittaa kaksi erilaista kaavaketta Tilastolliselle Päätoimistolle). Sarja alkaa kuitenkin vasta vuodesta 1945, ja tätä edeltävältä ajanjaksolta on saatavissa vain alioikeuksien työtilit konkurssi- ja perinnönluovutusasioissa. Nämä kaavakkeet, joista on olemassa mallit asetuskokoelmassa vuodelta 1922, N:o 77, sisälsivät huomattavasti paljon

17. Alioikeuksien konkurssiluettelot sisältävät perustiedot kaikista konkurssseista – konkurssiinmenneen nimi, pesän varallisuus ja velat, milloin konkurssia haettiin, hakiko konkurssia velkoja vai velallinen, ja päivämäärät, jolloin oikeus kokoontui konkurssia käsittelemään.

enemmän tietoja konkurseista kuin konkurssiluettelot, ja tiedot olivat paremmin jäsenneltyinä kuin varsinaisissa konkurssiiasiakirjamapeissa. Mutta kyseisiä luetteloita ja kaavakkeita ei löytynyt vuosilta 1922–1945 mistään, vaikka esimerkiksi raastuvanoikeuden konkurssiluetteloista ilmenee, että kaavakkeet oli lähetetty.¹⁸ Periaatteessa siis 1920- ja 1930-lukujen taitteen konkurseista pitäisi olla paljon materiaalia käytettävissä, mutta käytännössä tilanne on toinen. Pahimmassa tapauksessa konkurssi jää täysin selvittämättömäksi.¹⁹ Mutta tilanne koskee lähinnä vanhempien aikojen tutkimusta. Vuodesta 1945 tilanne on tutkijalle huomattavasti helpompi.

Konkurssit tutkimuskohteena

Tutkimuksen lähtökohtia

Konkurssi on laskukaudelle tyypillinen ilmiö. Verrattaessa konkurssien määrän kehittymistä ja suhdannevaihteluita toisiinsa, konkurssien määrän kasvu seuraa yleensä jäljessä suhdannevaihtelun käyrää. Tämä johtuu siitä, että laskukauden alkaessa yritykset ym. eivät joudu välittömästi niin suuriin vaikeuksiin, että koko toiminta olisi keskeytettävä esimerkiksi konkurssin kautta. Samanlainen "viive" tulee myös siirryttäessä nousukauden. Yleiset nousukauden tunnuspiirteet eivät ensimmäisenä vaikuta kaikkialle talouselämään, vaan konkurssien määrä on usein hyvin korkea vielä nousukauden alussa.

Taloustieteilijät ja -historioitsijat ovat olleet hyvin kiinnostuneita laskuja lamakausista. Erityinen mielenkiinto on kohdistunut 1900-luvun

18. Tilaston pitämisessä ilmeni ongelmia myös vuoden 1945 jälkeen. Mm. Kuopion raastuvanoikeuden konkurssiluettelon välissä on kirje vuodelta 1956, jossa nuhdeltiin alioikeuksia siitä, etteivät nämä pidä kiinni kaikista vuoden 1922 asetuksen (N:o 77) ohjeista, jolla velvoitettiin alioikeuksia lähettämään Tilastolliselle Päätoimistoille tietoja konkurssiasioista.

19. SVT:n Oikeustilastosta sekä Tilastollisesta vuosikirjasta selviää yleisinjat siitä, kuinka paljon konkurseja massamme oli vuosittain, ja kuinka ne jakaantuivat lääneittäin ja maaseudun ja kaupunkien kesken.

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

pahimpana lamakautena pidettyyn ajanjaksoon, joka Suomessa ajoittui vuosille 1928–1934. Kiintoisaa onkin se, että vaikka lamakaudesta on kirjoitettu paljon erilaisia tutkimuksia, ovat konkurssit jääneet useimmissa tutkimuksissa täydellisesti vaille huomiota tai pieneksi taustatekijäksi.²⁰ Konkursseja käsittelevät jossakin määrin tutkimuksissaan Autio, Jaakko, Ikonen, Vappu, Veikko, U., teoksessaan Liikepankkien vaikeudet ja Suomen Pankin tukitoimet 1928–1934 ja Aulis J. Alanen teoksessaan Suomen maakaupan historia. 1970-luvun jälkeisestä kehityksestä kommentteja on paljon enemmän, mm. Erkki Havansin teoksessa Suomen konkurssioikeus. Oikeustieteilijöitä konkurssit ovat kiinnostaneet taloushistorioitsijoita enemmän, mutta vain oikeudellisena probleemana ja keskustelua on käyty yli vuosisadan ajan konkurssioikeuteen liittyvistä muutospainesta.

Voikin siis kysyä, vedoten vähäiseen olemassaolevaan tutkimuskirjallisuuteen, onko konkurssien tutkimisella mitään arvoa, ja mikäli on, mitä niiden tutkimisella saadaan selville. Näkökulmani aiheeseen on taloushistoriallinen eli kuinka tapaushistoriallinen tutkimus voi hyödyntää konkurssien yhteydessä syntynyttä materiaalia. Tutkijalle ehdottomasti tärkein lähdeaineisto konkurssiakirjoissa on konkurssipesän varallisuusluettelo, jossa on yksityiskohtaisesti selvitetty pesän varat ja velat. Luettelo kertoo esimerkiksi yrityksestä paljon—sen myyntituotteet, velkojat ja velkojen summat sekä velkojen luonteen. Luettelon avulla päästään mikrohistorian tasolle—tarkastelemaan yhden yrityksen anatomiaa konkurssiin ajautumisen hetkellä ja osin tätä edeltävältäkin ajalta.

Mutta mikrohistoriaa merkittävämmäksi tekijäksi nousevat ne yleiset johtopäätökset, joita voimme tehdä tietyn aikakauden konkurssiaineiston pohjalta. Esimerkkitapauksenani ovat vuosien 1927–1934 konkurssit Kuopiossa. Ne ensinnäkin tukevat monia yleisiä lamakauden luonnehdintoja. Lama näyttää konkurssien muodossa koetelleen kaikkein pahiten ns. uusia aloja (kaupan sektorilla esimerkiksi autoliikkeet, muotiliikkeet ja urheiluliikkeet), jotka eivät olleet vielä vakiinnuttaneet paikkaansa kotitalouksien kulutuksessa. Tiettyjen tuotteiden kohdalla voidaan puhua ylellisyystarvikkeista. Ulkomaankaupan yleinen trendi näyttää vaikuttaneen myös Kuopiossa, sillä teollisuuslaitoksista puunjalostusteollisuuden

20. Maaseudun konkursseja on jonkin verran käsitelty pakkohuutokauppojen yhteydessä.

MATTI RAUTIAINEN

ja huonekaluteollisuuden alamäki näkyi Kuopiossakin konkurssina. Sekatavarakauppiain ongelmat olivat 1930-luvun alussa erittäin suuret²¹, mikä heijastui myös Kuopiossa lukuisina sekatavarakauppiain konkurssina. Vastaavanlaisia suhteuttamisia yleisiin lamakauden linjoihin voidaan tehdä paljon.

Kiintoisinta on kuitenkin konkurssiasiakirjojen tutkimisen myötä syntyvät spesifimmät tutkimustulokset, joiden myötä taloushistoriallinen tutkimus menee eteenpäin tarkentaen tietojamme esimerkiksi 1920- ja 1930-lukujen lamakaudesta. Seuraavassa asetelmassa on esitelty tietoja Joensuun ja Kuopion konkurssiin menneiden vaatetuskauppiain velkojista.

Asetelma 1. Joensuun ja Kuopion konkurssiinmenneiden vaatetuskauppiain velkojat vuosina 1927–1934.

	Kuopio	Joensuu
Tarkasteltavia vaatekauppoja	10	4
Velkamäärä yhteensä	2 719 000 mk	1 498 000 mk
Velkoja yhteensä konkurssissa	321	208
Ulkomaalaisia velkoja	9	4
Velkojen jakautuminen eri ryhmille		
tukkuliikkeet	72,5%	71%
tehtaat	14%	15%
verorästit	1,5%	2%
pankit	4%	1,5%
muut (esim. yksityiset henkilöt)	8%	10,5%
Oman kaupungin velkojen määrä	54	36
Näiden osuus velkamäärästä	18%	15%

Lähde: JoMA, KRöA, konkurssiasiakirjat vuosilta 1927–1934.

Kyseinen asetelma antaa varsin mielenkiintoisia tuloksia 1920- ja 1930-lukujen taitteen vaatetuskaupan velkojista. Yllättävää on pankkien lähes mitätön rooli velkojina, kun taas tukkukauppiain asema on suorastaan ylikorostunut. Tästä tullaankin yhteen lamakauden merkittävään ja yleensä konkurssien tutkimukseen liittyvään ilmiöön: suurten yritysten

21. Ongelmiin oli johtanut 1) Tavaraluottoa käytettiin kiinteistön hankkimiseen 2) Kaupaliikkeiden kalusto oli liian kallista 3) Varastot olivat liian suuret 4) Liian suuri velaksimyynti, mikä oli merkittävin syy kauppiain ongelmiin; Alanen 1957, s. 583–585.

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

taloudelliset vaikutukset heijastuivat näihin kytkeytyneisiin pienempiin yrityksiin. 1920- ja 1930-lukujen konkurssissa tukkukauppiaiden heikentynyt asema heijastui nopeasti vähittäiskauppiihin, ja varsin dramaattisesti, koska tukkukauppiaiden rooli näiden velkojina oli merkittävä. Kyseessä oli eräänlainen ketjureaktio, jossa tukkukauppiat alkoivat periä tilivelkojaan vähittäiskauppiailta, jotka puolestaan peräsivät saamisiaan asiakkailtaan. Ongelman taustalla oli liian runsas velaksi myynti sekä tukku- että vähittäiskauppiaiden taholta. Niinpä yhden tukkuliikkeen vaikeudet saattoivat johtaa laajoihin konkurssiaaltoihin.²²

Konkurssin syihin on hyvin vaikea päästä käsiksi, sillä useimmissa hakemuksissa konkurssia perusteltiin pelkästään vaikeilla taloudellisilla olosuhteilla. Vertaamalla eri alojen konkurssimääriä yleiseen kehitykseen pystytään tekemään yleisiä arviointeja, mutta esimerkiksi kilpailun määrästä tai konkurssiin vaikuttaneista henkilökohtaisista syistä on lähes mahdotonta päästä selvyYTEEN. Mitä lähemmäksi nykyaikaa tullaan sitä paremmin on tietoja saatavilla, mutta toista maailmansotaa edeltäneeseen talouselämään on mikroskooppisella tasolla hyvin vaikea käsiksi. Laajemat johtopäätökset konkurssien tiimoiltakin jäävät usein ylimalkaisiksi, sillä ei ole aineistoa, mihin niitä verrata. Suomesta yksikkönä tiedämme kyllä hyvin, mutta kun laskeudumme pienempiin yksikköihin, kaupunkeihin ja kuntiin, on tilanne ongelmallisempi. Tässä mielessä konkurssi-asiakirjat ovat arvokasta materiaalia. Ne kertovat talouselämän perusyksikköjen toiminnasta, mistä emme muun lähdemateriaalin perusteella saisi tietoa.

Valotan yhden esimerkkitaupauksen avulla sitä, mitä asiakirjoista voidaan saada selville. Jyväskylän Urheiluliike Oy haki konkurssia 8.7.1929 ilmoittaen konkurssin syyksi seuraavaa: "Jouduttuamme sellaiseen ahdinkotilaan, ettemme voi velkojia tyydyttää, saamme täten kunnii-

22. Maaseudulla syntyi laajoja konkurssiaaltoja tehtyjen takausten vuoksi. Esimerkiksi vuonna 1930 Suomen Maatalous-Osake-Pankki haki konkurssiin tilaosakas Aksel Airaksista Maaningan Tavisalmesta. Seuraavana vuonna sama velkoja haki konkurssiin peräti seitsemää Airaksista samasta kylästä. Nämä olivat kaikki sukua keskenään ja joutuivat konkurssiin juuri tekemiensä takausten vuoksi, ja yhden tilan kaatuminen merkitsi lähes poikkeuksetta takaajienkin kaatumisia, joista saattoi alkaa hyvinkin pitkä konkurssiaalto.

oitteen luovuttaa..."²³ Kyseessä on siis hyvin tyypillinen konkurssin syy - lamakaudesta johtuva taloudellisen ahdinkotilan synty. Oikeudellisen prosessin kesto on esitelty edellisessä luvussa.

Asiakirjat sisältävät 26:n sivun luettelon pesän omaisuudesta, jonka arvo oli 240 000 mk. Velkaa pesä oli 400 000 mk (erittely liitteessä 2). Kyseessä on varsin tyypillinen 1920- ja 1930-lukujen taiteen lamakauden konkurssi. Jyväskylän Urheiluliike Oy oli suuruudeltaan keskikokoinen yritys, jonka myyntituotteet edustivat uutta kaupan haaraa—urheiluvälineiden myyntiä. Myös velkojen rakenne oli tyypillinen. Vekseli- ja tilivelat muodostivat suurimman osan, lähes 80% koko velkasummasta, kun taas pankkien osuus on melko pieni. Lisäksi Jyväskylän Urheiluliike Oy:llä oli verorästejä, joiden osuus oli kuitenkin varsin mitätön suhteessa koko velkamäärään.

Kyseessä oli niin iso konkurssi, että velkojat olivat jakaantuneet ympäri maata, jopa Keski-Eurooppaan—Saksaan asti. Suurin osa velkojista oli Helsingistä, mutta myös Kuopio, Tampere ja Vaasa ovat myös hyvin edustettuina. Pienemmissä konkurseissa velkojat lähes poikkeuksetta tulevat oman talousalueen piiristä. Jos kyseessä olisi ollut joensulainen urheiluliike, olisi velkojalista tämän suhteen erilainen. Tampereen ja Vaasan sijalla olisi Viipuri. Velkojaluettelon avulla pääse selvyyteen siitä verkostosta, jossa urheiluliike toimi, ja laajemminkin, muiden urheiluliikkeiden konkurssien avulla siitä, millainen oli kyseisen kaupan sektorin tilanne Suomessa.

Tutkimuskysymysten asettelua

Konkurssien tutkimuksella taloushistoriaan avautuu monenlaisia näkökulmia, mutta näen niiden arvon yleistä taloushistoriallista tutkimusta tukevana aineistona. Tutkimus täydentää ja spesifioi muuta taloushistoriallista tutkimusta. Tässä mielessä konkurssien tutkimuksella on merkittävä arvo, sillä sen avulla taloushistoriallista tutkimusta voidaan lähestyä sekä mikro- että makrohistoriallisesta näkökulmasta. Vanhimmatkin

23. JyMA, JyRoA, Konkurssi-asiakirjat vuodelta 1929, Jyväskylän Urheiluliike Oy:n konkurssi-asiakirjat.

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

konkurssiasekirjat kertovat paljon konkurssiin menneestä yrityksestä. Esimerkiksi 1920- ja 1930-lukujen taitteen lamakauteen konkurssitutkimus tarjoaa monta mielenkiintoista näkökulmaa. Ensinnäkin sen avulla pystytään perehtymään maamme luotto-oloihin ja yritysten välisiin yhteyksiin, jotka olivat jo silloin yllättävän laajat, ja joissa tukkuliikkeillä oli usein pankkeja paljon merkittävämpi rooli. Toiseksi konkurssiluetteloista pystytään poimimaan selkeästi eri talouselämän ryhmiä, joilla meni selkeästi muita huonommin. Näiden ryhmien tutkiminen suhteessa muuhun materiaaliin on erityisen merkityksellistä, sillä näistä saadut tutkimustulokset täydentävät kaikkein parhaiten yleistä taloushistoriallista tutkimusta. Merkityksellisintä olisi kuitenkin tarkastella kaikkia maamme konkurssseja yhtenä kokonaisuutena, ja pureutua tämän kautta toisaalta alueellisiin poikkeamiin, mutta myös ajallisiin poikkeamiin. Vaikka Suomi oli vielä 1920- ja 1930-lukujen taitteessa taloudellisesti melko kehittymätön ja rakenteellisesti yksipuoleinen maa, oli täällä talouselämä alueittain hyvin erilaista. Samoin voidaan sanoa konkurssseista. Tämä työläs prosessi hahmottaisi suuren laman taloudellista aikaa suunnattomasti ja tarkentaisi aikakaudesta kirjoitettuja taloushistoriallisia tutkimuksia pitkälti tukien näissä saatuja tutkimustuloksia, mutta toisi esille myös paljon uusia tutkimustuloksia, etenkin suhteessa laman alueellisiin eroavaisuuksiin. Mutta kaikkea konkurssseilla ei voi selittää, vaan pikemminkin niiden arvo on tutkimusta tukevana lähdesarjana, joka täsmentää, mutta myös aukaisee uusia uria taloushistorian tutkimukseen.

MATTI RAUTIAINEN

Liite 1

VUODEN 1868 KONKURSSISÄÄNTÖÖN TEHDYT MUUTOKSET VUOSINA 1868–1995

konkurssisääntö Suomen Suuriruhtinaanmaalle annettu Helsingissä 9 p:nä marraskuuta 1868.
Suomen Suuriruhtinaanmaan asetuskokoelma 1868, N:o 31.

Muutoksia ja lisäyksiä lakiin on tehty seuraavasti:

muutoksen ajankohta (asetuksen numero) muutetut pykälät

3.12.1895 (37)	10, 11, 15, 18, 24, 29, 40, 45, 71, 76, 80, 82, 111
31.12.1917 (119)	90
30.3.1922 (75)	105, 106, 115
1.6.1922 (144)	75
17.2.1923 (57)	6
14.2.1925 (56)	109
5.2.1926 (27)	2, 3, 20
13.6.1929 (242)	42, 46, 47, 54, 85
12.2.1932 (55)	58, lisätty pykälät 14a, 93, 93b, 93c, 94, 104a (väliaikaisesti voimassa. Sopimusta jatkettu viiden vuoden välein aina 1990-luvulle saakka)
18.5.1934 (333–334)	Yhteispohjoismaisen sopimuksen hyväksyminen tiettyjen konkurssiasioiden suhteen
31.1.1935 (62)	10, 33, 46, 47, 51, 52, 62, 69, 70, 79
16.7.1935 (254)	Yhteispohjoismaisen sopimuksen hyväksyminen tiettyjen konkurssiasioiden suhteen
28.11.1941 (810)	Konkurssimenettelyn keskeyttämisestä eräissä tapauksissa. Laki koskee Moskovan rauhassa luovutetun alueen konkurssitapauksia
6.7.1945 (870)	109
5.9.1951 (473)	46
19.3.1954 (128)	19
4.2.1965 (47)	13, 15, 46, lisätään 3a
7.5.1965 (246)	25, 28, 29, 32, 33, 48, 75, 97, kumotaan 26, 27
7.7.1970 (460)	111
10.8.1973 (660)	109
2.12.1977 (883–884)	Yhteispohjoismaisen sopimuksen hyväksyminen tiettyjen konkurssiasioiden suhteen
29.9.1978 (740)	46
31.3.1983 (345–348)	Yhteispohjoismaisen sopimuksen hyväksyminen tiettyjen konkurssiasioiden suhteen
24.8.1984 (637)	6

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

24.8.1984 (638)	71
11.12.1987 (982)	Eräiden palkkasaataviin rinnastettavien saamisien turvaamisesta toimeksiantajan konkurssin varalta
10.3.1988 (219)	Ks. 421/1987 ja 982/1987
24.8.1990 (820)	kumotaan 46a, 90, muutetaan 18, 36, 47 ja 6 luvun otsikko
24.8.1990 (821)	55
26.4.1991 (758)	Takaisinsaannista konkurssipesään
26.4.1991 (759)	kumotaan 9, 47, 48, 54 (2. mom.), muutetaan 10, 29, 33, 45, 46, 85, lisätään uusi 26 (vanha kumottiin 1965), 33 mom. 3, 33a, 45a
26.4.1991 (760)	85
30.12.1992 (1578)	Velkojen maksusaantijärjestyksestä
30.12.1992 (1585)	kumotaan 45 § 3. mom., 77, muutetaan 6, 45, 71, 75, 80, lisätään 10 § uusi 4. mom. ja 71a, b, 105a, b
30.12.1992 (1593)	Asetus vähäisten jako-osuuksien huomiotta jättämisestä konkurssissa
25.1.1993 (52)	lisätään uusi 3 § 3. mom.
9.8.1993 (743)	lisätään 10a
4.11.1994 (958–959)	konkurssi- ja yrityssaneerausrekisteriä varten annetut asetukset
26.11.1993 (1027)	kumotaan 8, 11, 40, 44, 63, 65, muutetaan 1, 13, 19, 20, 23, 24, 25, 28, 30, 35, 60, 62, 83, 84, 85, 94, 96, 111, 115, lisätään 1a–e, vuonna 1991 kumotun § 9 tilalle uusi, 18 mom. 2, 24a, 31, 35a–b, 67a, 115a.
31.1.1995 (109, 111, 112)	konkurssipesän hallintoa koskevia määräyksiä. § 112 kumoo asetuksen 76/1922
31.1.1995 (110)	Kumotaan 56, 114, muutetaan 3, 32, 45, 71b, 76, 98,99, lisätään 50a, 84a

- Edellä on annettu hyvin karkea esitys konkurssisääntöön tehdyistä muutoksista. Vaikka muutoksia on tehty paljon, on muutos ollut useimmissa tapauksissa hyvin pieni.

- Akordilaki annettiin 10.5.1932 (N:o 148) väliaikaisesti viideksi vuodeksi, jonka voimassaoloaika on jatkettu viiden vuoden välein 1990-luvulla asti. Muutoksia lakiin on tehty 24.8.1990 (N:o 822) ja 26.4.1991 (N:o 761).

- Samassa yhteydessä, kun säädettiin konkurssisääntö, säädettiin myös konkurssiin läheisesti liittyvät lait "Velan maksusta kuoleman tapauksessa sekä perinnönluovutuksesta ja omaisuuden päättöpäinnotamisesta kuolleen puolison pesästä" ja "Velkojain oikeudesta ja etuudesta toistensa edellä maksun saamiseen konkurssiin luovutetusta omaisuudesta", Suomen asetuskokoelma vuodelta 1868, N:o 32. Myös näihin on vuosien mittaan tehty muutoksia, joita ei tässä olla otettu huomioon.

MATTI RAUTIAINEN

Liite 2

LUETTELO JYVÄSKYLÄN URHEILULIIKE OY:N VELKOJISTA JA HEIDÄN SAAMIS- TAAAN

Velkoja (velkojan kotipaikka) Velan määrä (mk)

1) vekselivelat

A. J. Soininen, Kuopio	169 000
Oy Solio Ab, Tampere	6 000
J. Uusitupa, Jyväskylä	4 000
Oy Herman Berggren, Vaasa	20 000
Ab Stockman Oy, Helsinki	19 000
Oy Urheilutarpeita, Helsinki	7 000
Oy Ase Ab, Helsinki	4 000

2) tilivelkoja

Oy Foto Ab, Turku	4 000
T:mi Ester Honkanen, Viipuri	1 300
Suomen kalastusväline Oy, Tampere	2 000
Mäntän Kirjapaino Oy, Mänttä	150
Oy Keski-Suomen Rautakauppa, Jyväskylä	350
Oy Herman Berggren, Vaasa	4 000
Oy Suomen Urheiluaitta, Helsinki	500
Ab Onni Lindbäck Oy, Helsinki	4 000
Oy E. M. Nordqvist, Helsinki	350
Simonsen & Nilsen Ab, Helsinki	2 000
Tammerkosken tukkukauppa Oy, Tampere	4 000
Oy Tullgren Ab, Helsinki	250
K. E. Salomonsen, Helsinki	300
Alter Kotschack, Helsinki	900
Urheiluliike Hellberg, Porvoo	100
Työväen Urheiluliike, Helsinki	100
John Nurminen Oy, Helsinki	5 000
Yrjö Reunanen, Turku	250
Oy Solio Ab, Tampere	2 000
Suomen Valokuvaustarp. kauppa, Helsinki	6 000
Oy Treugonik, Helsinki	1 300
Juho Linnamo, Viipuri	1 150
Oy Urheilutarpeita, Helsinki	1 850
Kuopion Lakkitehdas Oy, Kuopio	50
Oy Ase Ab, Helsinki	500

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

Satakunnan Urheiluliike Oy, Pori	100
Paitatehdas Elmo, Helsinki	2 000
A. J. Soininen, Kuopio	66 000
Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitto, Helsinki	450

3) Muu velka

Kunnallisverot Jyväskylän kaupungille v. 1928	900
Tulo- ja omaisuusvero samalta vuodelta	150
Vuokraa kauppias Aleks Hänneselle vuoden 1929 heinäkuulta	2 000
Vuokraa puhelimesta K-S Telef. yhdistykselle	750
Kassakreditiiivilaina Kansallis-Osake-Pankin Jyväskylän konttorissa	50 000

velkaa yhteensä n. 400 000 mk

Lisäksi:

Welta-Kamera-Werk, Freital, Saksa	668 RMK
-----------------------------------	---------

- Luettelossa yli 2 000 mk velat on pyöristetty lähimpään tuhanteen markkaan, kun taas sitä pienemmät velat lähimpään viiteenkymmeneen markkaan.

MATTI RAUTIAINEN

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Joensuun Maakunta-arkisto (JoMA)

- Kuopion raastuvanoikeuden arkisto (KRoA)
- konkurssiiasiakirjat vuosilta 1927–1934.

Jyväskylän Maakunta-arkisto (JyMA)

- Jyväskylän raastuvanoikeuden arkisto (JyRoA)
- konkurssiiasiakirjat vuodelta 1929.
- tuomiokirjat vuodelta 1929.

Tilastokeskuksen arkisto (TkA)

- vararikko tilasto-työtilit konkurssi- ja perinnönluovutusasioissa vuosina 1927–1934.

Kuopion Raastuvanoikeuden Arkisto (KRoA)

- Kuopion raastuvanoikeuden konkurssiluettelo 1909–1972.

VIRALLISJULKAISUT

Asetuskokoelmat vuosilta 1968–1995.

Suomen Tilastollinen Vuosikirja (SVT), vuodet 1928–1935.

Suomen Virallinen Tilasto (SVT) XXIII. Oikeustilastot 40, 49, 54, 62, 69, 74.

Tuomioistuinten ja ulosotonhaltijain toiminta vuosina 1926–1935.

KIRJALLISUUTTA

Lista sisältää perusteoksia, joita kursseista, lähinnä juridisesta näkökulmasta, on kirjoitettu. Mikäli aiheeseen haluaa perehtyä tarkemmin, suosittelen Erkki Havansin teoksen *Suomen konkurssioikeus* lähdeluetteloon perehtymistä.

ALANEN 1957: Alanen, Aulis, J., Suomen maakaupan historia. Jyväskylä.

AUTIO 1991: Autio, Jaakko, Ikonen, Vappu, Elonen, Veikko, U., Liikepankkien vaikeudet ja Suomen Pankin tukitoimet 1928–1934. Suomen Pankin keskustelualoitteita 25/91. Helsinki.

GRANFELT 1950: Granfelt, O., Hj., Grunddragen av Finlands konkursrätt (3. upplagan). Lovisa.

GRANFELT 1906: Granfelt, O., Hj., konkursförvaltaren i vanliga konkursser enligt gällande finsk och svensk rätt. Helsingfors.

GROTFELT 1918: Grotenfelt, Julius, kommentar till konkursstadgan. Helsingfors.

HALILA 1970: Halila, Jouko, Konkurssioikeuden pääpiirteet. Helsinki.

HALILA 1987: Halila, Jouko, Kurssilainsäädäntömme uudistamisvaiheita. Lakimies 7/1987, s. 751–760.

HAVANSI 1990: Havansi, Erkki, Suomen konkurssioikeus. Suomen lakimiesliiton kirjasarja N:o 107. Helsinki.

HEINONEN 1966: Heinonen, Olavi E., Velallisen konkurssirikoksista. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 130. Helsinki.

KONKURSSI – APUVÄLINE TALOUSHISTORIAN TUTKIMUKSEEN

HONKASALO 1964: Honkasalo, Brynolf, Suomen rikosoikeus. Erityinen osa; 2–varallisuusrikokset. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 120. Helsinki.

PALMGERN 1936: Palmgren, Bo, Konkursföretsättningarna. En studie i Finlands gällande konkursrätt. Helsingfors.

RAUTIAINEN 1994: Rautiainen, Matti, Konkurssit Kuopiossa, Joensuussa, ja niitä ympäröivissä maaseutukunnissa vuosina 1927–1934. Taloushistorian Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Vajaavaltaisuus ja yksilön oikeuksien turvaaminen

Vuoden 1898 holhouslain
tausta, sisältö ja toteutuminen

Käsitteet

Holhouslain (1898) 2. § mukaan jokaiseen kuntaan on perustettava alioikeuden avuksi holhousasioita varten *holhouslautakunta*. Sen tehtävänä on valvoa kihlakunnan- ja raastuvanoikeuksien holhouspäätöksien toteuttamista. Lautakunnan valinta suoritetaan kunnallishallinnossa, mutta muutoin sen kuitenkin katsotaan olevan osa oikeuslaitoksen organisaatiota.¹

Holhouslain mukaan käsitteellä *holhous* tarkoitetaan sitä luottamusmiehelle, fyysiselle henkilölle, jota kutsutaan *holhoojaksi*, kuuluvaa vajaavaltaisen omaisuuden, henkilön ja muiden asioiden yleistä hoitamista, joka suoritetaan valtion valvonnan alaisena ja siinä laajuudessa, kuin holhousta koskeva lainsäädäntö määrää. Holhouksen tarkoituksena on vajaavaltaisen eduksi niin paljon kuin on mahdollista korvata tai täydentää hänen puuttuvaa oikeudellista toimintakykyään, tarpeen mukaan huolehtia hänen henkilöstään ja henkilökohtaisista asioistaan. Holhous käsittää holhokin omaisuuden hoidon, persoonallisen huolenpidon ja hänen edustamisensa ulospäin.

Holhottavalla / holhotilla tarkoitetaan henkilöä, joka on oikeuden päätöksellä julistettu vajaavaltaiseksi omaisuuden, henkilönsä ja asioidensa

1. Holhouslaki 18.9.1898; Vertaa Vihola 1988, s. 391; Kauppinen 1975, s. 263.

yleisessä hoitamisessa. Holhouksen alaisuuteen voidaan määrätä esimerkiksi vanhuuden heikkouden, heikentyneen mielentilan, juoppouden, tuhlailevaisuuden tai mielisairauden. Alaikäinen on aina vajaavaltainen.

Holhoustoimeen liittyy myös oleellisesti käsite *uskottu mies*. Holhouslain mukaan uskotun miehen toimi sisältää huoltosuhteen, joka voi kohdistua sekä vajaavaltaiseen että täysivaltaiseen henkilöön. Uskotun miehen tulee toimia vajaavaltaisen oikeuden ja parhaan valvojana, esimerkiksi kun holhooja ei asiallisten esteiden vuoksi voi edustaa holhokkia. Uskotun miehen ensisijaiset määräykset kohdistuvat alaikäisten avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten ja sairauden tai poissaolevien etujen valvontaan. Uskottu mies määrättiin myös valvomaan alaikäisten etuja ja oikeuksia perintöjä koskevilla tai kiinteistökauppa-asioissa.²

Holhousjärjestelmä

Holhoustoimen historia nivoutuu selkeästi suomalaisen yhteiskunnan historiaan: holhoustoimessa heijastuvat muun muassa lainsäädännön, yksilön ja perheen aseman, sosiaalihuollon ja yhteiskunnan moraalien kehitykset. Kyse on pienestä yhteiskunnan osa-alueesta – marginaaliryhmien historiasta – kuitenkin yhteiskunta on osa-alueidensa summa. Lisäksi holhoustoimen tutkimus muodostaa omia erilliskysymyksiään ja näkökulmiaan, joita ei mitään muuta kautta voi ratkaista.

Holhoustoimen historian tutkimus on vähemmistöjen, marginaaliryhmien historian tutkimusta ja liittyy tätä kautta tiiviisti suomalaiseen sosiaalishistoriaan. Marginaaliryhmät on yleisesti käsitetty sellaisiksi joukoiksi, jotka ovat jääneet yhteiskunnassa pimentoon poikkeavien arvojensa tai tietoisien syrjinnän tuloksena³. Voidaanko tätä väittämää soveltaa ryhmään "holhottavat"? Periaatteessa kyllä, mutta tilanne on kuitenkin hieman poikkeuksellinen: holhottavat tai uskotun miehen määräyksen alaiset eivät muodosta mitään yhtenäistä, homogeenista

2. Holhouslaki 19.8.1898.

3. Haapala 1989, s. 94.

ryhmää. Holhouksen syyt ovat olleet moninaiset – alaikäisyys, sairaus, vanhuus, kehitysvammaisuus, juoppous, epäsosiaalisuus – yhdistävä tekijä on läpikäyty juridinen prosessi. "Tyypillisen holhottavan" muotokuvan rakentaminen olisi erittäin arveluttavaa ja epävarmalla pohjalla liikkuvaa yleistystä. Tutkimusaineisto osoittaa kiistatta, että jokainen holhoustapaus on yksilöllinen. Holhoukseen julistamisen syynä voi olla esimerkiksi juoppous, mutta mitä muuta tähän kytkeytyy ja mikä on siihen johtanut ei selviä tuomiokirja-aineistosta. Tältä pohjalta tarkasteltuna holhoustoimen tutkimisessa sivutaan niin sanottua sosiaalisten ongelmien tutkimuskenttää varsin laaja-alaisesti. Tilanteeseen tuo oman lisävärinsä se, että holhoukseen julistamisen/vajaavaltaisuuden perusteet ovat vaihdelleet suurestikin eri aikakausina.

Sosiaalinen ongelma edellyttää myös pyrkimystä sen ratkaisemiseen. Toisin sanoen yhteiskunta on määritellyt sisäisen normistonsa, sosiaalisen järjestyksensä ja siitä poikkeavat horjuttavat tätä tasapainoa. Ongelmat on nimettävä ja löydettävä keinot niiden voittamiseksi⁴. Tätä voidaan soveltaa myös holhoustoimeen ja sen tutkimukseen. Vajaavaltaisuus on ollut ongelma kautta aikojen – juridinen tai taloudellisiin seikkoihin kytkeytyvä – ja sitä on pyritty ratkaisemaan kulloisenkin yhteiskunnallisen tilanteen mukaan. Varhaisyhteiskunnassa – perheiden vallan aikana – ratkaisut pohjautuivat pitkälti perheen tai suvun taloudellisten intressien turvaamiseen, mutta jo 1600-luvulta lähtien on korostunut tavoite turvata vajaavaltaiten henkilöön kohdistuvat oikeudet ja asema paitsi yksilöinä myös kansalaisina. Tätä kautta muodostuu mielenkiintoinen vertailutilanne yhteiskunnan vallankäytön eri muotojen välillä: miten suhteutetaan holhoustoimen järjestelmä esimerkiksi rikollisiin kohdistuneisiin tai terveydenhuollossa toteutettuihin pakkokeinoihin. Kaikissa tapauksissa puututaan yksilön itsemääräämiseen, mutta voidaanko vallankäytön luonteessa tai periaatteissa löytää eroavaisuuksia?

Holhoustoimi tarjoaa sikäli mielenkiintoisen tutkimuskohteen, että vaikka itse järjestelmä on eriytynyt vuosisatojen aikana varsin itsenäiseksi ja erilliseksi, sen yhteydet yhteiskunnan eri osa-alueisiin ovat laajat. "Yksiköiden" – holhousviranomaisten, holhoojien ja holhottavien – kautta holhousjärjestelmä sivuaa oikeusjärjestelmää, sosiaali- ja terveydenhuoltoa,

4. Katso Haapala 1989, s. 88; Kuusi & Kuusi 1948, s. 9.

VAJAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

mielenterveystoimintaa, päihdehuoltoa, lasten- ja vanhustenhuoltoa, varallisuusoloja, perheen, naisen ja lapsen historiaa. Holhoustoimen kehityksen kautta voidaan seurata koko yhteiskunnan kehitystä tai päinvastoin. Esimerkkeinä voidaan mainita ikärakenteiden muutosten heijastuminen holhoukseen julistamisen syissä, Amerikan-siirtolaisuuden kultavuosina poissaoleville edunvalvojiksi määrättyt uskotut miehet sekä varsinkin nykypäivänä laitoshoidon purkamisen tuomat paineet avohuololle ja tätä kautta myös holhoustoimelle. Toisaalta tämä laaja-alaisuus voi myös olla tutkimuksen vaikeus.

Vielä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä suomalainen yhteiskunta pohjautui pitkälti maatalouteen – silti murros kohti teollisuusyhteiskuntaa oli jo alkanut. Maatalouden murrokset, teollistuminen, väestönkasvu, valtioelämän kehitys, kansalaisyhteiskunnan synty ja kaiken tämän heijastuminen yksilön ja perheen asemaan mullistivat suomalaisen yhteiskunnan varsin perusteellisesti. Silti kesti pitkään ennen kuin muutokset heijastuivat holhouslaissa – ja monet säädökset ovat edelleen muuttamattomia.

Esimerkiksi vuoden 1898 holhouslailla luotu holhoustoimen valvonnan kaksivaiheinen käytäntö – alioikeuksien holhousoikeudet ja lautakunnat – on edelleen perusteiltaan muuttamaton ja voimassa. Järjestelmää on kuitenkin moitittu muun muassa siitä, että siltä puuttuu valtakunnallinen keskusjohto, mikä luo tiettyä hajanaisuutta hallintoon. Toisaalta on huomautettu myös, että oikeus myöntäessään lupia vajaavaltaisen omaisuuden hoidossa joutuu tekemään päätöksensä ilman kokonaisvaltaista tietämystä tämän tilanteesta. Holhoustoimen kokonaisuudistusta onkin suunniteltu pitkään.⁵

Vajaavaltaisuuden käsitettä on muokattu vuonna 1983. Nykyisen käsityksen mukaan vajaavaltainen on sellainen henkilö, joka ei ole

5. Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 46–47, 49–51, 73–75; Holhouslakitoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1989:50, s. III, 9. Holhoustoimen kokonaisuudistuksesta –katso esimerkiksi em. komiteamietinnöt, lisäksi Holhouslainsäädännön uudistamistyöryhmän ehdotus, oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 4/1981; Lausunnot holhouslainsäädännön uudistamistyöryhmän ehdotuksesta, oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 10/1981; Ehdotus holhouslainsäädännön uudistamiseksi, komiteamietintö 1971:A22; Hallituksen esitys Eduskunnalle... holhouslain muuttamisesta... 1982 vp. no. 224. Katso myös: Kuhlefelt 1972; s. 553–564; Kettunen 1985, s. 680–685.

täyttänyt 18 vuotta⁶ (alaikäinen) tai joka on tuomioistuimen päätöksellä julistettu holhottavaksi. Erityisiä yksilöityjä perusteita holhottavaksi julistamiselle ei enää ole määritelty, vaan jokainen tapaus harkitaan erikseen. Yleisperiaate on, että holhottavaksi voidaan julistaa henkilö, joka on kykenemätön huolehtimaan itsestään ja omaisuudestaan ja hänen taloudellinen asemansa, toimeentulonsa ja muut tärkeät etunsa ovat tämän vuoksi vaarassa. Kyvyttömyyden syyllä ei sinänsä ole merkitystä. Ratkaisevaa harkinnassa ovat henkilön sosiaalinen tilanne ja toimintakyky sekä ennustettavissa olevat vaarat ja suojan tarve.⁷

Kuitenkin, koska yksilön oikeudet ja itsemäärääminen on haluttu turvata mahdollisimman pitkälle, on lakiin kirjattu huomautus, jonka mukaan ketään ei saa julistaa holhottavaksi, jos hänen etunsa voidaan turvata määräämällä hänelle uskottu mies⁸. Tällaisia henkilöitä voisivat olla esimerkiksi pysyvästi laitoshoidossa olevat tai syvästi kehitysvammaiset henkilöt – kyvyttömyys huolehtia itsestään tai asioistaan on usein kiistaton, mutta ympäristöstä tai vamma vaikeudesta johtuen riski joutua "vaaraan" on melko pieni. Yksilön oikeusturvaa on korostettu myös sillä, että pääsääntöisesti häntä on kuultava henkilökohtaisesti asiassa – tämä edellytyksellä, että uskotun miehen määräämistä/holhottavaksi julistamista koskeva asia on perusteltu tai kuulemisesta ei aiheudu hänelle kohtuutonta haittaa. Uskotun miehen määräys voidaan antaa koskemaan jopa yksittäisiä tehtäviä tai yleisluontoisemmin taloudellisia asioita⁹. Muutoin uskottuja miehiä koskevat samat määräykset kuin holhoojia-kin.¹⁰

-
6. Täysivaltaisuusikäraja muutettiin 20 vuoteen vuonna 1969 ja 18 vuoteen vuonna 1976. –Katso esim. Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117; s. 22; Holhouslakitoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1989:50.
 7. Suomen Laki 1994, Si 6, Holhouslaki, 2. luku Vajaavaltaisuus, § 17; Rautiala 1984, s. 22–23. Kuinka holhouksen tarve käytännössä perusteltiin kussakin tapauksessa ilmenee esimerkiksi oikeuden päätöspöytäkirjoista ja niiden liitteistä.
 8. Suomen Laki 1994, Si 6, Holhouslaki, 2. luku Vajaavaltaisuus, § 17; Rautiala 1984, s. 22–23.
 9. Suomen Laki 1994, Si 6, Holhouslaki, 2. luku Vajaavaltaisuus, § 18; Rautiala 1984, s. 26.
 10. Suomen Laki 1994, Si 6, Holhouslaki, 7. luku Uskotoista miehistä eräissä tapauksissa, § 70; Rautiala 1984, s. 129–130.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

Myös säädöksiä holhoojista on muokattu vuonna 1983. Voimassa olevan lain mukaan alaikäisen holhoojina ovat hänen huoltajansa – käytännössä tämä tarkoittaa yleensä hänen vanhempiaan. Erityistilanteissa holhous ja huolto voidaan kuitenkin erottaa. Näin voidaan toimia esimerkiksi eturistiriitatilanteissa, jos huoltaja julistetaan holhouksenalaiseksi tai huoltaja pyytää vapautusta holhoojan tehtävästä. Muissa tapauksissa on oikeuden tehtävä määrätä vajaavaltaiselle holhooja tai poikkeuksellisesti useampia holhoojia. Holhoojille on asetettu kelpoisuusvaatimuksina seuraavaa: a) ensisijainen (ja periaatteessa ainoa) vaatimus on, että hänen on oltava täysivaltainen, b) hänen on annettava suostumuksensa, c) hänen on kyettävä hoitamaan tehtäväänsä moitteettomasti ja vajaavaltaisen etua silmällä pitäen.¹¹

Holhoojan asema ja valtuudet ovat edelleen tarkoin määritellyt. Lakiin on kirjattu tunnollisuusvelvoite ja vaatimus turvata holhottavalle asianmukainen hoito ja huolenpito (1983). Holhoojan vastuuseen ja korvausvelvollisuuksiin sovelletaan vahingonkorvauslain säädöksiä siinä tapauksessa, että hän tahallisesti tai tuottamuksellisesti aiheuttaa holhottavalleen vahinkoa. Mahdollisten vakuuksien asettamisesta päättää oikeus; holhoojan kieltäytyminen johtaa hänen erottamiseensa tehtävästään (1929). Yksittäiset oikeustoimet on eritelty tarkoin niihin, joita holhoojalla on asemansa mukaisesti oikeus tehdä ja niihin, joihin edellytetään joko holhouslautakunnan tai alioikeuden lupa. Luvanvaraisia ovat muun muassa kiinteistöihin tai liiketoimintaan kohdistuvat oikeustoimet – jako on lähes täysin vuoden 1898 lain määräyksiä vastaava. Tilivelvollisuus on samoin kyseisen lain mukainen.¹²

Sosiaalishallinnon ja -lainsäädännön kehittyminen yhä monivaihteisemmaksi toi aivan uusia väestönosia sosiaalitoimen piiriin – sosiaalihuolto omaksui vähitellen myös perinteisesti holhoustoimelle kuuluneita (huollollisia) tehtäviä. Samalla holhoustoimen luonne muuttui entistä

11. Suomen Laki 1994, Si 6, Holhouslaki, 3. luku Holhoojat, §:t 23–28; Rautiala 1984, s. 11 ja 28–31. Lapsen huollon ja holhouksen suhteesta –katso esimerkiksi Rautiala 1984, s. 11–21.

12. Suomen Laki 1994, Si 6, Holhouslaki, 4. luku Holhoustoimen hoitamisesta, §:t 33–45; Si 6, Holhouslaki, 5. luku Holhouksien vaarinpidoista, §:t 51–53; Rautiala 1984, s. 46–63 ja 68–116; Suomen Laki 1994, Vahingonkorvauslaki, 2. luku, § 1; RL, Rikoslaki 38. luku Epärehellisyydestä ja rangaistavasta voitonpyynnöstä, § 1.

selvemmin yksinomaan varallisuuden ja omaisuuden hoitotehtäväksi. Vasta 1900-luvun loppupuolella alkanut suuntaus pois laitoshuollosta kohden avohuollon palveluja on nostanut kysymyksen holhoojista ja uskotuista miehistä uudelleen esille – uudella tavalla.¹³

Toisaalta, kuten esimerkiksi tuomiokirja-aineistosta käy ilmi, sopivan holhoojan saaminen vajaavaltaiselle tuotti usein vaikeuksia¹⁴. Vuonna 1971 annettiin laki, jolla turvattiin holhouksien järjestäminen "eräissä tapauksissa". Lain mukaan kunta, siis holhouslautakunta saattoi joko a) nimetä sopivia henkilöitä näiden suostumuksella toimimaan vähävaraisten holhoojina tai b) perustaa tarkoitusta varten kuntaan erityisen niin sanotun virkaholhoojan viran. Näin nimetyillä henkilöillä ei ole oikeutta kieltäytyä heille määrätystä holhoojan tai uskotun miehen toimista.¹⁵ Käytännössä järjestelmä on painottunut jo lain voimaantulosta alkaen voimakkaasti kunnallisten virkaholhoojien suuntaan.¹⁶

Tehtävä ja lähteet

Artikkelin tarkoituksena on toimia suomalaisesta holhoustoimen historiaasta kiinnostuneelle henkilölle tiiviinä peruspakettina holhousjärjestelmän kehityksestä sekä erilaisia ajatuksia ja tutkimusnäkökulmia herättävänä keskustelujen tai kirjoitusten lähtökohtana. Holhoustoimi näyttää marginaalisesta luonteestaan huolimatta kytkeytyvän tiiviiksi osaksi

-
13. Esimerkiksi 1922: köyhäinhuoltolaki, 1936: lastensuojelulaki, alkoholistolaki, irtolaislaki, 1952: mielisairaslaki, 1956: huoltoapulaki, 1958: vajaamielislaki, 1961: laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta.
 14. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunnan holhousasiain pöytäkirjat 1900–1939. Holhoojan toimesta kieltäytymisen syyt olivat hyvin moninaiset: sairaus, varattomuus, yhteiskunnallinen asema, perhesuhteet, ikä – oikeus kuitenkin harvoin katsoi perusteluja riittäviksi tai laillisiksi. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunnan holhousasiain pöytäkirjat 27.11.1922 § 5; 26.2.1923 § 5; 26.2.1923 § 8; 24.4.1924 § 1; 25.2.1924 § 13.
 15. Suomen Laki 1994, Si 7a, Laki holhouksien järjestämisestä eräissä tapauksissa, §:t 1–15; Rautiala 1984, s. 32–33.
 16. Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 40–42.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksia ja itse järjestelmä heijastaa yhteisön sekä oikeus- että moraalikäsitteiden muutosta.

Tutkimuksellinen painopiste on vuoden 1898 holhouslaissa. Artikkelin tavoitteena on vastata kolmeen pääkysymykseen:

- 1) Miten vuoden 1734 laki heijastui ja vaikutti vuoden 1898 holhouslain sisältöön?
- 2) Kuinka yli 150 -vuoden mittainen yhteiskunnallinen muutos näkyi holhoustoimessa?
- 3) Toteutuivatko lainsäädännölliset uudistukset käytännössä?

Artikkelissa esitetään ja analysoidaan myös alaikäisholhousten määrällistä kehitystä, holhoukseen julistamisen syitä, holhouksen hoitoon liittyneitä lieveilmiöitä ja niiden seurauksia sekä holhustoimen kytkeytyvistä varallisuusoloihin.

Lähdeaineistona on käytetty holhouslakeja, -asetuksia ja komiteamietintöjä sekä Suomen virallisen tilaston oikeustilastoja vuosilta 1891–1936. Holhustoimen alkuperäisaineiston osalta lähteenä on käytetty Jyväskylän Maakunta-arkistossa olevia tuomiokuntien arkistojen holhousasioiden pöytäkirjoja. Artikkelia varten on käyty systemaattisesti läpi Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkuntien (1868–1939) ja Keuruun kärjäkuntien (1840–1905) holhousasioiden pöytäkirjat. Laukaan ja Saarijärvenkärjäkuntien holhousasiakirjoja on tutkittu vuosilta 1880–1905 ja Jyväskylän raastuvanoikeuden holhousasiakirjoja vuosilta 1893–1903.

Kuten käytetystä lähdeaineistosta käy ilmi on holhouslain muotoon vaikuttaneita syitä ja lain toteutumista tutkittu Jyväskylän lähiympäristön alueella. Valittu alueellinen otos saattaa aiheuttaa valtakunnallisella tasolla alueellista vääristymistä, mutta toisaalta se kuitenkin kuvaa selkeästi maaseutuyhteisön ja holhustoimen jo SVT:n oikeustilastojenkin osoittamaa rinnakkaisuutta.

Holhustoimen tutkimisen lähteenä tuomiokuntien arkistoihin liitetyt holhousasioiden pöytäkirjat antavat varsin kattavan kuvan holhustoimen kehityksestä tarkasteltaessa kysymyksiä lain ja yhteiskunnan moraalikehityksestä, yksilön asemasta yhteiskunnassa ja holhoukseen julistamisen

syistä. Holhousasioiden pöytäkirjoista ilmenee selkeästi oikeusprosessin eteneminen. Liitteinä olevat todistajalausekunnat, lääkärintodistukset ja holhouslautakuntien pöytäkirjat valottavat puolestaan yksittäisten tapausten taustalla vaikuttavia syy- ja seurausyhteyksiä.

Suomalaista holhousoikeutta, -järjestelmää tai yleensä holhousta on tutkittu varsin vähän. Tutkimuksissa painotetaan yleensä holhoustointa oikeusprosessina ja sen lainsäädännöllistä kehitystä. Oikeushistoriallisista esityksistä, jotka koskevat holhousoikeutta, mainittakoon: J. J. Nordströmin *Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia 1839–1840* (1840); E. Estlanderin, *Studier över äldre svensk förmynderskapsrätt I–III* (1897–1903) ja , A. W. Gadolinin *Lisiä vertailuun 1734 vuoden lain holhouslainsäädännön ja sen lähimpien lähteiden välillä* (1934). A. W. Gadolinin toinen teos *Suomen holhousoikeuden pääpiirteet* (1936) edustaa sekä oikeushistoriallista tutkimusotetta että ennen kaikkea holhouslakiin liittyvää perusselvitystä. Kirjassaan Gadolin selvittää tarkasti vuoden 1898 holhouslainsäädäntöä.

Holhouslakiin liittyvää erikoiskirjallisuutta edustavat muun muassa: J. Grotenfelt, *Kommentar till förmynderskapslagen* (1924); W. v. Willebrand, *Om förfarandet vid myndig persons ställande under förmynderskap* (1909) ja R. Erich, *Föräldramakt och förmynderskap* (1909). Holhouslakiin liittyvät tutkimukset ja artikkelit ovat oikeusoppineiden laatimia, joten on selvää, että kirjojen painopiste on holhouslaissa ja sen tulkinnassa.

Uudempaa suomalaista holhoustoimeen liittyvää tutkimusta edustavat Ragnar Hemmerin kirjat *Suomen oikeushistorian oppikirjat I–II* (1954, 1962) ja Matti Rautialan teos *Holhousoikeus* (1984). Juha Halijoki (*Uskottu mies ja edun valvonta* (1988)) ja Urpo Kangas (*Uskottumies holhousoikeuden järjestelmässä* (1987)) ovat puolestaan selvittäneet erittäin tarkasti uskotun miehen roolia ja tehtävää holhousprosessissa. Uudempi holhoustoimeen liittyvä kirjallisuus, tutkimukset ja opinnäytetyöt edustavat oikeustieteellistä näkökulmaa holhousprosessiin. Sosiaali/oikeushistorian näkökulmasta suoritettua tutkimusta, jossa arvioidaan oikeusjärjestelmän, yhteiskunnan ja yksilön välisiä suhteita ja lain käytännön toteutumista käytettävissä olevan tuomiokirja-aineiston tai holhouslautakuntien pöytäkirjojen avulla ei juuri ole.

Suvun holhouksesta yhteiskunnan kontrolliin

Kollektiivinen suvun valta

Suomalainen yhteiskunta ennen 1100–1200 -lukuja perustui sukujen valtaan – keskusvaltaa joko ei ollut tai se oli liian heikko nousemaan sukujen yläpuolelle. Sukuyhteisö oli patriarkaalinen ja luja, ja se myös päätti sisäisestä oikeudenkäytöstään. Tämä tapahtui melko kollektiivisesti, vaikka keskeisessä asemassa olivat perheiden päämiehet, isännät.¹⁷

Tavanomaisen oikeuden aikakaudella suvun sisäinen oikeudenkäyttö ulottui myös sen vajaavaltaisten jäsenten holhoukseen: suku joko kollektiivisesti tai valittujen miesten kautta käytti päätäntävaltaa niiden jäsentensä suhteen, jotka olivat siihen kykenemättömiä, so. jotka syystä tai toisesta olivat oikeudellisesti epäitsenäisiä. Holhouksenalaisia olivat tällä perusteella ne alaikäiset, joiden isä oli kuollut, sekä naimattomat ja leskinaiset. Mielisairaus kehittyi holhouksen perusteeksi vasta myöhemmin.¹⁸

Holhoustoimen hoidossa suvun etu oli ensisijainen ja ratkaiseva. Kiinteän asutuksen myötä isäntävalta korostui ja perimysjärjestystä alettiin noudattaa holhousjärjestyksenä: holhooja oli samalla holhottavansa lähin perillinen. Tätä kautta holhous miellettiin yhä selkeämmin ennen kaikkea holhoajan etujen valvonnaksi. Keskeistä oli maaomaisuuden säilyttäminen, mikä heijastui varsinkin naisiin kohdistuneessa holhouksessa.¹⁹

Alaikäisten lasten holhous oli ensisijaisesti vanhempien tehtävä. Ratkaiseva oli kuitenkin isän määräysvalta, joka olikin lähes rajaton. Jopa lapsen heitteillejätö ja surmaaminen katsottiin perheen sisäiseksi asioiksi, joihin ulkopuolisten ei sopinut puuttua. Isän kuoltua holhoojaksi tuli aina

17. Pajunen 1991, s. 7–8; Pyökkänen 1991, s. 98–99; Halijoki 1988, s. 46–47; Jutikkala 1965, s. 9–23; Hemmer 1954, s. 51, 56; Hemmer 1962, s. 7.

18. Hemmer 1954, s. 56–57; Pyökkänen 1991, s. 98–99; Halijoki 1988, s. 46–48.

19. Hemmer 1954, s. 56; Pyökkänen 1991, s. 98–99; Halijoki 46–48; Gadolin 1934, s. 6.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

seuraava isänpuoleinen sukulainen.²⁰ Vasta maakuntalakien aikakaudella (noin 1200–1340) säädökset sallivat äidin jatkaa lastensa ja näiden omaisuuden hoitamista – kuitenkin lasten ja suvun etua silmälläpitäen. Lasten isänpuoleisten sukulaisten velvollisuutena oli valvoa, että näin tapahtui. Jos äiti avioitui uudelleen, hänen holhoojanvaltansa päättyi ja omaisuuden ositus toteutettiin viimeistään tällöin.²¹

Yleensä naisen asemaa ei ollut sukuyhteisöissä tarkemmin määritelty, vaan se jäi suvun ja lähinnä talouden sisäiseksi asiaksi. Yleinen periaate kuitenkin oli, että nainen oli joko naittajansa (holhoojansa) tai aviomiehensä vallan alainen. Naimattoman naisen holhooja ja vastaavasti naimisissa olevan naisen aviomies päätti lähes kaikista perheen asioista: asuinpaikasta, elatuksesta, omaisuuden käytöstä, edustamisesta oikeudessa, lasten kasvatuksesta... vaimonsa kurituksesta... Vaimon oikeuksiin kuului kodin sisäisen talouden hoito. Kuitenkin, vaikka nainen avioon mennessään siirtyi naittajansa vallasta aviomiehensä vallan alle, ei hän silti lakannut olemasta sukunsa jäsen. Tämä ilmeni myöhemmin esimerkiksi miehen kuoleman yhteydessä leskivaimon palatessa sukunsa holhoukseen tai naisen perintömaiden käytössä, jossa naisen suvun etu oli ratkaiseva.²²

Maakunta- ja maanlakien aika – keskusvallan vahvistuminen

Suomen joutuessa yhä kiinteämmin Ruotsin valtakunnan vaikutuspiiriin alkoi myös ruotsalainen lainsäädäntö saada jalansijaa suomalaisten oikeudellisessa ajattelussa ja käytännössä. Varmaa tietoa siitä, milloin ruotsalainen lainsäädäntö vakiinnutti asemansa Suomessa ei ole, mutta oletettavasti tähän johtanut kehitys alkoi jo 1200-luvun lopulla.²³ Tätä kautta ruotsalaisvaikutus ulottui vähitellen myös holhousjärjestelmään.

20. Pykkänen 1991, s. 99–100; katso lapsen asemasta tavanomaisen oikeuden aikakaudella: Hemmer 1954, s. 51–53.

21. Pykkänen 1991, s. 99–100; Hemmer 1954, s. 58; Gadolin 1936, s. 6.

22. Pykkänen 1991, s. 99; Hemmer 1954, s. 3–8, 24–27.

23. Hemmer 1962, s. 27–32.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

Jo niin sanottuihin maakuntalakeihin (noin 1200–1340) otettiin myös holhousta koskevia säädöksiä. Tavanomaisen oikeuden käytäntöihin muutokset olivat vähäisiä. Maakuntalakiin mukaan ainoa tunnettu holhouksen muoto oli lakimääräinen holhous, joka koski toisen tai molemmat vanhempansa menettäneitä alaikäisiä, naimattomia naisia ja mielisairaita. Leskinaisten kohdalla tilanne oli vaihtelevampi: vanhemmat maakuntalait katsoivat leskivaimon palaavan entisen holhoojansa vallan alaisuuteen, kun taas joissakin uudemmissa säädöksissä todetaan kerran naittajavalasta vapautuneen olevan siitä aina vapaan. Sangen yleisesti leskivaimolle katsottiin kuitenkin kuuluvan taloudellinen itsenäisyys.²⁴

Täysivaltaiseksi katsottiin sellainen henkilö, joka pystyi vastaamaan omista sakoistaan. Täysi-ikäisyysraja oli molemmilla sukupuolilla sama – yleisimmin 15 vuotta – mutta se ei välttämättä vielä taannut täysivaltaisuutta: 15-vuotias mies oli riippuvainen isänsä päätösvallasta niin kauan kuin hän asui tämän taloudessa, tosin uudemmissa maakuntalaeissa oli kirjattuna myös täydellinen siviilioikeudellinen täysivaltaisuus 15-vuotiaille miehille riippumatta tämän asumismuodosta.²⁵

Nainen täyttäessään 15 vuotta tuli miehen lailla täysi-ikäiseksi, mutta hänen elämänsä säädeltiin edelleen monin tavoin: 15-vuotiaan naisen elatus päättyi ja hänet veloitettiin työntekoon. Nainen ei myöskään saanut omaisuuttaan (perintömaitaan) hallintaansa, vaan sen hoidosta ja käytöstä päätti hänen naittajansa naisen avioitumiseen asti. Lisäksi, koska naista ei voinut haastaa käräjille eikä hän saanut vanhoa valaa, oli oikeudenkäyntejä varten naiselle määrättävä niin sanottu edusmies. Tässä tehtävässä toimi naimattomalla naisella hänen naittajansa ja naimisissa olevalla hänen aviomiehensä. Täysivaltaisuusiän saavuttanut nainen saattoi kuitenkin itse – holhoojansa suostumuksella – esittää oikeudellisia vaatimuksia koskien esimerkiksi palkkaansa tai perintöään. Nämä vaatimukset yleensä myös hyväksyttiin oikeudellisesti pätevinä.²⁶

Holhoojien määräytymisjärjestyksenä säilyi perimysjärjestys. Kuitenkin eri maakuntalakiin välillä oli poikkeavuuksia perimysjärjestyksessä.

24. Pyykkänen 1991, s. 98–99; Halijoki 1988, s. 48; Hemmer 1954, s. 8, 11, 57; Gadolin 1936, s. 8.

25. Pyykkänen 1991, s. 98–99; Halijoki 1988, s. 46–48; Gadolin 1936, s. 8.

26. Pyykkänen 1991, s. 98–99.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Joidenkin säädöksien mukaan ainoastaan isänpuoleiset sukulaiset saattoivat toimia holhoojina, jotkut määräsivät, että tasasukuinen äidinpuoleinen sukulainen oli otettava yhteisholhojaksi. Maanlait (noin 1340-luvulta alkaen) palasivat taas vanhemmalle kannalle ja edellyttivät yhtä, ensisijaisesti isänpuoleista sukulaista holhojaksi. Ainoa poikkeus miespuolisten sukulaisten etuasemaan oli naislesken mahdollisuus kyetessään ja niin halutessaan jatkaa lastensa holhoojana – yhdessä mainittujen miesten kanssa. Myöhempään Kuningas Mauno Eerikinpojan kaupunkilakiin vuodelta 1347 kirjattiin lisäksi vanhempien oikeus testamentata lastensa holhous valintansa mukaiselle henkilölle.²⁷

Äidin oikeudesta jatkaa lastensa holhoojana toteaa muun muassa hieman myöhemmältä ajalta, vuodelta 1442 oleva Kuningas Kristofferin maanlaki seuraavasti:²⁸

"Nijtt afupi emändä ifännäns canfa ia fighittä lapfia ijhten, ia Ifändä cuole, nijn ottakan äiti tunnufuataiat ollaxens laftein tauaran haltia, lähimeiften langoin fuofion confa, nijn cauuanquin hän naimatt on."

Holhoustoimen hoidossa holhoajan etu säilyi ensisijaisena. Tätä kuvaa muun muassa se, että holhoajan ja holhottavan omaisuuksien erillishallintoa ei ollut ja holhoojalla oli oikeus nauttia holhottavan omaisuuden tuotosta. Holhoojalla ei myöskään ollut tilivelvoitetta. Holhous oli järjestetty suojelemaan ennen kaikkea suvun etua ja keskeistä oli maaomaisuuden säilyttäminen. Holhottavan itsensä edun valvonnasta ei suinkaan ollut kysymys. Omaisuuksien erillishallinto ja tilivelvollisuus sisällytettiin vasta uudempiin, noin 1290–1340-luvuilla kirjattuihin Svean maakuntalakeihin, joissa holhous alettiin mieltää selvemmin edunvalvontatehtäväksi. Tällöinkin vanhemmille jäi oikeus hoitaa lastensa varallisuutta oman omaisuutensa yhteydessä.²⁹

Yleiset kaupunkilait 1300–1400-luvuilla antoivat ensimmäistä kertaa julkiselle viranomaiselle mahdollisuuden puuttua holhousten järjestämi-

27. Halijoki 1988, s. 49; Hemmer 1954, s. 57–58; Gadolin 1936, s. 6–7.

28. Kuningas Kristofferin maanlaki vuodelta 1442, Herra Martin suomennos. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1987.

29. Halijoki 1988, s. 48–49; Hemmer 1954, s. 57–59; Gadolin 1936, s. 6.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

seen: Kuningas Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki vuodelta 1347.³⁰ Tämä toteutui pormestarin ja raadin määrätessä raadille tilivelvolliset holhoojat sellaisille alaikäisille, joiden lakimääräiset holhoojat olivat kuolleet, eikä uudet holhoojat osoittavaa testamenttimääräystä ollut jäänyt. Holhous sai näin julkisoikeudellista luonnetta. Samalla sukujen valta heikkeni.³¹

Vähitellen 1300–1500 -lukujen kuluessa kuningasvalta ja kirkko alkoivat vahvistaa asemaansa. Maakunnalliset ja kirkolliset johtomiehet pyrkivät yhä voimakkaammin omien etujensa ja tavoitteidensa toteuttamiseen: ensimmäiset koko valtakuntaa koskevat lait kirjattiin ja valtaa siirrettiin pois suvuilta. Kontrolloitu oikeusjärjestelmä alkoi kehittyä.³²

Yksilö oikeussubjektina

Vasta 1600-luku toi kokonaisvaltaisemman muutoksen oikeudelliseen ajatteluun. Tällöin kollektiivi (säätö, suku, talous) oikeussubjektina sai väistyä yksilön (miehen) tieltä. Myös holhoustoimessa tilanne näkyi monin tavoin. Omaisuuden itsenäisen hallinnon kriteerejä – ikä, sukupuoli, siviilisääty – tiukennettiin. Samoin holhoojan kelpoisuutta, hänen velvollisuuksiensa päättymistä ja holhottavan moiteoikeuksia tarkennettiin.³³

Yhteiskunnallinen kehitys oli edennyt nopeasti, ja vanha lainsäädäntö kävi vähitellen riittämättömäksi ja vanhentuneeksi. Tämä päti myös holhoustoimeen. Tilanne kulminoitui vuonna 1669 annettuun holhousjärjestykseen. Uusi laki toi useita muutoksia aikaisempaan käytäntöön. Yleisperiaatteeksi tuli, että holhousten valvonta kuuluu julkiselle oikeudelle. Tästä oli ollut merkinä jo vuonna 1667 "Perintö- ja Holhous-Kamarista" annettu asetus, jolla holhouksien valvontaa ja hallintoa oli siirretty viranomaisille. Käytännössä valvonnan toteutuminen jäi ilmeisesti melko sattumanvaraiseksi.³⁴

30. Hemmer 1962, s. 35.

31. Halijoki 1988, s. 49; Gadolin 1936, s. 9–10.

32. Pajuoja 1991, s. 10–16; Hemmer 1962, s. 9–56.

33. Pylkkänen 1991, s. 100; Halijoki 1988, s. 51; Gadolin 1936, s. 10–11.

34. Halijoki 1988, s. 50–51; Hemmer 1954, s. 59; Gadolin 1936, s. 11–12.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Miehen täysivaltaisuusikäraja säilyi edelleen 15 vuodessa, mutta vanhemmille annettiin mahdollisuus määrätä niin halutessaan poikansa edelleen holhottavaksi testamenttimääräyksellä. Sen sijaan naimattomat naiset katsottiin nyt iästä riippumatta "henkisesti alemmiksi" – siis vajaavaltaisiksi. Tavoitteena oli ilmeisesti suojata naisen omaisuutta estämällä hänen puolisoaan kartuttamasta varallisuuttaan naisen omaisuuden avulla. Samalla turvattiin velkojien ja valtiovallan saatavia. Pyrkimys korostui 1600-luvun loppupuolella, jolloin myös naimisissa olleen naisen epäitsenäistä asemaa pyrittiin painottamaan muun muassa joissakin testamentti- ja velkavastuusäännöksissä. Samalla äidin osuutta lasten omaisuuden hoidossa heikennettiin ja huoltovastuuta puolestaan lisättiin.³⁵

Vanhempien holhousvaltaa lapsiinsa nähden korostettiin. Muutoin holhousjärjestys säilyi Kuningas Mauno Eerikinpojan kaupunkilain mukaisena: ensisijaisiksi holhoojiksi katsottiin isä ja äiti – tässä järjestyksessä. Vanhempien jälkeen tulivat näiden testamentilla määräämät holhoojat, ja ellei testamenttia ollut jäänyt, yhtä monta isän- ja äidinpuoleista lähintä sukulaista – vähintään siis kaksi. Viimeinen mahdollisuus oli tuomioistumen määräämät kaksi holhoojaa, tarvittaessa useampi.³⁶

Yleinen asennemuutos tapahtui myös holhosten luonteen suhteen: holhous määriteltiin yhä tiukemmin holhottavan edun valvontatehtäväksi. Holhoojan tuli hoitaa holhottavansa omaisuutta erillään omista varoistaan ja noudattaa huolellisuusvelvollisuutta. Tuottamukselliset vahingot holhooja joutui korvaamaan. Holhooja tuli vastuulliseksi joko holhottavalle itselleen tai oikeudelle tai sen määräämälle henkilölle – ei enää ensisijaisesti hänen suvulleen ja perillisilleen. Myös lakimääräisen holhoojan, lähinnä siis isän, mahdollisuuksia käyttää hyväkseen holhottavan omaisuuden tuottoa alettiin säännellä, vaikka tältä osin tämän niin sanotun usufruktuaarisen holhouksen mahdollisuus vielä säilyikin.³⁷

Holhous tuotiin myös oikeudellisen sääntelyn alaisuuteen. Jatkossa holhoojiksi ehdolla oleville asetettiin pätevyysvaatimukset, holhouksia

35. Pylkkänen 1991, s. 100–104; Hemmer 1954, s. 27, 59, 81.

36. Pylkkänen 1991, s. 101, 103–104.

37. Pylkkänen 1991, s. 101–102; Halijoki 1988, s. 51; Hemmer 1954, s. 59–60. Usufruktuaarinen holhous = holhoojan oikeus nauttia holhottavan omaisuuden tuotosta.

ryhdyttiin valvomaan julkisesti ja kiistakysymykset ratkaistiin tuomioistuimissa. Holhoojan toimille holhottavan omaisuuden hoidossa asetettiin tuottavuusvaatimukset ja hänen vastuutaan velkojia kohtaan lisättiin. Nämä vaatimukset sisällytettiin myös vuoden 1734 lakiin.³⁸

Ymmärryksen ja itsenäisen toimintakyvyn kriteerit

Ennen lainsäädännön uudistusta vuonna 1734 holhoussäännöksissä ei tapahtunut suuria muutoksia. Vuonna 1720 annettiin asetus koskien holhottavan kiinteän omaisuuden luovutuksen moittimattomuutta, kun luovutus oli tapahtunut sukulaisten kuulemisen ja tuomioistuimen päätöksen nojalla. Lisäksi vuonna 1721 miesten täysi-ikäisyysraja nostettiin 21 vuoteen ja vuonna 1730 annettiin säädöksiä tuhlaavaisuudesta perusteena holhoukseen julistamiselle.³⁹

Vuoden 1734 lain holhoussäädökset sisällytettiin pääasiassa perintökaareen, ja ne pohjautuivat pitkälti vuoden 1669 holhousjärjestykseen. Säännöstöä kuitenkin muokattiin voimakkaasti. Paitsi että lakiin lisättiin uusia erityissäädöksiä ja sitä uudistettiin kielellisesti myös sen perusteita laajennettiin selvästi. Tämä heijastui muun muassa täysivaltaisuuden käsitteeseen.⁴⁰

Holhottavaksi voitiin nyt julistaa ei ainoastaan tuhlaavaisuuden vuoksi, vaan perusteena saattoi olla myös heikkomielisyys tai "muut syyt". Lisäksi vuonna 1749 lisätyn säädöksen mukaan alaikäisen holhousta voitiin pidentää, jos holhottava ei ollut kykenevä taloudellisten asioidensa hoitamiseen. Näyttää siltä, että täysivaltaisuutta oli alettu tarkastella terveydentilan, ymmärryksen ja itsenäisen toimintakyvyn kautta. Tältä pohjalta holhous voitiin ulottaa yhä laajemmalle, myös täysi-ikäisiin: miehisairaat, juopot, tuhlarit...⁴¹

38. Pylkkänen 1991, s. 101–102; Halijoki 1988, s. 51.

39. Hemmer 1954, s. 60.

40. Hemmer 1954, s. 60; Gadolin 1936, s. 13–14.

41. Pylkkänen 1991, s. 101; Hemmer 1954, s. 60–61; Gadolin 1936, s. 13–14. Katso myös Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734. Perintökaari, 19. luku, §:t 1–4. Käännös. Turku 1822.

1 §. Joka ei ole täyttännyt yksikolmattakymmentä ajastaikaa, hänellä ei pidä olemas waldaa, perinöstäns itse hallida. Jos hän taita jotain itse ansaita, sen ylize mahta hänellä walda olla, sitte kun hän viidentoistakymmenen vuoden wanha on.

2 §. Piiga, mistä ijädstä hywäns hän olla mahda, seisokon holhojan wallan alla.

3 §. Leski wallitkon itsens ja tawaransa.

4 §. Joka pään heikkouden, tuhlamisen, eli muun syyn tähden, ei taida tawaratansa hallita, se pantakon holhojan alle.⁴²

Holhoojan määräytymiseen ja kelpoisuuteen ei tehty suuria muutoksia. Jo holhousjärjestyksessä mainitut holhoojat – vanhemmat (lähinnä siis isä), testamentilla määräytyt, sukulaiset ja tuomioistuimen asettamat – löytyivät vuoden 1734 laista. Holhoojien määrä sen sijaan rajoitettiin sekä sukulaisten että oikeuden määräämien osalta periaatteellisesti yhteen. Holhoojan esteellisyys, kelpoisuus tai vapautumisperusteet määräytyivät edelleen lähes holhousjärjestyksestä vastaavasti.⁴³

Vuoden 1734 laissa holhoojan vastuuta lisättiin ja holhottavan edusta tuli ratkaiseva. Vastuun tiukentuminen kävi ilmi muun muassa säädöksissä, joissa usufruktuaarinen holhous kumottiin. Myös kiinteän omaisuuden myynnin kriteerejä kiristettiin. Holhoojan tekemiä oikeustoimia ei kuitenkaan enää voinut vaatia purettaviksi. Sen sijaan holhooja vastasi toimistaan henkilökohtaisesti ja tarvittaessa hänen tuli asettaa holhottavan omaisuuden – nyt luetteloidun – vastineeksi riittävä pantti. Holhouksen aikana vähintään joka kolmas vuosi ja aina sen päätyttyä holhoojan tuli tehdä tili.⁴⁴ Vuoden 1734 laissa asetetaan vanhemman oikeuden kannalle siinä, että laki katsoi holhoojan toimien tarkastamisen kuuluvan lähinnä holhottavan lähimmille sukulaisille. Tuomioistuimen tehtävänä oli valvoa,

42. Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734. Perintökaari, 19. luku, §:t 1–4. Käännös. Turku 1822.

43. Hemmer 1954, s. 60; Gadolin 1936, s. 14. Katso myös Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734. Perintökaari, 20. luku, §:t 1–8 ja 21. luku, § 1. Käännös. Turku 1822.

44. Pylkkänen 1991, s. 101–102; Hemmer 1954, s. 60–61; Gadolin 1936, s. 14–15. Katso myös Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734, Perintökaari, 22. luku, §:t 1–4 ja 23. luku §:t 1–6. Kiinteän omaisuuden myynnistä – katso myös Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734, Maan kaari, 4. luku, § 8.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

että tilintekovelvollisuus täytettiin.⁴⁵ Ilmeisesti koventuneet vastuu- ja varsinkin panttivaatimukset aiheuttivat etenkin 1800-luvun kuluessa vähitellen sen, että useat holhoojan tehtävään esitetyt pyrkivät kieltäytymään tehtävästä ilmoittautumalla varattomiksi tai omaisuutensa myyneiksi.⁴⁶

Kohti uutta holhouslakia

Uusi vuosisata toi eron vuosisataisesta valtioliitosta Ruotsin kanssa ja liittymisen Venäjän keisarikuntaan. Autonominen asema kuitenkin takasi, että muun muassa Ruotsin vallan aikaiset lait ja asetukset pysyivät voimassa. Ongelmia oli kuitenkin edessä: koska Venäjän hallitusmuodon mukaan yksin hallitsijalle kuului oikeus kutsua valtiopäivät koolle, eikä Porvoon vuoden 1809 valtiopäivien jälkeen tätä tapahtunut ennen kuin vasta vuonna 1863, ei myöskään lainsäädännössä tapahtunut uudistuksia. Vuoden 1734 laki pysyi ilman suurempia muutoksia voimassa yli sadan vuoden ajan. Samaan aikaan yhteiskunnallinen kehitys eteni nopeasti.⁴⁷

Suuntaus kohden yksilöiden kansalaisyhteiskuntaa vahvistui 1800-luvulla ja varsinkin sen loppupuolella. Yhteiskunnan murrosten – teollistumisen, kaupungistumisen, taloudellisen liberalismien – kautta keskushallinnolta alettiin vaatia yhä laajempia toimia kansalaistensa tasavertaisuuden ja toimeentulon takaamiseksi – myös lainsäädännöllisesti. Maaseudun liikaväestön määrä lisääntyi, työttömyys ja katovuodet koettelivat; yhteiskunnan suora tuki vähäosaisimmille kasvoi nopeasti. Samalla

45. Hemmer 1954, s. 61; Gadolin 1936, s. 15; Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734, Perintökaari, 23. luku, § 1. Käännös. Turku 1822.

46. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunnan holhousasiain pöytäkirjat 1866–1898. Varattomuudesta tai omaisuuden myynnistä vapautusanomuksen perusteena –katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunnan holhousasioiden pöytäkirjat 5.9.1882 § 2; 3.3.1884 § 10; 27.10.1884 § 5. Toisaalta varattomuus ei välttämättä aina ollut este holhoojaksi määräämiselle. –Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunnan holhousasiain pöytäkirja 5.9.1882 § 2.

47. Wrede 1934, s. 1–3.

yhteiskunnalliset huoltotoimet näyttävät eriytyvän perinteisestä holhousjärjestelmästä.⁴⁸

Sosiaalilainsäädännön kehitys – vuosien 1852 ja 1879 vaivahoitoasetukset – takasivat perustoimeentulon suppeimmillaankin alle 15-vuotiaille holhousta vailla oleville lapsille, mielisairaille, liikuntavammaisille, pitkäaikaissairaille ja vanhuudenheikoille.⁴⁹ Yhteiskunnan tuki paitsi, että se edellytti, että avunhakija oli toisen holhousta vailla, se myös asetti hänet kotikuntansa holhouksen alaiseksi: köyhäinhoito- tai muulle ko. asioista vastaavalle lautakunnalle katsottiin kuuluvan "edusmiehen ja isännän oikeus" avunsaajaan nähden. Tilanne pohjautui pitkälti yksityisoikeudellisen holhouksen varallisuuteen kohdistuvaan luonteeseen: ellei ollut omaisuutta, jota "holhota", ei myöskään holhoojan määräämiselle nähty perusteita. Oikeudelliset holhoustoimet kohdistuivat vain niihin avuntarvitsijoihin, jotka kuuluivat "maata omistavaan luokkaan". Ulkopuolelle jäi varsin laaja joukko ihmisiä, jotka tarvitsivat tukitoimia selviytyäkseen, mutta joilla ei ollut takanaan omaisuuden tuomaa turvaa. Holhous- ja huoltotoimenpiteet näyttävät eriytyneen toisistaan selvästi, vaikka niiden käyttämät keinot muistuttivatkin toisiaan.⁵⁰

Vuosisata ehti kulua lähes loppuilleen, ennen kuin holhouslakia uudistettiin laajemmin. Tällöinkään uudistuksen taustalla eivät vaikuttaneet väestön huollollisten tarpeiden muutokset, vaan lähinnä vanhan lain luotonantoa rajoittavat panttimääräykset – toisin sanoen muuttuvan yhteiskunnan taloudelliset intressit.⁵¹

Ennen vuoden 1898 kokonaisuudistusta holhouslakiin tehtiin joitakin muutoksia. Näistä mainittakoon vuonna 1864 annettu asetus, joka periaatteessa siirsi holhouksien valvonnan lopullisesti pois suvuilta tuomioistuinten tehtäväksi. Oikeuden avuksi määrättiin joko kunnallishallitus tai erityisesti tarkoitusta varten perustettu holhouslautakunta. Käytännössä

48. Pyökkänen 1991, s. 105; Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 9–11. Helsinki 1974.

49. Pyökkänen 1991, s. 108; Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 9. Helsinki 1974. Tarkemmin Piirainen 1958, s. 92–106.

50. Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 9–10. Helsinki 1974.

51. Lainvalmistelukunnan ehdotukset holhouslaiksi... ynnä perustelmat, s. 29–32. Helsinki 1896; Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 10–11. Helsinki 1974.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

säädöksen toteutuminen jäi vajaaksi – säilyihän laissa edelleen määräys sukulaisista tilin tarkastajina.⁵²

Vuonna 1868 holhottavan omaisuuden turvaa parannettiin määräyksellä, että holhooja oli henkilökohtaisesti vastuussa veloista, ellei hän ylivelkaisuustilanteessa luovuttanut pesää konkurssiin. Yhdessä aikaisempien vastuu- ja panttivaatimusten kanssa tämä muodostui holhoojille suureksi rasitteeksi.⁵³ Holhoojan toimi kävi yhä epätoivotummaksi ja pyrkimykset kieltäytyä tai saada vapautus tehtävästä olivat melko yleisiä.⁵⁴

... Hakija WS tuli kutsuttaessa esille ja ilmoitti, että hänet oli muutamia vuosia sitten asetettu edesmenneen JH:n viiden alaikäisen lapsen holhoojaksi... Kertoi olevansa nyt velkaantunut... Lisäksi hänellä oli paljon muita asioita hoidettavanaan... Pyysi vapautusta mainitusta holhoojantoimesta ja esitti tilalleen määrättäväksi vastaajan HM:n. Vastaaja ei suostunut tehtävään, vaan katsoi kantajan olevan kyllin sovelias. Kantaja myönsi, ettei hänellä ole muita holhousasioita hoidettavanaan ja olevansa lisäksi sukua holhottaville. Oikeuden päätöksen mukaan vaihdolle ei ollut laillisia perusteita ja hakemus hylättiin.⁵⁵

Kolmas ennen vuoden 1898 holhouslakiuudistusta toteutettu muutos liittyi naisten asemaan ja oikeuksiin. Naisten oli perinteisesti katsottu kuuluvan kodin yhteyteen. Vain miehet olivat yksilöitä, joilla oli mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnassa. Vuosisadan aikana syntyi järjestäytyneitä naisasialiikkeitä, jotka voimakkaasti vaativat naisille samaa kansalaisasemaa kuin miehille: äänioikeutta, yksilönvapautta, oikeutta toimia julkisessa elämässä ja ansaita elatuksensa ja hallita omaisuuttaan.⁵⁶

52. Hemmer 1954, s. 61–62; Gadolin 1936, s. 16–17; Halijoki 1988, s. 56–57.

53. Pylkkänen 1991, s. 107. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunnan holhousasiain pöytäkirjat 1868–1890.

54. Tämä ilmenee hyvin esimerkiksi oikeuden päätöspöytäkirjoista ja niiden liitteistä. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunnan holhousasiain pöytäkirjat vuosilta 1868–1897.

55. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 15.4.1873, § 3.

56. Pylkkänen 1991, s. 105–106; Sulkunen 1987, s. 157–172.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Nämä vaatimukset yhdessä yhteiskunnallisten muutosten kanssa tuotivat tulosta: vuoden 1864 asetuksella kumottiin keskiaikainen naittajavalta ja edusmiehisyysinstituutio. Täysivaltaisuusikärajaksi asetettiin 25 vuotta, mutta jo 21-vuotias saattoi oikeudelle tehtävällä ilmoituksella ottaa omaisuutensa hallintaansa:

Neiti OG anoi 19.2.1889 kihlakunnanoikeudelta täysivaltaisuutta 22-vuotiaana. Anomuksensa liitteeksi hän liitti seurakuntansa kirkkoherran todistuksen:

"Papinkirja, mainetodistus no. 58. Katteinin tytär neiti OG tämän pitäjän Palokan kylän Sännälästä on hyvällä Kristinopin taidolla Herran P. Ehtoollisen käypä ja puhdasmaineinen; todistetaan yksityisiä asioita varten Jyväskylän pitäjän kirkkoherran kansliassa 10. p:nä Helmikuuta w. 1889. v.t. kirkkoherra JR"

Oikeus julisti neiti OG:n täysi-ikäiseksi.⁵⁷

Vastaavanlaisella ilmoituksella saattoi nainen valita myös pysyvän vajaanvaltaisuuden. Naisten taloudellista itsenäisyyttä oli lisätty jo viisi vuotta aiemmin (1859) sallimalla naimattomien naisten harjoittaa käsityöelinkeinoja omaksi elatukseksi. Sen sijaan virkauralla eteneminen kangerteli sukupuolen vuoksi pitkään: etenemismahdollisuuksia lisättiin vähitellen, mutta viimeiset virkakelpoisuuden rajoitukset poistettiin vasta vuonna 1975 virkakelpoisuuslain kumoamisen yhteydessä.⁵⁸

Vuoden 1898 holhouslain säädökset

Järjestelmän lähtökohdat

Uuden holhouslain valmistelu aloitettiin 1890-luvun alussa. Tavoitteena oli luoda järjestelmä, jolla taattaisiin holhouksen kunnollisen hoitamisen mah-

57. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 19.2.1889, § 7.

58. Pylkkänen 1991, s. 106–107; Gadolin 1936, s. 16; Hemmer 1954, s. 61.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

dollisuudet. Tässä tarkoituksessa uusi laki vähensi holhoojan itsenäistä toimivaltaa ja lisäsi viranomaisvalvontaa. Perinteinen perheen ja suvun valta holhustoimeen nähden muuttui selvästi: holhous tuotiin nyt yhteiskunnallisen kontrollin pariin.⁵⁹

Suomalaisen holhousjärjestelmän kehittäminen ei kuitenkaan voinut olla irrallaan kansainvälisistä malleista ja kehityksestä. Venäjän keisarikunnan mukainen säätylaitokseen perustuva holhouslainsäädäntö ei sopinut suomalaiseen yhteiskuntaan. Romaanisissa maissa, erityisesti Ranskassa, oli säilynyt katsontatapa, jonka mukaan holhoojatoimi oli etupäässä suvun asia. Ranskassa yliholhousta hoiti perheneuvosto, jonka puheenjohtajana toimi paikkakunnan rauhantuomari ja jäsenenä oli holhouksenalaisen sekä isän- että äidinpuoleisia sukulaisia. Suomalaiset omaksuivat kuitenkin vaikutteita sekä preussilaisesta järjestelmästä, jossa yliholhous kuului oikeudelle, että Ruotsissa vallalla olleesta järjestelmästä, jossa oikeuden apuna oli kaksi kunnan valitsemaa uskottua miestä. Suomalaisesta holhustoimesta kehittyi vallitseviin olosuhteisiin sopiva kompromissiratkaisu.⁶⁰

Holhustoimen hoidon valvontaa varten luotiin kaksiportainen viranomaisjärjestelmä. Holhouslain mukaan holhustoimen ylin valvonta kuului alioikeuksille, maalla kihlakunnan- ja kaupungeissa raastuvanoikeuksille. Oikeuden ensisijainen tehtävä oli valvoa, ettei holhottava jää holhoojatta ja että holhustoimia hoidetaan lain edellyttämällä tavalla. Lisäksi oikeudelle kuului päätäntävalta holhousasioissa: holhottavaksi julistaminen ja määräysten kumoaminen, uskottujen miesten määrääminen sekä luvananto erinäisissä oikeustoimissa.⁶¹

Käytännön toimia varten oikeudella oli oltava apunaan jokaisessa kunnassa holhouslautakunta. Lautakunnan kokoonpano, valinta, kelpoi-

59. Gadolin 1936, s. 17; Hemmer 1954, s. 62; Lainvalmistelukunnan ehdotukset holhouslaiksi... ja perustelmat, s. 29–32. Helsinki 1896; Holhustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 9–11. Helsinki 1974; Wrede 1934, s. 18–19. Vertaa Ruotsin valtakuunnan laki vuodelta 1734 ja Holhouslaki 19.8.1898.

60. Vertaa Lainvalmistelutoimikunnan ehdotus holhouslaiksi... yrnä perustelmat, s. 32–35. Helsinki 1896.

61. Holhouslaki 19.8.1898, 1.luku Holhousviranomaisista, §:t 1–2; 4. luku Holhutoimen hoitamisesta, § 39; 5. luku Holhouksien vaarinpidoista, §:t 56, 59, 60; 8. luku Erityisiä säännöksiä, § 72; K.J., joka sisältää erityisiä määräyksiä holhouksien vaarinpidoista.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

suus jne olivat laissa tarkoin määritellyt. Lautakunnan tehtäviin kuului lain mukaan muun muassa tehdä esityksiä oikeudelle holhousasioissa, tarkistaa mahdollista holhoojan määräämistä varten seurakuntien luettelot niistä kuolleista jäsenistään, joilta oli jäänyt alaikäisiä lapsia, tarkistaa holhottavan omaisuudesta tehdyt luettelot ja tilit, myöntää holhoojille lupia erinäisiin oikeustoimiin, opastaa ja neuvoa holhoojia heidän toimissaan sekä valvoa holhoojien toimien asianmukaisuutta.⁶²

Vajaavaltaisuus ja yksilön oikeuksien turvaaminen

Vuoden 1898 lain valmistelukunta puuttui ensimmäisenä perusteluissaan naisen vajaavaltaisuuteen. Esityksessä todettiin voimassa olevat, useat, varsin kirjavatkin käsitykset naisen asemasta: naimiskaaren mukainen naidun naisen oikeus kaupantekoon mielipuolen tai karanneen miehensä puolesta, perintökaaressa määrätty leskivaimon täysi oikeus hallita itseään ja omaisuuttaan sekä sittemmin annettu asetus, joka takasi eronneelle naiselle saman oikeuden. Toisaalta huomautettiin naimattomaan naiseen kohdistuneista määräyksistä. Tältä pohjalta lainvalmistelukunta päätyi ehdottamaan lakiin selkeää yksinkertaistusta: sekä miehen että naisen täysivaltaisuusikäräjäksi asetettiin 21 vuotta. Poikkeuksena oli avioitumisen tuoma täysivaltaisuus ennen kyseessä olevaa ikäräjä.⁶³

Täysivaltaisuuden saavuttamisen rajoituksena holhouslakiin sisällytettiin vuodelta 1749 ollut asetus, jonka mukaan vanhemmilla, sukulaisilla tai holhoojilla oli oikeus anoa oikeudelta kyseisen alaikäisen holhouksen pidentämistä 25 ikävuoteen.⁶⁴

62. Holhouslaki 19.8.1898, 1. luku Holhousviranomaisista, §:t 2–14; 3. luku Holhoojista ja miten ne ovat määrättävä, §:t 30, 32; 4. luku Holhutoimen hoitamisesta, §:t 40, 48; 5. luku Holhouksien vaarinpidoista, §:t 50, 53, 54; 8. luku Erinäisiä säädöksiä, §:t 71–73. Holhouslautakunnan tehtävät ja niiden moninaisuus käyvät ilmi myös lautakuntien pöytäkirjoista.

63. Lainvalmistelukunnan ehdotukset holhouslaiksi... ja perustelmat, s. 39–41. Helsinki 1896; Holhouslaki 19.8.1898, 2. luku, §:t 16, 18.

64. Lainvalmistelukunnan ehdotukset holhouslaiksi... ja perustelmat, s. 41–42. Helsinki 1896; Holhouslaki 19.8.1898, 2. luku, § 17.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

Perusteita, joilla täysivaltainen henkilö voitiin julistaa holhottavaksi, lainvalmistelelukunta vaati voimakkaasti muokattavaksi. "Muu syy" katsottiin käsitteenä liian häilyväksi. Tässä yhteydessä pyrittiin selkeään erotteluun myös holhoukseen julistamisen ja uskotun miehen määräämisen välillä. Holhouslain toisen luvun 19. pykälä määritteli tapaukset, joiden pohjalta henkilö tuli määrätä holhoukseen; sen sijaan seitsemäs luku eritteli pykälissään 65–70 uskottuun mieheen liittyvät tapaukset.⁶⁵

"19 §. Joka on mielipuoli, niin myös se, joka tuhmaavaisuuden taikka juoppouden tähden on kykenemätön hallitsemaan omaisuuttaan, julistettakoon holhottavaksi.

Joka vanhuudenheikkouden tahi muun heikontuneen mielentilan, ruumiinviinan taikka pitkällisen sairauden tähden on kykenemätön hoitamaan asioitansa, asetettakoon myös holhouksen alaiseksi, jos hän sitä pyytää, taikka jos on pelättävää, että hänen omaisuutensa muuten hävitetään."⁶⁶

"65 §. Kun sattuu asia, jossa holhunalaisen etu on ristiriidassa tahi saattaa joutua ristiriitaan holhoojan edun kanssa, taikka kun holhooja on sairauden vuoksi tahi muusta syystä estetty holhunalaista edustamasta, silloin on määrättävä uskottu mies siinä asiassa valvomaan holhunalaisen oikeutta."⁶⁷

Luvun pykälät 66–70 velvoittivat käyttämään uskottua miestä holhoojan sijaan myös, jos avuntarve oli ilmeinen, mutta holhoukseen julistamiseen ei kuitenkaan ollut syytä. Tällaisia tilanteita olivat esimerkiksi, jos edustettava oli tietymättömissä, jos vainajan perillisistä ei ollut tietoa, mutta omaisuus tarvitsi hoitajan sekä, jos maalla tarvittiin uskottua miestä ennen oikeudenkäyntipäivää.⁶⁸

Vuonna 1922 annettu köyhäinhoitolaki toisti 1800-luvulla annettujen vaivashoitoasetusten määräykset määrittelemällä vajaavaltaisiksi myös henkilöt, jotka köyhäinhoidon kustannuksella saivat täyden ylöspidon kunnalta eli köyhäinhoitolautakunnalta tai huoltolautakunnalta. Holhoojan

65. Lainvalmistelelukunnan ehdotukset holhouslaiksi... ja perustelmat, s. 43–44. Helsinki 1896; Holhouslaki 19.8.1898, 2. luku Holhottavista, § 19; 7. luku Uskotuista miehistä eräissä tapauksissa, §:t 65–70.

66. Holhouslaki 19.8.1898, 2. luku, § 19.

67. Holhouslaki 19.8.1898, 7. luku, § 65.

68. Holhouslaki 19.8.1898, 7. luku, §:t 66–70.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

valta katsottiin kuuluvan asianomaiselle lautakunnalle. Mainitunlainen vajaanvaltaisuus tosin päättyi avun saannin lakkaamisen yhteydessä.⁶⁹ Säädös kumottiin vuonna 1971, mikä johti nopeasti virkaholhousjärjestelmän syntyyn.⁷⁰

Talvikäräjien II istunnossa Petäjaveden kunnan holhouslautakunnan puheenjohtaja tuli kutsuttaessa esille... ja esitti Petäjaveden köyhäinholhouslautakunnan 2.1.1933 pidetyn kokouksen pöytäkirjasta otteen (§ 16)... ehdotti, että Petäjaveden köyhäinholhouslautakunta määrättäisiin mielisairaiden KF:n ja JK:n holhoojaksi... Oikeus lykkäsi asian hakijan pyynnöstä lisäselvitysten hankkimista varten.⁷¹

Asian käsittely jatkui syyskäräjien I istunnossa, jossa holhouslautakunta uudisti hakemuksensa. Oikeus päätti, että koska köyhäinholhouslautakunta on köyhäinholhouslain 59. §:n nojalla jo hoidokin, joka on otettu kunnan täyteen huolenpitoon, holhooja, asia raukeaa.⁷²

Holhoojat

Vanhempi holhous säännöstö oli sallinut sukulaisten ja vanhempien tilalleen nimeämien henkilöiden toimia holhoojina ilman erillistä oikeuden määräystä. Käytäntö oli kuitenkin johtanut siihen, että holhoustoimille oli haettu oikeuden vahvistus. Myös leskeksi jääneiden vanhempien suhteen tämä oli yleistynyt. Tilanne herätti lainvalmistelukunnassa keskustelua varsinkin äidin oikeudesta toimia puolisonsa kuoleman jälkeen lastensa holhoojana.⁷³

69. Gadolin 1936, s. 26; Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 9–10.

70. Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 12.

71. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 21.4.1933, § 2.

72. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 7.9.1933, § 2.

73. Lainvalmistelukunnan ehdotukset holhouslaiksi... ynnä perustelmat, s. 44–45. Helsinki 1896.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

taloudenpidossaan niin ajattelematon, että holhoustoimen menestyksenkäs hoito voisi käydä epävarmaksi. Lisävaatimuksina mainittiin Suomen kansalaisuus ja kansalaisluottamus sekä 25 vuoden ikä. Joissakin tapauksissa oli merkitystä myös uskontokunnalla. Ensimmäiseksi oli kuitenkin varmistettava holhoukseen julistettavan puolison – siis myös vaimon – sopivuus puolisonsa holhoojaksi.⁷⁸

Toisaalta laki määritteli huolellisesti myös perusteet, joiden nojalla holhooja tai sellaiseksi ehdotettu saattoi anoa vapautusta tehtävästään. Näitä olivat oleskelu ulkomailla tai asuminen kaukana, kivullosuus, 60 vuoden ikä, useat omat lapset, jo ennestään olevat kaksi tai yksi vaikeahoitoinen holhoustoimi tai viran tai toimen tuoma esteellisyys. Myös muut pätevät syyt otettiin huomioon.⁷⁹ Käytännössä oikeuden linja oli kuitenkin tiukka, eikä vapautuksia helpolla myönnetty.⁸⁰

... Petäjäveden holhouslautakunnan puheenjohtaja esitti holhouslautakunnan pöytäkirjanotteen, josta ilmeni, että TT oli anonut vapauttamistaan AK:n alaikäisten lasten holhoojan toimesta. TT esitti oikeudelle lääkärinlausunnon terveydentilastaan. Lautakunta oli haastanut oikeuteen kuultavaksi KS:n, jota se myös esittää uudeksi holhoojaksi TT:n tilalle. KS:n edusmies AE vastusti päämiehensä määräämistä kyseiseen tehtävään, perusteluina AE esitti lääkärinlausunnon KS:n terveydentilasta ja siihen viitaten ilmoitti, että holhottavissa on mielisairautta, KS:llä itselläänkin jo kuusi lasta. Lisäksi KS oli mainittujen alaikäisten rajanaapuri ja heillä oli myös yhteistä kiinteää omaisuutta, joka oli tarkoitus halkoa. AE ilmoitti haastaneensa kuultavaksi VH:n ja ehdotti tätä holhoojaksi ... Myös VH:n asiamies AV ilmoitti päämiehensä kieltäytyvän tehtävästä: VH katsoi naimattomana olevansa sopimaton lasten holhoojaksi. Tässä vaiheessa holhouslautakunnan puheenjohtaja uudisti lautakunnan hakemuksen, ja huomautti, ettei sillä ollut mitään myöskään VH:n määräämistä vastaan ... Oikeus katsoi päätöksessään, ettei

78. Lainvalmistelutoimikunnan ehdotus holhouslaiksi... ynnä perustelmat, s. 46–48. Helsinki 1896; Holhouslaki 19.8.1898, 3. luku Holhoojista ja miten ne ovat määrättävät, §:t 25, 27.

79. Holhouslaki 19.8.1898, 3. luku Holhoojista ja miten ne ovat määrättävät, § 28–29; Lainvalmistelutoimikunnan ehdotus holhouslaiksi... ynnä perustelmat, s. 46–48. Helsinki 1896.

80. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym pitäjään kärjäjakunta, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1939.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

kumpikaan — ei KS sairautensa, eikä VH poikamiiehenä — ollut sovelias holhoajantoimeen. TT määrättiin jatkamaan toistaiseksi. Asia lykättiin.⁸¹

Jatkokäsittelyssä holhouslautakunta ilmoitti alaikäisten holhoajan, isän AK:n kuolleen ja uudisti hakemuksensa. TT esitti uudestaan lääkärintlausunnon. Holhouslautakunta oli haastanut kuultavaksi UM:n, joka kuultaessa ilmoitti vastustavansa määräämistään mainittuun holhoajan toimeen. Oikeus teki seuraavansisältöisen päätöksen: TT on sairas ja vapautettava holhoajan toimesta ... UM:lla ei ole laillisia perusteita kieltäytyä hänelle tarjotusta tehtävästä ... UM määrätään TT:n tilalle holhojaksi. UM ilmoitti heti tyytymättömyytensä.

Holhustoimen hoito

Vuoden 1898 holhouslaki rajoitti holhoajien toimivaltuuksia selvästi. Se asetti uusia vaatimuksia holhotin varallisuuden hoitamiselle edellyttämällä jatkossa oikeuden tai kunnallisen holhouslautakunnan luvan tiettyihin holhottavan omaisuuteen kohdistuviin oikeustoimiin. Toisaalta aikaisempia holhoajan vastuuseen liittyneitä, raskaitakin panttaussäännöksiä lievennettiin jonkin verran.⁸²

Ajan hengelle kuvaavaa on lain neljännen luvun — holhutoimen hoitamisesta — ensimmäisiin pykäliin määritellyt holhoajien huolenpito- ja alaikäisten kohdalla lisäksi kasvatusvelvoitteet. Säädöksien mukaan vanhemmat olivat velvollisia huolehtimaan lapsiansa kasvatuksesta muun muassa jumalanpelkoon, hyviin avuihin ja siveyteen. Määrätyiltä holhoajilta puolestaan vaadittiin, että tämä pitää holhotistaan asiainhaarojen ja holhouksen tarkoituksen vaatimaa huolta.⁸³

Jyväskylän pitäjän holhouslautakunnan puheenjohtaja esitti kihlakunnan oikeudelle, että talollinen OV, joka oli kesäkuussa 1927 määrätty mielisairaaksi tulleen veljensä NV:n holhojaksi vapautettaisiin tehtävästään

81. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 24.2.1926, § 7.

82. Hemmer 1954, s. 62; Gadolin 1936, s. 18.

83. Holhouslaki 19.8.1898, 4. luku Holhutoimen hoitamisesta, §:t 33–35; Lainvalmistelukunnan ehdotukset holhouslaiksi... ja perustelmat, s. 48–49. Helsinki 1896.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

ja tilalle määrättäisiin pientilallinen KN. Lautakunnan tietojen mukaan OV ei ollut kohdellut veljeään hyvin ... OV kertoi aikoneensa toimittaa veljensä hoitolaitokseen, jossa toivoi tämän paranevan ja kielsi kohdelleensa tätä huonosti ... KN puolestaan katsoi, ettei ole sopiva NV:n holhoojaksi ... Oikeus lykkäsi asian käsittelyä. Jatkokäsittelyssä KN katsottiin sopivammaksi holhoojan toimeen ja määrättiin.⁸⁴

Peruseriaate holhotin omaisuuden hoidossa oli, että holhoojan tuli hoitaa vajaanvaltaisen omaisuutta "niin kuin huolellinen mies hoitaa pesäänsä, taikka korvatkoon vahingon". Käytännön toimivaltuuksia oli rajoitettu edellyttämällä tietyille oikeustoimille joko oikeuden tai holhouslautakunnan lupa. Ratkaisuun päädyttiin, koska aikaisempi järjestelmä, vaikkakin asetti holhoojalle vahingonkorvausvelvoitteen, oli riittämätön suojaamaan vajaanvaltaisen omaisuutta. Saattoihan holhooja esimerkiksi ottaa lainaa vajaanvaltaisen nimiin täysin vilpittömässä mielessä, mutta aiheuttaa silti pesän ajautumisen konkurssitilanteeseen.⁸⁵

Oikeuden lupa vaadittiin: 1) holhottavan kiinteän omaisuuden myynnille tai panttaukselle, 2) holhottavan kiinteään omaisuuteen kohdistuville nautinto-oikeussopimuksille (lisäksi aikarajoitukset), 3) kaupan tai liiketoiminnan aloittamiselle holhottavan puolesta ja 4) sopimukselle yhtiöosakkuudesta liikkeen harjoittamista tai jakamattomassa pesässä elämistä varten tai sopimukselle elinkorosta. Vastaavasti holhouslautakunnan puoleen oli käännyttävä, jos haluttiin: 1) ostaa vastikkeellisesti kiinteää omaisuutta, 2) myydä tai hakkauttaa myyntiin holhottavan omistamaa metsää, 3) tehdä lyhytaikainen vuokrasopimus maalla sijaitsevien kiinteistöjen osalta, poikkeuksena olivat torpat ja 4) ottaa lainaa, mennä vekselisitoumukseen tai toimia takaajana. Ilman vaadittua lupaa tehdyt oikeustoimet katsottiin mitättömiksi.⁸⁶

Samalla, kun holhoojien toimivaltuuksia supistettiin selvästi, vanhempien oikeudet lastensa holhoojina pysytettiin varsin laajina. Heille oli

84. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 14.9.1927, § 8.

85. Lainvalmistelukunnan ehdotus holhouslaiksi... ynnä perustelmat, s. 52–57. Helsinki 1896.

86. Holhouslaki 19.8.1898, 4. luku holhutoimen hoitamisesta, §:t 39–41.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

muun muassa taattu poikkeussäännöksillä mahdollisuus toimia tietyissä tapauksissa ilman muilta vaadittavaa oikeuden tai lautakunnan lupaa.⁸⁷

Holhottavien varallisuuden valvonnassa tilivelvollisuus tuli entistä tiukemmaksi – samalla sukulaiset tilien valvonnassa syrjäytettiin lopullisesti. Lain säädösten mukaan holhoojan tuli tehdä tili kalenterivuositain holhouslautakunnan tarkistettavaksi. Vanhemmille myönnettiin tässäkin helpotuksia: tiliksi katsottiin riittävän yleiskatsaus pesässä tilikaudella tapahtuneisiin muutoksiin. Tilivelvollisuuden laiminlyönnistä oikeus saattoi määrätä sakkorangaistuksen.⁸⁸

Jyväskylän kunnan holhouslautakunta oli haastanut MJ:n käräjille tilivelvollisuuden laiminlyönnistä ... MJ totesi vastineessaan antaneensa tilien teon erälle henkilölle, joka oli sittemmin sairastunut, ja siksi tilit olivat jääneet tekemättä ... Oikeus velvoitti päätöksessään MJ:n tekemään tilit kahden kuukauden kuluessa – tehtävän suorittamisen vakuudeksi oikeus määräsi 300,- mk:n uhkasakon. Lisäksi oikeus totesi, että mikäli holhouslautakunta katsoo tarpeelliseksi vahvistaa kiinnitys holhoojan omaisuuteen holhottavien varojen vakuudeksi, ryhtyköön toimenpiteisiin.⁸⁹

Aikaisempien säädösten panttivaatimukset olivat johtaneet siihen, että holhoojan toimista oli tullut melko epätoivottuja.⁹⁰ Toisaalta ne olivat saattaneet johtaa myös siihen, ettei holhooja ollut saanut tarvitsemiaan lainoja esimerkiksi oman taloutensa kohentamiseen – olihan tila "kiinnitetty" holhottavan omaisuuden vakuudeksi.⁹¹ Uusi holhouslaki helpotti tilannetta: jos esimerkiksi ilmeni epäilyksiä holhoojan kyvystä hoitaa tointaan, saattoi oikeus vaatia häntä, mikäli tämä tahtoi toimessaan edelleen jatkaa, asettamaan riittävän vakuuden holhottavan omaisuuden säilymisen takeeksi. Kiinteään omaisuuteen oikeus saattoi asettaa

87. Holhouslaki 19.8.1898, 4. luku Holhutoimen hoitamisesta, § 44.

88. Holhouslaki 19.8.1898, 5. luku Holhouksien vaarinpidosta, §:t 51–55; Lainvalmistelutoimikunnan ehdotus holhouslaiksi... ynnä perustelmat, s. 60–64. Helsinki 1896.

89. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 21.2.1929, § 8.

90. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1866–1897.

91. Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117, s. 10.

kiinnityksen ilman holhoojan suostumustakin. Tällöin holhoojalla oli niin halutessaan oikeus saada ero toimestaan.⁹²

Säädöksiä, jotka koskivat holhoojan eroamista tai erottamista tehtävästään, oli selkeytetty. Holhooja, joka oli julistettu holhottavaksi tai joka oli luovuttanut tai velvoitettu luovuttamaan omaisuutensa velkojilleen, oli välittömästi erotettava tehtävästään. Myös laiminlyönnit tai selvät rikkomukset olivat erottamisen perusteita. Muutoin holhoojan erottamisessa sovellettiin holhoojan sopivuudesta annettuja määräyksiä.⁹³

Lain toteutuminen käytännössä

Holhousasiat tuomioistuinkäytännössä

Uusi holhouslaki heijastui selvästi tuomioistuinkäytäntöön. Esimerkiksi holhousasioiden lukumäärän kehitys kääntyi valtakunnallisesti nopeaan kasvuun heti lain voimaantulon jälkeen: Vuonna 1898 holhousapauksia käsiteltiin oikeudessa 4 011, vuonna 1909 ylitettiin kuudentuhannen raja (6 047), vuonna 1930 rikkoutui kymmenentuhatta (10 321) ja vuonna 1936 holhousasioita kirjattiin pöytäkirjoihin jo 12 122. Tapausten lukumäärä kasvoi tasaisesti 1900-luvulla — maaseudun kihlankunnanoikeuksissa käsiteltiin huomattavasti enemmän holhousasioita kuin raastuvanoikeuksissa.⁹⁴

Voidaanko holhousasioiden määrän kasvua perustella ainoastaan uudella lailla? Tilastoista ilmenee, että holhoukseen julistettujen ja alaikäisholhosten lukumäärät kasvoivat varsin tasaisesti — välillä jopa

92. Holhouslaki 19.8.1898, 5. luku Holhouksien vaarinpidosta, § 56; Lainvalmistelukunnan ehdotus holhouslaiksi... ynnä perustelmat, s. 64. Helsinki 1896.

93. Holhouslaki 19.8.1898, 5. luku Holhouksien vaarinpidosta, § 57; Lainvalmistelutoimikunnan ehdotus holhouslaiksi... ynnä perustelmat, s. 64–65. Helsinki 1896. Holhoojien kelpoisuudesta —katso Holhouslaki 19.8.1898, 3. luku Holhoojista ja miten ne ovat määrättävät, §:t 28–29.

94. SVT:n tilastot, oikeustilastot vuosilta 1891–1936.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

alenivat – joten tältä osin uusi laki ei olennaisesti lisännyt käsiteltävien asioiden määrää.⁹⁵ Lisäys on haettava toisaalta.

Vuoden 1898 holhouslaki asetti uusia vaatimuksia muun muassa holhottavan varallisuuden hoitamiseksi edellyttämällä oikeuden luvan tiettyihin holhottavan omaisuuteen kohdistuville oikeustoimille. Luvanvaraisiksi tulivat muun muassa kiinteään omaisuuteen kohdistuvat toimenpiteet kuten kiinteistön myynti tai kiinnitys. Mainitunlaiset oikeustapaukset ilmaantuivatkin oikeuden päätöspöytäkirjoihin vasta holhouslain voimaantumisen jälkeen. Aluksi tapaukset olivat satunnaisia, mutta 1920-luvulta lähtien ne yleistyivät nopeasti.⁹⁶ Ilmeisesti taustalla vaikuttivat muun muassa valtakunnallinen maatalousreformi ja asutustoiminta – maaseudun maanomistusolot muuttuivat voimakkaasti.⁹⁷

Toinen ”uusi” oikeuskäytäntö oli uskottujen miesten määrääminen. Tuomiokirja-aineiston mukaan ennen vuotta 1898 uskottujen miesten määräykset – kuraattorit – olivat varsin satunnaisia, mutta jo 1910-luvulla uskottujen miesten määräykset yleistyivät selvästi. Samalla määräysten luonne ja tarkoitus näyttää muuttuvan: aikaisemmin uskottu mies oli määrätty lähinnä holhoojan sijaan – nyt tehtävät määriteltiin tarkemmin. Tyypillisiä tapauksia olivat muun muassa uskotun miehen määrääminen valvomaan alaikäisten etuja ja oikeuksia perintöjä koskevissa tai kiinteistökauppa-asioissa. Lisäksi oman erityistapauksensa muodostavat Amerikan-siirtolaisuuden kautta lähinnä 1920-luvulla syntyneet tilanteet: tuolloin annettiin useita uskotun miehen määräyksiä tietymättömässä olevien henkilöiden edun, oikeuksien ja omaisuuden valvomista varten – yleensä kyseessä olivat perintöasiat. Esimerkiksi Petäjäveden kunnassa siirtolaisuuden huippukausi ajoittuu vuosiin 1910–1915, mikä näkyy myös holhousasioiden pöytäkirjoissa.⁹⁸

95. SVT:n tilastot, oikeustilastot vuosilta 1891–1936.

96. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1920–1939.

97. vuoden 1918 torpparivapauslaki, vuoden 1922 Lex Kallio ja vuoden 1925 Lex Pulkkinen –Jaakkola ym. 1994, s. 163–170.

98. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1920–1929; Manninen 1994, s. 30–31.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Liikemiesten S:n ja EY:n puolesta varatuomari ÅL jätti oikeudelle valtakirjan ja anomuksen sekä sukuluettelon. ÅL esitti kirjallisen anomuksen ja pyysi, että hänet holhouslain 67 §:n mukaisessa tarkoituksessa määrättäisiin uskotuksi mieheksi Amerikassa kadoksissa oleville hakioiden veljille E, S ja HY:lle hoitamaan heidän omaisuuttaan ja valvomaan heidän etujaan. Oikeus hyväksyi hakemuksen.⁹⁹

Myös asioiden käsittelyn luonne näytti muuttuvan uuden lain myötä: vaikka holhouslautakuntia oli jo aikaisemmin vuoden 1864 asetuksen nojalla toiminut oikeuksien apuna holhousasioissa, niiden toiminta aktivoitui selvästi uuden lain tultua voimaan. Tämä näkyi muun muassa siinä, että ennen vuotta 1898 holhouslautakuntien (-toimikuntien) rooli vaikuttaa melko neutraalilta ja se rajoittui lähinnä läsnäoloon ja suulliseen kommentointiin oikeudenistunnoissa, mutta lain voimaantulon jälkeen asiat kulkivat yhä useammin lautakunnan kautta. Käytännöksi vakiintui vähitellen, että holhoojat ottivat ensin yhteyttä lautakuntaan, josta asia eteni holhousoikeuteen joko lautakunnan esityksestä tai holhoojien toimesta. Asioiden käsittely muuttui myös kirjalliseksi.¹⁰⁰

Jyväskylän kunnan holhouslautakunnan puheenjohtaja esitti oikeudelle otteen holhouslautakunnan pöytäkirjasta, lääkärintodistuksen ja virkatodistuksen sekä esitti, että HL heikentyneen mielen tilan vuoksi asetettaisiin holhouskseen ja maanviljelijä ES hänen holhoojajakseen ... (Läsnä ollut HL ei vastustanut esitystä ja myös ES oli suostuvainen tehtävään. Oikeuden päätös oli esityksen mukainen.)¹⁰¹

Holhouslain tuoma tasavertainen asema täysi-ikäisyysrajan suhteen miesten ja naisten välille (21 vuotta) vähensi hieman oikeuden työpaineita: ennen lain voimaantuloa naisten täysi-ikäisyysraja oli ollut 25 vuotta,

99. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 27.11.1922, § 8.

100. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1868 - 1898, Keuruun kärjäkunnan holhousasiain pöytäkirja 1840-1864; Saarijärven tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880-1905; Viitasaaren tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880-1905; Jyväskylän maistraatti ja raastuvanoikeus, holhousasiain pöytäkirjat 1893-1905.

101. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 1.2.1933, § 2.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

mutta oikeudelle tehtävällä ilmoituksella nainen oli saattanut ottaa omaisuutensa hallintaansa jo 21-vuotiaana. Nämä ilmoitukset, joita oli ollut valtakunnallisesti keskimäärin noin 230 vuodessa, katoavat päätöspöytäkirjoista täysin.¹⁰²

TAULU 1. NAISET, JOTKA ANONEET OIKEUDELTA LUPAA OTTAA OMAISUUTENSA HALLINTAANSA ENNEN TÄYSI-IKÄISYYTTÄ (25 VUOTTA)

Lähde: SVT:n oikeustilastot vuosilta 1891–1901

Vuosi	Kaupungit	Maaseutu	Tapauksia yhteensä
1891	60	102	162
1892	87	139	226
1893	84	151	235
1894	84	163	247
1895	90	150	240
1896	76	171	247
1897	81	190	271
1898	78	200	278
1899	82	168	250
1900	2	1	3

Elokuun 19. päivänä 1898 annetun Holhouslain kautta, joka astui voimaan vuoden 1900 alusta, on nainen julistettu täysi-ikäiseksi jo 21 vuoden ikäisenä.

Alaikäisholhoukset

Holhouslain määräysten mukaan alle 21-vuotias oli alaikäinen ja tämän vuoksi hänellä tuli olla holhooja. Alaikäisen lakimääräisenä holhoojana toimi hänen isänsä, mutta isän kuoltua, äitinsä. Vaikka menettely kirjattiin lakiin vasta vuonna 1898, oli käytännössä näiden holhousten kirjaaminen oikeuden holhousasiain päätöspöytäkirjoihin alkanut jo 1880-luvulla. Leskiäidin oikeus toimia yksin lastensa holhoojana yleistyi kuitenkin vasta vuosisadan vaihteen jälkeen – tällöinkin, varsinkin jos pesässä oli omaisuutta, hänen avukseen määrättiin usein apuholhooja.¹⁰³

102. SVT:n tilastot, oikeustilastot ajalta 1891–1936; vertaa esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1891–1939.

103. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1898; Saarijärven tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Viitasaaren tuomiokunnan arkisto, holhousasiain

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Petäjäveden kunnan holhouslautakunta esitti otteen holhouslautakunnan 23.9.1936 pidetyn kokouksen pöytäkirjasta ja ehdotti, että tilallinen EV:n kuolinpesän alaikäisille lapsille määrättäisiin holhoojaksi heidän äitinsä SV ja tälle apuholhoojaksi tilallinen MK. Asiamiehensä välityksellä MK ilmoitti suostumuksensa. Oikeuden päätös oli esityksen mukainen.¹⁰⁴

Jos molemmat vanhemmat olivat kuolleet, oli etusija uudeksi holhoojaksi vanhempien nimeämällä henkilöllä, mutta ellei tällaista ollut, oli oikeuden määrättävä sopiva holhooja. Tuomiokirja-aineistosta ilmenee, että testamenttimääräyksen nojalla valitut holhoojat olivat varsin harvinaisia. Oikeuden määrätessä holhoojat sukulaisuus oli yhä useammin puoltava, jopa ratkaisevakin seikka. Valtakunnallisissa tilastoissa on nähtävissä vastaava kehitys: vielä ennen holhouslain voimaantuloa selvästi yli puolet (lähes 60 %) holhoojiksi määräytyistä ei ollut sukua holhottavilleen; prosenttijakauma kääntyy päinvastaiseksi hyvin nopeasti lain voimaantulon jälkeen.¹⁰⁵

Toivakan kunnan holhouslautakunta ilmoitti oikeudelle, että leski-isä oli kuollut, ja häneltä oli jäänyt alaikäisiä lapsia. Uudeksi holhoojaksi lautakunta esitti SR:ää, joka kuitenkin sen tarkemmin perustelematta kieltäytyi holhoojan toimesta. SR esitti tilalle VN:stä, joka oli lasten eno. VN myös kieltäytyi: omakin perhe oli jo suuri. Oikeuden päätös: VN määrättiin alaikäisten holhoojaksi, koska vanhempänä sukulaisena ja perheellisenä häntä oli pidettävä tehtävään sopivana.¹⁰⁶

Yleisesti alaikäisholhousten määrät pysyivät suhteellisen vakioina: valtakunnallisella tasolla vuosittaiset tapaukset vaihtelivat 4800–7800 tapauksen välillä. Poikkeuksen muodostivat kansalaissodan vuosien heijastuminen tilastoissa: vuosina 1918–1919 holhooja määrättiin yhteensä 22.725 alaikäi-

pöytäkirjat 1880–1905; Jyväskylän maistraatti ja raastuvanoikeus, holhousasiain pöytäkirjat 1893–1905.

104. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 28.9.1936, § 6.
105. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1868–1898; SVT:n tilastot, oikeustilastot ajalta 1891–1936.
106. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 26.9.1925, § 15.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

selle lapselle (yli 11.300/ vuosi). Kehitys oli samansuuntainen myös Jyväskylän tuomiokunnassa: alaikäisten holhoajien määräykset työllistivät runsaslukuisuudellaan oikeutta. Toisaalta alaikäisille oli yleensä helppo löytää holhooja – kieltäytymiset olivat suhteellisen harvinaisia. Yleensä tällöin vedottiin pitkiin etäisyyksiin tai jo aiemmin määrättyihin holhouksiin.¹⁰⁷

Holhoukseen julistaminen

Uusi holhouslaki määritteli tarkoin perusteet, joiden nojalla täysi-ikäinen henkilö voitiin julistaa holhoukseen. Samalla korostettiin yksilön itsemääräämisen oikeutta määrittelemällä tilanteet, joissa tuli asettaa uskottu mies, so. jolloin holhoukseen määrääminen voitiin katsoa liian pitkälle meneväksi toimenpiteeksi. Uskottujen miesten määrääminen yleistyikin nopeasti, mutta holhoukseen julistettujen määrää se ei kuitenkaan suoranaisesti vähentänyt. Vaikuttaa siltä, että uskottuja miehiä käytettiin erityistilanteissa (esimerkiksi pesänselvitys- ja jakoasioissa, oikeudenkäyntiavustajina, edustajina kiinteistökaupoissa) ja harvemmin yleismääräyksenä holhoojien sijaan.¹⁰⁸

Toisinaan sukulaiset pyrkivät hakemaan holhouksen alle suvun vanhusta, jonka he katsoivat syystä tai toisesta olevan kykenemätön hoitamaan asioitaan. Tapaukset koskivat lähinnä sisarusten ja lasten lapsien kesken syntyneitä erimielisyyksiä tilan omaisuuden myynnistä. Lopputuloksensa oli usein pitkälinen ja monimutkainen oikeusprosessi, jossa pyrittiin tuomaan esiin sekä asianomaisen kykyä ja kykenemättömyyttä asioidensa hoitamiseen. Voittajia oikeusprosessissa tuskin oli – seurauksena oli luultavasti vain sukulaisten välisten suhteiden tulehtuminen.¹⁰⁹

107. SVT:n tilastot, oikeustilastot ajalta 1891–1936. JyMa, Jyväskylän tuomiokunta, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunta; Keuruun kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1888–1905.

108. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1939; Keuruun kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1905; Saarijärven tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Viitasaaren tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Jyväskylän maistraatti ja raastuvanoikeus, holhousasiain pöytäkirjat 1893–1905.

109. Esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunta, Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 6.9.1929 § 11.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Holhoukseen julistettujen täysi-ikäisten määrät pysyivät melko vakioina, tosin yleiskuva oli lisääntyvä. Huomionarvoista oli holhoukseen julistettujen määrän selvä kasvu juuri ennen uuden holhouslain voimaantuloa ja vastaava lasku heti sen jälkeisenä vuonna. Kuitenkin, kuten esimerkiksi tuomiokirja- tai tilastoaineiston pohjalta voidaan väittää, oli täysi-ikäisen holhoukseen julistaminen pikemminkin poikkeuksellista kuin yleinen tapa.¹¹⁰

Eroja holhoukseen julistamisen syissä ennen ja jälkeen vuoden 1898 holhouslain voimaantuloa ei selkeästi ole. Heikkomielisyys – mielisairaus – oli selkeästi yleisin holhoukseen julistamisen syy: perusteena vähintään 50 %:ssa tapauksista. Tuhlaavaisuus ja juoppous muodostivat huomattavasti pienemmän osan perusteista – edes kieltolain voimaantuminen vuonna 1919 ei nostanut juoppoutta holhoukseen julistamisen syynä merkittävästi. Oletettavasti lain vaikutukset heijastuvat vasta ajanjaksoon hieman ennen ja jälkeen sen kumoamisen: vuosina 1927–1935 tuhlaavaisuus ja juoppous toistuvat hieman useammin, tosin edelleen lähes marginaalisina syinä. Jopa niin sanotut muut syyt kuten vanhuudenheikkous, heikentynyt mielentila, sairaus ja ruumiinvika olivat selvästi yleisempiä syitä holhoukseen julistamiselle.¹¹¹

110. SVT:n tilastot, oikeustilastot vuosilta 1891–1936; JyMa, Jyväskylän tuomiokunta, Jyväskylän ym. pitäjän käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1888–1905.

111. SVT:n tilastot, oikeustilastot vuosilta 1891–1936. Katso myös JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1935; Saarijärven tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Viitasaaren tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Jyväskylän maistraatti ja raastuvanoikeus, holhousasiain pöytäkirjat 1893–1905.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

TAULU 2. Holhoukseen julistamisen syyt vuosina 1891–1903.

Lähde: SVT:n oikeustilastot 1891–1903

Vuosi	Irtas elämä, tuhlaaminen			heikkomielisyyys			muu syy		
	naiset	miehet	yhteensä	naiset	miehet	yhteensä	naiset	miehet	yhteensä
1891	4	41	45	37	103	140	42	46	88
1892	4	36	40	44	63	107	62	40	102
1893	5	27	32	57	94	151	61	40	101
1894	2	28	30	52	76	128	45	47	92
1895	7	21	28	42	88	130	51	51	102
1896	5	28	33	55	100	155	27	44	71
1897	6	19	25	54	98	152	91	96	187
1898	1	25	26	45	101	146	65	57	122
1899	6	22	28	53	85	138	36	33	69
1900	5	26	31	77	131	208	49	47	96
1901	8	36	44	71	120	191	62	43	105
1902	9	36	45	56	104	160	60	50	110
1903	7	28	35	70	114	128	45	41	86

Tammikuun 1929 välikäräjillä oli Jyväskylän pitäjän holhouslautakunnan puheenjohtaja esittänyt, että JI epäsäännöllisen ja tuhlaavan elämän takia asetettaisiin holhoukseen. JI:n vaimo AI oli yhtynyt hakemukseen. Holhoajaksi oli esitetty JR:stä ... Nyt varsinaisilla tavikäräjillä asia otettiin päätettäväksi ja läsnä olivat lautakunnan puheenjohtaja, vaimon asiamies pormestari MS sekä JI:n puolesta asiamies CM. Läsnä oli myös OI, jonka hakija oli haastanut todistajaksi ... CM ilmoitti päämiehensä suostuvan siihen, että JR määrätään hänen holhoajakseen ... Asian käsittelyn jälkeen oikeus päätti, että koska on käynyt selville, että JI tuhlaavaisuuden ja juoppouden tähden on kykenemätön hallitsemaan omaisuuttansa, niin kihlakunnanoikeus katsoo oikeaksi julistaa hänet holhottavaksi ja JR:n hänen holhoajakseen.¹¹²

Sen sijaan sukupuolten välillä oli huomattaviakin eroja holhoukseen julistamisessa ja sen perusteissa. Holhottavat olivat yleensä miehiä – keskimäärin kuusi tapausta kymmenestä. Myös holhoukseen julistamisen syyt olivat selvästi "sidoksissa" sukupuoleen, vaikka periaatteet noudattivatkin yleistä linjaa: heikkomielisyyys oli molemmilla sukupuolilla yleisin holhoukseen julistamisen peruste, kuitenkin naisilla lähes kaksi kertaa niin useasti kuin miehillä. Sen sijaan tuhlaaminen ja juoppous olivat miesten erikoisalaa: naisia julistettiin holhoukseen näillä perusteilla vain äärimmäisen harvoin – keskimäärin koko maassa vain neljä tapausta vuodessa; vas-

¹¹² JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 20.2.1929, § 2.

taava luku miehillä 26. Muiden syiden osalta ei sen sijaan voida löytää merkittäviä eroja miesten ja naisten välillä.¹¹³

Holhustoimen hoito

Uuden holhouslain holhoojien toimivaltuuksia koskevat rajoitukset näkyivät välittömästi myös holhousoikeuksien toiminnassa. Lupahakemukset kiinteistöjen myyntiin tai kiinnityksiin vajaan puolesta kävivät yhä lukuisammiksi.¹¹⁴ Paitsi, että oikeuksien työmäärä lisääntyi uuden lain määräysten myötä, tilanteeseen vaikutti myös yhteiskunnan yleinen kehitys.

Muutoin tuomiokirja-aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että holhoojat ottivat uuden lain määräykset sopuisasti vastaan: lupamenettelyt muodostuivat nopeasti tavanomaiseksi käytännöksi, eikä tilivelvollisuuskaan tuottanut yleensä ongelmia. Vain harvoissa tapauksissa holhouslautakunta joutui ilmoittamaan oikeudelle holhoojan laiminlyöneen tilivelvoitteensa täyttämisen. Useimmiten tilanne korjattiin holhouslautakunnan kehotuksesta jo ennen asian käsittelyä oikeudessa, mutta joutuipa oikeus toisinaan määräämään uhkasakon tai sakkorangaistuksen. Vakavammat rikkeet olivat sitäkin harvinaisempia – tosin "tekeväälle sattui" ja rangaistuksena oli – ellei sakkoja pystynyt maksamaan – jopa muutama päivä vankeutta!¹¹⁵

113. SVT:n tilastot, oikeustilastot vuosilta 1891–1936. Vertaa esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1929; Keuruun kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1905; Saarijärven tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Viitasaaren tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Jyväskylän maistraatti ja raastuvanoikeus, holhousasiain pöytäkirjat 1893–1905.

114. Katso esimerkiksi JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1899–1939; Saarijärven tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1905; Viitasaaren tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1905.

115. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1899–1939. Keuruun kärjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1905; Saarijärven tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1905; Viitasaaren tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1905; Jyväskylän maistraatti ja raastuvanoikeus, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1905.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

*Holhoojan laiminlyötyä holhottavansa saatavien perimisen, niiden vakuudeksi asetetun kiinnityksen uudistamisen sekä tilivelvollisuuden täyttämisen oikeus tuomitsi hänet laininlyönneistään kymmeneen 30 mk:n päiväsakkoon, mikä muunnettuna oli kymmenen päivää vankeutta. Lisäksi holhooja velvoitettiin 500.- mk:n uhkasakon nojalla laatimaan tili edellisvuodelta.*¹¹⁶

Holhoustoimen hoito oli ennen vuoden 1898 holhouslain voimaantuloa jopa sangen epätoivottu luottamustoimi. Syynä olivat tiukat pantti- ja vastuuvaatimukset. Tilanne ilmeni toistuvina pyrkimyksinä kieltäytyä holhoojan toimesta tai anomuksina vapautua tehtävästä. Uudet vastuumääritelmät ja entistä selkeämmät ohjeetkaan (lainsäädökset) eivät tuoneet tilanteeseen olennaista muutosta: tuomiokirja-aineiston mukaan kieltäytymiset jatkuivat entisessä laajuudessaan. Myös perustelut olivat entiset: varattomuus, oman perheen suuruus, ikä, sairaus. Oikeuden linja näyttää kuitenkin olleen tiukka. Vain harvoin kieltäytyminen tai vapautusanomus hyväksyttiin. Aina eivät edes laissa mainitut perusteet erottamiselle tulleet hyväksytyiksi.¹¹⁷

Petäjäveden holhouslautakunnan puheenjohtaja esitti kihlakunnanoikeudelle, että KA määrättäisiin velivainajansa TA:n kuudelle alaikäiselle lapselle holhoojaksi ... KA vastusti ehdotusta, perustelut: hänellä on ennestäänkin jo kaksi holhoustointia, hän on lähes 60-vuotias ja sairaalloinen. KA esittää LK:a tehtävään. Myös LK vastustaa. LK:n mukaan KA on soveliaampi, koska asuu lähellä holhottavia, oma lapsi on jo aikuinen, aikaisemmat holhoustoimet ovat pieniä, eikä KA:lla ole yhteiskunnallisia velvoitteita. LK itse — paitsi, että asuu kaukana — on useita kunnallisia luottamustoimia, joiden vuoksi hän on kuormitettu ... Holhouslautakunnan puheenjohtaja on edelleen KA:n kannalla, mutta lisää, että leski MA voisi toimia toisena holhoojana ... Oikeus lykkäsi asian käsittelyä lesken kuulemista varten.

Muutamaa päivää myöhemmin oikeus kokoontui uudelleen asian tiimoilla. Leski MA oli läsnä ja ilmoitti kannattavansa LK:n määräämistä holhoojaksi, mutta halusi itse olla toisena holhoojana. Lautakunnalla ei ollut asiaan huo-

116. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 29.9.1925, § 18.

117. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1898–1939.

*mauttamista ... Oikeuden päätös: KA määrätty holhoojaksi yhdessä alaikäisten äidin MA:n kanssa.*¹¹⁸

*Holhous oikeudellisena prosessina:
alioikeus säättää ... holhouslautakunta valvoo*

Artikkelissa käytetyn tuomiokirja-aineiston perusteella voidaan sanoa, että holhoojien tai holhottavien sekä holhoukseen johtaneiden syiden tyypittely on lähes mahdotonta. Holhoojaksi kelpasi sosiaalisesta asemasta riippumatta kuka tahansa yleistä luottamusta nauttiva kansalainen. Käytännössä holhoojat olivat lähes poikkeuksetta miehiä. Naisen toimiessa holhoojana hänelle määrättiin avuksi joko apuholhoojaksi tai uskotun miehen asemaan mies. Vasta lakimääräisten holhousten yleistyttyä 1900-luvun alkupuolella leski nainen saattoi toimia lastensa holhoojana.¹¹⁹

Jos holhoojan muotokuvan rakentaminen on vaikeaa sen sijaan tyypillisen holhoukseen johtaneen oikeusprosessin esittäminen on verraten helppoa. Oheinen laaja, osin tiivistetty Jyväskylän pitäjän holhousasioiden pöytäkirjasta keväältä 1897 referoitu esimerkkitapaus kuvaa hyvin holhoustoimen monimutkaisuutta ja kytkeytymistä yhteiskunnan marginaali-ilmioihin. Tapaus osoittaa myös yhteiskunnan pyrkimykset turvata yksilön oikeudet ja perheen omaisuus ristiriitatilanteissa:

Talollisen vaimo HJ S ja hänen isänsä Talollinen JJ, olivat näihin välikäräjiin alempana mainitussa tarkoituksessa haastaneet edellisen miehen Talollisen WO S:n, ja Talollisen JJ Y:n, ja kun asiallisia sen johdosta esillehuudettiin saapuville tulivat kantajat kumpikin itse Ruununvouti ES:n seuraamana ja vastaaja JJ Y itse, mutta WO S oli estettä ilmoittamatta poissa, vaikka lautamies K O todistaa haastaneensa Eläkemies K W:n läsnäollessa, ja vaimo ilmoitti miehensä kyllä aamulla lähteneen kotoaan käräjille tullakseen, vaan

118. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjän käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirja 27.2.1928, § 13; 1.3.1928, § 16.

119. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1890–1922.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

jääneen parin kilometrin päässä käräjätalosta olevaan taloon, jossa hän luultavasti on vieläkin.

Ruununvouti kertoi, että W S, joka jo luonnostaan lyhyt tuumanen ja narrattava, on viime aikoina ruvennut kovasti juopottelemaan, niin että hän enimmäkseen asuu lähellä kotiaan olevassa Jyväskylän kaupungissa ja pistäytyy kotonaan vaan silloin tällöin käynnäselteään. Humalapäissään tekee kaiken moisia huonoja kauppoja ja on valmis rahan puutteessa viinaa saadakseen tunnustamaan esimerkiksi sadan markan vekselin parista kymmenestä markasta. Luonnollinen seuraus tämmöisestä elämästä on ollut, että kaikki irtainomaisuus on huutokaupoissa myöty tuhluuvelkojen maksamiseksi ja kun nimismiehellä vielä on useita ulosottomääräyksiä takanaan, näin tulee muun tavaran puutteessa S:n isävainajaltaan perityillä rahoilla ostama ja alkujaan velaton talokin kohta myytäväksi. Esimerkiksi S:n humalapäissään tekemistä kaupoista tahtoi Ruununvouti kertoa pöytäkirjaan seuraavan: Viime Helmi-kuun 24. päivänä antamallaan tuomiolla tuomitsi Keisarillinen Waasan Hovioikeus S:n entisen holhoojan Talokas HH S:n konkurssiin luovutetun pesän toimitsija miehet Talokkaat, Lautamies AE S:n ja JH P:n S:lle maksamaan tuhat yhdeksän sataa markkaa ja erään suuruudeltaan määräämättömän, mutta ainakin kahteentuhanteen markkaan nousevan summan. AE S ja JH P löivät laillisen ajan sisässä maksaa tuomiota vastaan revisioni rahan Keisarilliseen Hovioikeuteen, mutta siitä huolimatta panivat he Jyväskylän kaupungissa ilmestyvään "Keski-Suomi" nimiseen sanomalehteen näin kuuluvaan ilmoituksen.

Velkojen kokous

Entisen talollisen H S:n konkurssipesän velkoojat kutsutaan kokoontumaan, lauuantaina tämän maaliskuun 20. pnä kello 10 app. keskustelemaan ja päättämään vedotaanko W S:n riita-asiassa Senaattiin, vai tyydytäänkö Hovioikeuden päätökseen. Poissa olevat velkoojat saavat tyytyä läsnäolevien päätökseen.

Maaliskuun 20. päivänä saapui velkojen kokoukseen myöskin W S, jossa hän narrattiin sellaiseen sovintoon, että hän lahjoittaa konkurssipesälle jälkimmäisen Hovioikeuden tuomitsemaman erän, sillä ehdolla, etteivät AE S ja JH P mene asiassa Senaattiin, vaan maksavat W S:lle Hovioikeuden tuomitsemasta tuhannesta yhdeksästä sadasta markasta puolet heti ja puolet tänä päivänä. Näin ollen antoi W S HS:än konkurssipesälle aivan ilman mitään kaksituhatta markkaa. Saamansa tuhatmarkkaa on W S sitten Jyväskylän kaupungissa hävittänyt, maksamatta niillä penninkään edestä velkojansa ja samalla lailla kävisi kaiketi niillekin rahoille, jotka W S tänä päivänä saapi vastaan AE S:ltä ja JH P:ltä, ellei jouduta hätään ja aseteta W S:ää holhouksen alle. Holhojiksi W S:lle ehdotteli Ruununvouti W S:n vaimoa ja vastaaja JJ Y:tä.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

J Y ei ollut kuitenkaan halullinen tähän toimeen rupeamaan, sillä hänen kotoaan on pitkä matka W S:än kotiin ja hänellä on jo ennestään paitsi muita paljotöisiä luottamusvirkoja, muun muassa holhoustoimi, jonka tähden hän ehdotteli W S:lle toiseksi holhoojaksi, joko kantaja J R:ää tahi hänen tänne haastamaansa ja oikeudessa saapuville olevaa Talollista AA L:ää.

Mutta J R:lla, joka jo on kuudenkymmenen kahdeksan vuoden vanha, on jo ennestään yksi holhoustoimi, jonka tähden hänen mielestään olisi sopivinta, että J Y:lä, joka on W S:n serkku ja nuori ymmärtäväinen mies, määrättäisiin holhoojaksi, mutta jos Kihlakunnanoikeus kuitenkin hyväksi näkisi hänen nimittää, niin ei hän tahtonut sitäkään vastaan panna.

A L taas, joka myöskin on jo ennestään alaikäisten lasten holhooja, valitti ettei hän osaa kirjoittaa ja että hän muutenkin on niin typerä mies, ettei hän millään muotoa tähän toimeen kykenisi.

Ainoa, joka kernaasti sanoi suostuvansa W S:n holhoojaksi, oli hänen vaimonsa, mutta vaati hänkin J Y:tä kumppanikseen.

Jyväskylän pitäjän holhouslautakunnan edustaja antoi Oikeuteen tähän jätettynä näin kuuluvan Holhouslautakunnan kokouksessa pidetyn pöytäkirjan otteen:

Liite: "Koskis"

Holhouslautakunnalle on ilmoitettu, että talollinen W S menettää turhiin ajattelematomilla kaupoilla omaisuutta, jonka tähden sukulaiset aikovat hakea hänet holhouksen alaiseksi ja pyytävät lautakuntaa esittämään Kihlakunnan oikeudelle hänelle holhoojan. Lautakunta asiaa harkittuaan päätti ehdottaa holhoojaksi vaimoa ja talollista J R:ää.

Suullisesti lisäsi holhouslautakunnan edustaja, että kaikki nyt esitetyt henkilöt ovat kysymyksessä olevaan toimeen sopivia, mutta paras kuitenkin olisi J Y. Kysyttynä, jos Holhouslautakunnakin mielestä W S olisi holhuunalle pantava sanoi edustaja vaan, että W S on semmoinen mies, ettei hänen koskaan olisi pitänyt täysi-ikäisyyden tilaan päästäkään, sillä hän juo ylenmäärin ja tuhlaa omaisuuttaan sekä hoitaa asioitaan kuin pahanen lapsi. Ruununvoutin kertomasta sovinnosta AE S:n ja JH P:n kanssa sanoi edustaja myöskin kuulleensa.

Asianomaiset saivat sitten astua ulos, kunnes Oikeudessa tehtiin seuraava välipäätös:

Asian käsittelyminen lykätään tämän päivän iltapuoleen, jolloin kaikkien asianosaisten on välttämättömästi tullava huudettaessa saapuville joko itse tahi asiamiesten kautta. Hakijat antakoon sillävälin W S:lle todisteellisen tiedon, että hänen on heti Oikeuteen saavuttava, jos mieliä tulla ollenkaan kuulluksi. Julistettiin

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

Iltapuolella tulivat asialliset saapuville aivan samoin kuin aamupäivälläkin, mutta W S:ää ei nytkään kuulunut, vaikka Lautamies todisti antaneensa hänelle Kihlakunnanoikeuden määräyksestä tiedon.

Hakijan puolesta kutsuttiin nyt vieraiksi miehiksi Kruununnimismies T L, Jyväskylän pitäjistä, Ravintoloitsija N W, Jyväskylän kaupungista, Lautamies K O ja Talollinen M L, Nyrölän kylästä Jyväskylän pitäjää, jotka hyvämaineisiksi tunnettuina sekä muutenkin esteettöminä saivat vannaon todistajan valan, kehoitettiin totta puhumaan ja erikseen kuultuina kertoivat:

Waratuomari:

että W S:n käydessään todistajan luona on useimmiten ollut humalassa, joskus niinkin pahasti, ettei pääse kärryistään liikkeelle, ulosmittauksia on hänen luonaan tulkatitheään ja viime maanantainakin tuli Jyväskylän kaupungin Raastuvan oikeudessa kolme vekselituomiota hänen päälleen. Kaikki tämän vuotiset verot on hän myöskin jättänyt maksamatta, jotta nyt kun irtaintavara on myöty, luultavasti talo tulee kohta myötäväksi. Jyväskylän kaupungissa on W S melkein yhtämittäa ja tekee siellä hulluja hevos ynnä muita kauppoja humalapäissään. Todistaja on kuullut kerrottavan, että hän eräänkin kerran saadakseen rahaa viinan oston osti vekselillä Kelloseppi AH:lta, Jyväskylä kaupungissa, kelloja, joita sitten möi polkuhinnalla kaupungin torilla. JH P:ltä on todistaja kuullut, että W S on tehnyt samaisen sovinnon, kuin Ruununvouti on kertonut ja arveli todistaja, että W S sovinnossa hävisi ainakin kaksituhatta markkaa.

Ravintoloitsija:

nähneensä W S:n useinkin humalassa kaupungissa, ja on hän joskus ollut todistajankin omassa hotellissa. Todistaja on tullut siihen vakaumukseen, ettei W S itse kykene asioitaan hoitamaan.

Lautamies:

että W S on hyvin usein humalassa ja silloin kehutaan hänen tekevän hulluja kauppoja; kellokaupasta on todistaja kuullut puhuttavan samalla tavalla kuin Waratuomari T L.

Talollinen:

asuvansa aivan W S:n naapurissa ja tietävänsä, ettei hän ollenkaan hoida taloan, juopi ja renttuaa vaan sekä tekee humalapäissään huonoja kauppoja, niinpä hän on esimerkiksi myönyt metsänsä, josta todistaja maksaisi ainakin tuhat markkaa, kahdesta sadasta markasta kymmenen vuoden ajaksi Kauppias J W:lle. Hevoskaupoissa saapi W S:ää pettää niin paljon kuin ilkeä, kun hänen vaan ensin juottaa humalaan.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Todistajat myönsivät puheensa tulleen oikein pöytäkirjaan merkityiksi sekä astuivat vuoroonsa ulos pyytäen todistajan palkkaa.

Ruununvouti, joka arveli J R:n ehkä olevan sopivan toiseksi holhoojaksi, jätti asian tällään päätettäväksi, jonka jälkeen asianomaiset, joista vastaajat ja holhouslautakunnan edustaja pysyivät korvausta käräjämatkastaan, saivat astua ulos kunnes Kihlakunnan oikeudessa tehtiin seuraava päätös.

Kihlakunnan oikeus katsoo tulleen toteen näytetyksi, että W S tuhlaavaisuuden takia ei kykene asioitaan hoitamaan, jonka tähden Kihlakunnan oikeus näkee hyväksi täten asettaa mainitun W S:n alaikäisyyden tilaan ja määrätä hänen vaimonsa HJ S:n yhdessä Talollisen J R:n kanssa hänen holhoojaksi, ja sen ohessa kuin holhoojia muistutetaan kaikissa tilaisuuksissa parhaan ymmärryksensä mukaan valvomaan holhottinsa etua ja parasta sekä siinä suhteessa tarkasti noudattamaan sääntöjä joulukuun 19. päivänä 1864 holhoustoimesta annetussa Keisarillisessa Asetuksessa annetaan tästä heti yleisölle tieto kuulutuksessa maamme suomalaisissa ja ruotsalaisissa virallisissa lehdissä. Lopuksi ovat holhoojat velvoitetut holhottinsa varoista palkitsemaan Holhouslautakunnan edustajan kulut neljällä markalla, sekä maksamaan todistajilleen Waratuomarille viisitoista markkaa, Ravintoloitsijalle kymmenen markkaa ja talolliselle viisi markkaa, joihin vielä vapaaehtoisien maksun viipyessä tulee lisätä lunastus tämän päätöksen ja asiassa tehdyn pöytäkirjan ulosottoa varten tarvoittavasta lyhennysotteesta, mutta JY ja AL saavat asian laatuun nähden itse kärsiä kulunsa. Välikäräjien pitämisestä on Kihlakunnanoikeuden esimiehelle ja jäsenille vielä maksettava 222,88 markkaa. Julistettiin.

Oheinen laaja tiivistelmä oikeudenkäyntipöytäkirjasta sisältään lähes kaikki ne elementit, jotka liittyivät 1800- ja 1900-lukujen vaihteen holhousasioiden oikeudenkäyntiin. Holhouksen alle haettiin yleensä tylsämieliseksi, tuhlailevaksi ja juopoksi osoittautunutta miestä, joka epäsäännöllisellä elämänmenollaan oli käytännössä tuhannut sekä omat että lähiomaistensa varat. Miehen asema perheen päänä oli kuitenkin siksi yleisesti tunnustettu, että oikeus vaati varsin kiistattomat näytöt hänen kykenemättömydestään omien ja perheensä asioiden hoitamiseen ennen kuin julisti hänet holhouksen alle.

Toinen tyypillinen piirre esimerkkitapauksessa on naisen asema holhousprosessissa. Nainen saatettiin julistaa varsin lyhyen oikeudenkäynnin ja lievien perustelujen jälkeen holhouksen alle, mutta holhoojaksi ei naista helposti kelpuutettu. Kuten esimerkkitapauskin osoittaa miehen vaimo määrättiin holhoojaksi, mutta naisen avuksi määrättiin hänen

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

isänsä. Toisaalta kysymyksessä saattoi olla ennakointi mahdollisten eturistiriitojen varalta, mutta luultavimmin tilanne heijastaa ajan yhteiskunnalle ominaisia käsityksiä naiset asemasta, tehtävistä sekä valta- ja vastuusuhteesta mieheensä nähden. Selvä muutos edelläesitettyyn tapahuuinkin vasta 1910-luvulla: nainen saatettiin julistaa miehensä holhoojaksi ilman apuholhoojan määräämistä.¹²⁰

Holhoojan määräykseen liittyy esimerkkitapauksen kolmas yleistettävyy: haluttomuus ryhtyä vieraan henkilön holhoojaksi. Holhoojaksi esitetyt miehet vetosivat kukin vuorollaan mitä erilaisimpiin syihin jotta eivät tulisi määrättyksi holhoojan toimeen. Eräs holhooja ehdokkaista jopa itse asetti oman täysivaltaisuutensa kyseenalaiseksi: "*... valitti ettei hän osaa kirjoittaa ja että hän muutenkin on niin typerä mies, ettei hän millään muotoa tähän toimeen kykenisi.*" Toinen ehdokas puolestaan vetosi korkeaan ikäänsä – 68-vuoteen – ja aiemmin määrättyyn holhoojan toimeensa. Vetoisuus ei kuitenkaan auttanut, vaan vanhus määrättiin "apuholhoojaksi". Yleisesti ottaen oikeus suhtautui verukkeisiin erittäin nihkeästi, vaikka niissä olisikin vedottu holhouslakiin. Näyttää siltä, että jokainen juttu harkittiin omana yksilöllisenä tapauksenaan ja oikeus näki selitykset usein vain selityksinä, ei todellisina syinä. Useiden holhoojaehdokkaiden joukosta oikeus yleensä määräsi tehtävään sen henkilön, joka oli ensisijaisesti haastettu käräjille kyseistä tointa vastaanottamaan.

Valittu esimerkki kertoo myös holhoustoimen kytkeytymisestä yhteiskunnan muihin rakenteellisiin muutosilmiöihin. Laajempien asutuskusten läheisyys lisäsi mahdollisuuksia epäsiiveillisen elämäntavan viettämiseen: viinaa oli saatavissa ja vapaasti nautittavissa anniskelupaikoissa, kunhan vain rahaa riitti ja sitähan oli "helppo saada" tekemällä huonoja kauppoja markkinoilla ja kapakoissa. Alkoholin käyttöä lisäsi esimerkiksi Keurusselän alueella metsäkaupat, joista saadut rahat päätyivät muuhun hyödylliseen tarkoitukseen. Maaseutuyhteisön ja suvun kontrolli jäseniinsä oli löyhtymässä. Kaupunki veti maaseudulta puolestaan mukavan elämän

120. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym. pitäjien käräjäkunta, holhousasiain pöytäkirjat 1910–1939; Saarijärven tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Viitasaaren tuomiokunnan arkisto, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Jyväskylän maistraatti ja raastuvanoikeus, holhousasiain pöytäkirjat 1893–1905.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

taoittelijoita, joita tunnottomat kauppiat ja kaupustelijat käyttivät säälimättä hyväkseen.¹²¹

Ylivelkaantumistapauksissa yhteiskunta tuli suojelemaan perheen omaisuutta. Miehen ollessa kykenemätön taloudellisten asioiden hoitamiseen nainen saattoi saada vallan perheen omaisuuden suhteen. Näin suojeltiin sekä naisen ja perheen alaikäisten lasten asemaa että turvattiin lasten tulevaisuuden mahdollisuudet. Onkin syytä korostaa, että myös yhteiskunnan tuki lasten toimeentulon järjestämiseksi 1800-luvulla lisääntyi erityisesti kaikkein köyhimmässä yhteiskuntaryhmissä. Maaseudun liikaväestön kasvu, kadot ja työttömyys synnyttivät tarpeen parantaa elämänoja. Sosiaalilainsäädännön ja -huollon kehitys kulki kuitenkin irrallaan perinteisestä holhousjärjestelmästä.¹²²

TAULU 3. Jyväskylän kärjäkunnan (JK: Jyväskylän pitäjä + Toivakka, Petäjävesi)¹²³ ja Keuruun kärjäkunnan (KK: Keuruu, Multia, Pihlajavesi) kihlakunnan oikeuteen tuodut holhousasiat 1893–1902. Lähde: JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän ym pitäjien ja Keuruun kärjäkunnan, holhousasioiden pöytäkirjat 1893–1902.

	JK	KK	yhteensä	%-osuus
1. lakimääräinen holhous (leski)	71	40	111	21,85
2. holhoojan määräys	79	104	183	36,02
3. holhoojan vaihtaminen	4	11	15	2,95
4. uskotun miehen määräys	10	18	28	5,51
5. apuholhoojan määräys	3	2	5	0,98
6. kaupanvahvistaminen	2	1	3	0,59
7. kiinnityksen hyväksyminen	2	2	4	0,79
8. holhouksen purkaminen	8	7	15	2,95
9. holhoojalle sakko tai huomautus tilinteon laiminlyönnistä	29	19	48	9,45
10. lykäty asia	36	18	54	10,63
11. silleen jätetty yhteensä	30	12	42	8,27
	274	234	508	100,00

121. JyMa, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Keuruun kärjäkunnan holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905; Vihola 1983, s. 31.

122. Vertaa Pylkkänen 1991, s. 107.

123. Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkunnan muodostivat Jyväskylän pitäjä ja Petäjävesi. Toivakka itsenäistyi 1910 ja tuli kuulumaan Jyväskylän ym. pitäjien kärjäkuntaan.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

Taulukkoa luettaessa on huomioitava, että holhoojien sakottaminen tai huomautukset tilinteon laiminlyönnistä ajoittuvat kaikki vuoden 1898 holhouslain jälkeiseen aikaan. Holhoojille tilivelvollisuuden laiminlyönti oli keino päästä eroon ikävästä ja vaikeasta holhotista, mutta oikeuden tuentunut asenne lisäsi oleellisesti holhoojien työmoraalia jo 1910-luvun vaihteessa.

Holhoojan vaihtamisessa lähes ainoa peruste oli holhoojan sairastuminen, kuolema tai muutto toiselle paikkakunnalle. Erittäin harvoin holhoojaa vaihdettiin tehtävien laiminlyönnistä – tällöin oli kysymys vakavasta holhouslain rikkomuksesta.

Lykätyt asiat koskivat yleensä holhouksen alle julistamia, jotka lykättiin todistusten puutteesta ja lisävaikeuksien saamiseksi. Usein juuri nämä asiat tulivat myöhemmin kirjaamaan silleen jätetyiksi. Holhouksen alle määräämiselle ei löytynyt laillisia perusteita.

Kaupanhavvistukset ja kiinnitykset ilmestyvät pöytäkirjoihin vasta 1900-luvun puolella ja yleistyvät merkittävästi 1920- ja 1930-luvulla. Kaupanhavvistamiset liittyivät yleensä metsäkauppoihin, jotka yleistyivät Keski-Suomen alueella vuosisadan vaihteessa. Yhtiöiden metsäomaisuus saavutti huomattavan merkityksen maailmansotien välisenä aikana.¹²⁴

Näkökulmia holhoustoimen tutkimiseen

Lain kirjain ja henki - holhoustoimen kehitys ja yhteiskunnan moraali

Holhoustointa voidaan tutkia monesta eri näkökulmasta. Kuitenkin, koska kyseessä on – varsinkin nykypäivänä – lainsäädännöllisesti määritelty toiminta, ovat oikeustieteelliset katsantokannat vahvasti mukana tutkimuksessa. Puhtaasti oikeustutkimukselliseen suuntaan johtavia vaihtoehtoja ovat esimerkiksi oikeusdogmatiikan (lainopin) ja vertailevan oikeustieteen metodit. Lainopillisen tutkimuksen tarkoituksena on selvittää holhoussäännösten sisältö. Vertaileva tutkimus puolestaan pyrkii selvittämään esimerkiksi suomalaisen holhousjärjestelmän suhteen eri maiden vastaaviin.¹²⁵

Kuitenkin holhoustoimen tutkiminen antaa myös historian tutkijalle mielenkiintoisia vaihtoehtoja. Tutkimuksen kohteena voi esimerkiksi olla itse holhousnormisto ja sen kehitys ja eriytyminen omaksi erityisalakseen.

124. Laitinen 1993, s. 201; Peltonen 1992, s. 184; Mönkkönen 1983, s. 354–355.

125. Oikeustieteellisestä jaottelusta esimerkiksi Aarnio 1986, s. 107–109.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Kehitys sukujen sisäisestä vallankäytöstä organisoituun ja lailla kontrolloituun järjestelmään on ollut selvä: "Sukuvallan ajalta yksilöiden yhteiskuntaan — holhoustoimen oikeudellinen sääntely eri aikakausina". Tällöin lähdeaineisto keskittyy itse lakiin ja sen säädöksiin.

Toisaalta tutkimus voidaan suunnata yhteiskunnallisempaan suuntaan, jolloin tutkimusote lähenee historian perspektiivin kautta oikeus-sosiologiaa. Holhoustoimen historian tutkimuksen ulottaminen kohti yhteiskunnallisia ja sosiologisia näkökulmia on useastakin syystä perusteltua. Pelkkä normiston ja sen kehityksen tutkiminen antaa vain lähtökohdan. Voidaan sanoa, että tätä kautta tulee tutkituksi vain niin sanottu "lain kirjain". Lailla on kuitenkin myös "henki": kuinka lakeja ja säädöksiä on eri aikakausina tulkittu. Holhous-säädökset ovat kokonaisuutena olleet muuttumattomia jopa suhteellisen pitkän ajan, mutta yhteiskunnan kehitys on sen sijaan saattanut edetä nopeastikin. Onko yhteiskunnallinen, sosiaalinen tai taloudellinen kehitys ajanut lakien ja säädösten ohi? Onko tuomioistuinten ratkaisu- ja hallintotoiminnassa tapahtunut oleellisia muutoksia? Onko yhteiskunnan moraalit muuttunut? Apuna tutkimuksessa voivat tällöin toimia paitsi varsinaiset lakitekstit myös niitä täydentävät oikeuksien päätöspöytäkirjat, joiden kautta ilmenevät lain tulkinnat. Myös erilaiset komiteamietinnöt voivat tarjota mielenkiintoisia näkökulmia "ajan henkeen".

Yksilön asema yhteiskunnassa

Holhoustoimen historian tutkiminen voidaan toteuttaa myös sosiaalishistorian näkökulmista. Holhousjärjestelyillä on puututtu yksilön asemaan ja oikeuksiin sekä yksilönä että yhteiskunnan jäsenenä. Mikä on holhouslain ja -järjestelmän valossa ollut yksilön — naisen, lapsen, vajaanlaisen — asema yhteiskunnassa? Mitkä on tulkittu eri aikakausina yksilöiden ja toisaalta yhteiskunnan oikeuksiksi ja vastaavasti velvollisuuksiksi toisiaan kohtaan?

Toisaalta oman kysymyksensä muodostaa, mikä on ollut holhousjärjestelmän suhde perinteiseen sosiaalitoimeen. Ovatko holhous- ja sosiaalitoimi olleet rinnakkaisia vai kenties toisensa pois sulkeneita järjestelmiä?

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

Onko mahdollista luoda sosiaalishistorian menetelmien kautta holhottavien "muotokuva"? Keitä ja millaisia ovat olleet nämä holhoukseen julistetut ihmiset? Kyseessä on hyvin voimakkaasti yksilöiden historia, mutta voidaanko heille löytää yhteisiä nimittäjiä? Holhouksen syyt, sikäli kuin niitä on tilastoitu¹²⁶, ovat vaihdelleet, mutta ne eivät sinänsä vielä kerro näiden ihmisten elinolosuhteista ja -ympäristöistä? Ja edelleen: voidaanko olettaa kehityksen kulkeneen perheen parissa hoidetuista yksilöistä laitoshoidokkeihin?

"Muotokuvan" laatimiseen voidaan liittää myös kysymys holhottavien varallisuussuhteista. Holhoojan tehtävä on yleensä mielletty pääasiassa omaisuudenhoitotehtäväksi – mitä on ollut tämä omaisuus, ja millaisia toimenpiteitä on liittynyt sen hoitamiseen? Toisaalta 1970-luvulla järjestettiin myös vähävaraisten tai varattomien holhoukset, jotta heille voitaisiin taata riittävä tai asianmukainen hoito ja huolenpito. Tältä pohjalta vaikuttaa siltä, että holhoukseen julistamisen perimmäiset tavoitteet johtavat kahtaalle: sekä holhottavan taloudellisista intresseistä huolehtimiseen että hänen itseensä kohdistuvien etujen ja oikeuksien valvomiseen.

Sosiaalishistorian piiriin voitaneen lukea myös holhoojiin ja uskottuihin miehiin kohdistuva tutkimus: ketkä ovat toimineet holhoojina? Samalla on mahdollista analysoida holhoojan tehtävien kehitystä. Siirtyminen naittajan vallasta virkaholhoojiin on ollut monivaiheinen ja -vivahteinen.

Holhouksen syyt

Holhouslain ja -järjestelmän kehitys on kulkenut jäsentymättömästä sukujen vallan ajasta kohden jäsenneiltyä holhousjärjestelmää. Samalla vajaavaltaisuuden käsitteet ja holhoukseen julistamisen perusteet ovat muuttuneet. Mitkä ovat olleet holhoukseen julistamisen syyt tai vajaavaltaisuuden perusteet? Määräävinä tekijöinä ovat vaihdelleet ikä, sukupuoli, siviilisääty, sairaus, juoppous, tuhlailevaisuus...¹²⁷

126. Katso esimerkiksi SVT:n oikeustilastot vuosilta 1891–1936.

127. Holhoukseen julistamisen varsinaiset syyt ilmennevät parhaiten oikeuksien päätös-pöytäkirjoista ja niiden liitteistä.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Syiden analysointi antaa kiinnostavan läpileikkauksen yhteiskunnan ja – voidaanko sanoa – sen moraalin kehityksestä. Yhteiskunta on määritellyt normistonsa ja poikkeavan käyttäytymisen kriteerit. Tältä pohjalta tarkasteltuna holhoukseen julistamisen syy vaihtelut eri aikakausina kuvaavat yhteisön ja sen jäsenten välisen kontrollisuhteen muutoksia: sukuvallan ajasta on siirrytty valtionholhousyhteiskuntaan.

Kiintoisan kysymyksen muodostaa myös oikeuden tulkinnat holhoukseen julistamisen perusteista. Lailla on kirjan, mutta myös henki: läpi-käydyn tuomiokirja-aineiston perusteella voidaan todeta, että oikeuslaitos saattoi käyttää varsin suurta harkintavaltaa holhoukseen julistamisen perusteissa. Todistajalausunnot sekä oikeuden jäsenten ja holhouslautakunnan puheenjohtajan subjektiivisilla näkemyksillä oli toisinaan merkittävä asema tuomiota julistettaessa. Vaihteliko lain tulkinta tilanteen mukaan kärjäkunnittain vai oliko laki kaikille sama?

Holhoukseen julistamiseen ja holhoojan määräykseen liittyvät oleellisesti holhouksesta kieltäytymiset. Holhoojan toimi ei yleisesti ottaen näyttänyt olevan mikään toivevirka, vaan käräjille haastetut vetosivat mitä erilaisimpiin syihin, jotta eivät tulisi valituksi tehtävään. Millaisia syitä esitettiin, perustuivatko ne lakiin, miksi oikeus sovelsi lakia – eikö se ollut kaikille sama?

Tilastolliset analyysit

Holhoustoimen historian tutkimuksessa voidaan valita myös tilastollinen näkökulma. Tällöin tutkittavina kohteina voivat olla esimerkiksi holhousasioiden määrän kehitys oikeuksissa, julistettujen holhosten (uskotun miehen määräysten) määrät tai niiden tilastoidut syyt. Toisaalta voidaan tutkia, onko todettavissa eroja miesten ja naisten holhosten määrien välillä tai onko holhoukseen julistamisen syissä havaittavissa säännönmukaisuuksia ja eroja sukupuolten välillä.¹²⁸ Tilastollista tutkimusta vaikeut-

128. Tilastollisen tutkimuksen apuvälineinä ja lähteinä voivat olla esimerkiksi Suomen virallisen tilaston oikeustilastot (vuosilta 1891–1936) sekä alioikeuksien päätöspöytäkirjat liitteineen.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

tanee jonkin verran siirtyminen kohti nykyaikaa: sukupuolten välinen tasa-arvo lienee yhtenäistänyt tilastollisia lähteitä.

Alaikäisten holhosten järjestäminen tarjoaa tilastollisessa tutkimuksessa omat, osin vastaavat kysymyksensä ja vaihtoehtonsa. Tutkimuskohteina voivat olla esimerkiksi alaikäisholhosten määrän kehitys, jakauma kaupunkien ja maaseudun välillä tai alaikäisten holhoojien määräytyminen – testamentilla määrätyt, sukulaiset vai ulkopuoliset.

Oman ongelmakenttensä muodostaa, onko maaseutuyhteisöjen ja kaupunkien välillä ollut eroja holhoustoimen muotoutumisessa. Voidaanko osoittaa eroja esimerkiksi holhosten määrässä, sukupuolisessa jakaumassa, alaikäisten holhosten järjestelyissä. Väestökehityksen alueelliset erot, kaupungistuminen, elinkeinorakenteen muutokset – voidaanko mahdollisten eroavaisuuksien syyt löytää eri alueiden yhteiskunta- ja sosiaalirakenteiden erilaisuudesta?

* * *

Holhoustointa voidaan tutkia yksilö-, lautakunta-, alioikeus- tai hovioikeustasolla. Yksilötason tutkimuksessa pureudutaan lähinnä holhouksen syiden analysointiin ja yksilön asemaan yhteiskunnassa. Lähdeaineiston ytimen muodostavat holhous- ja monimutkaisimmissa tapauksissa köyhäinholitolautakuntien sekä sosiaali- ja terveysviranomaisten arkistot. Joissakin kunnissa holhouslautakunnan puheenjohtaja piti holhouskirjan ohella ns. "nuhdesaarnakirjaa", johon hän päiväkirjan luonteisesti kirjasi toimeensa liittyviä asioita.

Holhouslautakuntien toiminnan tutkiminen kertoo kunnallisella tasolla paikallisen holhoustoimen erityispiirteistä, jotka eivät välttämättä näy alioikeuksien pöytäkirjoista. Holhouslautakuntien pöytäkirjat sisältävät runsaasti taustatietoja holhottavien elinolosuhteista ja viranomaisten toimenpiteistä erilaisten ongelmien ratkaisemiksi. Mielenkiintoisen lisävärin tutkimukseen tuovat holhouslautakunnalle saapuneet holhoojien, holhottavien tai heidän sukulaistensa lähettämät kirjeet.

Holhouksen oikeudellista prosessia selvitettäessä lähdeaineiston muodostavat ali- ja hovioikeuksien holhousasioiden pöytäkirjat. Ne kerto-

HEIKKI ROIKO-JOKELA

vat lähinnä lain kirjaimesta ja hengestä, mutta pöytäkirjojen avulla voidaan myös selvittää yhteiskunnan suhtautumista holhoustoimeen: millä perusteilla holhoukseen määrättiin, mitkä olivat holhoojan oikeudet ja velvollisuudet ja kuinka holhoojan toimi otettiin vastaan. Alioikeuksien päätöksistä saattoi valittaa tai vedota hovioikeuteen, mutta käytännössä nämä olivat holhousasioissa hyvin harvinaisia. Tapaukset liittyivät lähinnä maanomistus tai -myynti kiistoihin.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

LÄHTEET

I ARKISTOLÄHTEET

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMa)

Jyväskylän tuomiokunta; Jyväskylän ym. pitäjän kärjäkunta, ilmoitusasiain pöytäkirjat, holhousasiain pöytäkirjat 1868–1939

Jyväskylän tuomiokunta; Keuruun kärjäkunta, ilmoitusasiain pöytäkirjat, holhousasiain pöytäkirjat 1840–1905

Jyväskylän maistraatti ja raastuvanoikeus; raastuvanoikeuden holhousasiain pöytäkirjat 1893–1903

Viitasaaren tuomiokunta: Laukaan kärjäkunta, ilmoitusasioiden pöytäkirjat, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905

Saarijärven tuomiokunta: Saarijärven kärjäkunta, ilmoitusasioiden pöytäkirjat, holhousasiain pöytäkirjat 1880–1905

II VIRALLISJULKAISUT

Lakijulkaisut:

Suomen laki 1994

Si 6, Holhouslaki 19.8.1898/34

Si 6 a, Holhousasetus 18.11.1983/851

Si 7, J, joka sisältää erityisiä määräyksiä holhouksien vaarapidosta 19.8.1898/34

Si 7 a, L holhouksen järjestämisestä eräissä tapauksissa 15.1.1971/14

Vahingonkorvauslaki

Lakikirja sisältävä Suomen suuriruhtinaanmaassa voimassaolevat osat 1734 vuoden valtiopäivillä hyväksytyt ja noudatettavaksi otettua Ruotsin valtakunnan lakia sekä myöhemmin ilmestyneitä lakeja ja asetuksia. Helsinki 1914.

Ruotsin waldakunnan laki, hywäxi luettu ja watan otettu herrain-päivillä vuonna 1734. Suomexi kääntty. Turusa 1822.

Kuningas Kristofferin maanlaki. Herra Martin suomentamana. Helsinki 1987.

Komiteamietinnöt:

Holhouslakitoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1989:50. Oikeusministeriön julkaisu 1989. Holhouslainsäädännön uudistamistyöryhmän ehdotus. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 4/1981.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Holhous, huolto ja uskottu mies. Holhoustoimikunnan mietintö, komiteamietintö 1974:117. Helsinki 1974.

Ehdotus holhouslainsäädännön uudistamiseksi, komiteamietintö 1971:A:22. Helsinki 1971. Lainvalmistelukunnan ehdotukset holhouslaiksi ja julistukseksi, joka sisältää erinäisiä määräyksiä holhouksien vaarinpodosta ynnä perustelmat. Helsinki 1896.

Muut virallisjulkaisut:

Lausunnot holhouslainsäädännön uudistamistyöryhmän ehdotuksesta. Tiivistelmä. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 10/1981.

III TILASTOT

Suomen virallinen tilasto, oikeustilastot vuosilta 1891–1936.

IV KIRJALLISUUS

AARNIO 1986: Aarnio, Aulis, Lain ja kohtuuden tähden. Juva.

ESTLANDER 1897, 1903: Estlander, E., Studien över äldre svensk förmynderskaprätt I–III. Helsingfors.

ERICH 1909: Erich, Rafael, Föräldramakt och förmynderskap. Helsingfors.

GADOLIN 1934: Gadolin, A.W., Lisiä vertailuun 1734 vuoden lain holhoussäännösten ja sen lähimpien lähteiden välillä. Helsinki.

GADOLIN 1936: Gadolin, A.W., Suomen holhousoikeuden pääpiirteet. Helsinki.

GROTFELT 1924: Grotenfelt, J., Kommentar till förmynderskapslagen.

HAAPALA 1989: Haapala, Pertti, Sosiaalhistoria –Johdatus tutkimukseen. Suomen historiallinen seura, käsikirjoja 12. Helsinki.

HALIJOKI 1988: Halijoki, Juha, Uskottu mies ja edunvalvonta. Helsinki.

HEMMER 1962: Hemmer, Ragnar, Suomen oikeushistorian oppikirja I. Oikeuslähteiden, rikosoikeuden, prosessioikeuden ja ulosottotoimen historia pääpiirteittäin. Porvoo.

HEMMER 1954: Hemmer, Ragnar, Suomen oikeushistorian oppikirja II.

Perheoikeuden, perintöoikeuden ja testamenttioikeuden historia. Hyvinkää.

JUTIKKALA 1965: Jutikkala, Eino, Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Porvoo.

KANGAS 1987: Kangas, Urpo, Uskottu mies holhousoikeuden järjestelmässä. Jyväskylä.

KAUPPINEN 1975: Kauppinen, Arto, Piirteitä kunnallishallinnon kehittymisestä Keski-Suomen maalaiskunnissa vuosina 1865–1917. Keski-Suomi 14. Pieksämäki.

KETTUNEN 1985: Kettunen, Juha, Yhden tuomarin kokemuksia ja näkemyksiä holhouslain muutoksista. –Lakimies 5/1985.

KUHLEFELT 1972: Kuhlefelt, Åke, Holhouslainsäädännön uudistamisesta. –Lakimies 5/1972.

KUUSI & KUUSI 1948: Kuusi, Eino & Kuusi, Reino, Sosiaalinen kysymys ja sosiaalinen liike kautta aikojen. Porvoo.

VAJAAVALTAISUUS JA YKSILÖN OIKEUKSIEN TURVAAMINEN

LAITINEN 1993: Kuokkanen, Pertti, Toivakan historia, Toimittanut Marja-Leena Laitinen. Jyväskylä.

MANNINEN 1994: Manninen, Ari T., Petäjäveden historia. Jyväskylä.

MÖNKKÖNEN 1983: Mönkkönen, Mauri, Multian historia 1866–1977. Vanhan Ruoveden historia III:2. Saarijärvi.

NORDSTRÖM 1840: Nordström J.J., Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia 1839–1840. Helsingfors.

PAJUOJA 1991: Pajuoja, Jussi, Varhaiset rikokset ja niiden rankaiseminen. Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Toimittanut Pia Letto-Vanamo. Jyväskylä.

PELTONEN 1992: Peltonen, Matti, Talolliset ja Torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. Historiallisia Tutkimuksia 164. Helsinki.

PIIRAINEN 1958: Piirainen, Veikko, Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Historiallisia Tutkimuksia XLIX. Helsinki.

PYLKKÄNEN 1991: Pylkkänen, Anu, Holhouksen historiaa. Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Toimittanut Pia Letto-Vanamo. Jyväskylä.

RAUTIALA 1984: Rautiala, Matti, Holhousoikeus. Helsinki.

SULKUNEN 1987: Sulkunen, Irma, Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. –Kansaliikkeessä. Toimittanut Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smends ja Henrik Stenius. Vaasa.

VIHOLA 1983: Vihola, Teppo, Keuruun ja Pihlajaveden historia 1860–1917. Vanhan Ruoveden historia III:3. Keuruu.

VIHOLA 1988: Vihola, Teppo, Kunnallinen toiminta Keski-Suomessa kuntakokouskaudella. –Keski-Suomen historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä.

WILLEBRAND 1909: Willebrand, W., Om förfarandet vid myndig persons ställande under förmynderskap.

WREDE 1934: Wrede R. A., Oikeuskehitys Suomessa jälkeen vuoden 1809. Juhlajulkaisu 1734 vuoden lain muistoksi. Helsinki.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa

Johdanto

Tuskin mistään suomalaisen elämäntapaan liittyvästä ilmiöstä on kirjoitettu niin paljon kuin alkoholikulttuurista. Viinan sekä oluen valmistaminen, markkinoiminen ja nauttiminen on nostettu historiatieteen tutkimuskohteeksi säännöllisin väliajoin; milloin aihe on puhuttanut ihmisiä, milloin se on liittynyt laajemmin lainsäädäntötyöhön, raittiusaatteen edistämiseen tai muuhun ajankohtaiseen kysymykseen.¹

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen tutkimuksessa lähdettiin useimmiten siitä, että alkoholi ja sen käyttö kuuluivat ihmisten jokapäiväisen elämän pimeisiin osa-alueisiin. Juopottelussa kyse ei ollut nauttimisesta vaan pikemminkin armottomasta, vääjäämättömästi itsetuhoon ajavasta ryypäämisestä. Runsaalla alkoholin käytöllä selitettiin esimerkiksi menneiden aikojen ihmisten väkivaltaisuutta, kehittymättömiä tapoja ja köyhyyttä. Tällainen kuva syntyi, kun suhtautuminen viinan käyttöön oli jo lähtökohdiltaan negatiivinen ja kun lähdeaineistoksi valittiin sivistyneistön näkemys rahvaan kulttuurista. Sivistyneistö ja norminsäättäjät pyrkivät kertomuksillaan osoittamaan, miten raakalaismaista, sivistymättömyyttä, säädyttömyyttä ja hienostumatonta talonpoikainen elämäntapa oli. Heillä oli eräänlaisena lähetystehtävänään rahvaan *siviilisoiminen*. Päätäjien piti hävittää rahvaan kulttuurista nuo kauheina pitämänsä piirteet

1. Käsillä oleva artikkeli on osa 1500–1700-luvun suomalaista alkoholikulttuuria tarkastelevan tutkimushankkeen problematiikan hahmottamista, mihin olen saanut Alkoholitutkimussäätiöltä apurahan. Siitä esitän säätiölle tässä yhteydessä mitä suurimman kiitoksen.

haukkumalla rahvasta ja kieltämällä sen totunnaisiin tapoihin kuuluvia asioita. Niinpä esimerkiksi juominen päihtymismielessä kriminalisoitiin, koska talonpoikaista humalahakuista alkoholin nauttimista pidettiin paheellisena ja hienostumattomana.²

Juopottelua ja juoppoja voidaan tarkastella myös toisesta näkökulmasta antamalla rahvaan itse kertoa juomistavoistaan. Lähtökohdan ja tutkimusaineiston vaihtaminen merkitsee siirtymistä toisenlaiseen maailmaan. Jopa niinkin keskeinen seikka kuin käsitteistö muuttuu. Esimerkiksi juopottelu- ja juoppo-käsitteet saavat aivan erilaisen merkityssisällön; oikeastaan ne menettävät sen negatiivisen arvostelman, joka niihin nykyään välittömästi kytkeytyy. 1600-, 1700- ja 1800-luvun ihminen näki juopumisen ensisijaisesti nautinnolliseksi tapahtumaksi, mikä ilmenee muun muassa oraalihistoriallisessa aineistossa ja kansanrunoissa. Samalla hän kuitenkin saattoi käyttää juoppo-sanaa herjaamismielessä.³ Käsillä olevassa artikkelissa juopumista ja humaltumista koskevat ilmaisut tuleekin ymmärtää vain alkoholin käyttäjiin ja käyttöön kuuluvina tiedostettuina tai tiedostamattomina lausumina ja diskursseina.⁴

Toinen muunnettava peruselementti liittyy siihen, että juopuminen oli virallisesti rikos. Koskapa liiallinen juominen oli laitonta ja osa muuta rikollisuutta, alkoholin käyttöä voidaan helposti tulkita saman rikollisen toiminnan kautta tahi ainakin sen heijastumaksi. Tutkiessaan päihteiden käyttöä tulisi melkein unohtaa siihen yhdistetty rikollisuus. Rikollisuutta on vaikea mieltää positiiviseksi asiaksi, nautintohalujen tyydyttämisen sen sijaan voi sellaiseksi katsoa.

Edellisen vuoksi – vaikka tarkastelisikin juopumisrikoksia tilastollisesti – ei missään tapauksessa saa erottaa niitä diskurssiyhteydestään. Vaikuttaisi järkevämmältä irrottaa juopumusrikollisuus muusta rikollisuudesta ja jättää muun rikollisuuden muutoksen tarkastelu sikseen kuin erottaa juopumus kärjäkäsitteilyssä syntyneestä tekstiyhteydestään. Esimerkiksi sakkoluettelot soveltuvat hyvin rikollisuuden kokonaisrakenteen tarkasteluun, mutta ne eivät riitä, kun tarkastelee yhtä sakotettavan rikollisuuden osa-alueita. Varsinkin kun tuomiokirjatekstin lukemisen

-
2. Sivilisoimisen ja sivilisaation prosesseista ja käsitteistä katso enemmän esimerkiksi Elias 1989; Eichberg 1987; Sironen 1987; Lehtonen 1994.
 3. Katso esimerkiksi Apo 1994b; Apo 1995.
 4. Vertaa Foucault 1982; Lehtonen 1994.

avulla on mahdollista saavuttaa alkoholinkäytön arkiseen puoleen liittyviä ulottuvuuksia: mitä alkoholin nauttiminen hyväksytyssä muodossa oli ja milloin sen käytöstä tuli rangaistava teko? Rahvaan tuottaman diskurssin tarkasteleminen miltei ainoan mahdollisen väylä eli tuomiokirjojen kautta antaa mahdollisuuden myös paljon laajemman ongelmakentän muodostamiselle. Artikkelissa tullaan tarkastelemaan niistä kahta laajempaa kysymystä: 1) missä esiinnyttiin juovuksissa siitä paljastuen ja 2) ketkä jäivät kiinni? Niiden pohjalta ja osin uusiin yhteyksiin paneudutaan 3) alkoholinkäytön ajallisia ulottuvuuksia koskevassa loppuluvussa.

Mainittujen kysymysten ohella alkoholikulttuuria voisi tarkastella myös sivilisoitumisprosessin osana. Siihen voisi kytkeä kirkon, herätysliikkeet ja alkavan raittiuden vaateen. Olisi mahdollista kysyä, millaista alkoholia käytettiin, miten viinaa juotiin ja miksi sitä juotiin. Kysymällä miksi viinaa juotiin, päädyttäisiin todennäköisesti yksilötason selityksiin tai yksilölliseen ja kollektiiviseen protestiin. Edelleen voisi kysyä, miksi juopumuksesta kehkeytyi huhu-, herja- ja solvaamismuoto. Minkä vuoksi juoppolalliksi tai juopporatiksi nimittelystä tuli voimakkaasti häpeää tuottavia ilmaisuja, vaikka alkoholikulttuuri näyttäisi tunkeutuneen juominkeina kaikkiin yhteiskuntaryhmiin ja ikäluokkiin?⁵ Lisäksi voisi tarkastella alkoholin käytössä esiintyneitä alueellisia eroja: poikkesiko kaupunkien alkoholikulttuuri maaseudun vastaavasta, onko maaseudulla havaittavissa erilaista käyttäytymistä jne? Alkoholikulttuurin tutkimisen kautta on myös mahdollista päästä lähemmäksi suomalaisen mentaliteetin muotoutumista: mikä asema alkoholilla oli suomalaisten elämässä ja miksi suomalaiset on leimattu juopoksi kansaksi?

Artikkeli sisältää katsauksen alkoholikulttuurin tilaan, käyttäjiin ja juopotteluajankohtiin. Jotta selviäisi, muuttuiko alkoholikulttuuri tai oliko siinä alueellisia eroja, on tutkimusaika ulotettu 1500-luvulta aina 1700-luvun loppuun ja pyritty lisäksi tutkimaan eri paikkakuntien tuomiokirja-aineistoa. 1600-luvun alkoholikulttuurista saa joltisenkin hyvän kuvan tuomiokirjakortiston sekä Ylä-Satakunnan tuomiokirjojen välityksellä. 1700-luvun osalta on ollut tyytyminen Ylä-Satakunnan, Rautalammin tuomiokunnan ja Kokkolan kaupungin tuomiokirjojen antiin. Niiden lisäksi

5. Juoppoutta koskevista huhuista 1800-luvun heränneiden keskuudessa katso Ylikangas 1984, s. 62–67.

vertailunaineistoa on kerätty satunnaisesti muista pitäjistä ja kaupungeista.

Päihtymyksen paljastumispaikka maaseudulla

I

Lähdettäessä tarkastelemaan juopumuksesta rangaistujen henkilöiden kiinnijäämispaikkoja maaseudulla on aluksi selitettävä jatkossa esitetävien tekstien ja taulujen ryhmittelyperusteet.

Ensimmäisen laajemman kokonaisuuden muodostavat ne tilat ja tilanteet, joissa paikallisyhteisön jäsenet kohtasivat toisiaan ilman, että heillä olisi ollut niihin muita pysyviä siteitä kuin yhteisön jäsenyys. Näiksi voidaan katsoa lähinnä uskonnollisiin, verotuksellisiin, paikallishallinnollisiin ja oikeudenhoidollisiin tapahtumiin liittyvät paikat.

Tilan ja tilanteen suhteen jakoa ei aina tarvitse tehdä, sillä tietyssä tilassa tapahtuneet juopumusrikokset merkittiin sattuneiksi tietyn tapahtuman yhteydessä ja päinvastoin. Kihlakunnanoikeuden istunto pidettiin päivisin kärjäsalissa, mutta samalla käräjät käsitettiin laajemmaksi useita vuorokausia kestäväksi kokonaisuudeksi.⁶ Kokonaisuudesta ei eritelty istuntoaikaa eikä sen ulkopuolista tapahtumista, vaan iltaiset ja öiset varsinaisen oikeudenistunnon ulkopuoliset tapahtumat tulkittiin kuuluviksi kärjätilaisuuteen. Oikeus istui fyysisesti kärjäluvussa, -huoneessa tai -salissa (*tingstugu, tinghus, tingsal*), mikä oli siis varsinainen oikeuden näyttämö, mutta sen ohella puhuttiin kärjäpaikasta (*tingstad, tingställe*), joka käsitteenä sisälsi kärjärakennuksen muut osat, kuten kamarin ja porstuan, sekä kärjärakennuksen lähellä sijainneen kyläkunnan, tavallisesti kirkonkylän taloineen ja teineen. Vuoden 1734 lakia edeltävänä aikana julistettiin Maunu Eerikinpojan maanlain mukainen kärjärauha, joka koski koko kärjätaloa. 1340-luvulla laaditussa maanlaissa korostettiin lisäksi, että oikeuspaikalle tuleminen ja sieltä poistuminen olivat osa kärjätapautumaa. Kärjätiellä sattuneet rikokset rinnastettiin kärjä-

6. Käräjät tulee ymmärtää laajaksi ilmiöksi; kärjillä ei ainoastaan ratkottu riitoja ja rikoksia. Katso Kempinen 1990.

rauhan rikkomiseen.⁷ Vuoden 1734 laki vahvisti totutun käytännön. Käräjärauhaa koskevaksi alueeksi määritettiin tie käräjäpaikalle ja sieltä pois, käräjärakennus sekä koko käräjäpaikka.⁸

Käräjätuvan suhteen määrittely ei jättänyt minkäänlaista tulkinnan varaa. Mutta käräjätupa oli julkinen tila ainoastaan käräjien ajan, muina aikoina se oli yksityisasunto, siis lain takaaman yhteiskuntajärjestyksen mukaan mitä yksityisin tila. Mikäli käräjille tuleva tavattiin käräjäpaikalle johtavalla tiellä juovuksissa, häntä rangaistiin mainiten tapahtumapaikka. Sama koski myös tapauksia, joissa käräjille tulija yöpyi matkallaan jossakin talossa. Oikeuden pöytäkirjoihin merkittiin tieto, että kyseinen henkilö oli ollut juovuksissa siinä talossa ja sinä päivänä matkallaan käräjäpaikalle.⁹ Sen sijaan käräjäpaikka-käsite on tulkinnanvarainen ja sellaisena sitä pidettiin myös 1700-luvun oikeudenkäynneissä. Toisinaan käräjäpaikaksi ymmärrettiin vain fyysinen käräjärakennus, toisinaan myös sen välitön ympäristö yleisine teineen,¹⁰ joskus jopa naapuritalot, joihin käräjille kokoontunut rahvas majoittui.¹¹

Kirkossa ja jumalanpalveluksessa tilan ja tilanteen suhde on perustaltaan samalla tavalla kollektiivinen.¹² Vielä maanlain laatimisen aikoihin rinnastettiin käräjät ja jumalanpalvelus. Näin ollen kirkkorauha ulottui kirkon lisäksi kirkkotielle.¹³ 1734 laki täsmensi kirkkopaikka-käsitettä julkisena tilana siten, että siihen katsottiin kuuluvaksi itse kirkkorakennus, kirkkotie ja kirkkomaa (*kyrkogård*).¹⁴ Kirkko ja kirkkotie ovat helposti määriteltävissä fyysisiksi tiloiksi ja tilanteiksi.¹⁵ Kirkkomaa-käsite on taasen jokseenkin yhtä tulkinnanvarainen kuin käräjäpaikkakin. Sellaiseksi ei ymmärretty ainostaan kiviaidalla ympäröityä siunattua aluetta, vaan 1600- ja 1700-luvun yhteisö – kihlakunnanoikeus, papisto ja rahvas –

7. Maunu Eerikinpojan maanlaki. Rauhanvalakaari, luvut XVI–XVIII.

8. 1734 lain rikoskaaren XVIII luku §1, 5–6.

9. Esimerkiksi talvikäräjät (tk) Keuruu 14.1.1793§36. 1793: 11.

10. Tk Viitasaari 31.1.1793§62, 72. 1793: 81, 85.

11. Syyskäräjät (sk) Saarijärvi 21.9.1792§18–19. 1792: 1444–1446.

12. Katso Laasonen 1991, s. 162.

13. Maunu Eerikinpojan maanlain rauhanvalakaari, luvut XVI–XVIII.

14. 1734 lain rikoskaaren XVIII luku §1–5.

15. Esimerkiksi kirkkotie sk Pietarsaari 25.10.1722. 1722: 1034–1035.

pääteli kirkkomaan ulottuvan koko kirkonmäelle, kirkkotupiin ja kirkonrantaan (*kyrkobacka, kyrkovall, kyrkostrand*).¹⁶ Niitä pidettiin yhtenäisenä julkisena kokonaisuutena, mihin sujuvasti liittyivät kirkon hallinnolliseen valtaan kuuluvat muut rakennukset, kuten pappila, lukkarin asunto ja pitäjätupa.¹⁷ Viimeksi mainitussa järjestetyt pitäjänkokoukset vastasivat hyvin käräjätilan ja -tilanteen muodostamaa kokonaisuutta. Pitäjätupa oli julkinen rakennus eli tila, milloin siellä pidettiin pitäjäjyhteisön yhteisiä ja siten julkisia kokouksia. Muuten pitäjätupa oli yksityinen rakennus, joka usein oli joko lukkarin asunto, kirkonmenojen ajan julkisempi lämmitetty tila tai niitä kumpaakin.¹⁸ Lukkarin henkilökohtaisena asuntona pitäjätupa oli suurimman osan vuotta samanlainen yksityinen tila kuten käräjätupakin jonkun toisen asuntona.

Maantiet ja muut yleiset tiet olivat siis erityisen julkisia tiloja käräjäaikoina ja pyhisin. Julkisia paikkoja ne olivat muutenkin, mutta siellä juopumuksesta kiinnijääminen edellytti luonnollisesti silminnäkijän todistusta. Julkisena tilana on pidettävä myös kruununaittaa, jonne kerättiin kunkin pitäjän verot. Veroa maksavat talonpojat tulivat veronkantoon tiettyinä aikoina, jolloin muiden länsäolo teki kruununaitasta ympäristöineen julkisen tilan. Itseasiassa se oli julkinen tila jo silloinkin, kun yksinäinen talonpoika tuli suorittamaan veroaan. Vastassa oli joka tapauksessa kruunun viranomaisia (nimismies, vouti), jotka edustivat yhteiskunnan julkista puolta.¹⁹

Maaseutuyhteisössä yksityisen ja julkisen tilan välillä on myös eränlaisia välitiloja. Näistä julkisimpia olivat lailliset krouvit ja kestkievarit, joissa väkijuomien anniskelulla oli tärkeä merkitys.²⁰ Tietyissä mielessä ne rinnastettiin täysin julkiseen tilaan; niissä kuuli pitäjää koskevat virallisetkin asiat tarvitsematta olla huolissaan omasta käyttäytymisestäään

16. Kirkonmäki sk Viitasaari 21.9.1795§40. 1795: 502–503; kirkkoranta tk Pietarsaari 24.2.1735. 1735: 413–414.

17. Pitäjätupa kesäkäräjät (kk) ja sk Ruovesi, Keuruu, Virrat ja Ähtäri 6.–8.10.1745. nn45: 282–285; lukkarin asunto sk Keuruu 3.10.1797§44. 1797: 767–768; pappila Kokkolan raastuvanoikeus 4.3.1734. Ca18, sk Viitasaari 21.9.1795§40. 1795: 502–503.

18. Katso Laasonen 1991, s. 159; Virtain kappelin pitäjätupa oli myös lukkarin asunto kk ja sk Ruovesi ja Keuruu 6.–8.10.1735. nn45: 282–285.

19. Esimerkiksi Luukko 1945, s. 372.

20. Pohjolan-Pirhonen 1960, s. 160–161, 223.

kuten kirkossa, missä pappi usein voimallisoin sanoin pyrki sivilisoimaan rahvasta haukkuen sen huonoa käytöstä.²¹ Eräs vehkalahtelainen ilmaisi tämän osuvasti puheessaan Vehkalahten kirkossa 1642. Kirkkoherran saarnatessa seurakuntalainen oli ajatellut ääneen: *Parembj älliss älut älla, älut Kräfwis, ja juoda yxi Kannu älutha, quin Cuulda Mäkämata Sarna.*²²

Maaseutukrouveihin kokoonnuttiin ryhminä, mutta ilmeisestikään 1600- ja 1700-luvulla ne eivät olleet joukkokokoonnumispaikkoja; epäilemättä runsas asiakaskunta lisäsi riitojen ja joukkotappeluiden mahdollisuuksia. Muun muassa Karjalan Jääskessä oluesta ja viinasta juopuneiden karjalaisten ja muiden asiakkaiden välille syntyi tappoon johtanut kiista. Karjalaisten paljous oli ärsyttänyt muita niin, että oli ryhdytty riidanhaastoon: *Karjalan miehet medä kerskawat.*²³

Kapakoissa ei myöskään anniskeltu mielellään liian runsaasti alkoholia. Päinvastoin kapakoitsija saattoi keskeyttää alkoholin myynnin kovaan päihtymykseen vedoten.²⁴ Tämä johtunee pääasiassa siitä, että viinaa pidettiin väkivaltaan altistavana tekijänä ja kapakoita tappeluihin alistavina paikkoina.²⁵ Väkivalta- ja järjestyksyllä perustellen papisto otti kernaasti haltuunsa tuottoisan mutta toisaalta yhteisörauhaa rikkovan anniskelutoimen. Niinpä esimerkiksi tällainen papin harjoittama pysyvä ja laillinen kapakka toimi Sisä-Suomen pitäjistä ainakin Ruovedellä ja Keuruulla. Jälkimmäisessä sattui vuonna 1688 harvinainen tapaus. Suojärveläinen Juho Pertinpoika Viinikka oli lyönyt Seipossa sijaitsevassa kapakassa pahan jäljen suolahtelaisen sotilaan Lauri Asmundin kasvoihin, mistä hänet tuomittiin. On kuitenkin pantava merkille, miten kärkeväki reagoi siihen, että väkivaltarikos tapahtui juuri kirkkoherra Abraham Axeliuksen kapakassa, julkisessa ja rauhoitetussa tilassa. Kihlakunnanvouti Weckman joutui muistuttamaan, että ilman tätä Axeliuksen ylläpitämää kapakkaa olisi pitäjässä varmasti sattunut useita tappeluja, murhia ja tappoja.²⁶

21. Esimerkiksi Kouri 1984, s. 244–245, 263–264.

22. Vehk 1642 j3: 321v. Tuokko.

23. Jää 1697 j30: 24. Tuokko.

24. Vertaa Pyht ja Lapij 1688 ii6: 181–182. Tuokko.

25. Soini 1963, s. 178; Suolahti 1991, s. 138–139.

26. Kk Ruovesi, Keuruu, Ähtäri ja Virrat 3.–5.7.1689. nn7. 1689: 1130–1131.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

Kapakat olivat joka tapauksessa siinä mielessä julkisia paikkoja, että niissä oli juojan lisäksi ainakin toinen osapuoli eli kapakoitsija. Mutta ei-julkiseksi kapakan tekee tietysti maine- ja anniskeluoikeus-kysymys. Voidaan ainakin otaksua, että ennenpitkää krouvari, jonka anniskelutiloissa tapahtui runsaasti laittomuuksia, olisi menettänyt suuren osan pelokkaista ja väkivaltaan haluttomista asiakkaistaan tai pahimmassa tapauksessa jopa kapakointioikeutensa. Julkisen tilan luonteesta huolimatta tämä salailemisen puoli tekee krouveista hyvinkin privatisoituneen alkoholinkäytön kokonaisuuksia: krouvi oli julkinen paikka mutta juopumus krouvissa taas alkoholin käyttäjän ja anniskelijan keskinäinen yksityisasia.

Toinen välitilaksi luonnehdittava alue on "vieras talo". Vieraalla talolla tulee ymmärtää sellainen paikka, missä juopumusrikoksesta rangaistu oli humaltuneena kyläilemässä. Vieraaksi taloksi ei tule käsittää sananmukaisesti rakennusta, jossa asui vieraita ihmisiä vaan jossa saattoi yhtä hyvin elää päihtyneen tuntemia henkilöitä; vieras on ainoastaan eri kuin oma.

Ero kapakan, tässä tapauksessa salakapakan, ja tavallisen kyläpaikan välillä on hiuksenhieno. Mikäli juopumusrikokseen syyllistynyt olisi ilmiantanut kyläpaikkansa isäntäväen maksullisen oluen tai viinan myymisestä, kyseessä olisikin ollut salakapakka.²⁷ Tarjoilun maksullisuus tai maksuttomuus eivät kuitenkaan ole merkittäviä seikkoja. Varhaiseen suomalaiseen yhteiskuntaan kuului joka tapauksessa tärkeänä osana kestitseminen eli vieraanvaraisuus: virallisestikin katsottiin, että isäntäväen velvollisuus ja kunnia-asia oli tarjota vierailleen runsaasti juomaa ja ruokaa.²⁸ Erityisesti kestitseminen kuului juhliin ja talkoita seuranneisiin rajuihin juominkeihin.²⁹

Asuintalot eivät olleet samalla tavalla privatisoituneita ja sisäisesti eriytyneitä kuin ne ovat olleet myöhempinä aikoina. Kollektiivisuus näkyi siinä, että eriytyneitä tilajärjestelyjä ei ollut: talossa nukkui, söi ja vietti

27. Maksullisesta juomisesta vieraassa talossa muun muassa Pyhj 1661 rr11: 66v. Tuokko; Heino 1989, s. 451–452.

28. Suolahti 1913, s. 64, 69–70; Viikuna K 1936; Viikuna K 1954. Kansainvälisestä vieraanvaraisuudesta muun muassa Castan 1989, s. 49. Katso myös Regnard 1982, s. 40.

29. Häät Loi 1652 mm7: 404, hautajaiset Lim 1646 rr6: 88, talkoojuomingit Säck 1661 j8: 314. Tuokko.

aikaansa talonväen ohella usein joukko muita henkilöitä.³⁰ Toisaalta yksityisten ihmisten asunnot olivat tuon ajan ihmiselle elämän privaateimpia alueita, mutta juovuksissaolijan kannalta tarkasteltuna ne olivat silti hänen välittömän lähiympäristönsä eli oman kodin ulkopuolisia alueita. Kun hän tuli taloon vierailulle, hän astui yksityisestä julkisempaan tilaan. Talonväki muodosti juopuneen kannalta ryhmän, joka havaitsi hänen päihtymystilansa ja edusti sillä tavoin vaarallisempaa julkisuuspuolta.³¹

Jaottelussa yksityisimmiksi tiloiksi on katsottava päihtymyksestä rangaistujen omat asuinrakennukset ja eräpirtit. Huolimatta siitä, että niissä asui runsaasti väkeä ja elämän yksityisyys oli vähäistä, ne kuitenkin muodostivat perheen yhteisen kollektiivisen yksityistilan.³² Siten onkin ajateltava, että 1600- ja 1700-luvun ihmisille perheen sisäinen yksityisyys oli miltei pisimmälle vietyä yksityisyyttä. Luultavasti – tämä on vain oletus – omassa pirtissä oman perheen ja palkollisväen kesken ylläpidetyt juomingit pysyivät yksityisasioina.³³ Ilman pätevää syytä tuskin on ryhdytty ilmiantamaan perheenjäseniä juopumuksesta. Epäilemättä talouden sisällä on vallinnut tietynlainen uskollisuus toisia kohtaan ja toisaalta juopumuksesta seurannut sakko olisi merkinnyt jonkinasteista menetystä koko taloudelle. Perheen sisäisen yksityisyyden pitäminen tärkeimpänä privaattisen tilan muotona antaa tietenkin siinä mielessä harhaisen kuvan, että yksilö toki saattoi tavoittaa täydellisen yksityisyyden menemällä muiden ihmisten näkymättömiin ja kuulumattomiin. Näin varmasti tehtiin, mutta juopumustutkimuksen kannalta tällainen yksityisyys jää lähes tyystin asiakirjojen ulottumattomiin. Täydellisessä yksinäisyydessä harjoitettu ryypiskely ei juuri voinut kirjautua mihinkään asiakirjaan.

30. Saarikangas 1993; Pohjola-Vilkuna 1993, s. 22–23; Pohjola-Vilkuna 1995, s. 82–89. Katso myös Burke 1983, s. 179.

31. Vertaa Foucault 1980, s. 174.

32. Vertaa esimerkiksi Apo 1995.

33. Vertaa japanilaisesta juominkiperinteestä Vesterinen 1987, s. 165.

II

Juopumuksen täydellistä kriminalisoimista edeltävänä aikana humaltuminen oli rangaistavaa toimintaa vain tietyissä paikoissa.³⁴ Näin ollen 1500- ja 1600-luvun sekä 1700-luvun alun juopumustapaukset tulivat ilmi vain poikkeuksellisissa olosuhteissa ja rajatuissa paikoissa. 1620-luvulle saakka tiedot ovat erittäin satunnaisia lähdeaineiston luonteen vuoksi. Toisaalta juopumus julkisissa tiloissa oli pitkään enimmäkseen sallittua. Vasta eri hiippakunnissa 1500-luvun jälkipuoliskolla annetut järjestys-säännöt muunsivat päihtymyksen kirkossa rangaistavaksi olotilaksi. Tosin tämäkin edellytti sitä, että humalainen oli häirinyt jumalanpalvelusta ja suututtanut siten seurakunnan.³⁵ Kirkko itse toimi vielä tässä vaiheessa pääasiallisena tuomioistuimena,³⁶ niinpä tuomiokapitulin käsittelemät julkirippiä vaatineet jutut ja tietyiltä alueilta säilyneet rovastintarkastusasiakirjat antavat jonkin verran tietoa juopumuksesta kirkossa. Turun tuomiokapitulissa langetettiin vuosina 1656–1661 kaikkiaan 44 julkirippirangaistusta, joista kahden syyksi mainitaan järjestyshäiriö kirkossa; vain toisessa häiriö johtui voimakkaan humalatilän seurauksesta, oksentamisesta kirkossa.³⁷ Koskapa väkevä juopumus paljastui helposti ylenantamisen tai metelöinnin vuoksi,³⁸ voisi olettaa suurimman osan tällaisista tapauksista tulleen tuomiokapitulin tietoon. 1600-luvulla luterilainen kirkko, etenkin täkäläisten hiippakuntien johto, tiukensi otettaan rahvaan kirkkokäyttäytymisestä. Muodostettiin paikallisia kontrolliorganisaatioita ja siivottomuus kirkossa pyrittiin kitkemään seurakuntalaisista ankarin

34. Katso Olaus Magnus Gothus, s. 93–94.

35. Norlannista esimerkiksi Nordberg 1928, s. 505–506.

36. Kirkko tosin saattoi lähettää järjestystä rikkoneen maallisen oikeuden tuomittavaksi. Maallinen oikeuslaitos myös patisti tällaiseen käytäntöön. Melander 1921, s. 92; Laasonen 1977, s. 36–37; Lempiäinen 1967, s. 178, 375.

37. Lempiäinen 1963, s. 329.

38. Esimerkiksi kk Ruovesi ja Keuruu 23.–35.6.1692. nn9: 157–158; tk Ruovesi ja Keuruu 7.–8.2.1698. nn8. 1698: 576–578; sk Ruovesi ja Keuruu 24.–25.9.1700. nn8. 1700: 1496; tk Ruovesi ja Keuruu 20.–23.3.1693. nn10: 158; kk Ruovesi ja Keuruu 25.5.1696. nn13: 189–190; Manninen 1917, s. 72–73; Melander 1921, s. 92–93; Suvanto 1954, s. 378; Ylönen 1957, s. 945; Laasonen 1967, s. 63–64; Lappalainen P 1971, s. 497; Mäntylä I 1983; Saloheimo 1990, s. 515.

KUSTAA H. J. VILKUNA

rangaistuksiin.³⁹ Toisaalta kirkkohäiriöstä voitiin tuomita erittäin häpeällinen julkirippi, joka saattoi antaa seurakunnan papistolle huonon kasvattajan leiman. Välttämättä kaikki tapaukset eivät siis menneet tuomiokapitulin käsiteltäviksi.

Paikallisempi tarkastelu osoittaa, että juopumus kirkkotilassa ja sellaiseksi verrattavassa juhlapaikassa oli paljon yleisempää kuin julkiripituomiot antavat ymmärtää. Ahvenanmaan rovasti Boëtius Mureniuksen tarkastusmatkojen pöytäkirjoissa on kaikkiaan 29 mainintaan alkoholista,⁴⁰ mutta näistä vain runsaassa puolessa käsitellään tosiasiallista päihtymystä.⁴¹

Taulu 1. Ahvenanmaan rovastintarkastuksissa käsitellyissä juopumustapauksissa mainittu juopumuspaikka 1637–1666.

I	JULKINEN TILA:		
	kirkko	2	
	rovastintarkastus	1	
	kirkonmäki	2	
	kirkkotie	1	6
II	VÄLITILA:		
	vieras talo	4	4
III	YKSITYINEN TILA:		
	koti	6	6
	yhteensä:	16	16

Lähde: Boëtius Mureniuksen Acta visitatoria.

Julkisessa tilassa paljastuneita päihtymystapauksia on yllättävänkin vähän. Kirkkorakennuksen ja rovastintarkastuksen suhteen asian ymmärtää, sillä tietynlainen itsekuri on estänyt juovuksissa olleita tulemasta

39. Laasonen 1977, s. 126–127, 193–194, 200; Laasonen 1991, s. 79–80, 162–163; Lempiäinen 1967, s. 226.

40. Lempiäinen 1963, s. 328.

41. Acta visitatoria, s. 23, 102, 106, 109–110, 121, 142, 150, 300, 319, 339–340, 382, 468–469, 480, 566.

näihin. Paljastumisen vaara oli ilmeinen, koska tärkein kontrolloija eli papisto vaikutti juuri niissä. Kirkko oli myös tiettyssä mielessä pappien yksityisaluetta. Kiintoisa puoli kirkosta papiston yksityisenä tilana paljastui, kun talonpojat syyttivät kirkkoherraansa ryypiskelystä jumalanpalveluksen aikana. He väittivät, että tämä kävi jumalanpalveluksen kesken sakastissa juomassa Tukholmasta hankkimaansa viinaa vahvistaakseen itseään saarnaa varten.⁴² Vaikka rovastintarkastuksessa itse juttu katsottiin *tavattomaksi sepitelmäksi ja huhuksi*, se kuitenkin kuvaa kirkon ristiriitaista asemaa julkisena ja yksityisenä tilana. Papille sakasti oli yksityinen tila,⁴³ mitä seurakunta ei voinut hyväksyä. Se oli tullut jumalanpalvelukseen julkiseen tilaan ja vaati koko seurakunnalta, myös papilta, julkisessa tilassa sopivaa käytöstä.

Sen sijaan kirkonmäeltä, joka ei enää ollut pappien yksityisaluetta, päissään tavattujen lukumäärä on hämmästyttävän pieni, ainoastaan kaksi juopumusta. Nämäkin kaksi tapausta olisivat jääneet todennäköisesti paljastumatta, elleivät humalaiset veljekset olisi herjanneet siellä kontrolliorganisaation edustajan, lukkarin, vaimoa.⁴⁴ Miksi vähäinen määrä hämmästyttää? Siksi, että papisto alituisen valitti kirkonmäellä tapahtuvasta kapakoinnista, ryypiskelystä ja epäjärjestyksestä. Ahvenanmaalla asiasta muistutettiin seurakuntaa toistuvasti. Maakunta ei muodosta tässä mitään poikkeuksellista aluetta, vaan samasta ilmiöstä puhuttiin kaikissa Turun hiippakunnan pitäjissä.⁴⁵ Ilman todellisuustaustaa papisto ei näihin valituksiin ja muistutuksiin ryhtynyt, vaikka se todennäköisesti puhui tarkoituksellisesti liioitellen kirkkojen ympäristössä rehottavasta paheellisesta elämästä. Todellisia kiinnijäämisiäkin siis sattui. Sisä-Suomen seurakunnista ainakin Ruovedellä juopottelija, jota epäiltiin myös oluen kaupittelemisesta, jäi kiinni ryypiskelystä kirkkomäellä. Siellä nimismies Johan Birckmanin mukaan Heikki Korpula oli kirkonmenojen aikaan

42. Lemland 9.3.1654§12. Acta visitatoria II, s. 283.

43. Laasonen 1967, s. 235. Pohjois-Karjalassa kirkkohäiriöiksi tulkittiin myös piileskely jumalanpalveluksen aikana sakastissa, papin yksityisalueella.

44. Geta 1644§17. Acta visitatoria I, s. 106.

45. Lempiäinen 1967, s. 204, 375; Melander 1921, s. 89–90. Muutamia esimerkkejä maakuntahistorioista: Savo (Wirilander K 1960, s. 909–910), Häme (Blomstedt 1976, s. 461); Etelä-Pohjanmaa (Luukko 1945, s. 730–731), Pohjois-Pohjanmaa (Virrankoski 1973, s. 419), Pohjois-Karjala (Laasonen 1967, s. 64).

tuonut tynnyrillisen olutta kirkkorantaa ja myynyt sitä jumalanpalveluksen loputtua kannuittain kirkkoväelle. Heikki kiisti kanteen todenperäisyyden kertoen, että hänellä oli olutta enintään neljä kannua vetävässä lekkerissä. Kertomansa mukaan hän ei myynyt olutta kenellekään vaan ainoastaan sammutti sillä illan tullen oman janonsa. Tämän vahvisti koko seurakunta kirkkoherra Johan Palander ja siltavouti Tuomas Böök mukaanlukien.⁴⁶

Seuraava alkoholinkäytön kriminalisoimiseen johtanut askel, vuoden 1686 kirkkolaki ja -järjestys sitä seuranneine asetuksineen, ei perimmältään muuttanut vanhojen hiippakuntajärjestysten sisältöä. Vain rajallisessa tilassa tapahtunut julkinen juopumus oli rangaistava teko.⁴⁷

1686 Kircko-Laki Ja Ordningi: *Jos jocu olis niijn ajattelematoin ja Jumalatoim, että hän Juowuxis... Papilda oikein Syiden tähden neuwottu pitämän itzens pois [ehtoolliselta], tule cuitengin edes ja tahto itzens tunge sijhen, niijn pitä se Altarin edest poisikäskettämän, ja langenut olemän julkisen Kirckonrangaistukseen...*

1686 Asetos ja Kieldö Tappelluxista, Capinoista ja Pahennuxista Kircoisa: *... ja ne jotca muutoim riijtelewät ja toruwat Jumalan huoneesa eli tulewat sinne täynä ja juowuxisa ja matcan saattawat Capinan ja Pahennuxen...*

1687 Udistettu Asetus, Waloista ja Sabbatin Ricoxesta: *Jos jocu... pitä muuta sopimatoidna Meno Jumalan Palweluxen aicana... Juopumisel, eli myös jos hän tule Juowuxis Kirckoon, niijn se rangaistan...*

Erona aikaisemmin vallinneeseen tilaan oli, että kirkossa sattunut juopumus siirrettiin maallisen oikeuden tutkittavaksi ja tuomitavaksi. Kirkkojuopumuksesta tuomitseminen ei enää perustunut vain häiriöön julkisessa tilassa vaan tässä vaiheessa pelkästä päihtymyksestä kirkossa voitiin rangaista. Mutta alkoholikulttuurin tutkimuksen kannalta tärkein uusi tekijä liittyy juuri siihen, että juttujen käsittely siirrettiin maalliselle oikeudelle ja maalliselle vallalle jaettiin kirkkokurin toteuttamisessa myös kontrollivastuuta.⁴⁸ Oikeusistuimen pöytäkirjoihin sisällytettiin tarkemmin tapauksen tutkinnassa ilmenneet asiat. Juopumuksen paikan suhteen tämä ei laajemmassa yhteydessä merkinnyt muutosta – juopumus kirkos-

46. Sk Ruovesi ja Keuruu 22.–23.9.1696. nn13: 306–307.

47. Kircko-Laki ja Ordningi, s. 18, 68, 71.

48. Vertaa uskonnon ja maallisen moraalin sekä kontrollin suhteesta Westermark 1984, s. 60–61.

sa, julkisessa tilassa, oli rangaistavaa sellaisenaan —, mutta nyt yksilöitiin tarkemmin, missä syyllinen oli ryypiskellyt, missä osassa kirkkoa hän suuttumusta aiheuttaen tai ilman häiriötä vaikutti jne.

Kirkkojuopumus oli valtakunnallinen ilmiö. Tuomiokirjakortiston perusteella vuosina 1686–1700 kihlakunnanoikeudet saivat käsiteltävikseen kymmeniä juopumuksesta johtuneita kirkkopahennusjuttuja. Ala-Satakunnan ja Vehmaan tuomiokirjoista on kortitettu 29 kirkkopahennusjuttua. Näistä tosin vain yhdeksässä mainittiin, että pahennuksen aiheuttaja oli ollut juovuksissa. Vastaavasti Viipurin Karjalan tuomioistuimissa tutkittiin 36 kirkkohäiriötä, joista 21:ssä mainitaan humalatile häiriön syyksi. Pohjois-Pohjanmaalla kirkkohäiriöitä oli ainoastaan 16.⁴⁹ Pohjois-Karjalassa juopumuksesta johtuvia kirkkohäiriöitä oli vuosina 1670–1710 kaikkiaan 15.⁵⁰ Sisä-Suomesta muodostuva kuva on paljon synkempi. Edellä mainittuna aikana Keuruun, Ruoveden ja Oriveden muodostamalla alueella tuomittiin kymmenkunta humalaista jumalanpalveluksen häiritsijää.

Valtaosa vuosien 1686 ja 1733 välisenä aikana kirkkojuopumukseen syyllistyneistä sisäsuomalaisista oli juopotellut edellisyyönä ja pyhäaamuna *majapaikassaan*, joku oli käynyt ryypiskelemässä *salakapakassa* ja toinen kirkonkylässä sijainneessa *kotitalossaan*. Jotkut saattoivat vieläpä käydä hakemassa vahvistusta humalalleen kesken jumalanpalveluksen kirkon lähellä sijainneissa taloissa.⁵¹

Kirkossa juopuneet istuivat pääasiassa penkeissään tukkihumalaansa sammuneina tai välillä epämääräisesti möykäten; he kuitenkin näyttävät useimmiten pelänneen kovaan sakkorangaistukseen johtanutta kiinnijäämistä. Joskus täydessä seilissä ollut asettui makuulle käytävälle tai lähti toikkaroimaan käytävälle. Jälkimmäiseen liittyy tärkeänä osana julkisessa tilassa tapahtuneen päihtymyksen toinen luonne: juopumuksen näyttämisen halu. Se ilmenee muun muassa vuoden 1690 Keuruun ja Ruoveden käräjillä käsitellystä tapauksesta, jossa Joose Matinpoika Nenonen oli käräjiä edeltävänä sunnuntaina saapunut kotikirkkoonsa täydessä viina-

49. Tuokko 42, 77, 199. Länsi-Suomi, Itä-Suomi ja Pohjois-Pohjanmaa. Hakusanat 'häiriö kirkossa jumalanpalveluksen aikana' ja 'kirkkorangaistus'.

50. Laasonen 1967, s. 64.

51. Esimerkiksi tk Ruovesi, Keuruu, Ähtäri ja Virrat 27.–30.1.1690. nn 7. 1690: 1360–1361; Kk Viitasaari ja Saarijärvi 19.–22.9.1706. 2. 1706: 185–187.

lastissa. Humalatila oli ollut niin voimakas, että Joose oli kaatunut kahdesti *lattialle* aiheuttaen suurta suuttumusta seurakuntalaisissa, vaikka kirkkoherra Kellander oli heitä tyyntellyt. Lukkari ohjasi Joosen ulos kirkosta papin käskystä. Mutta tämä palasi takaisin kirkkoon haisten voimakkaasti alkoholilta, sillä hän oli ehtinyt juoda Ritoniemen *salakapakassa* lisää olutta. Kirkkoväen suuttumus oli entistä voimakkaampi ja sitä lisäsi Nenosen pitämä kauhea meteli *säätyläispenkkien vieressä*.⁵²

Vuonna 1693 Oriveden säynäjokelainen sotilas Sipi Yrjänänpoika oli ollut päihtyneenä pääsiäiskirkossa. Hän itse kertoi ryypänneensä niin vähän, ettei siitä määrästä voinut humaltua. Sen sijaan unilukkari todisti valallisesti, että sotilas oli ollut päissään kirkossa tosin meluamatta ja suuttuttamatta seurakuntaa. Sotilas oli ainoastaan asettunut *kirkon lattialle* makuulle nukkuakseen. Unilukkari oli vetänyt hänet ulos kirkosta, koska hän ei kyennyt sen paremmin kävelemään kuin seisomaankaan. Myös tuolloin saarnannut kappalainen Johan Wanaeus todisti sotilaan olleen täydessä seilissä. Sakko oli tavallista pienempi, koska Sipi Yrjänänpoika ei vihastuttanut muuta kirkkoväkeä. Hänet tuomittiin sapattirikoksesta kahdeksi sunnuntaiksi jalkapuuhun ja 10 hopeamarkan sakkoon, kun kirkkopahennuksesta tuomittiin 50 hopeataalarin sakkoon.⁵³

Jos taulussa 1 esitettyjen Ahvenanmaan julkisissa tiloissa sattuneiden ja rovastintarkastuksissa käsiteltyjen juopumustapausten niukka määrä hämmästytti, vaikuttaa myös omissa ja vieraisissa talouksissa paljastuneiden juopottelutapausten luku yllättävän suurelta edellisiin nähden. Oliko 1600-luvun ihmisillä minkäänlaista yksityisyyttä vai oliko elämä täysin kollektiivista ja kontrolloitua? Oliko suurvalta-ajan suomalaisen ruumis sosiaalistunut yhteiskunnallisen kontrollin myötä vai vaikuttiko fyysisessä ruumiissa vielä voimakas yhteys luontoon ja nautintojen toteuttamiseen? Tarkasteltaessa näitä privaateimmista paikoissa tapahtuneita päihtymisiä lähemmin havaitaan, että niissä tila oli muuttunut tavallista julkisemmaksi juhlien vuoksi (hätät 2, syntymäpäivä 1), juopunut rikkoi Mooseksenlakia (kaksi ei kunnioittanut vanhempiaan tai esimiestään) tai ei osallistunut kirkonmenoihin (viisi henkilöä ei saapunut jumalanpalvelukseen humalansa vuoksi).

52. Tk Ruovesi, Keuruu, Ähtäri ja Virrat 27.–30.1.1690. nn7. 1690: 1360–1361.

53. Kk Orivesi ja Kuorevesi 14.6.1693. nn10: 260–261.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

Näistäkin häissä sattuneet juopumustapaukset olisivat ilmeisimmin jääneet kirjautumatta mihinkään asiakirja-aineistoon, mikäli juopumukset eivät olisi johtaneet välikohtauksiin. Paikallisen nimismiehen poika oli omissa häissään niin voimallisesti juovuksissa, että hän oli ruokapöydässä istuessaan oksentanut pastorin päälle. Lisäksi hän oli ammuskellut holtittomasti ympäriinsä aiheuttaen vaaratilanteita.⁵⁴ Toisessa häihin liittyvässä tapauksessa tuntio, jonka velvollisuus oli tavallisesti estää päihtyneiden pääsy kirkkoon, oli juonut itsensä täysin jalattomaksi ja pidellyt kädessään vaarallisesti puukkoa.⁵⁵ Vastaavanlainen tapaus tunnetaan Loimalta, jossa jo kirkossa pidetyssä viikimistilaisuudessa muuan häävieras oli sen verran juovuksissa, että kirkkoherra katsoi parhaaksi varoitella muita seurakuntalaisia tulemasta kirkkoon juovuksissa. Häähumalasta hän ei puhunut mitään.⁵⁶

Edellä esitettyyn olematonta yksityisyyttä koskevaan kysymykseen voidaan tältä pohjalta vastata, että yksityisyyttä ja privaattisia paikkoja oli, mutta rikkomukset ja välittömän perhepiirin ulkopuolelle ulottuneet kollektiiviset juhlat muuttivat ihmisten yksityisen alueen julkisemmaksi.⁵⁷

Sama ilmiö koskee myös maallisiin tuomioistuimiin tulleita juttuja, joissa väkijuomilla oli osuutensa. Maallisen vallan julkisissa tiloissa, oikeusistuimissa, alkoholilla oli kuitenkin vain toissijainen merkitys. Sakkoluettelot ja varhaisin tuomiokirja-aineisto kuvastavat tätä hyvin. Sakkoluetteloissa ylipäättään puhutaan vähän alkoholista. Sisä-Suomea koskevan aineiston mukaan vuosina 1506–1510 kihlakunnanoikeuden istunnoissa ei rahvasta tarvinnut kertaakaan oikaista juopumuksen aiheuttamasta käräjätoiminnan häiritsemisestä; eikä päihtymystä myöskään mainittu veriteon lähtökohdaksi.⁵⁸ Myöhemminkin juopumuksen kri-

54. Finström 8.2.1642§23. Acta visitatoria I, s. 90.

55. Saltvik joulukuu 1680. Acta visitatoria IV, s. 468–469.

56. Kun yksi läsnäoleista tiedusteli, ketä pappi mahtoi tarkoittaa, oli asianomainen murissut ja nimitellyt pappia hiljaa veriv..poickaksi, vanhaksi kelmiksi ja pyöveliksi sekä sanonut, että kun kirkkoherra tulee keräämään verojaan, tulee hän sen muistamaan. Loi 1652 mm7: 404–405. Tuokko.

57. Vertaa Apo 1995; Frykman 1983, s. 143–145; Douglas 1991.

58. Hämeen vanhimmat tuomiokirjat. Saarioinen ja Sääksmäki 1506–1510.

minalisoimista edeltävänä aikana tapahtuneet häiritsevät käräjäjuopumukset olivat harvinaisia.

Tilanne ei juuri muuttunut 1600-luvun lopulle tultaessa. Ihmiset esiintyivät harvemmin sellaisessa humalassa, että heidän teoistaan olisi ollut suurta haittaa oikeuden toiminnalle. Vuonna 1680 Ruoveden ja Keuruun pitäjien käräjillä tuomittiin *koko lailla juopuneet* ja mekkaloineet toverukset kuuden markan sakkoihin ja istumaan jalkapuuhun, kunnes *rauhallisuus heidät voittaa*.⁵⁹ Sosiaalinen kontrolli näyttää voittaneen fyysisen ruumiin. Toisaalta edellä mainitussa tapauksessa päihtymystä ei sinällään pidetty vastenmielisenä ja käräjäpaikalle sopimattomana, vaan sitä seurannut rauhattomuus katsottiin julkisessa tilassa sopimattomaksi käytökseksi.

Oikeuskäsittelyssä alkoholin mainitsematta jättäminen ei suinkaan merkitse, että käräjäpaikka olisi rauhoitettu viinan ja oluen juomiselta. Päinvastoin käräjäpäivien kuluessa iltaisin käytettiin käräjäpaikalla runsaasti alkoholia. Käräjähumalasta syntyneitä ongelmatilanteita esiintyi jo 1500-luvulla. Pentti Renvallin mukaan käräjähäiriköintiin syyllistyi erityisesti silloin, kun oli ensin otettu rohkaisuryyppy ja annettu siten affekteille eli tunnepitoiselle ja hallitsemattomalle toiminnalle valta.⁶⁰ Tapa tulla ryypiskelemään käräjille jatkui 1600-luvulla. Esimerkiksi Ruoveden visuvetinen sotilas Juho Manninen oli käräjäpaikalla lyönyt muuatta miestä. Kun nimismies oli yrittänyt laittaa tämän käsirautoihin, ei hän ollut siihen suostunut vaan *alkoi kirkua kuin mielipuoli ja peikko* vaatien lisää olutta. Nimismiehen käskettyä sotilaan rauhoittua tämä oli huutanut yhä kovemmin.⁶¹

Käräjäjuopumuksessa oli kyse oli pitkälti siitä, mistä Renvall puhuu. Käräjät olivat varhaisempien aikojen ihmisille vuotuinen merkkitapaus, joihin riennettiin kuin suuriin kansanhuveihin, ja ennen muuta ryypiskelemään. Sen sijaan käräjille päihtyneenä tuleminen ja siellä juovuksissa oleminen tai esiintyminen eivät ole suorastaan yhteydessä ihmisten kehittymättömään ja eriytymättömään affektisidonnaisuuteen, kuten on

59. Sk Ruovesi ja Keuruu 15.—17.9.1680. nn5. 1680: 240.

60. Renvall 1949, s. 39–40; kritiikistä muun muassa Katajala 1995, s. 99–106.

61. Sk Ruovesi 19.—21.10.1681. nn6. 1681: 368–370. Samankaltainen tapaus Ilmajoella 1651. Katso Luukko 1945, s. 356.

arveltu.⁶² Käräjillä viinanjuonti harvoin johti mellasteluun, vaikka alkoholi olikin tämänkaltaiseen toimintaan sopiva kiihotin. Ihmiset pystyivät kontrolloimaan tekemistään humalassa ollessaankin, eivätkä sen vuoksi syyllistyneet päättömiin ja eriytymättömiin tunnereaktioihin. Esimerkkinä voidaan mainita Kalvolassa 1500-luvulla sattunut tapaus, jossa sakotettiin erästä miestä olutkaupasta käräjäpaikan kupeessa. Sakkoluettelon mukaan oluen myynti johti siihen, että kaikki isännät tulivat käräjille juovuksissa. Mutta häiriöitä noilla käräjillä ei sattunut!⁶³

Julkista juopumusta kuvataan harvoin asiakirjoissa, yksityisemmässä tilassa harjoitettu juopumuskin tulee luonteensa vuoksi perin harvoin esiin. Muistiinpaneminen edellytti sitä, että ihminen oli päihtymystilansa vuoksi syyllistynyt rikokseen tai hän paljasti muille juopumuksensa takia jonkin rikoksen, mihin hän oli aiemmin syyllistynyt. Esimerkiksi pienemmässäkään yhteisössä, juomaporukassa, ei kannattanut kehuskella taikavoimillaan. Sellainen johti helposti noituussyytteeseen ja käräjäkäsitteilyyn.⁶⁴ Väkivaltaan ja herjaamiseen sitoutunut juopumus mainittiin myös oikeuskäsittelyssä. Tällaisissa tapauksissa tilanne ei ollut kokonaan yksityinen, vaan paikanpäällä oli silminnäkijöitä.⁶⁵

Oikeuden pöytäkirjoissa päihtymys julkisen ja yksityisen tilan väliin sijoittuvassa tilassa, krouvissa tai majatalossa, liittyy herjaamiseen tai väkivallantekoon. Kuten edellä mainittiin, näyttää juopumus useimmiten pysyneen kontrollissa ja juopumus krouvilaisten keskinäisenä asiana. Toisaalta vaikuttaa myös siltä, että suuri osa tappeluista sovittiin paikanpäällä tai orastava väkivalta tukahdutettiin alkuunsa muiden kapakassa istujien toimesta.⁶⁶ Kalannissa krouvarin vaimo totesi humalaiselle vanhalle miehelle, joka ei pystynyt tilansa vuoksi auttamaan nujakoijien

62. Renvall 1949, s. 35–40. Vertaa myös Marcuse 1971, s. 21, 64.

63. Renvall 1949, s. 39. Kimmo Katajala on huomauttanut samankaltaisesta tapauksesta. Siinä Renvallilla oli edessään rationaaliseen toimintaan viittaava vastaus, vaikka hän tulkitsikin teon osoitukseksi rahvaamiesten ajatuksellisesta oikosulusta. Ks. Katajala 1995, s. 106.

64. Renvall 1949, s. 107.

65. Esimerkiksi Lappalainen J 1972, s. 77, 241; Ylikangas 1976, s. 300; Katajala 1994, s. 26, 30, 78–79, 143, 146, 202, 213; Matikainen 1995.

66. Vertaa vastaavanlaisesta kiltaperinteeseen liittyvästä häiritsevästi päihtyneen rankaisemisesta Olaus Magnus Gothus, s. 93–94; Soini 1963, s. 53.

hillitsemisessä: *Koskes Porsangan wertanen ole.*⁶⁷ Krouvit, majatalot ja salakapakat olivat maaseutuyhteisölle huvittelutiloja ja mahdollisuuksia harjoittaa kirkon kieltämiä paheita, vedonlyöntiä, kortinpeluuta ja yleistä lystinpitoa.⁶⁸ Ne olivat samalla talonpoikaisen protestoinnin tiloja. Kirkon jumalattomaksi leimaama viinan- ja oluenjuonnin ryydittämä nauru sai kapakoissa vapaasti hersyä.⁶⁹ — Näin tietysti vain, mikäli täysortodoksisen kasvatuksen kirjaimellisesti sisäistänyt pappi ei omistanut krouvia.

Yksityisempiin tiloihin sijoittuneesta humalasta kertoi yleensä todista- ja herjaamisen tai väkivallan kohde. Laajoista yhteisöllisistä ryyppiske- lytilaisuuksista tärkeimpiä olivat häät. Niihin oli yksinkertaisesti päästävä, ja niistä syrjäytyminen tulkittiin negatiiviseksi merkiksi omasta yhteisöllisestä asemasta. Ruoveden syyskäräjillä 1681 Patalan Heikki Matinpoika syytti Juho Jaakonpoika Poukkaa pilkkalaulun laulamisesta häävieraiden kuullen. Juho sepitti laulun naapuristaan Matista, koska tämä ei kutsunut häntä järjestämiinsä häihin.⁷⁰ Häiden⁷¹ ohella alkoholilla oli merkittävä asema ristiäisissä ja hautajaisissa, mitä kuvaavat niiden ruotsinkieliset nimityksetkin: lapsioluet (*barnsöl*) ja hautajaisoluet (*gravöl, begrafningsöl*). Nimitykset eivät ole harhaanjohtavia, vaan näissä tilaisuuksissa juotiin runsaasti.⁷² Juhlatilaisuuksina vähämerkityksisempiä mutta samalla alkoholin käytön suhteen keskeisempiä tilaisuuksia olivat kodeissa vietetyt illanistujaiset (*ölbänk*) ja talkoot. Niistä on yksistään tuomiokirja- kortistossa lukuisia mainintoja, mikä johtuu siitä, että niissä myös selvitet- tiin keskinäisiä riitoja. Talkoissa alkoholilla kestitseminen oli palkkio

67. Kalan 1686 mm13: 790v. Tuokko.

68. Kirkon kieltämistä huveista katso Suolahti 1913, s. 27, 40–42; Kouri 1984, s. 244–245, 263–264; Lempiäinen 1963, s. 177; Harjoitetuista leikeistä ja paheista esimerkiksi Vehk 1649 jj4: 269v, Viip 1667 jj14: 48, Ruok 1665 jj12: 64, Lappe ja Joutse 1689 iie: 517–519v, Koke 1646 mm6: 266v, Eura 1657 mm9: 384, 402, Ulv 1699 mm35: 1538, 1544, Tais 1700 mm36: 371–372, Hui ja Puni 1700 nn8: 1337. Tuokko.

69. Vertaa Eichberg 1987, s. 132–133.

70. Sk Ruovesi 19.–21.10.1681. nn6. 1681: 361–363. Pilkkalaulun, jonka hävittömimmiksi sanoiksi mainittiin kyrppy, hänen Jurj ja Witun Nippu, kuuli runsaat 30 häävierasta.

71. Esimerkiksi Kemistä mainitaan, että siellä eräisiin häihin oli ostettu neljä kannua viinaa. Kemi 1669 rr12: 242. Häistäkin saatettiin käyttää hääoluet-nimitystä (*bröllopsöl*). Kalj 1675 rr14: 218v. Tuokko.

72. Hautajaisiin oli lainattu tynnyrillinen olutta Lim 1646 rr6: 88; Kaj 1652 tt1: 85v, Tuokko; Papin peijaisista katso Regnard 1982, s. 16–17, 44, 111–115; Mäntylä I 1971, s. 204; Katso myös Vilkuna A 1989, s. 190–193; Vilkuna J 1992, s. 101–104.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

suoritetusta työstä, eivätkä olut ja viina saaneet loppua kesken. Säkkipärvellä miestappoon päätyneissä rukiinleikkutalkoissa juomingit kestivät työn loppumisesta illalla yön yli aina seuraavan päivän iltaan saakka, ja alkoholia nautittiin niin runsaasti, että oikeudessa ani harva muisti tapahtumista mitään. Armoton juopottelu olisi saattanut kestää pitempäänkin, ellei yhtä talkootyöntekijöistä olisi lyöty hengiltä. Kihlakunnanoikeuden pöytäkirjassakin selitettiin talkoot miltei yksinomaan juomingeiksi: *kuten talonpojat sellaisia tilaisuuksia kutsuvat, 'Talkko', ja juovat koko yön.*⁷³

Sivullisesta ja erityisesti sivilisoituneesta henkilöstä tämänkaltaiset juomingit voitiin tulkita rahvaan kykenettömyydeksi käyttää alkoholia. Talon tuvassa Muolaalla 1623 eräs ryyppyveikoista käyttäytyi huonosti ja *ei niin kuin ihminen vaan kuten sieluton eläin tahri oluella suunsa ja nenänsä ryyppätessään olutastiasta.*⁷⁴ Ero sivilisoituneen ja tavoiltaan hienostuneen säätyläistön sekä toisaalta sivistymättömän ja raakalaismaisen rahvaan välillä ulottui paitsi käyttäytymistä koskevaan normistoon myös näiden yhteiskuntaryhmien tiloihin. Säätyläisten mukaan talonpoikainen elämillisyys kuului näiden tupiin, pirtteihin ja aittoihin, eikä se saanut tulla esiin säätyläisille varatuissa tiloissa.⁷⁵

Rauhallisesti sujunut perheyhteisön sisäinen juopottelu näkyy tuomiokirja-aineistossa tuskin koskaan. Vain silloin, kun perheen sisäinen ilmapiiri oli huono, saattoi loukattu osapuoli viedä asian oikeuteen. Saloissa vaimo oli kieltänyt miestään ja tämän seuralaista juomasta lisää viinaa, mihin mies vastasi: *miksi sinä pyövelin vaimo kiellät meitä, vaikka Jumala on antanut meille jonkin verran ylimääräistä. Anna meidän kerrankin elää iloisesti.*⁷⁶ On kuitenkin huomautettava, että tässä tapauksessa vaimo ei osallistunut itse juopotteluun, milloin ei enää ole kyse varsinaisesti perheen yhteisestä illanistujaisesta. Yleensä illanvietoissa kaikkien ei tarvinnut olla juovuksissa. Selvinpäin olleet eivät siltikään valittaneet päihtyneistä; joissakin tapauksissa juopuneet näyttävät esiintyneen pikeminkin paikan viihdyttäjinä: *Laula Joopunu Jotain.*⁷⁷ Nimenomaan yksityi-

73. Sakk 1661 j|8: 314. Tuokko. Katso Viikuna K 1946, s. 30.

74. Muol (ylim.) 1623 j|2: 17. Tuokko.

75. Englund 1989, s. 91–99; Elias 1989, s. 177–225, 242–252; Erasmus Rotterdamlainen, 3:II; Lehtonen 1994, s. 61; Vertaa myös Peltonen 1988, s. 16.

76. Saloi 1690 rr27: 78. Tuokko. Vertaa Harva 1948, s. 208.

77. Lappe (ylinen) 1660 j|8: 12. Tuokko. Vertaa Harva 1948, s. 189.

sissä tiloissa esiintyneet "ammattimaiset" viihdyttäjät eli runonlaulajat herkistivät muistiaan alkoholilla, mitä Henrik Gabriel Porthan piti merkkinä näiden tavattomasta persoudesta alkoholijuomiin.⁷⁸

Toisena merkittävänä poikkeuksena on pidettävä Rautalammin käräjillä 1699 tutkittua epäjumalanpalvelusta koskevaa tapausta. Koska kyseessä oli erittäin vakava teko, rikos Mooseksenlakia ja koko vallitsevaa maailmanjärjestystä vastaan, asiaa jouduttiin tutkimaan tarkasti. Syytetyn naapuri nosti kanteen siitä, että Lauri Laurinpoika Hyvönen oli harjoittanut noituutta *tonttirajallaan* uhraten Maanhaltiaksi kutsutulle jumalalle. Tällaisen epäjumalanpalveluksen seurauksena Jumalan viha saattoi laskeutua myös naapurin ylle.⁷⁹ Hyvönen taasen selitti, ettei kyseessä ollut mikään epäjumalanpalvelus. Epäjumalanpalvontaan viitanneet toimenpiteet hän yhdisti kaikkein korkeimpaan kristilliseen Jumalaan. Hän oli ainoastaan teurastanut lampaan ja valmistanut siitä syötävää, kun uutiselosta valmistettu olut oli käynyt sopivan vahvuiseksi. Sitten talonväki kokoontui ryypäämään olutta ja syömään lammasta. Kaiken tämän talonpoika teki kiittääkseen Jumalaa ja häntä talon töissä auttaneita ihmisiä. Naapurikateudesta liikkeelle lähtenyt tapaus sai huomattavat mitasuhteet, kun havaittiin, että kaikki rautalampilaiset talonpojat ylläpitivät samaa kekri- eli köyriperinnettä kestiten omaa talonväkeään.⁸⁰ Vastavaanlaisia vanhaan epäjumalanpalvontaan tai katoliseen juominkiperinteeseen liittyviä yhteisöjuhlia tunnetaan muualtakin Suomesta. Pääosin tiedot viittaavat kuitenkin siihen, että vanha juominkiperinne säilyi parhaiten syrjäisimmillä seuduilla Sisä-Suomessa, Savossa, Karjalassa ja Pohjois-Pohjanmaalla.⁸¹

Yleisellä tiellä tai vieraassa talossa tapahtunut ryypiskely saattoi ilmetä sitenkin, että herjaamiseen tai väkivaltaan syyllistynyt henkilö selitteli tekoaan päihtymyksellä.

78. Esimerkiksi Porthan 1983, s. 80, 91, 105–106.

79. Vertaa Laasonen 1991, s. 79–86; Laasonen 1977, s. 200.

80. Kk Rautalampi 26.–28.6.1699. 1. 1699: 545–548; Sama Jalkanen 1900, s. 205–208; Vilkuna K 1946, s. 70–72.

81. Harva 1948; Vilkuna K 1936; Melander 1921, s. 124; Laasonen 1967, s. 85; Lempiäinen 1967, s. 202; Saloheimo 1990, s. 528–529; Virrankoski 1973, s. 701.

Tavallisimmin humalalla seliteltiin pahoja puheita eikä oikeuden edessä oltu muistavinaanakaan, mitä tuli sanotuksi.⁸² Ruovetinen nuori mies Joonas Joosenpoika Kekkonen selitti Kaarina Hannuntyttäreeseen kohdistamaansa häpeämätöntä puhettaan alkoholilla. Hän oli menossa Tammerkosken markkinoille 1691, kun hän oli tavannut *tiellä* todistajaksi kutsutun Iisakki Antinpojan, jolle hän oli väittänyt olleensa laittomassa sukupuoliyhteydessä Kaarinan kanssa. Oikeudessa Joonas ei kyennyt sanomaan muuta kuin, että Kaarina oli hänen tietämänsä mukaan kunniallinen ja hyvä ihminen sekä että puhe johtui hänen nuoruuden heikkoudestaan ja juopumuksestaan.⁸³ Samainen Joonas joutui vastaamaan toisenkin kerran perättömistä puheista. Tällä kertaa vouti Claes Dettlofsson syytti Kekkoa siitä, että tämä oli 1698 solvannut häntä *julkisella paikalla* juovuspäissään muun muassa varkaaksi. Kekkonen puolustautui sillä, ettei hänellä ollut tapahtumahetkellä moiseen puheeseen mitään muuta syytä kuin juopumus.⁸⁴

Pellosniemen käräjillä 1563 esillä olleesta jutusta ilmenee, että tapahtumapaikan yksityisyys saattoi jopa koitua syyllisen pelastukseksi. Veljes-tappona käsitellyssä jutussa syytettyä ei tuomittu kuolemaan, koska hän ja surmattu olivat olleet kaksistaan veneessä tukkihumalassa eikä voitu olla varmoja, oliko syytetty surmannut veljensä vai oliko tämä itse aiheut-tanut kuolemansa.⁸⁵

Täydellisessä yksinäisyydessäkin juotiin. Alkoholია käytettiin puhtaasti mielihyvän tuottamiseen itselle, ja viinapullo seurasi miesten mukana kaikkialle, housuntaskuun kätkeytyä jopa käymälään.⁸⁶ Pullon mukana kuljettaminen ja yksinäisyydessä ryypiskely on yhdistettävä kansan-runouteen liittyviin sanontoihin "*Putelille Puhelen*" ja "*Kules vjelä, vina Kulda, vanha tuttava toveri*".⁸⁷ Yksityisyydessä hankittu juopumus osattiin yhdistää outoihin kuolemantapauksiin, joita tutkittiin muun muassa pitäjänkokouksissa. Tämä oli tarpeen, sillä vain "luonnollisesti" kuollut

82. Esimerkiksi Pyht ja Lapij 1665 ii2: 17. Tuokko.

83. Sk Ruovesi, Keuruu, Ähtäri ja Virrat 2.-5.10.1691. nn8. 1691: 340-341; Sama Jokipii 1959, s. 311-312. Katso eroottisesta rehvastelusta Pohjola-Vilkuna 1995, s. 104-106.

84. Kk Ruovesi ja Keuruu 25.-26.5.1698. nn8. 1698: 693-694.

85. Pellosniemi 3.1.1563. Savon tuomiokirjat, s. 54.

86. Hui 1684 mm13: 545. Tuokko. Vertaa Schivelbusch 1986; Falk 1986.

87. Katso Apo 1994a, s. 214.

saattoi tulla haudatuksi asianmukaisin menoin kirkon lattian alle tai hautausmaahan. Epävarmassa tapauksessa laki määräsi ruumiin poltettavaksi ja haudattavaksi metsään.⁸⁸ Taivassalossa 1676 viinaan kuollut haudattiin juuri tällä tavoin, sillä katsottiin, että hän oli *oman kuolemansa aiheuttaja* eli itsemurhaaja.⁸⁹

Keuruun peuralampilaisen Yrjänä Juhonpojan kuoleman osasyynä arveltiin viinaa. Yrjänä oli ollut jo vuoden 1774 tammikuussa pidetyssä jumalanpalveluksessa tavattomasti päissään. Kirkonmenojen jälkeen ryypiskelyä omissa oloissaan jatkanut Yrjänä ei selvinnyt kotiin, vaan löytyi muutaman päivän kuluttua matkan varrelle tuupertuneena.⁹⁰ Vastaavasti yöryläiset kievarinpitäjä Daniel Gabrielinpoika, talonpoika Johan Knutars, tämän miniä Brita Johanintytär sekä Henrik Mikaelinpoika tuomittiin 1729 sakkoihin sunnuntaihin osuneesta luvattomasta viinanmyynnistä. Tapaus paljastui sen vuoksi, että kimolainen talonpoika, jolle he viinaa myivät, joi itsensä kotimatallaan sellaiseen humalatilaan, että hän putosi eräältä sillalta ja hukkui.⁹¹

III

Vuoden 1733 juopumuksen kriminalisoiva asetus – paitsi muovasi alkoholikulttuuria – antaa tutkimukselle aivan uuden ulottuvuuden. Juopumuksen paljastuminen ei enää edellyttänyt samalla tavalla sijoittumista tiettyyn rajattuun tilaan tai liittymistä johonkin toiseen rikokseen. Tämä antaa mahdollisuuden tarkastella yhä tarkemmin sitä, missä ihminen saattoi jäädä kiinni päihtymyksestään, ja sitä, muuttuiko juopumuksen ja tilan suhde 1700-luvun kuluessa. Lisäksi voidaan vertailla eri seutujen kiinnijäämismahdollisuuksia; periaatteessa alueelliset tulkintamenettelyt eivät enää vaikuttaneet juopumuksen ilmituloon – alueelliset käytännöt ovat toki aivan toinen asia. Puhutaanpa joissakin uusissa antropologisissa tutkimuksissa jopa maantieteellisistä tiloista mentaliteettien selittäjinä.⁹²

88. Kircko-Laki ja Ordningi, s. 32; Nygård 1994, s. 28.

89. Tais 1676 kk 7: 918. Tuokko.

90. Keuruun pit.kok.ptk. 20.1.1774.

91. Sk Vöyri 29.10.1729. 1729: 1357–1358.

92. Katso esimerkiksi Knuutila–Paasi 1995.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

Sisä-Suomessa Ruoveden, Keuruun ja Oriveden pitäjien, Kuoreveden, Virtain ja Ähtärin kappeliin muodostamalla alueella tuomittiin vuosina 1733–1744 kaikkiaan 21 juopumusrangaistusta. Rangaistuista enimmät (15) tavattiin humalapäissään käräjäpaikalla. Pitäjätuvassa päihtyneitä oli kaksi, pappilassa, kirkossa, vieraassa talossa ja omassa asunnossa kussakin yksi.⁹³ Koko Ylä-Satakunnan kihlakunnan alueella "rikospaikan" suhteen jakauma näyttää sakkoluetteloiden perusteella olevan samankaltainen (taulu 2).⁹⁴

Taulu 2. Juopumuksesta rangaistujen juopumuspaikka Ylä-Satakunnassa 1736–1738, 1741–1744.

paikka	määrä	%-osuus
I käräjät	23	76,7
kirkko	2	6,7
hää	1	3,3
II kestikievari	1	3,3
vieras talo	2	6,7
III oma koti	1	3,3
yhteensä	30	100,0

Lähteet: Ylä-Satakunnan sakkoluettelot 1736–1738, 1741–1744. nn46–48, 51–54.

Julkinen tila pysyi siis juopumuksen kriminalisoimisesta huolimatta ylivoimaisesti päihtymyksestä rankaisemisen kannalta vaarallisimpana ympäristönä. Niin Ylä-Satakunnan kihlakunnassa kuin sen koillisosissa miltei 90 % juopumusrangaistuksista kohdistui käräjä- tai kirkkopaikalla harjoitettuun ryypiskelyyn. Kirkkopaikalla tapahtuneiden juopumusten väheneminen ja toisaalta käräjäjuopumusten suuri määrä osoittavat pyrkimystä sivilisoida julkisia tiloja.⁹⁵ Kirkon suhteen tässä oli pitkälti onnistuttu, mutta käräjäpäihtymystä oli sen sijaan alettava kitkeä.

93. Ylä-Satakunnan tuomiokirjat 1733–1744. nn43–54.

94. Kaikkiaan vuosina 1736–1738, 1741–1744 rankaistiin juopumuksesta 66 henkilöä. Sakkoluettelossa ei mainita tapahtumapaikkaa 36 tapauksessa.

95. Julkisten tilojen sivilisoimisesta esimerkiksi Elias 1989, s. 228–232, 257.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Lähempi oikeusistuimen tutkintaan liittyvien retoristen lausumien tarkastelu osoittaa, ettei ainakaan käräjillä mielellään sakotettu ketään juopumuksesta; kärjäväestä suuri osa lienee ollut jonkin verran juovuksissa, mutta juopumustila oli kuitenkin sellainen, että ihminen kykeni hallitsemaan itsensä.⁹⁶ Rankaiseminen näyttää pikemminkin edellyttäneen, että oikeusistuimen toiminta ja kärjärauha kärsivät jollakin tavoin päihtymyksestä. Oriveden käräjillä 1739 Juho Heikinpoika Rajalahdelle tuomittiin juopumussakko ja hänet erotettiin lautamiehen virastaan, koska hän oli *kärjäpaikalla täydessä seilissä virkatehtävänsä siitä kärsien. Juho Heikinpoika ei voi kiistää olevansa juovuksissa ja sen takia olleensa koko päivän poissa kärjähuoneesta.*⁹⁷

Vaikuttaa siltä, että tällä suunnalla julkisen juopumuksen valvoja, nimismies, ei ottanut velvollisuudekseen etsiä juopuneita, vaikka asetus lupasikin ilmiantajalle puolet koko viiden hopeataalarin sakkosummasta. Keuruun, Ruoveden, Oriveden ja Kuoreveden käräjillä juopumusrangastus voitiin tuomita ilman mitään varsinaista ilmiantoa, sillä päihtyneen miehen esiintyminen julkisesti todistajana tai kärjäpaikan rauhan häiritsejänä teki hänestä itsestään ilmiantajan. Kuvaava tapaus tunnetaan Ruoveden ja Keuruun syyskäräjiltä 1738. Lyhyessä tuomiokirjamerkinnässä todetaan miehen syyllistyneen rangaistavaan juopumusrikokseen, *koskapa sotilas Tuomas Svartman juomista ylilastattuna esiintyy kärjätuvassa, minkä hän tosin itse haluaisi kiistää. Vaan lautakunta yhtä hyvin kuin herra Georg Johan Taube sen todistavat.*⁹⁸

Nimismies tosin esiintyi ilmiantajana ja kantajana 17 jutussa, mutta näistäkin valtaosassa nimismies ryhtyi kantajaksi liittäen toimenpiteen puheessaan syyttäjän rooliinsa ja siten virkaansa kuuluvaksi tehtäväksi. Matti Mikonpoika Mikkola vastasi Pajukannon Juho Matinpojan herjausta koskevaan kanteeseen Oriveden käräjillä 1735. Kun tästä syytteestä oli vastaajaa rangaistu, ilmoittautui nimismies Henrik Ruuth virkansa puolesta juopumussyytteen kantajaksi.⁹⁹ Tältä osin tuomiokirjadiskurssin tar-

96. Vertaa Renvall 1949, s. 35–40.

97. Tk Orivesi ja Kuorevesi 7.–10.9.1739§13. nn49: 397.

98. Sk Ruovesi ja Keuruu 28.–30.8.1738§7. nn48: 4.

99. Tk Orivesi ja Keuruu 18.–19.3.1735. nn45: 296–297.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

kastelu osoittaisi lähinnä, että juopumusrikoksissa syyttäjänä esiintyminen ei ollut nimismiehille mieluisimpia tehtäviä.

Voisi tosin epäillä, että ilmiantopalkkio olisi ollut nimismiehille jonkinlainen kiihoke saattaa pitäjän juopot oikeuden eteen. Näin ei kuitenkaan käynyt. Juopumussakot useimmiten maksettiin ja vaihtoehtoista lyhyttä vankeusrangaistusta sovellettiin harvemmin. Siltikään nimismiehet eivät juoppoja ilmiantaneet kuin vasta äärimmäisissä tilanteissa, käräjäpaikalla tapahtuneissa tai muihin rikoksiin yhdistyneissä tapauksissa. Siis ilmiantopalkkio ei ollut nimismiehille riittävä peruste juoppojen etsimiseen ryhtymiselle. Epäilemättä ryyppyveikkojen vainoaminen olisi väistämättä vaikeuttanut nimismiesten viranhoitoa varsinkin, kun enin osa tuomituista – kuten tuonempana havaitaan – kuului talollisluokkaan.

Käsitys vahvistuu entisestään tarkasteltaessa juopumusrikosten ajallista jakaumaa (taulu 3).

Taulu 3. Ruoveden–Keuruun ja Oriveden–Kuoreveden käräjillä käsitellyt juopumustapaukset 1733–1744.

	Ruovesi– Keuruu	Orivesi– Kuorevesi	yhteensä
1733	-	-	-
1734	1	-	1
1735	2	4	6
1736	5	2	7
1737	-	-	-
1738	2	-	2
1739	1	2	3
1740	-	-	-
1741	1	-	1
1742	-	-	-
1743	-	1	1
1744	-	-	-
yhteensä	12	9	21
keskim.	1,0	0,8	1,8

Lähteet: Ylä-Satakunnan tuomiokirjat 1733–1744. nn43–54.

Juopumuksen kriminalisointi ei ollut sisäsuomalaisille mitenkään draamaattinen tapahtuma. Pahimmillaankin samoilla käräjillä tuomittiin juopumuksesta viisi henkilöä. Näin kävi Ruoveden ja Keuruun talvikäräjillä 1736, Oriveden ja Kuoreveden talvikäräjillä 1735 taasen juopumusrangaistus luettiin neljälle miehelle. Kaikki yhdeksän olivat päissään käräjäpaikalla. Uusi laki ei näytä juuri vaikuttaneen Sisä-Suomessa ihmisten käyttäytymiseen julkisessa ja yksityisessä tilassa: rahvaan sivistämiseen ja siveellistämiseen pyrkinyttä asetusta ei noudatettu ainakaan ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Samansuuntaisesta kehityksestä kertovat myös Ilkka Mäntylän keräämät Hämeen ja Uudenmaan maaseutua koskevat sakkoluettelotiedot. Sääksmäen yllisen kihlakunnan alueella langetettiin vuosina 1734–1744 kaikkiaan 19 juopumusrangaistusta. Ensimmäisen viiden vuoden aikana juopumuksesta sakotettiin ainoastaan seitsemää henkilöä.¹⁰⁰

Välitila ja yksityinen tila säilyivät rauhoitettuina uudesta laista huolimatta. Omassa lähiympäristössään, vierailulla ja juhlissa sai edelleen juoda tarvitsematta pelätä sen paljastumista.

Edelleenkin näissä tiloissa ja tilanteissa tapahtuneet kiinnijäämiset liittyivät muihin seikkoihin, mutta muiden tapahtumien yhteydessäkään juopumus ei saanut mitään erityisen ongelman leimaa.¹⁰¹ Harvemmin väkivalta yhdistyi juopumukseen. Oriveden ja Kuoreveden syyskäräjillä 1739 majurin komppanian rummunlyöjä Juho Enberg asetui kantajaksi yhdessä komppanian valtuuttaman luutnantti Berndt Adrian Klickin kanssa päällekkäistä koskevassa jutussa. Enberg oli käynyt marianpäivänä maksamassa kolmen kuparitaalarin velkansa siitä usein muistutelleelle talollismies Erkki Olavinpojalle. Sotilas ei ollut antanut velkasummaa kohteliaasti Olavinpojan käteen, kuten tämä oletti, vaan heitti plootun häpeämättömästi tämän jalkojen juureen. Enberg onnistui mielenosoituksellisessa teossaan. Se raivostutti Erkki Olavinpojan niin, että hän kutsui velanmaksajaa hunsvotiksi, koiraksi, varkaaksi ja kelmiksi sekä löi tätä vielä useita kertoja kämmenellä päähän. Kantaja ei omassa lausunnossaan edes maininnut vastaajan olleen päissään, vaan tämä kertoi siitä itse selittäen vähäisen juopumuksen osasyiksi vimmastumiseen. Myös

100. Mäntylä I 1985, s. 220–221.

101. Vertaa Mäntylä I 1985, s. 187. Laajemmin Verkko 1949.

todistaja vahvasti pyhäpäiväksi sattuneen juopumuksen, joten Erkki Olavinpoika tuomittiin sakkoihin paitsi herjauksesta ja väkivallasta myös juopumuksesta ja sapattirikoksesta.¹⁰²

Uuden asetuksen mukaista elämää ei siis Sisä-Suomessa ryhdytty voimakkaasti vaatimaan eikä kontrollia jouduttu sen takia kiristämään. Toisin oli Pohjanmaalla. Kruunun korkeammat viranomaiset, etenkin maaherrat, uskoivat yleisesti juoppouden ja siitä siveellistä elämää viettävälle väestölle aiheutuvien häiriöiden lisääntyneen isonvihan aikaisen moraalisen rappiotilan myötä.¹⁰³ Etelä- ja keskipohjalaiset nimismiehet esittivät julkisuudessa kruunun toivomia kannanottoja. Esimerkiksi Laihian nimismies Schöring korosti 1733 käräjillä, että juoppouden synty oli kärjäkunnassa suuresti lisääntynyt. *Sen takia*, Schöring jatkoi, *tämän paheen hillitsemiseksi annetun kuninkaan armollisen asetuksen astuttua voimaan huhtikuussa 1733 olen minä pyrkinyt sitä tehokkaasti valvomaan.*¹⁰⁴

Muut nimismiehet jakoivat Schöringin mielipiteen ja valvontainnokuuden. Ja tämä näkyy myös kiinnijäämisluvuissa. Sisä-Suomen alueella kussakin kärjäkunnassa oikeusistuimen tietoon saatettiin vuotuisesti vain yksi tai kaksi juopumustapausta, kun taas Pietarsaaren pitäjässä käräjillä käsiteltyjä juopumustapauksia oli vuosittain kymmenen ja Uudenkaarlepyyn pitäjässäkin viisi (taulu 4). Samanlaisia lukumääriä tavataan myös muista pohjalaisista pitäjistä. Yksillä käräjillä saatettiin juopumussakkoihin tuomita kymmeniä ihmisiä.¹⁰⁵

102. Sk Orivesi ja Kuorevesi 7.–10.9.1739§14. nn49: 397–400.

103. Suolahti 1913, s. 137–138; isonvihan vaikutuksesta muun muassa Tuominen 1928, s. 12; Alanen 1948, s. 188–189; Alanen 1949, s. 409.

104. Vapaasti Alasen (1949, s. 410) tekstiä mukaillen.

105. Katso Alanen 1949, s. 410–412; Liakka 1934, s. 448.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Taulu 4. Juopumuspaikka Pietarsaaren ja Uudenkaarlepyyn pitäjissä 1734–1735.

	Pietar- saari	Uusikaar- lepyy	yhteensä	%-osuus
I käräjät	1	1	2	6,7
verokanto	4	4	8	26,7
II kirkko	4	-	4	13,3
kirkkoranta	3	-	3	10,0
pappila	1	-	1	3,3
III kirkonkylä	2	1	3	10,0
usea paikka	2	-	2	6,7
kaupunkitie	1	3	4	13,3
yleinen tie	-	1	1	3,3
IV vieras talo	1	-	1	3,3
V koti	1	-	1	3,3
yhteensä	20	10	30	99,9

Lähteet: Pietarsaaren pitäjän ja Uudenkaarlepyyn pitäjän tuomiokirjat 1734–1735. C4a1 ja C5a1.

Paitsi kiinnijäämisten lukumääriin vaikutti nimismiesten asennoituminen myös kiinnijäämispaikkojen erilaisuuteen verrattuna sisäsuomalaisiin pitäjiin. Nimismiesten kovat puheet ja tiukentunut kontrolli merkitsivät sitä, että käräjäpaikalla ei uskallettu esiintyä päihtyneinä. Humalatilalan paljastumista koetettiin tarkoin välttää. Joskus kävi niin, että päihtynyt onnistui välttämään nimismiehen silmät, mutta tuli paljastaneeksi humalansa toiselle virkamiehelle. Niinpä Lohtajan syyskäräjillä 1734 käsiteltiin toispitäjäläisen maaviskaali Gabriel Calamniuksen kirjallista ilmiantoa, jonka mukaan talonpoika Erkki Hirvi oli ollut talvikäräjillä Jukolan käräjäkartanossa juovuksissa. Vastaja selitti juoneensa kapteeni Nibblingin luona ainoastaan yhden viinapikarin, mutta eräs rykmentinkirjuri ja useampi lautamies todistivat Hirven olleen sellaisessa viinalastissa, ettei hän kyennyt edes seisomaan.¹⁰⁶

Toisin kuin Sisä-Suomessa käräjät olivat pohjalaisten juopumuspaikkana merkityksetön: oikeussalin sivilisoimisessa oli onnistuttu. Sen

106. Sk Lohtaja 25.–28.9.1734. C3a1.

sijaan veronkantoon tultiin juovuspäissään.¹⁰⁷ Tämä ei suinkaan ole ihme, sillä talonpojat perustelivat yleisesti runsasta alkoholinkäyttöään viinan lämmittävällä vaikutuksella.¹⁰⁸ Kirkonkylän kruununaitalla veronkeruu suoritettiin etupäässä myöhään syksyllä tai talvella; lämmikkeeksi otettua viinaryppyä seurasi helposti rajumpi ryypiskely ja voimakas humalatile. Pietarsaaren talvikäräjillä 1735 nimismies Axel Wargklow ilmianto kerralla kolme talollismiestä, jotka olivat tohtineet tulla juovuksissa kirkonkylän kruununaitalle.¹⁰⁹

Julkisista tiloista kirkko ympäristöineen puolestaan näytteli keskeisempää osaa juopumusrikosten paljastumisessa. Näissä nimismiehet, kappeliseurakuntien kruunun tarkastusmiehet, lukkarit ja kuudennusmiehet toteuttivat tiukkaa kontrollia. Päihtymyksen ei tarvinnut olla edes kovin häiritsevää, kun asianomainen joutui vastaamaan epäsiiveillisestä olotilastaan käräjillä. Esimerkiksi pietarsaarelainen porvari Matti Matinpoinen Forsström oli Pietarsaaren pitäjän kuudennusmiehen ilmiannon mukaan ollut humalassa pitäjänkirkossa joulupäivänä 1734. Forsström kiisti ilmiannon kirjallisesti ja väitti samalla, että ilmianto johtui ainoastaan siitä, että lukkari, jota porvari luuli ilmiantajaksi, vihasi häntä. Virallisena kantajana toiminut nimismies Wargklow selitti tähän, että ilmiantaja ei ollut suinkaan lukkari vaan kuudennusmies Hans Matsinpoinen. Tämä oli kertonut nimismiehelle, kuinka Matti Forsström oli tullut ruotsinkielisen jumalanpalveluksen lopulla kirkkoon kuullakseen suomenkielisen messun. Forsström kiisti edelleen väitteen todenperäisyyden vedoten siihen, että muuan toinen pietarsaarelaisporvari todisti hänen olleen joulupäivänä selvinpäin ja että hänellä ei ollut hallussaan jouluihmiin tippaakaan viinaa. Nimismies kutsui todistajiksi pääoven vieressä istuneet miehet, jotka kertoivat, että Forsström oli ollut juovuksissa. Se näkyi epävarmasta kävelystä ja muuttuneesta ulkonäöstä. Pekka Juhonpoika Pellinen kertoi vastaajan hieman hoiperrelleen ja olleen hyvin punainen. Forsströmin kutsumat todistajat eivät häntä pelastaneet. Sekä Antti Kaaponpoika että Erkki Heikinpoika todistivat vastaajan silmien

107. Se, että Sisä-Suomessa kruununaitalle saapuneille ei langetettu juopumussakkoja, ei osoita talonpoikien tuleamista selvinpäin veronkantotilaisuuteen. Pikemminkin asia liittyy edellä mainittuun tšekäläisten nimismiesten haluttomuuteen paljastaa juoppoja.

108. Katso esimerkiksi Tuominen 1928, s. 18; Mäntylä I 1985, s. 190; Saloheimo 1990, s. 517.

109. Tk Pietarsaari 24.2.1735. 1735: 352.

KUSTAA H. J. VILKUNA

olleen hyvin punaiset, *kuten hänen silmillään oli silloin tapana, kun hän oli juovuksissa.*¹¹⁰ Pelkästään punaiset silmät riittivät vakuuttamaan oikeuden Forsströmin humalatilasta, joten hänet tuomittiin 30 hopeataalarin sakkoihin.

Tärkein ero sisäsuomalaisen ja pohjalaisen viinankäytön valvonnan välillä oli siinä, että kontrolloijat etsiytyivät kaupunginportille vaanimaan siellä käyvien talonpoikien kuntoa. Näin yleisestä tiestä tuli hyvinkin julkinen tila ja merkittävä päihtymysten toteamisen paikka. Kaupungista tulevalta tiellä kulkevan päihtymyskin kirjattiin hyvin niukkasanaisesti: *nimismies Lorentz Nordmanin ilmiannosta tuomitaan juopumussakkoihin Uudenkaarlepyyn kirkonkyläläinen Joonas Kiärri, joka on 26.11.1733 tullut kaupungista juopuneena, minkä hän vastalauseitta tunnustaa.*¹¹¹ Kun sisäsuomalaisessa ympäristössä tällaiset niukkasanaiset tuomiokirjamerkinnot liittyivät käräjäjuopumuksiin, Pohjanmaalla ne kuuluivat yleisillä teillä sattuneisiin päihtymyksiin. Niitä voidaankin pitää tässä mielessä verrannollisina. Innokkaat pohjalaisnimismiehet keskittivät huomionsa kaupungeissa juopotelleisiin talollismiehiin. Kaupungin portista ulos astuneen juopon humalatilasta todistaminen olisi ollut todennäköisesti yhtä helppoa kuin Sisä-Suomessa käräjäjuopumuksen toteaminen oli. Kaupunkitiet olivat julkisempia tiloja kuin perifeerisemmän seudun maantiet, koska niissä oli vilkkaampi liikenne. Horjahdelleen kaupunkitietä myöten kulkeneen juopon näki paitsi nimismies myös usea pitäjäläinen ja kaupunkilainen, mihin viittaa se, etteivät syytetyt tavallisesti pyrkineetkään kiistämään juopumustaan. Näin syytetty selvisi maksamatta turhia todistajapalkkioita.

Tämänkaltainen ankara kontrolli oli omiaan muuttamaan myös yksityisessä tilassa harjoitetun ryypiskelyn valvotummaksi. Pohjanmaalla saattoivat isäntämiehet paljastaa perheenjäseniään juopumuksesta ilman että siihen liittyi minkäänlaista väkivaltaa tai solvaamista. Muun muassa Juho Puumalainen kertoi syyskäräjillä 1734, miten hän kotiin tullessaan havaitsi Liisa Juhontyttären olleen hieman juovuksissa. Juho Puumalainen ilmiantoi Liisan, vaikka hän itse oli jättänyt tälle viinaa juotavaksi.¹¹² Tällä alueella sivilisoitumisprosessi oli edistynyt huomattavasti. Isännät ja

110. Tk Pietarsaari 24.2.1735. C4a1. 1735: 407–411.

111. Tk Uusikaarlepyy 25.1.1734. C5a1. 1734: 164–165.

112. Sk Pietarsaari 13.9.1734. C4a1. 1734: 941–942.

emännät olivat ottaneet tehtäväkseen kontrolloida talonväen käyttäytymistä ja etenkin fyysisiin nautintoihin liittyviä toimia asuinrakennusten sisällä ja niiden välittömässä läheisyydessä. Yhteiskunnallinen kontrolli oli laskeutunut myös talon muodostaman kollektiivisen yksikön tasolle ja asettunut sen sisälle.

IV

1700-luvun alkupuolella juopumusrikoksen tapahtumapaikka oli Sisä-Suomessa lähes poikkeuksetta julkinen. Oliko juopumustila muuttunut puolen vuosisadan aikana? Mistä 1700-luvun viimeisen vuosikymmenen kuluessa päihtyneet saatiin kiinni?

Pohjanmaalla juopumusrikollisuusluvut nousivat räjähdysmäisesti 1800-luvun alussa. Heikki Ylikankaan laskelmien mukaan 1790-luvun alussa Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla lain koura tavoitti vuosittain runsaat 30 juopumusrikkomukseen syyllistynyttä. 1820-luvulle tultaessa määrä oli kahdeksankertainen. Edellä mainituissa vertailupitäjissä, Pietarsaareissa ja Uudessakaarlepyyssä, nimismies toi käräjille vuosina 1790–1792 kaikkiaan 32 juoppoa.¹¹³ Juopumusrikoksien määrä oli siis vähentynyt 1730-luvulla vallinneeseen tilanteeseen nähden. Koska 1800-luvun puolella päihtymysrikollisuus kasvoi eikä ole uskottavaa, että lisäys olisi johtunut varsinaisesti juoppouden lisääntymisestä, on luultavampaa, että Pohjanmaalla juopumusrikollisuuden väheneminen 1790-luvulle tultaessa ja voimistuminen 1800-luvun alkupuolella kytkeytyvät kontrollin muutokseen. 1790-luvun Pohjanmaalla päihtyneitä ei vainottu samalla tavoin kuin 1730-luvulla juopumuksen kriminalisoimisen jälkeen. 1800-luvun uusissa olosuhteissa raittiuden vaateen sekä virkavaltaistumisen myötä alkoholi-kulttuurin muuttaminen sivilisoituneempaan suuntaan tuli jälleen ajan-kohtaiseksi.

Mitä Sisä-Suomessa oli tapahtunut? Oliko siellä juopumusrikollisuuden kehityssuunta samanlainen kuin Pohjanmaalla?

113. Ylikangas 1976, s. 180–183.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Taulu 5: Juopumusrikokset Sisä-Suomessa 1790–1797.

	Keu- ruu	Lau- kaa	Pieksä- mäki	Rauta- lampi	Saari- järvi	Viita- saari
1790	-	-	-	-	1	-
1791	3	1	-	-	1	-
1792	1	-	-	-	3	3
1793	8	-	-	-	-	8
1794	6	-	-	-	-	-
1795	2	1	3	3	8	3
1796	6	1	-	1	1	2
1797	1	1	1	2	2	2
yhteensä	27	4	4	6	16	18
keskim.	3,4	0,5	0,5	0,8	2,0	2,3

Lähteet: Rautalammin tuomiokunnan tuomiokirjat 1790–1797.

Kaikkiaan Sisä-Suomessa langetettiin 1790–1797 runsaat 70 juopumus-rangaistusta, miltei yhdeksän vuodessa. Muutoksen voima näkyy etenkin Keuruun käräjäkunnassa, jossa vuotuisesti tuomittiin yli kolme juoppoa, joten juopumusrikosten määrä oli kolminkertaistunut sitten 1730- ja 1740-luvun. Jotain merkittävää on tapahtunut, mutta mitä?

Edelleenkin kasvaneen juopumusrikollisuuden selittäminen keski-suomalaisten juoppouden lisääntymisellä tuntuu tarkoitushakuiselta vaihtoehdolta, sitä paitsi enentyneelle juoppoudelle pitäisi sillekin löytää selityksiä. Veli Verkon esittämä ajatus suomalaisille tunnusomaisesta heikosta viinansietokyvystä ja yleisestä taipumuksesta juoppouteen ei vaikuta hyvältä.¹¹⁴ Ensinnäkin juopumusrikollisuus laantui Pohjanmaal-la, kun se taas kasvoi Rautalammin tuomiokunnassa. Teorian mukaan kehityksen pitäisi olla jokseenkin samanlainen suurimmassa osassa Suomea. Toisekseen kansanluonteen pitäisi olla verraten pysyvä henkinen rakenne (menteliteetti). Miten voisi selittää voimakkaan muutoksen, joka on tapahtunut keskisuomalaisessa luonteessa vain vajaassa puolessa vuosisadassa? Riittäisivätkö taloudellisten ja sosiaalisten rakenteiden muutokset selittäjiksi? Tuskinpa. Myöskään viinan saatavuus ei selitä päihtymysrikkomusten kasvua. Ilkka Mäntylä on osoittanut tämän pitä-

114. Verkko 1949.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

västi vapaudenajan viinanpolttoa selvittelevässä tutkimuksessaan. Sisä-Suomessa jo 1700-luvun alkupuolella viinapannuja oli väkilukuun nähden eniten ja viinan saatavuus oli täällä helpointa.¹¹⁵

Tarkasteluun ja kysymysten purkamiseen on luontevinta lähteä kiinnijäämisriskin, paikan julkisuuden ja mahdollisesti muuttuneen yksityisyyden suhteen. Nimismies esiintyi, kuten aiemminkin, syyttäjänä miltei jokaisessa oikeudenkäynnissä. Muutos 1730- ja 1740-luvun tilanteeseen on tapahtunut siinä, että 1790-luvulla juopumusrangaistuksiin johtaneissa jutuissa yksityisiä ilmiantajia oli paljon. Heitä mainitaan joka neljännessä tai kolmannessa tapauksessa. Useimmiten ilmiantaja oli myös asianomistaja riita-, herja- tai päällekkarkausjutussa, mutta joskus ilmiantaja oli oikeuskäsittelyssä todistajaksi tullut henkilö, joka mainitsi juopumuksesta todistajanlausunnossaan. Ilmiantajien osallistuminen juoppojen paljastamiseen kertoo paljolti kontrollin muutoksesta ja tietynlaisesta tarpeesta osoittaa omaa siveellis-moraalista kehittymistä eli sivilisoitumista ja kultivoitumistason paremmuutta suhteessa päihtyneeseen. Tämä näkyy myös juopumuspaikkojen muuttumisena (taulu 6).

Taulu 6. Juopumuspaikka Rautalammin tuomiokunnassa 1790–1797.

I	käräjät	29		
II	kirkko	7		
	kirkonmäki	3		
III	kirkonkylä	1		
	yleinen tie	3	43	59,7%
IV	vieras talo	19	19	26,4%
V	oma koti	8		
	kalastuspirtti	2	10	13,9%
	yhteensä	72	72	100,0%

Lähteet: Rautalammin tuomiokunnan tuomiokirjat 1790–1797.

Julkisista tiloista käräjäsali ja kirkko olivat edelleen keskeisimpiä juopumisesta kiinnijäämisen paikkoja. Niissäkin kontrolli kiristyi, mikä

115. Mäntylä I 1985, s. 176–178, 201–213.

näky siinä, että aiempaa useammin käräjäpäihtymyksestä tuomittiin sellaisia miehiä, jotka olivat juovuksissa varsinaisen istuntosalin ja -ajan ulkopuolella. Rautalammin tuomiokunnan kärjäkunnista ainakin Keuruun, Saarijärven ja Viitasaaren nimismiehet, jotka nyttemmin kantoivat myös toimitusvoudin, apulaiskihlakunnankirjurin, kanne- tai maaviskaalin nimikettä, olivat omaksuneet samanlaisen humalaisten paljastajan roolin, jollaisiksi pohjalaiset nimismiehet katsoivat itsensä 1730-luvulla. He todennäköisesti etsivät päihtyneitä ja pyysivät kärjärahvaalta tietoja päihtymykseen käräjätuvan ulkopuolella syyllistyneistä. Nimimiehet olivat eriytyneet yhä selvemmin professiokseen, irrottautuneet talonpoikaissäädystä ja muodostaneet maaseutussäätyläisten luokan.¹¹⁶ Heidän ei tarvinnut enää pelätä niitä vaikeuksia, joita talollismiesten ilmiantamisesta seuraisi.

Eriytyminen ja päihtyneiden vainoaminen käräjäaikaan saattoi kuitenkin joissakin tapauksissa johtaa yllättäviin kannanottoihin. Viitasaaren syyskäräjillä 1792 lautakunta äänesti nimismies Jakob Ticcanderin juopumuskaanteen hylättäväksi. Ticcander nosti asianmukaisella ja totunnaisella tavalla syytteen talollismies Juho Närheä vastaan, tämä kun oli tullut juovuksissa käräjille ja vieläpä esiintyi oikeuden edessä sopimattomassa kunnossa. Närhi ei välittänyt edes kiistää syytteen todenperäisyyttä, sillä hän oli tosiaan silminnähdessä humalassa. Sen sijaan kärjälautakunnassa Närhen säätytoverit päättivät yksimielisesti vapauttaa hänet sakkorangastuksesta.¹¹⁷ Tapaus osoittaa – huolimatta sen ainutlaatuisuudesta –, että käräjille tultiin edelleen juovuksissa, siellä nautittiin alkoholia runsaasti, eikä käräjäpäihtymystä suinkaan pidetty pahana. Toisaalta tapaus kuvastaa sitä, miten keskeisimmän kontrolloijan ja tärkeimmän vainotun osapuolen välillä oli selvästi jännite. Talolliset eivät suinkaan aina hyväksyneet juopumusrangaistuksen langettamista säätytoverilleen. Ticcanderin kohdalla jännite tuli merkitsemään jo runsasta kuukautta myöhemmin pidättämisistä virantoimituksesta ja lähettämistä kahdeksi vuodeksi pakkotyöhön Viaporin linnoitukseen.¹¹⁸

116. Wirilander K 1974, s. 96–97; Laajemmin Konttinen 1991.

117. Sk Viitasaari 2.12.1792§20. 1792: 1730–1731.

118. Tk Viitasaari 5.2.1793§87. ICa6.

Käräjillä sattuneista kiinnijäämisistä suurin osa johtui edelleen siitä, että istuntosalissa ollut humalainen joutui osallistumaan jonkun jutun käsittelyyn. Yleensä päihtymystila oli sellainen, ettei siitä syntynyt suurta ongelmaa. Käräjäpöytäkirjoihin merkittiin vain kantaja, vastaaja, syyte, lyhyt maininta siitä, että humalatila oli *silminnähtävä* tai *silmiinpistävä*, ja tuomio. Mahdollisesti siihen sisältyi kanteen kiistäminen ja syytteen toteennäyttäminen. Toisinaan kävi kuitenkin huonommin. Muun muassa viitasaarelaisen rengin täytyi luopua todistamisestaan. Hänen humalatilansa katsottiin niin vahvaksi, että hänet jäävättiin. Lisäksi hänet tuomittiin tavanomaiseen viiden hopeataalarin sakkoon.¹¹⁹

Käräjäpaikalla ylläpidetty tarkkailu kiristyi selvästi. Käräjien välipäivinä, sunnuntaisin, mahdollisuus jäädä juopumuksesta kiinni oli aikaisempaan nähden moninkertaistunut. Muun muassa saarijärveläinen talollinen Erkki Ramsi oli ahtautunut yhdessä itsellismies Heikki Matinpohjan kanssa syyskäräjäpäivien väliin sattuneena sunnuntai-iltapäivänä käräjärahvaan kansoittamaan kirkonkylän Kantalan taloon. Siellä Erkki Ramsin humala olisi kenties jäänyt muilta huomaamatta, ellei hän olisi tarttunut viinahumussaan kumppaniaan rinnuksista ja uhannut voimantunnessaan hakata itselleen tietä ulos tuvasta. Todistajiksi kutsutut lautamiehet todistivat tapahtueen ja lisäsivät vielä, että Ramsi oli manannut: *Minä olen nälkäinen kuin piru*. Hänelle langetettiin sakko päällekarauksesta, lyömisestä, juopumuksesta, kiroamisesta ja sapattirikoksesta.¹²⁰ Toisenlainen tyypillinen käräjäjuominkien seurauksena syntynyt ja tuntuviin rangaistuksiin johtanut tapaus sattui Viitasaarella 1793. Sotamiehiä Juho Sneckiä ja Lauri Mårdia sekä renki Matti Koljosta vastaan nostettiin syyte juopumuksesta ja meluamisesta kihlakunnan käräjäpaikalla. Ensin sotilaat ja renki kiistivät syytteen valheena, mutta sittemmin todistajien kertomukset vahvistivat syytteen juopumuksesta ja metelöinnistä käräjäpaikalla, joksi katsottiin kirkonkylän Penttilän tila ja sieltä käräjätalolle johtava tie. Sotilaat olivat juomatuuleksaan mitelleet voimiaan, kirkuneet ja huutaneet sekä lisäksi kiroilleet ruotsiksi. Koska todistajatkin kertoivat, että Mård ja Sneck eivät varsinaisesti tapelleet, heidät

119. Tk Viitasaari 31.1.1973§32. 1793: 69–70.

120. Sk Saarijärvi 21.9.1792§18. 1792: 1444–1445.

tuomittiin vain juopumuksesta ja meluamisesta käräjäpaikalla. Koljosta vastaan ei ollut riittävästi näyttöä, joten hänet vapautettiin kokonaan.¹²¹

Käräjille kulkemisesta oli siitäkin tullut vaarallisempaa. Talollisten keskinäinen kateellisuus ja ristiriidat, vaikka ne eivät asiakirjoissa näkyisikään, todennäköisesti johtivat siihen, että vihanpitäjät kävivät vaivihkaa ilmiantamassa päihdyksissä olleita tovereitaan nimismiehelle käräjätalouden alla. Toimitus suoritettiin salaa siten, ettei vastaaja voinut koskaan varmasti tietää, kuka hänet oli alunperin ilmiantanut. Ilmiantaja jäi tosin näin ilman ilmiannosta hänelle kuulunutta osuutta, mutta eipä hän myöskään leimaantunut kielikelloksi, mikä rooli nyttemmin istui hyvin nimismieskunnalle. Keuruun Suolahden kylästä kotoisin oleva talollinen Erkki Suolahti joutui vastaamaan nimismies Aleksander Kristian Bergströmin nostamaan käräjäpäivänä ja sitä edeltävänä päivänä harjoitettua juopumusta koskevaan syytteeeseen. Suolahti kiisti, minkä takia nimismies kutsui todistajiksi lautamies Joonas Markkulan ja pitäjänseppä Antti Tångbergin. Markkula todisti valan vannottuaan, että vastaaja oli käräjäpäivänä istuntopaikalle tullessa alkoholijuomien vaikutuksen alainen. Tångberg puolestaan vakuutti, että Suolahti oli ollut edellispäivänä Moksun tilalla ja sieltä käräjäpaikalle johtavalla tiellä päissään.¹²² Aivan edellisen kaltainen tapaus sattui myös Keuruulla. Nimismies syytti talollinen Heikki Olavinpoika Liettua siitä, että hän oli ollut juovuksissa ensimmäistä käräjäpäivää edeltävänä päivänä. Sen Liettu kiisti, joten nimismies kutsui Pynnösen isännän Sipi Liuhkon ja emäntä Kaisa Pekantyttären todistamaan. Nämä kertoivat, kuinka Liettu oli käräjämatkallaan yöpynyt Suojärvellä Pynnösen tilalla ja ollut humalassa.¹²³ Mistä nimismies Bergström oli saanut tietoonsa Suolahden ja Lietun päihtymyksen? Vaikka ilmiantajia ei tuomiokirjassa mainitakaan, tuskinpa muut kuin mainitut todistajat ovat tuosta humalasta nimismiehelle kertoneet.

Kirkkopaikan suhteen kehitys oli samankaltainen. Aiemmin kontrolli oli rajoittunut pääsääntöisesti kirkon sisälle. Kun kirkon sisällä ei enää

121. Tk Viitasaari 31.1.1793§62, 72. 1793: 81, 85.

122. Tk Keuruu 14.1.1793§36. 1793: 11.

123. Sk Keuruu 2.9.1793§21. 1793: 424.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

vakavaluonteisia päihtymyksestä johtuvia pahennuksia esiintynyt,¹²⁴ 1790-luvulle tultaessa oli ryhdytty valvomaan tarkemmin kirkon pihapiiriä. 1795 Viitasaaren pitäjän nimismies Karl Henrik Limatius syytti huopanalaiista loismies Lauri Laurinpoikaa juopumuksesta helluntaina kirkonmäellä. Kun vastaaja kiisti, pyysi Limatius todistajiksi kirkkoherra Karl Gustav Schönemanin ja talollinen Juho Närhen. Schöneman ei ollut havainnut Lauri Laurinpojan päihtymystä, vaikka olikin nähnyt hänet mainittuna päivänä pappilassa. Mutta sitten todistaja lisäsi, että vastaaja oli hänelle juopumuksestaan kertonut käräjäpäivän aamuna. Närhi taasen todisti, että Lauri Laurinpoika oli ollut helluntaina pappilassa silminnähden päissään.¹²⁵ Kotimatalla ryhdyttiin sen sijaan nauttimaan alkoholia,¹²⁶ koska kiinnijäämisen mahdollisuus oli vähäisempi. Äänekosken ja Naarajärven välisellä tiellä kesäkuussa 1795 sattunut ryyppiskely olisi jäänyt nimismiehelle tuntemattomaksi tapaukseksi, mikäli talollinen Joose Möttönen ei olisi ilmiantanut talollisenpoikia Heikki ja Matti Apalaa siitä, että nämä olivat Möttösen kertoman mukaan käyneet syyttä hänen kimppuunsa lyönnein. Koskapa vastaajat kiistivät syytteen, kutsuttiin kolme Möttösen ja Apaloiden kanssa matkannutta henkilöä todistamaan. Nämä kertoivat päällekkarkauksesta ainoastaan, että Heikki Apala oli tarttunut Möttöstä rinnuksesta kiinni, koska he olivat käyneet ensin kiivasta sananvaihtoa. Lyönteihin saakka riitely ei mennyt. Sen sijaan todistajat kertoivat kaikkien olleen tuolloin vahvassa humalatilassa.¹²⁷

Sivilisoituminen ja tavallaan individualisoitumisen kanssa aivan ristiriitainen kollektiivisemmän yhteisöelämän suuntaan kulkeva kehitys johtivat myös yksityisen tilan ja yksityisten henkilöiden harjoittaman

124. Kirkkopahennusten määrien laskeminen merkitsi myös papiston niitä koskevien valitusten vähenemistä. Katso Laasonen 1967, s. 235. 1700-luvulle tunnusomainen kirkkopahennuksen muoto oli kellojen luvaton soittaminen. Se yhdistyi usein juopumukseen ja oli tavallaan uuden julkisen tilan valtaamista. Koskimies 1962, s. 136; sk Pietarsaari 13.10.1732. C4a1. 1732: 1214–1215. Vanhakantaisia kirkossa oksentamisia tosin niitäkin tavataan silloin tällöin, mutta kuitenkin harvoin. Manninen 1917, s. 72. Uusissa kappeliseurakunnissa sattui enemmän kirkkopahennuksia ja niissä vietettiin pappien mukaan juopompaa elämää. Laasonen 1967, s. 360; tk Saarijärvi 3.4.1797§7. 1797: 677–679, sk Saarijärvi 9.12.1795§27. 1795: 741–742.

125. Sk Viitasaari 21.9.1795§40. 1795: 502–503.

126. Ainakin useat miehet varustautuivat viinapullolla kirkkomatkalleen. Katso Heikkinen 1986, s. 65–66.

127. Sk Saarijärvi 9.12.1795§27. 1795: 741–742.

kontrollin voimistumiseen. Välttämättä ei voinut enää olla varma siitä, että välitilassa, vieraassa talossa, tai yksityisessä tilassa harrastettu juopottelu olisi pysynyt juomaporukan keskinäisenä tietona. Siihen viittavat jo edellä mainitut käräjien aikana ja sitä edeltävä päivänä sattuneiden juopumusten paljastumiset. Juopumus oli hyvää vauhtia muuttumassa rikokseksi sinällään. Sen ei tarvinnut liittyä enää häiritseviin tekijöihin, tappeluun, uhkauksiin, metelöintiin tai solvauksiin, vaan pelkkä juopumuskatsottiin joissakin piireissä vääryudeksi. Kuin ohimennen aiemmin käsitellyn riitajutun jatkoksi Pieksämäen Suontientaipaleen kylästä kotoisin oleva talollinen Pauli Lappi ryhtyi syyttämään Sianjalan kylässä asuvaa talollismies Juho Jalkasta juopumuksesta rukouspäivänä 25.4.1795. Vastaajan yritykset puolustautua eivät vaikuttaneet mihinkään, sillä Lappi marssitti todistajiksi koko joukon lähituttaviaan.¹²⁸

Sivilisoimisprosessi oli edennyt julkisten tilojen suhteen ja kontrollia oli tuntuvasti kiristetty. Yksityiset talot ja välitilaksi luokiteltavat vieraat talot näyttelivät yhä merkittävämpää osaa juopumuksesta kiinnijäämisessä. Keuruun talvikäräjien aikaan talollinen Matti Erkinpoika Kopola ilmiantoi nimismies Bergströmille toverinsa Tuomas Erkinpoika Lahomäen juopumuksesta. Kopolan ensisijaisena tarkoituksena oli saada korvaus menetyksistä, jotka hänelle koituivat Lahomäen hukattua hänen lompakkonsa paljoine rahoineen. Mutta kun Lahomäki, joka oli usein aiemminkin joutunut vartioimaan Kopolan lompakkoa, ei suostunut maksamaan Kopolan mainitsemää summaa, päätti tämä ilmiantaa Lahomäen juopumuksesta ja jäädä varmuuden vuoksi itse pois kärjäsalista. Vastaaja kertoi, että hän oli ottanut Kopolan lompakon vartioitavakseen, koska Kopolan oli kovasti päissään. Sen hän sijoitti pahaksi onnekseen jakun ja turkin väliin, mistä se oli pudonnut. Kaikki tämä tapahtui Lahomäen mukaan siksi, että hän oli *tuona aamuuna edellisyön paljosta ryypäämisestä vielä täysin kunnoton*. Todistajat vahvistivat Lahomäen kertomuksen pääosiltaan. Lahomäki tuomittiin Kopolan vaatimiin korvauksiin ja juopumussakkoon. Kopolan juopumusrangaistus sai jäädä odottamaan seuraavia käräjiä.¹²⁹

128. Sk Pieksämäki 2.11.1795§71. 1795: 642–643.

129. Tk Keuruu 21.1.1794§22. 1794: 15–18.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

Samalla kun eräänlainen sivilisoitumisprosessi eteni, ihmisten välinen kollektiivisuus voimistui ja kontrolli kiristyi. Asuintiloissa tapahtunut juopottelusta saattoi aiempaa helpommin joutua käräjille. Keuruulla sotilas Yrjö Blomster joutui oikeuden eteen, koska joku tuntematon henkilö oli kertonut nimismiehelle, sotilaan olleen joulupäivänä 1794 juovuksissa erässä yksityisessä asunnossa ja pitäneen siellä meteliä. Vastajaan kiistettyä syytteen todenperäisyyden, nimismies Bergström kutsui todistajiksi lautamies Pietari Ikkalan ja torppari Heikki Herralan, jotka kertoivat, että Blomster oli mainittuna päivänä tosiaankin nauttinut turhankin paljon viinaksia ja ollut päissään sekä Korpelan torpassa että Lahden talossa. Kumpikaan todistaja ei ollut havainnut Blomsterin pitäneen minkäänlaista meteliä.¹³⁰

Jopa kaikkein syrjäisimmissä tiloissa, kalastuspirteissä, harjoitettu juopumus saattoi paljastua. Näin kävi Viitasaaren syyskäräjillä 1792, jolloin pihtiputaalainen talollinen Juho Niskanen nosti päällekkarkausta koskevan kanteen naapuri-isäntä Heikki Varista vastaan. Miehet olivat painiskelleet lokakuussa Kolimajärven rannalla sijaitsevassa pirtissä niin, että Niskanen oli loukannut pahoin korvansa. Todistajiksi kutsutut henkilöt kertoivat, miten tappelu oli kehkeytynyt ja lisäsivät, että Niskanen ja Varis olivat olleet humalassa.¹³¹

Kun maaseutuyhteisön välitilassa ja jopa omassa kodissa perheen piirissä tapahtunutta juopumusta alettiin pitää tosiaan sinällään rikoksena, muuttui myös asennoituminen menneeseen alkoholikulttuuriin. 1700-luvun loppupuolella syntynyt viinankaipuurunous ja alkoholiin liittyvät arkkiveisut osoittavat juuri tätä alkoholikulttuurin muutosprosessia ja ennen muuta sen tiedostamista.¹³² Tunnetuin arkkiveisu "Wiinasta Walitus Wirsi" (1774) kuvaa juuri sitä, miten ennen yhteisölliseksi iljojumaksi koetusta ja etenkin yksityisiin tiloihin kuuluneesta viinasta oli tullut nopeasti pahe sekä sivistymättömän ja siveettömän elämäntavan ilmenty-

130. Tk Keuruu 26.1.1795§22. 1795: 11–12.

131. Sk Viitasaari 2.12.1792§50. 1792: 1746–1747.

132. Vertaa tässä tiedostamisen ja sivilisoitumisen suhteesta Lehtonen 1994, s. 35–45, 64–65.

mä.¹³³ Kun *viinaraukka, joka oli ollu joukossa ilona, oli kuollut*, piti vanhaa alkoholikulttuuria muistella runoin.¹³⁴

Yksityisessä sen paremmin kuin julkisessa tilassa harjoitetuista juomingeista oli kadonnut kiristyneen alkoholilainsäädännön mukana jotakin sellaista, mikä alkoholikulttuuriin oli kuulunut 1600-luvulla ja suurimman osan 1700-lukuakin. Kun 1700-luvun lopulla kruunun ja kirkon – tosin Sisä-Suomessa papisto ei itse osallistunut varsinaiseen juoppouden valvontaan vaan ainostaan sen käytön paheksumiseen¹³⁵ – yhteisvoimin läpiviety sivilisoimisprosessi tuotti tuloksia ja alkoholin käytön kontrollointi oli saatu siirretyksi myös yksityisiin tiloihin, viinan juominen ei ollut enää lystinpitoa. Alkoholin käytöstä alkoi tulla tosiaan sitä, minkä vuoksi sen käyttöä ryhdyttiin valvomaan ja miksi se kiellettiin: viinasta tuli yhä voimakkaammin Turmiolan Tommissa kuvattu perikatoon syöksevä pahe, jota harjoitettiin kotona, teidenvarsilla ja kapakoissa.¹³⁶

Maaseutuyhteisöissä kehitys kulki selvästi eri tahtiin. Kaupunkien tuntumassa sijainneissa pitäjissä Pohjanmaalla alkoholin käytön kontrolli oli tiukkaa jo 1730-luvulla. Siellä julkista humalaa koetettiin välttää, koska kiinnijäämisriski oli suuri. Yhteiskunnan järjestämän valvontaorganisaation ohella osa isännistä ja emännistä oli ottanut tehtäväkseen tarkkailla kotipiirissä harjoitettua viinanjuontia. Alkoholin nauttiminen siirtyi kapakoihin tai viinaa juotiin öisin. Ainoastaan suuret yhteiset juhlat kuten häät säilyttivät asemansa ryyppyjuhlina.¹³⁷ Perifeerisessä Sisä-Suomessa samanlainen alkoholin käytön kontrolloimisen siirtyminen virallisen kontrollin alapuolelle koteihin tapahtui puolisen vuosisataa myöhemmin. Kyseessä on siis maantieteellisten tilojen eriytyminen.¹³⁸ Vanhakantainen

133. Kulttuurisen ilmiön muodostumisesta vaikeasti käsiteltäväksi paheeksi ja sen rikkomiseen houkuttelevaksi kielloksi muun muassa Westermarck 1984, s. 43; Kristeva 1993, s. 195–199, 206–207; Bataille 1962, s. 120–130; Arppe 1992, s. 101–105; Pohjola-Vilkuna 1995, s. 106.

134. Salokas 1923, s. 188; Tuominen 1944; Kuusi 1963, s. 140; Apo 1994a, s. 212–214.

135. Tämä piirre ilmenee hyvin pitäjänkokousten pöytäkirjoista, joissa on harvoin mainintoja pappien suorittamista päihtyneiden paljastamisista. Keuruun pit.kok.ptk; Laukaan pit.kok.ptk. Vertaa Mäntylä I 1985, s. 183.

136. Vertaa Tuominen 1928, s. 33; Apo 1994b, s. 368–372. Katso kirkon asennoitumisen muutoksesta suhteessa krouveihin Laasonen 1967, s. 241.

137. Vertaa Ylikangas 1976, s. 56–67.

138. Katso enemmän Knuutila–Paasi 1995.

alkoholikulttuuri ja eräänlainen alkoholin käyttöön liittyvä mentaliteetti säilyivät pidempään perifeerisemmällä alueella, missä sivilisoijien vaikutus ei ollut yhtä voimakas.

Juopuneen kiinnijäämispaikka kaupungissa

I

Kaupunkien kiinnijäämispaikkojen tarkastelu erillisenä kokonaisuutenaan on perusteltua sen vuoksi, että kaupungeissa julkisuus ja yksityisyys rakentuivat toisella tavoin kuin maaseudulla; maaseudulla julkiset tilat keskittyivät tiettyihin paikkoihin (kirkonkylät) ja yksityisiä sekä välitiloja oli runsaasti. Kaupungit rakennettiin tiiviiksi kokonaisuuksiksi, joissa julkisten ja yksityisten tilojen etäisyys oli lyhyt. Tiiviissä kaupungissa julkisia tiloja olivat paitsi viranomaisten ja kirkon hallitsemat rakennukset myös kadut ja torit.

Kontrollointikin järjestettiin sen mukaisesti aivan eri tavalla kuin maaseudulla. Yleisillä paikoilla järjestystä valvoi palkattujen kaupunginpalvelijoiden ja -vahtien ryhmä. Palovahtit eivät ainoastaan pitäneet silmällä sitä, ettei kaupungissa syttynyt todellisia tulipaloja, vaan he tarkkailivat myös sitä, ettei runsas alkoholin käyttö päässyt saastuttamaan kaupunkiyhteisön ilmapiiriä.¹³⁹ Kaikkinaisen siveettömyys julkisilla paikoilla oli tukahdutettava alkuunsa. Hämmennystä herättävä häly jossakin kaupunginosassa toi sinne välittömästi vahtipartion. Esimerkiksi Kokkolan kaupungissa 1771 entisen uusikaarlepyyläisen sepän ja nykyisen kokkolalaisen irtolaisen Anders Teirinin humalainen metelöinti talttui vasta, kun paikalle saapui kaupunginviskaali Aspholmin johtama poliisipartio. Teirin oli oikeudenkäynnissä todistijana esiintyneiden kaupunginpalvelija Hans Runqvistin ja palovahti Pauli Tuukkasen mukaan ollut eräänä elokuun alun sunnuntai-iltana kadulla niin pahoin juovuksissa, että hänet oli pitänyt sulkea oitis kaupungin tyrmään eli häkkiin (*hekke*).¹⁴⁰

139. Katso enemmän Ranta 1975, s. 584–587.

140. Kokkolan raastuvanoikeus 26.8.1771§112. Ca53.

Kaupunkikrouvit olivat todennäköisesti julkisempia kuin maaseutukapakat, koska vahdit pistäytyivät niissä lähes päivittäin. Mutta kaupungeissakin maine- ja anniskeluoikeusseikat tekivät niistä julkisia paikkoja yksityisempiä tiloja. Siitä huolimatta, että kapakointioikeus oli privilegiomainen, kaupunkiyhteisölle harmia aiheuttaneelta krouvarilta anniskeluoikeudet voitiin perua helpommin. Juopumusten ja väkivallan syy-yhteys oli helpommin havaittavissa ja oikeuksien peruminen perusteltavissa, kun viranomaiset olivat omin silmin nähneet, mitä kapakassa oli tapahtunut; vahdit hälytettiin kriisitilanteessa oitis tapahtumapaikalle ja ehtivät sinne nopeasti.¹⁴¹

Vieraat talot ja pihat ovat jokseenkin samanlaisia välitiloja kuin maaseutujen vieraat talot. Kaupunki oli kuitenkin ympäristönä tässäkin suhteessa maaseutua julkisempi. Pihoilta juoppojen metelöinti kuului kadulle ja kontrolli-organisaation jäsenten korviin.¹⁴²

Yksityinen tila, oma koti tai palveluspaikka, on periaatteessa katsottava kaupunkilaiselle privaattisimmaksi paikaksi. Itseasiassa kaupunkien asuinrakennuksia on pidetty kansainvälisessä tutkimuksessa kaikkein yksityisimpinä tiloina. Yves Castan on todennut, että muuten julkisessa ja kollektiivisessa kaupunkiympäristössä koti muutettiin yksityiseksi tilaksi laittamalla ikkunat ja ovet säppiin. Näin tehtiin ruoka-aikoina, iltaisin ja öisin. Suljettujen ikkunoiden ja ovien takana ihmiset saattoivat vapaasti ja äänekkäästi nauraa, itkeä ja istua iltaa.¹⁴³ Näin oli kenties Länsi- ja Keski-Euroopassa. Sen sijaan Suomessa privaattisuus saattoi kuitenkin olla näennäistä siksi, että rakennukset eivät vastanneet yksityisyyden vaateita. Puurakenteet eivät välttämättä estäneet äänien kuulumista asuintiloista naapuripihalle tai kadulle.

Sama ongelma koski myös toista yksityiseksi luonnehdittavaa tilaa, salakapakkaa. Kaupungissa salakapakka on lähempänä yksityistilaa kuin julkista tilaa, koska siellä tarjoilu oli nimenmukaisesti salaista. Ero maaseudun ja kaupunkien salakapakoiden välillä on huomattava. Maalla sijainnut luvaton krouvi ei ollut varsinaisesti salakapakka, vaan se nimettiin sellaiseksi, koska muutakaan sopivaa termiä ei ollut. Maaseutuyh-

141. Konsistorin ptk. 20.1.1658, 2.11.1659, 25.10.1655, 14.11.1693§1, 15.11.1693§5, II, s. 100, 184–187; III, s. 39–41; VII, s. 412, 414

142. Esimerkiksi Kokkolan raastuvanoikeus 6.4.1738. Ca21: 48–49.

143. Castan 1989, s. 49.

teisössä luvatonta anniskelua ei pyrittykään peittämään kuten kaupungeissa: salakapakka voitiin pystyttää esimerkiksi markkinatien viereen.¹⁴⁴ Kaupungeissa tieto maksullisesta anniskelusta ei saanut päästä viranomaisten tietoon, sillä niissä vallinneen elinkeinosäännösten mukaan sellainen liiketoiminta oli rangaistavaa. Harvemmin salakapakointi ilmenikään. Kokkolan raastuvanoikeus tiedusteli 1739 humalassa yhteiselämää häirinneeltä sotilalta, mistä tämä oli viinaa saanut. Tämä puisti vain päättään ja piti suunsa visusti kiinni.¹⁴⁵ Vasta äärimmäisessä painostuksessa ryypiskelijät paljastivat salakapakan. Kristiinankaupungissa keskinäisestä kahakoinnista raastupaan joutuneet Jakob Backman ja Märten Flodman tunnustivat juopotelleensa luvattomassa anniskelupaikassa. Kun Backmanilta ja Flodmanilta kysyttiin, miksi he olivat tapelleet kaupungin tullituvassa ja oliko siellä kenties jokin krouvi, he vastasivat, että tietysti siellä harjoitettiin oluenmyyntiä.¹⁴⁶

II

Juopumuksen kriminalisoimista edeltävällä ajalla, 1500- ja 1600-luvulla, suuremmat kaupungit näyttävät olleen sivilisoituneempia niin julkisessa kuin yksityisessäkin tilassa harjoitetun ryypiskelyn suhteen. Tosin tiedot perustuvat suurelta osin kaupunkihistorioihin, mikä voi jonkin verran vääristää alkoholikulttuurista syntyvää kuvaa. Joka tapauksessa Turun raastuvanoikeuden tuomioista kerättyjen tietojen perusteella näyttäisi ainakin sellainen maaseutuyhteisölle tunnusomainen rajattuun julkiseen tilaan kohdistunut juopumusrikos kuten kirkkopahennus miltei tyystin puuttuvan. Carl von Bonsdorffin mukaan Turussa jouduttiin vuosina 1671–1696 langettamaan ainostaan yksi kirkkopahennuksesta johtuva rangaistus. Väkivallasta, tappelusta, päällekkarkauksesta ja metelöinnistä kaduilla, pihoissa ja taloissa jaettiin sen sijaan runsaasti tuomioita.¹⁴⁷

Juopumuksesta johtuvia kirkkopahennuksia ei esiintynyt suurimmissa kaupungeissa, mutta pienemmissä, aikalaisten katsannon mukaan sivisty-

144. Viip, Säkk ja Koiv 1691 j27: 536–537, 602 Tuokko.

145. Kokkolan raastuvanoikeus 7.2.1739. Ca22: 14–22.

146. Kristiinankaupungin raastuvanoikeus 4.3.1703. Cd7. 1703: 7–12.

147. Bonsdorff 1892, s. 299; Ranta 1975, s. 698.

mättömissä ja hienostumattomissa kaupungeissa niitä sattui. Sittenkin niiden luonne näyttää useimmiten olleen lievempi. Kokkolassa 1690-luvulla muuan talonpoika oli tullut humalassa jumalanpalvelukseen ja suututtanut saarnanneen papin, koska lehterillä istunut kirkkoväki oli keskittänyt huomionsa kokonaan silmäänsä vilkuttavaan mieheen.¹⁴⁸ Pienimmissä maaseutukyliä muistuttavissa ja tavoiltaan hyvin kehittymättömissä kaupungeissa kuten Tammisaaressa kirkkopahennus saattoi muotoutua samanlaiseksi ilmiöksi kuin maaseudulla. Vuonna 1698 eräs västervikiläinen talonpoika oli nauttinut viinaa krouvari Anna Jöranintyttären luona kiellettyyn aikaan sunnuntaiaamuna. Talonpoika oksensi Tammisaaren kirkossa, joten hänet tuomittiin tavanomaiseen 50 hopeataalarin sakkoon ja hänelle alkoholia myynyt krouvari 40 hopeamarkan sakkoon.¹⁴⁹

Julkisista paikoista kirkko näyttää tosiaan olleen jokseenkin rahoitettu päihtymyksiltä. Kaupunkilaiset eivät tulleet juovuspäissään kirkkoon eivätkä he juuri syyllistyneet kirkkopahennuksiinkaan. Edellä kuvatuissa kirkkopahennuksissa näkyy yksi niille tunnusomainen piirre. Kaupunkikirkkoissa sattuneet välikohtaukset johtuivat etupäässä kaupungissa majailleiden talonpoikien tulemisesta kirkkoon juovuspäissään.

Julkisista tiloista myös raastuvanoikeus oli juopumuksen suhteen sivilisoitunut tila. Pietarsaaresta mainitaan, että vuonna 1682 Krister Matsinpoika oli vahvistanut itseään alkoholilla tullessaan oikeussaliin herjaamaan raatia ja pormestaria.¹⁵⁰ Humalassa oikeussaliin saapuminen oli miltei harvinaisempaa kuin päihtyneenä kirkkoon meneminen. Tällaiseen sopimattomaan esiintymiseen julkisessa tilassa suhtauduttiin erittäin torjuvasti: sellainen oli estettävä tavalla tai toisella. Niinpä Tammisaaressa raastuvanoikeus määräsi julkiseen tilaan tulleen porvarin vuorokaudeksi vankeuteen *varoittavana esimerkkinä muille*.¹⁵¹ Oikeus oli päätynyt sellaiseen ratkaisuun, että pelkkä sakkorangaistus ei ollut riittävä julkisen tilan häpäisijälle. Niinpä julkisen tilan häpäiseminen kuitattiin sellaiseen syyllistyneen julkisella häpäisemisellä. Tuomio oli ainakin siinä mielessä

148. Mickwitz-Möller 1951, s. 80–81.

149. Takolander 1930, s. 330.

150. Söderhjelm 1917, s. 337.

151. Takolander 1930, s. 330.

onnistunut, että maineensa menettänyt ja naurun kohteeksi joutunut kauppias irtisanoi porvariutensa ja lähti Tammisaaresta eikä Tammisaaren raastuvanoikeuden tarvinnut vähään aikaan puuttua oikeussaliuopumuksiin.

Kaupungit eivät toki olleet vielä 1600-luvullakaan niin sivilisoituneita, että julkisissa tiloissa tapahtuneet juopumukset olisivat niistä puuttuneet. Tyypillisimpiä 1600-luvun julkiseen tilaan sijoittuneita ja juopumuksesta johtuvia tapahtumia olivat nuorison, ylioppilaiden, upseerijoukkojen tai porvariryhmien ilta- ja yöaikaan harjoittamat kaupunkilaisissa pelkoa herättäneet metelöinnit eli grassatim-retket.¹⁵² Vuonna 1681 tällainen oppineen seurueen liikehdintä säikäytti vaasalaisporvariston pahemman kerran. Kuuden luutnantin muodostama ja väkevästi humaltunut ryhmä oli kulkenut pari kertaa kaupungin ympäri miekat paljastettuina ja pyssyt ladattuina huutaen, kirkuen, rummuttaen, ampuen sekä ikkunoita särkien. Välillä he lauloivat kaupunkilaisten mielipahaksi jotakin sopimatonta laulua. Toiseen grassatim-retkeen syyllistyivät kauppias, kaksi pappia, tullinhoitaja, kaksi muusikkoa ja muita henkilöitä, jotka metelöivät Vaasan kaduilla samalla tavalla.¹⁵³ Porvoossa vuonna 1661 taasen pormestari pyrki painamaan villaisella aatelisnuorukaisten mellakoinnin.¹⁵⁴

Maaseudulla grassatim-retket olivat hyvin harvinaisia ja niihin syyllistyivät juuri tavan kaupungeissa omaksuneet nuoret upseerit. Pyhtäällä 1693 eräs kornetti oli ratsastanut kylien väliä miekka kädessä tultuaan juovuspäissään komppaniansa katselumuksesta.¹⁵⁵

Kaupungeissa viralliset anniskeluliikkeet, kapakat, krouvit ja killat muodostivat keskeisimmän juopottelutilan. Kun keskiajan ja uudenajan ihmiset yleisesti tiedostivat juopottelun ja väkivallan sekä muun siveettömyyden yhteyden, laadittiin sekä killoille että anniskelupaikoille tiukat järjestyssäännöt. Säännöistä huolimatta esimerkiksi kaupunkien kellareissa juotiin useimmiten monia tuoppeja tai pikareita ja mellasteltiin.¹⁵⁶ Nimenomaan porvaristolle kohtuuton viinankäyttö oli tunnusomaista, ja

152. Viipurista Ruuth 1908, s. 438–439. Turusta Ranta 1975, s. 744. Katso myös Konsistorin ptk. 29.3.1664§7. II, s. 507–508.

153. Luukko 1971, s. 470–472.

154. Mäntylä I 1994, s. 140.

155. Pyht. Lapij ja Kym 1693 ii8: 68v–69. Tuokko.

156. Soini 1963, s. 114, 149.

alkoholikulttuuri säilyi sellaisena sivilisoimispyrkimyksistä huolimatta pitkään.¹⁵⁷ Vielä suurvalta-ajalla alkoholinkäyttö voimakkaan humalatilaa saavuttamiseksi oli yleistä ja siksi ilmeisen hyväksyttyä. Sen vuoksi tavattiin sanoa: *Kipaten kiltaan mennään, kontaten kotiin tullaan.*¹⁵⁸ Sanonnan säilyminen keskiajalta 1600-luvulle osoittaa, kuinka voimakas humala oli pikemmin hyväksyttyä kuin se, että juopottelija olisi jättänyt ryypiskelyn kohtuullisuuden rajoihin. Yhteiset illanistujaiset olivat niiden fyysisestä sijoittumispaikasta riippumatta yhteisiä. Raju humala piti siten kokeuksena jakaa.

Anniskelupaikoissa harjoitettu ryypiskely paljastui rikosjuttujen selvittämisten ja kaupunkien vahtien käyntien yhteydessä. Etenkin nuoriso pyrittiin pitämään poissa siveettömästä ympäristöstä; he eivät saaneet nähdä, miten vanhempi miesväki niissä joi. Käkisalmissa eräässä jutussa todistajana ollut sanoi, että *krouvissa voi tapahtua niin paljon, kun ollaan juovuksissa.*¹⁵⁹ Krouvissa kävijöiden rajaaminen täysi-ikäisiin miehiin oli omiaan johtamaan laittomien nuorisolle tarkoitettujen anniskelu- ja huvittelupaikkojen syntyyn. Varsinkin 1600-luvun loppupuolella näytävät nuorison kesken suljetuissa tiloissa pidetyt tanssilliset yleistyneen. Kokkolassa muun muassa porvari Henrik Tastia syytettiin luvattomasta tanssituvan ja oluenmyynnin harjoittamisesta. Tanssitupaansa hän oli kaupunginviskaalin mukaan houkutelut nuorta väkeä vastoin näiden vanhempien tahtoa soittaen tanssimusiikkia myöhään yöhön.¹⁶⁰ Vastaavasti Torniossa lappalais-Ingrid antoi kotonaan kaupungin nuorisolle mahdollisuuden pelata korttia, juopotella ja opetalla muita sopimattomuuksia.¹⁶¹

Pietarsaaressa nuorisolta kiellettiin suurvaltakauden lopulla kokonaan kortinpeluu, juopottelu, kiroileminen ja liian läheinen sukupuolten välinen kanssakäyminen.¹⁶² Salaisessa tilassa harjoitettua ja paheelliseksi katsottua elämää tällaisilla kielloilla ei onnistuttu poistamaan, vaan kokoontuminen salaiseen paikkaan sekä juopottelu, kortinpeluu ja tanssiminen siellä

157. Pirinen 1940, s. 17; Masonen 1991, s. 42.

158. Masonen 1991, s. 42–43; Suvanto 1973, s. 276.

159. Soini 1963, s. 178.

160. Mickwitz–Möller, s. 170–171.

161. Mäntylä I 1971, s. 207.

162. Söderhjelm 1917, s. 340.

muodostuivat pikemminkin nuorison ja palvelusväen protestoinnin muodoksi; osoitukseksi siitä, että oltiin vapauduttu vanhempien ja isäntäväen kontrollista, ja siitä, ettei vietetty norminmukaista elämää.¹⁶³

Kaupunkien yksityisissä tiloissa vietetyistä illanistujaisista on poikkeuksellisen hyvä kuvaus. Ranskalaisen komediakirjailija Jean-Francois Regnardin piti käydä vuonna 1681 tapaamassa Lapin-matkansa yhteydessä torniolaista kirkkoherraa Johannes Tornaesta. Tämä oli kuitenkin kuollut joitakin päiviä aikaisemmin. Surutalossa oli tarjolla runsaasti viinaa, ranskalaisia ja espanjalaisia viinejä antiikkisissa hopeamaljoissa, joista kaikkien siellä käyvien piti juoda runsaasti, sitä kun kutsuttiin eräänlaiseksi juomauhriksi vainajien hengille.¹⁶⁴ Palattuaan Lapin-matkaltaan takaisin Tornioon Regnard havaitsi yllätyksekseen, että varsinaiset hautajaiset järjestettiin vasta nyt viikkoja Tornaeksen kuoleman jälkeen. Hautajaisia seuranneissa juomingeissa juotiin rajusti. *Eniten joiivat papit, jotka olivat olleet vainajan parhaita ystäviä.* Jo aterialla edelsi alkoholin juominen, ruuan yhteydessä juotiin vielä enemmän ja aterian jälkeen tuotiin jälkiruuksi piippuja ja alkoholia. *Papit joiivat ja polttivat kunnes sortuivat pöydän alle.* Juomingit jatkuivat seuraavana päivänä. Regnard kumppaneineen vietiin samaan yksityiseen tilaan, jossa edellispäivänä ryyppiskeltiin. *Vainajaa kunnioittaakseen kaikki joiivat määrättömästi, ja ne jotka kykenivät, palasivat sitten kotiinsa,* Regnard kuvasi tapahtumia.¹⁶⁵

Tärkein suurvaltakaudella juomakulttuuria valvonut ryhmä ei noudattanut itse opetuksiaan. Mutta toisaalta papit joiivatkin yksityisessä tilassa, mitä ei vielä 1600-luvulla katsottu paheelliseksi elämäksi ja yksityistilaa saastuttavaksi toiminnaksi. Säätyläiset, oppineet ja kaupunkilaiset osasivat käyttää omasta mielestään alkoholia oikein: saipa juominen minkälaiset muodot tahansa.¹⁶⁶ Säätyläisten juomingit pyrittiin kuitenkin pitämään tiukasti yksityisissä tiloissa, tieto niiden luonteesta ei saanut päästä rahvaan korviin eivätkä juopot mennä julkisiin tiloihin.¹⁶⁷

163. Mäntylä E 1976, s. 241–242; Nygård 1989, s. 109; Vertaa Kristeva 1993, s. 195, 199.

164. Regnard 1982, s. 16–17. Samasta tapauksesta myös Mäntylä I 1971, s. 204.

165. Regnard 1982, s. 111–114.

166. Vertaa Petrus Magnii Gyllenius.

167. Säky 1679 mm16: 105–106v, 379. Tuokko; Sk Tyrvää 19.–21.8.1678. nn5. 1678: 310–312. Enemmän pappien alkoholin käytöstä Suolahti 1919, s. 67–69, 191–195, 204–207.

KUSTAA H. J. VILKUNA

III

Muuttiko vuoden 1733 asetus kaupunkien juopumisesta paljastumisen paikkoja? Kokkolan kaupungissa juopumustapauksista suurin osa sijoittui, kuten maaseudullakin julkisiin tiloihin (taulu 7).

Taulu 7: Kokkolan kaupungin juopumuspaikat 1734–1742, 1762–1765, 1771–1774 ja 1787–1794.

JULKINEN TILA

I	kirkko	1		
	pappila	1		
II	raastupa	-		
	jalkapuu	1		
III	katu	19	22	41,5%

VÄLITILA

IV	krouvi tai salakapakka	14		
V	toisen talo tai piha	8	22	41,5%

YKSITYINEN TILA

VI	koti tai palveluspaikka	7		
VII	laiva	2	9	17,0%
	yhteensä	53	53	100,0%

Lähteet: Kokkolan raastuvanoikeuden tuomiokirjat. Ca17–24, 43–47, 53–56, 68–75.

Ensimmäiseksi kiintyy huomio siihen, ettei Kokkolan raastuvanoikeudessa esiintynyt yhtään humalaista. Myös pienempi kaupunki näyttää julkisen juopottelun suhteen muuttuneen sivilisoituneemmaksi ympäristöksi. Ainoaksi julkishallinnon tiloissa tapahtuneeksi juopumusrikokseksi voi katsoa päihtymyksen jalkapuussa. Tavanomainen juopumusoikeudenkäynti pidettiin Kokkolan raastuvanoikeudessa 16. kesäkuuta 1787. Viskaali Natanael Friis syytti asukas Johan Fordellia arki-iltaan osuneesta päihtymyksestä. Fordell ei kiistänyt tapahtunutta, joten hänet tuomittiin saman tien jalkapuurangaistukseen, koskapa hänellä ei ollut varaa suoriutua sakkosummasta. Syyskuun 19. päivän istuntoon Friis toi jälleen

Fordellin. Tällä kertaa Fordellia syytettiin vakavammasta rikoksesta. Viskaali kertoi, miten vastaaja oli saapunut sunnuntaina 29. kesäkuuta kärsimään hänelle langetettua kaakinpuurangaistusta juovuspäissään. Sapattirikokseen syyllistynyt juopumusrikoksen uusija tuomittiin kahdeksaksi vuorokaudeksi vankeuteen. Ajalle tunnusomaisesti vankeusrangaus tus kärsittiin kovennettuna, vedellä ja leivällä.¹⁶⁸

Tilanne on siten aivan erilainen kuin syrjäisellä maaseudulla, missä enimmäkseen sakkotuomiot seurasivat käräjäpaikoilla tapahtuneita juopumuksia. Toisaalta havaittiin myös, että kaupunkien tuntumassa sijainneissa pitäjissä käräjäpäihtymysten merkitys oli muiden juopumusten rinnalla vähäinen. Kaupungeissa sosiaalinen kontrolli oli viety paljon pidemmälle kuin perifeerisillä seuduilla.¹⁶⁹ Kaupunkien viranomaiset, kanneviskaali eli kaupunginviskaali sekä vahtimestari ja palovahdit huolehtivat omalta osaltaan siitä, ettei päihtynyt eksynyt istuntosaliin häpäisemään oikeuslaitosta. Kaupungeissa oikeusistuimet olivat selkeämmin sivilisoituneet ja muodostuneet sellaisiksi professioiksi, että istuntosaleissa ei saanut missään tapauksessa käyttäytyä sopimattomasti. Tämä näkyy paitsi päihtyneiden poissäilyttämisestä myös siinä, että raastuvanoikeudessa kielenkäyttö oli hienostuneempaa kuin kihlakunnanoikeuksissa. Esimerkiksi solvaamisen sanatarkka toistaminen oikeussalissa saattoi helposti johtaa sakkoihin.¹⁷⁰ Alkoholiin liittyvien oikeudenkäyntienkin suhteen oikeuden diskurssi oli hienostuneempaa. 1730-luvulla kokkolalaiset viskaalit syyttivät puheessaan vastaajia siitä, että nämä olivat *harjoittaneet juoppoutta, olleet juomista ylilastattuja tai juomareita*. 1780- ja 1790-luvulla he sanoivat vastaajan olleen *juomien vaikutuksen alainen*. Edes viina- tai olut-sanaa ei liitetty viralliseen oikeussalipuheeseen.

Toinen kaupunkituomioistuimien sivilisoitumisen yhteyteen kuuluva tekijä liittyy niiden vakinaisuuteen. Kaupungeissa raastuvanoikeudet sen paremmin kuin muutkaan oikeusistuimet eivät tarjonneet mahdollisuuksia rahvaan karnevaaleille. Oikeus pitäytyi istuntosalissa, kokoontui usein eikä oikeusistuimen ympärille siten syntynyt samanlaista markkina- ja karnevaalitunnelmaa kuin maaseudulla, missä pitäjakohtaiset käräjät

168. Kokkolan raastuvanoikeus 16.6.1787§87, 17.9.1787§95. Ca68.

169. Katso enemmän esimerkiksi Österberg-Lindström 1988.

170. Kristiinankaupungin raastuvanoikeus 4.7.1704. Cd7. 1704: 29.

KUSTAA H. J. VILKUNA

järjestettiin kaksi tai kolme kertaa vuodessa. Maaseudulla käräjäaika- ja paikka muodostivat suuren karnevaalitapahtuman, kaupungeissa karnevaaleille oli varattu toinen tila.

Oikeussali oli siis täysin rahoitettu sopimattomalta käytökseltä. Sama koski myös kirkkoja. Kirkkojuopumus oli harvinaista eikä kirkossa päihtyneinä esiintyneet aiheuttaneet samalla tavalla pahennusta kuin maaseudulla. Kokkolan ainoa kirkkopäihtymys tuli kaupunginviskaali Johan Hedmanin tietoon nimismies Johan Carleniuksen ilmiannosta. Pohjanmaan rykmentin sotamies Kustaa Kindman oli saapunut jumalanpalvelukseen Kokkolan kaupunginkirkkoon tammikuussa 1738. Lukkari oli heti vastaajan asetuttua istumaan huomannut, ettei kaikki ollut kunnossa. Hän mainitsi asiasta kirkkoherralle, joka käski mennä tarkastamaan, oliko sotilas kenties juovuksissa. Lukkari meni Kindmanin luokse ja yritti useiden työtäisyjen avulla saada tämän heräämään. Kun Kindman ei millään tavoin reagoinut tönäisyihin, päätti lukkari pyytää sotilaan vierustovereita valvomaan, ettei juoppo aiheuttaisi hämminkiä jumalanpalveluksen aikana. Poistuessaan lukkari huomasi, miten Kindmanin vieressä istuneet miehet kummaltakin puolelta yhtäaikaaisesti lyöden saivat sotilaan heräämään. Tämä heräsi, pani maahan pudonneen hatun päähänsä, nousi seisomaan ja muun seurakunnan veisatessa virttä *mylvi aivan kuin härkä*. Muut todistajat vahvistivat lukkarin kertomuksen, joten rahatonta sotamiestä rangaistiin 51 raipaniskulla.¹⁷¹ Kristiinankaupungin kirkossa vuonna 1736 sattunut kirkkojuopumus oli luonteeltaan vaatimattomampi. Värjäri Hans Bengtinpoika oli puhunut kaupunginviskaali Jonas Callenin mukaan kirkon lehterillä niin kovaa, että saarnanneen pappi Aneniuksen piti pyytää lehterillä istunutta väkeä rauhoittamaan mekkaloija. Meteli syntyi todistajien mukaan pelkästään siksi, että värjäri oli tullut kirkkoon liian myöhään ja tunkeutunut omalle paikalleen.¹⁷²

Kirkkoon ei tultu juovuksissa, eivätkä humalaiset menneet myöskään muihin kirkon julkisiin tiloihin. Pappilassa sattuneessa juopumustapauksessa kirkkoherra Andreas Kiemmer esiintyi kantajana. Porvari Lars Sarinin vaimo Maria oli osallistunut pappilassa pidettyihin kinkereihin miehensä kertoman mukaan voimakkaasti humaltuneena. Maria Sarin

171. Kokkolan raastuvanoikeus 7.2.1739. Ca22: 14–20.

172. Kristiinankaupungin raastuvanoikeus 29.10.1736. Cd18. 1736: 256–258.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

kiisti väitteen todeten nauttineensa sairautensa vuoksi pippurilla maustettua viinaa ainostaan niin vähän, ettei sellaisesta määrästä voinut kukaan päihtyä. Kinkereitä johtanut lukkari todisti, että vastaaja oli pappilassa niin päissään, että hän ei kyennyt juuri seisomaan vaan hänen täytyi istua koko ajan tukevasti tuolillaan.¹⁷³

Pappilaan sijoittunut päihtymystapaus johtaa siihen, miksi kaupungissa kirkollisissa tiloissa ei ilmennyt häiritseviä juopumuksia. Ainakin Kokkolassa papisto ja kirkolliset virkamiehet osallistuivat voimakkaasti ryypiskelyn paheen kitkemiseen. He esiintyivät maaseutukumppaneitaan useammin ilmiantajina – tavallisesti ilmiantajaa ei mainittu – sekä juopumusoukeudenkäyntien kantajina (taulu 8).

Taulu 8: Juopumusoukeudenkäyntien kantajat ja ilmiantajat Kokkolassa 1734–1742, 1762–1765, 1771–1774 ja 1787–1794.

	kantaja	ilmiantaja
viskaali	68	-
tullikirjuri	2	-
vahti	1	2
pappi	4	6
lukkari	2	-
työnantaja	3	-
perheenjäsen	3	2
muu	8	-
yhteensä	91	10

Lähteet: Kokkolan kaupungin tuomiokirjat. Ca17–24, 43–47, 53–56, 68–75.

Erityisen innokkaina raittiuden valvojina kunnostautuivat rovasti Andreas Kiemmer ja kirkkoherra Anders Chydenius. Jälkimmäisen toimeliaisuudesta on hyvänä osoituksena hänen ilmiannostaan 1771 pidetty juopumusoukeudenkäynti. Virallisena syyttäjänä esiintynyt kaupunginviskaali Jakob Asplund mainitsi Chydeniuksen käyneen kertomassa hänelle kahden talonpojan siveettömästä kunnosta toukokuisella kadulla. Ilmiantajan ei tarvinnut esiintyä istuntosalissa, mutta paikalle kutsutut todistajat vahvistivat hänen kertomuksensa. Iisakki Juhonpoika Saari ja Juho Matinpöika

173. Kokkolan raastuvanoikeus 4.3., 17.6.1734. Ca18.

Sveins olivat olleet krouvin portailla viiden ja kuuden sekä yhdeksän ja kymmenen välisenä aikana kolmantena päivänä toukokuuta. Alkuillasta Saari ja Sveins näyttivät vielä olleen hyvässä kunnossa, mutta yhdeksään mennessä miehet olivat ehtineet ryypiskellä niin runsaasti, että heidän ohitseen kulkenut sotilas Johan Gabel ei voinut olla huomaamatta sen vaikutuksia. Kyytirättärin kanssa keskustelleiden talonpoikien puheesta oli ollut vaikea saada selvää.¹⁷⁴

Anders Chydenius ei kenties ollut tavallista ankarampi kirkkokurin toteuttaja ja siveellisen elämän valvoja, mutta alkoholiin, tanssimiseen ja ilonpitoon hän suhtautui jyrkemmin kuin enimmät aikalaisistaan.¹⁷⁵ Eräässä oikeudenkäynnissä vastaaja esitti Anders Chydeniuksen allekirjoittaman papintodistuksen, jonka sisältö ei vastaajaa mairitellut. Chydeniuksen mukaan *tullivirkailija Abraham Kunelius, syntynyt 1759, lukee ja ymmärtää kristinopinkappaleita jonkin verran, on taipuvainen juoppouteen ja sen vuoksi silloin tällöin käyttäytymään kunniattomasti. Nytemmin hän on kuitenkin pyrkinyt parannukseen ja saa sen vuoksi käydä ehtoollisella.*¹⁷⁶

Toinen kirkkopäihtymyksiä vähentänyt tekijä liittyy samalla tavoin kaupunkien julkisten tilojen ja joukkoilottelun suhteeseen kuin oikeusistuimissakin. Kaupungeissa kirkkossakäynti oli siinä mielessä arkisempi tapahtuma, ettei kirkkoon meneminen vaatinut sellaista varustautumista kuin se vaati maaseudulla, missä yksistään kirkkomatka oli tapahtuma sinänsä. Kaupungeissa osallistuttiin vain – tosin asiaan kuuluvan siveellisesti ja hartaasti – jumalanpalvelukseen. Maaseudulla lähdettiin pullon tai lekkerin kanssa viettämään vähintään vuorokauden kestävä kirkkotapah- tumaa.

Kaupungeissa esiintyminen humalapäissään kadulla vastaa sisäsuomalaista käräjäjuopumusta. Yksilöidyistä tiloista kadulla sattuneita ja juopumussyytteesen johtaneita tapauksia on Kokkolan aineistossa eniten (36%). Samanlaisen kuvan antavat myös muiden kaupunkien tiedot. Ilkka Mäntylän mukaan Porvossa valtaosa juopumussakoista tuomittiin kadulla ilmenneen päihtymyksen seurauksena.¹⁷⁷ Raastuvanoikeuden tuomiokir-

174. Kokkolan raastuvanoikeus 16.9.1771§114. Ca53.

175. Katso Virrankoski 1986, s. 365–366; Schauman 1908, 341–342.

176. Kokkolan raastuvanoikeus 7.5.1787§65. Ca68.

177. Mäntylä I 1985, s. 195; Mäntylä I 1994, s. 467.

jaan tapaukset kirjattiin niukkasanaisesti. Tavanomainen käytäntö oli samanlainen kuin edellä kuvatuissa käräjäjuopumuksissa. Ensin viskaali luki syytteen, minkä vastaaja tunnusti. Sitten oikeus antoi rangaistuksen.¹⁷⁸ Useimmiten ei tarvittu todistajiakaan, mutta kun sellainen istun- tosaliin tuotiin, johti hänen kertomuksensa aina syytetyn tuomitsemiseen. Esimerkiksi huhtikuussa 1794 viskaali Lars Forsgren toi oikeuden eteen merimiehen vaimo Maria Kindmanin, jonka hän kertoi olleen humalassa maaliskuun kuudentena päivänä. Koska Kindman kiisti syytteen, kutsui syyttäjät todistajiksi värjäri Anders Wiklundin ja merimiehen leski Liisa Strömin. Todistajat kertoivat, että he olivat nähneet merimiehen vaimon usein päihtyneenä, ja korostivat lisäksi, että erityisesti mainittuna maaliskuun päivänä Maria oli ollut vahvassa humalassa. Maria ei kyennyt tuona päivänä kävelemään, vaan kaupunkilaispojat raahasivat hänet kotiin *katua pitkin*.¹⁷⁹

Krouvit eivät olleet kaupungeissa ainostaan ryyppypaikkoja, vaan ne olivat myös tärkeitä juopumuksesta kiinnijäämisen tiloja. Alkoholikulttuurin muovautumisen kannalta ne näyttävät olleen huomattavasti julkisempia paikkoja kuin maaseutukapakat ja -kieverit. Kokkolan aineis- tossa neljännes juopumussakkoon johtaneista syytteistä luettiin kapakassa päässään istuneille. Krouveista päihtyneenä tavoitettujen tuomitseminen sujui lähes yhtä yksiselitteisesti kuin kadulta löydettyjen. Esimerkiksi 1787 tuomiokirjaan merkittiin vain: *kaupunginviskaali Natanael Friisin kanteesta ja ilmiannosta vanha ajurirengas Juho Honko, joka on löydetty viikko sitten kesti- kievari Lindbäckiltä juomista ylilastattuna, tuomitaan yhdeksi sunnuntaiksi jalkapuuhan*.¹⁸⁰

Kaupunkikrouvit olivat yhdessä kaupunkien katujen kanssa julkisen päihtymyksen tiloja. Mutta toisaalta kaupunkien kapakoissa, kuten maaseudullakin, anniskelu päätettiin, kun asiakas oli liiaksi päihtynyt, vaaraksi muulle asiakaskunnalle ja sitä kautta krouvarin elinkeinolle. Lokakuussa 1773 juopumuksesta tuomitulle työmies Elias Antinpoika Elinille oli tarjoilu Litheenin krouvissa lopetettu. Hän ei kuitenkaan selvinnyt kotiinsa, sillä vahtipartio löysi hänet krouvin porstuasta, missä

178. Esimerkiksi Kokkolan raastuvanoikeus 19.4.1736. Ca19: 43; 17.6., 5.8.1771§76, 101. Ca53; 11.4.1791§110. Ca72; 12.9.1792§174, 178. Ca73.

179. Kokkolan raastuvanoikeus 14.4., 5.5.1794§127. Ca75.

180. Kokkolan raastuvanoikeus 8.10.1787§101. Ca68.

KUSTAA H. J. VILKUNA

hän makasi täydessä seilissä.¹⁸¹ Lisää juotavaa krouvistä etsi lokakuussa 1772 kyytimies Pietari Tavilainen, jonka kauppias-kapakoitsija Pakkasan talonväki löysi piha-aitaan sammuneena ja havaitsi hänen lisäksi verottaneen jonkin verran Pakkasan lihavarastoa. Aitaan Tavelainen oli päässyt avoimesta ovesta, joten kyseessä ei ollut murtautuminen yksityiseen tilaan. Lihansyönti kuitattiin näpistykseksi.¹⁸²

Välitilaksi luonnehdittu vieras talo ja piha sekä yksityiseksi tilaksi katsottu oma koti ja palveluspaikka eivät olleet kaupungeissa yhtä yksityisiä paikkoja kuin ne olivat maaseudulla. Päinvastoin kaupungeissa ei ollut todellista yksityistä tilaa, jossa sai muiden häiritsemättä ja kiinnijäämistä pelkäämättä nauttia alkoholia. Vieraan talon suhteen oli kyse toisaalta siitä, että kaupungeissa ihminen saattoi eksyä väärään pihaan sattumalta tai tarkoituksellisesti ja aiheuttaa talon asukkaille sekä naapureille harmia meluamalla siellä tarpeettomasti. Tullikirjuri Ludvig Bremer ilmiantoi räättäli Johan Björnströmin juopumuksesta ja metelöinnistä naapuripihasaan. Björnström oli humalansa vuoksi möykännyt Matti Mikonpojan pihassa niin, että Bremerin piti mennä tullituvasta tarkastamaan, mitä pihassa tapahtui. Tultuaan Mikonpojan pihaan Bremer oli käskenyt Björnströmin rauhoittua, mutta tämä ei sulkenut suutaan vaan jatkoi huutamista entistä kiivaammin vaatien päästä sisälle taloon ja uhaten rikkoo Mikonpojan ikkunat. Torilta apuun hälytetty vahti pidätti Bremerin kanssa Björnströmin.¹⁸³ Juopumussyyte ei vaatinut tuekseen tämänkaltaista häiriötä, huutamista ja uhkailua, vaan saattoi käydä niinkin, että kaupunginviskaali kuuli jonkun yksinkertaisesti vain olleen juovuksissa. 1789 viskaali Natanael Friis syytti merimies Magnus Myrmania siitä, että tämä oli ollut edellisenä maanantaina juomien vaikutuksen alaisena. Lukiessaan syytettä Friis ei maininnut juopumuksen tapahtumapaikkaa. Niinpä Myrman kiisti syytteen ja Friis kutsui todistajiksi merimies Gustav Ullgrenin, tämän vaimon Leena Antintyttären ja merimies Matti Hineliuksen (Hintikka). Ullgren kertoi, että Myrman oli tullut hänen luokseen iltapäivällä. Myrman oli tuolloin *epätavallisen lystikäs* ja näytti lisäksi

181. Kokkolan raastuvanoikeus 11.10.1773§90. Ca55.

182. Kokkolan raastuvanoikeus 26.10.1772§111. Ca54.

183. Kokkolan raastuvanoikeus 6.4.1738. Ca21: 48–49.

olevan humalassa. Leena Antintytär ja Hinelius vahvistivat Ullgrenin kertomuksen.¹⁸⁴

Hämmästyttävämpää kuin vieraisa taloissa todettujen päihtymysten joutuminen viranomaisten tietoon on se, että humalainen voitiin tavoittaa omasta kodistaan. Porvari ja tarkastumies Joseph Petterinpoika Calamnius oli tunkeutunut yhdessä asukas Jakob Engmarkin kanssa porvari Johan Saleniuksen taloon, missä tämän rouva Lisa Matsintytär oli antautunut usean päivän kestäneeseen juoppouteen. Kahtena päivänä Lisa Matsintytär oli niin päissään, ettei hän Calamniuksen ja Engmarkin mukaan kyennyt huolehtimaan taloudesta, mitä hän yksin emännöi aviomiehen ollessa Tukholmassa. Calamnius riisti Lisalta talouden kaikki avaimet, mutta siitä huolimatta tämä oli jatkanut ryypiskelyään.¹⁸⁵

Vahdit saattoivat kaupunginviskaalin johdolla tunkeutua myös yksityisiin tiloihin ilmiannon perusteella. Kesäkuussa 1738 renki Erkki Kaaponpoika pidätettiin keskiyöllä kauppias Jakob Falander nuoremman luota. Siellä hän makasi umpitunnelissa aiheuttamatta mitään häiriötä isäntäväelleen. Silti hänet toimitettiin yöksi arestiin ja seuraavana päivänä raastuvanoikeuteen.¹⁸⁶

Maaseudulla vallinnutta kontrollia tiukemman valvonnan osoittamiseksi voidaan esittää Kokkolan juopumustapausten ajallinen jakautuma (taulu 9).

184. Kokkolan raastuvanoikeus 16.2.1789§20. Ca70.

185. Kokkolan raastuvanoikeus 15.6.1737. Ca20: 96–97.

186. Kokkolan raastuvanoikeus 12.6.1738. Ca21: 93–94.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Taulu 9: Juopumusoikeudenkäynnit Kokkolan kaupungissa 1734–1742, 1762–1765, 1771–1774 ja 1787–1794.

	luku- määrä	tapauksia vuodessa
1734–1742	27	3,0
1762–1765	3	0,8
1771–1774	18	2,5
1787–1794 ¹⁸⁷	42	6,0
yhteensä	90	3,8

Lähteet: Kokkolan kaupungin tuomiokirjat. Ca17–24, 43–47, 53–56, 68–75.

Kokkolassa juopumusrikollisuuden muutokset vastaavat hyvin muiden kaupunkien kehitystä. Esimerkiksi Porvoossa raastuvanoikeus sai käsiteltäväkseen vuosittain keskimäärin 3,7 juopumusrikosta vuosina 1734–1772.¹⁸⁸ Täydellisten kieltolakien aikana juopumustapauksia oli hyvin vähän. Kontrolli kiristettiin äärimmilleen 1750- ja 1760-luvun viinanpolttokiellon aikana. Samanaikaisesti juopumusoikeudenkäyntien määrissä tapahtui romahdusmainen lasku; lasku ei koskenut ainoastaan Kokkolaa, vaan ilmiö oli valtakunnallinen.¹⁸⁹

Alkoholi oli vuoden 1756 kieltolain vuoksi pitkään harvojen saatavilla.¹⁹⁰ Niinpä kyseisiin juopumusrikoksiin syyllistyivät sotilas, aliupseeri ja kauppias. Sotilaat saivat viinaa jonkin verran armeijalta ja kauppias puolestaan salakapakoitsijatoveriltaan. Rangaistut olivat ryypiskelleet salakapakoissa, jotka nekin näin paljastuivat. Kaksi paljastui tappelun seurauksena, kun taas rummunlyöjä hoiperteli lokakuussa kaupungin kadulla voimakkaassa humalassa.¹⁹¹

Koska kaupungissa juopumusrikollisuuden valvonta oli tiukkaa ja koska se vieläpä kytkettiin tiiviisti salakapakoiden paljastamisen yhteyteen, kaupunginpalvelijoita pyrittiin mustamaalaamaan. Käytetyimpiä

187. Vuosi 1793 puuttuu.

188. Mäntylä I 1985, s. 195; Mäntylä I 1994, s. 466–467.

189. Kieltolain luonteesta Tuominen 1928. Kieltolain toteutumisesta Mäntylä I 1985, s. 185–187.

190. Katso armeijan viinankäytöstä Lappalainen J 1976, s. 276.

191. Kokkolan raastuvanoikeus 2.11.1765. Ca47.

keinoja saada kontrolli-organisaation edustaja huonomaineiseksi oli ryhtyä syyttämään häntä juopoksi. Vuonna 1738 rumpali Elias Teirin ilmiantoi palovahti Niilo Starkin päihtymyksestä virantoimituksessa. Kantajana esiintyneen Teirinin mukaan Stark oli ollut 16.11.1738 illalla päissään. Todistajaksi kutsuttu tullitarkastaja kertoi päinvastaista. Hän oli tavannut Starkin ja tämän kumppanin kello kahdeksan kapakassa. Ainostaan vastaajan toveri oli tilannut tuopin olutta. Kun todistaja vielä lisäsi nähneensä Starkin samana iltana myöhemminkin täysin selvänä, raastuvanoikeus vakuuttui Starkin syyttömyydestä. Sitä vahvisti myös tosiasia, että Stark oli ilmiantanut Teirinin äidin salakapakan ylläpidosta.¹⁹²

Toisaalta vapaampina aikoina juopumusrikoksiin syyllistyneitä ojennettiin Kokkolassa vuotuisesti miltei saman verran kuin väkirikkaissa maaseutupaikajissa. 1700-luvun lopussa juopumusoikeudenkäyntien määrä jopa ylitti kihlakunnanoikeuksissa käsiteltyjen päihtymyssyytteiden määrän. 1780- ja 1790-luvulla voitaisiin kontrollin kiristäminen yhdistää pietismin nousuun, mitä esimerkiksi jo Anders Chydeniuksen ankara raittiuden vaatimus ja alkoholinkäytön valvonta edustivat.¹⁹³ Toisaalta ilmiö voidaan liittää porvaris- ja säätyläiskulttuurin nousuun. 1700-luvun jälkipuolella suomalaisten kaupunkien kulttuuri eräässä mielessä eriytyi, säätyläismäisty.¹⁹⁴ Varsinkin niissä kaupungeissa, jotka vaurastuivat laivanrakennuksen tai ulkomaankaupan ansiosta tai joiden kulttuurielämä virkistyi uuden säätyläisluokan ilmestymisen (uudet linnoitukset) seurauksena,¹⁹⁵ varakkaampi porvaristo omaksui kansainvälisen nautintoaine- ja huvikulttuurin muotoja.¹⁹⁶ 1700-luvulla vauras porvaristo erottautui juhlintamuodoissaan muista kaupunkilaisista, jotka kaipasivat yhtähyvin huveja mutta jotka jäivät huvittelujen suhteen tyhjiöön. Heille kaupunki ei tarjonnut virallisesti juuri muita huvittelumahdollisuuksia kuin juomisen kapakoissa. Nuorilla ja palvelusväellä ei ollut tätäkään mahdolli-

192. Kokkolan raastuvanoikeus 22.11., 11.12.1738. Ca21: 144–145, 151–153.

193. Katso lähemmin Virrankoski 1986, s. 383–393; Juva 1955, s. 174–175; Österbladh 1949, s. 677–680.

194. Elias 1989, s. 193–250; Frykman–Löfgren 1983; Lehtonen 1994, s. 50–61; Revel 1989, s. 183–185; Flandrin 1989, s. 307; Suolahti 1919, s. 238–241.

195. Mäntylä I 1994; Heikkinen 1991; Suolahti 1991, s. 127–194; Mäntylä I 1971, s. 419–421.

196. Schivelbusch 1986; Falk 1986; Suolahti 1991, s. 212–233.

KUSTAA H. J. VILKUNA

suutta. He saattoivat viettää aikaansa ainostaan luvattomissa tanssi- ja leikkituvisissa, joissa anniskelu näytteli tärkeää osaa.

Nimenomaan se, että varakkaampi säätyläisväki saattoi harjoittaa rauhassa tanssiaisia julkisissa paikoissa, johti laittomien tanssien pitämiseen nuorisoa ja palvelusväkeä varten yksityisissä tiloissa. Kyse oli tanssijoiden kannalta paitsi puhtaasta nautinnonhalusta myös protestista vallitsevaa normistoa vastaan.¹⁹⁷ Sellaisia tansseja järjestivät etupäässä köyhtyneet naiset, porvarien lesket ja sotilaiden vaimot.¹⁹⁸ Esimerkiksi Porvoossa moitittiin muurarin leskeä ja tämän kahta tytärtä siitä, että he pitivät tanssitupaa usein jumalanpalveluksen jälkeen antaen kaupungin nuorison viettää aikaa turhuuksien ja paheiden parissa.¹⁹⁹ Koska kyse oli eräässä mielessä sosiaalihuollosta, kaupunkien viranomaiset eivät yleensä suhtautuneet niihin yhtä ankarasti kuin kaupunkien papisto sekä järjestyksen säilymisestä ja työvoimasta huolissaan olleet maaherrat.²⁰⁰ Porvoossa tosin kiellettiin porvaristoa kokonaan pitämästä tanssi- ja leikkituopia, koska oli havaittu, että enimmäkseen mellakat ja häiriöt saivat alkunsa niistä, kun nuorisoa ja vähemmän merkityksellisen väki oli käyttänyt ylenpalttisesti juomia.²⁰¹

Edellisen perustella vaikuttaa siltä, ettei kaupungissa ollut kovinkaan monta paikkaa, jossa saattoi ryypiskellä paljastumatta ja joutumatta rangaistuksi juopumusrikoksesta. Oli kuitenkin tiloja, joissa paljastumisen riski oli vähäisempi. Kaupunkilaiset menivät juopottelemaan kaupungin ulkopuolelle. Kaupunkien välittömään tuntumaan oli pesiytynyt joukko irtolaisia, sotilaita ja muuta väkeä, joka joko lisäsi ansioitaan viinanmyynnillä tai elätti salakapakoinnilla itsensä. Kokkolassa juopumukseen ja näpistykseen syyllistynyt kauppias Funthin renki Samuel Laurinpoika tapasi käydä ryypiskelemässä yhdessä kauppias Kiemmerin rengin kanssa kaupungin ulkopuolella asuvan sotilas Matti Aspin kotona.²⁰² Kaupunki-

197. Vertaa Mickwitz-Möller 1951, s. 170–171.

198. Kokkolassa muun muassa vuoden 1764 sakkoluettelo (Maria Frisk). Ca46, leski Maria Nemelin 29.3.1790§33. Ca71. Muualla esimerkiksi Virrankoski 1973, s. 419–421; Heino 1987, s. 451–452.

199. Mäntylä I 1994, s. 458–459.

200. Suolahti 1991, s. 137–139.

201. Mäntylä I 1994, s. 458–459.

202. Kokkolan raastuvanoikeus 5.5., 7.5., 10.5.1740. Ca23: 79–86.

laisille juopottelu oli turvallisinta ja yksityisintä siellä, mikä oli maaseutu-
väelle tärkeimpiä juopumuksen paljastumisen tiloja. Kaupungin ulkopuo-
lelle juopottelemaan mennyt siirtyi yksityiseen tilaan astuessaan kaupun-
gin portin toiselle puolelle. Kaupungissa vaanineiden kontrolliorganisaati-
on edustajien valtuudet eivät ulottuneet sinne saakka. Toisaalta talonpojat
tulivat samalla tavoin kaupunkiin ryypiskelemään astuen heitä valvo-
neiden nimismiesten kourien ulottumattomiin.

Päihtymyksestä kiinnijääneet maaseudulla

I

Ketkä saivat humaltua ja näyttää päihtymyksensä? Ketkä paljastuivat
juopoiksi, ketkä ylipäättään ryypiskelivät tai kenellä oli lupa käyttää
alkoholia? Eräässä mielessä lähestytään *juopon ruumista tai juoppouden
ruumiillisuutta*. Sitä ei kuitenkaan voi esitetyillä kysymyksillä kokonaisuus-
tena tavoittaa, sillä mainittu ruumiin käsite on paljon moninainen.

Antropologien ja sosiologien mukaan fyysinen ruumis liittyy yksilön
luontoon, kun taas kulttuuri ja yhteiskunta muovaavat sosiaalista ruumis-
ta. Näistä jälkimmäinen on alkoholikulttuurin luonteen kannalta verratto-
masti tärkeämpi ja vaivattomammin selvitettävissä. Ihmisen ruumis ei
rajoitu ainoastaan ihoon, vaan se jatkuu yksityiskohdissaan ympäröivään
tilaan, jota on jo edellä laajemmin käsitelty.²⁰³ Ruumiiden ja tilojen välis-
ten suhteiden tiedetään olevan sosiaalisesti ja historiallisesti muuttuvia.
Sosiaaliseen ruumiiseen vaikutettiin tilan suunnasta, jolloin yksilöitä
painostettiin tietynlaiseen käyttäytymiseen ja pyrittiin saavuttamaan
sovinnainen järjestys. Painostuskeinoina käytettiin muun muassa erilaisia
riittejä, uskonnollisia käytäntöjä ja ennen muuta kieltoja. 1600- ja 1700-
luvulla eläminen olikin norminmukaista: yhteisön viralliset säännöt ja
kruunun säätämät lait olivat selviä pakotteita. Sosiaalisten normien toteu-
tumista valvottiin erilaisten kontrolliorganisaatioiden välityksellä ja
pyrkimys siirtää kontrollivastuu ihmisille itselleen toteutui orastavassa

203. Katso laajemmin Frykman 1983, s. 143–145; Douglas 1991; Eichberg 1987, 34; Apo
1994a; Apo 1994b.

KUSTAA H. J. VILKUNA

muodossaan vasta 1700-luvun lopulla. Itseasiassa ollaan lähellä sivilisointimisprosessin ydintä. 17. ja 18. vuosisadalla rahvaan ja säätyläisten alkoholikulttuurin muodot olivat erkaantuneet toisistaan niin paljon, että ylempisäätyiset saattoivat paheksua alempisäätyisiä; kruunu ja säätyläistö laativat myös rahvaan käyttäytymistä koskevan normiston ja valvoivat sen toteutumista. Muuttuiko juopuneen sosiaalinen ruumis 1800-luvun alkuun tultaessa vai pysyikö varhemman ajan ihmisen suhde alkoholiin samanaikaisena?²⁰⁴

Ihminen halusi tyydyttää nautinnonhalujaan, vaikka se olisikin ollut ristiriidassa yhteiskunnallisen tai yhteisöllisen normin kanssa.²⁰⁵ 1700-luku ei ollut viinankäytön vapaudenaikaa, vaan alkoholilainsäädäntöä tiukennettiin koko ajan. Vaikka alkoholin käyttöä koetettiin vapaudenajalla kaikin tavoin rajoittaa, ei kuitenkaan tohdittu riistää rahvaalta sen elämän tärkeää osa-aluetta. Päinvastoin ylempien säätyjen hallitsemassa salaisessa valiokunnassa nimenomaan korostettiin, että talonpojat ja muut alempisäätyiset saivat pitää virvoitus- ja ilonmaljansa.²⁰⁶

II

Kysymykset antavat viitteen siitä, että alkoholinkäyttäjien tarkastelu kannattaa aloittaa 1733 viinanjuontiasetuksesta, koska laki muutti alkoholin nauttimista sen perustavimmalta osalta. Kun viinan juominen päihtymismielessä kiellettiin, ei paljastuminen enää edellyttänyt mitään tiettyä tilannetta ja tilaa. Humalahakuisesta juomisesta oli tullut valtakunnallisen normin mukaan yhtä rikollista yksityistilassa kotona kuin julkisessa tilassa kapakassa tai käräjillä.

Miten uusi asetus näkyi kiinnijääneissä? Millaiset ihmiset paljastuivat juupoiksi? Ylä-Satakunnassa ja Sisä-Suomessa juopumuksesta kiinnijääneet jakaantuivat sosiaaliryhmittäin 1730- ja 1740-luvulla seuraavasti:

204. Katso nykykäyttäytymisestä esimerkiksi Paakkanen 1994.

205. Bataille 1962; Arppe 1992, s. 101–105. Sosiaalisen ruumiin käsitteen selittämisen kannalta alkoholin käyttäminen on vaikeasti hallittavissa. Norminvastainen juopottelu on sekin kulttuurista ja osa yhteisön sosiaalista ruumista.

206. Tuominen 1928, s. 18.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

Taulu 9: Juopumuksesta sakotetut Ruoveden, Keuruun ja Oriveden emäseurakunnissa 1733–1744 ja koko Ylä-Satakunnassa 1736–1738, 1741–1744.

	Ruovesi, Keuruu ja Orivesi	(%)	Ylä- Sata- kunta	(%)
I ratsutalollinen, talollinen ja lampuoti	14	66,7	44	66,7
II sotilas	5	23,8	17	25,8
III käsityöläinen itsellinen	2	9,5	2	3,0
V pappi, kirkon palvelija	-	-	2	3,0
VI renki	-	-	1	1,5
VII nainen, lapsi	-	-	-	-
yhteensä	21	100,0	66	100,0

Lähteet: Ylä-Satakunnan tuomiokirjat 1733–1744. nn43–54.

Sakotettujen sosiaalisessa rakenteessa ei ollut Ylä-Satakunnan kihlakunnan pitäjien välillä juuri mitään eroja. Ruoveden, Keuruun, Ähtärin, Virtain, Oriveden ja Kuoreveden muodostamalla alueella talolliset ja sotilaat olivat miltei aina juopumussyytteisiin vastaavana osapuolena. Päihtymyksen paljastumispaikkojenkin suhteen kihlakunnassa vallitsi yhtenäisyys, sillä valtaosa päihtyneistä paljastui käräjillä. Ylä-Satakunta näyttää näinollen muodostaneen juopumusrikollisuudessa kokonaisuuden, jossa juopumuksen paljastumispaikat ja päihtymyksestä kiinnijäämiset olivat pitäjän sijainnista tai nimismiehestä riippumattomia.²⁰⁷

Vertailtaessa Sisä-Suomen ja Pohjanmaan juoppojen kiinnijäämispaikkoja havaittiin, että perifeerisemmillä seuduilla ja kaupunkeja lähellä sijaitsevilla pitäjissä juopumukset paljastuivat erilaisissa paikoissa. Myös kontrolliorganisaation edustajien näkemykset uudesta asetuksesta ja sen tarkkailemisesta erosivat huomattavasti toisistaan. Erosiko Pohjanmaalla

207. Sääksmäen kihlakunnassa juopumussakotettujen sosiaalinen rakenne oli samanlainen kuin Ylä-Satakunnassa. Sääksmäen käräjäkunnan sakkoluettelot 1754–1760; Mäntylä I 1985, s. 187.

KUSTAA H. J. VILKUNA

juopumuksesta kiinnijääneiden sosiaalinen rakenne keskisuomalaisesta (taulu 10)?

Taulu 10: Juopumuksesta sakotetut Pietarsaaren ja Uudenkaarlepyyn pitäjissä 1734–1745.

	Pietar- saari	Uusikaar- lepyy	yhteensä	(%)
I talollinen	20	10	30	90,9
II porvari	1	-	1	3,0
III talollisen vävy	1	-	1	3,0
IV nainen	1	-	1	3,0
yhteensä	23	10	33	99,9

Lähteet: Pietarsaaren ja Uudenkaarlepyyn pitäjäen tuomiokirjat. C4a1 ja C5a1.

Oikeastaan sisäsuomalaisissa, yläsatakuntalaisissa ja keskipojalaisissa yhteisöissä päihtymyksestä sakotettujen sosiaalisissa taustoissa ei ollut suuria eroja. Juopumuksensa paljastaneet näyttävät muodostaneen ainakin 1730-luvun maaseudulla hyvin yhtenäisen ryhmän: ainoastaan tiettyjen sosiaaliluokkien edustajat jäivät kiinni päihtymyksestä. Valtaosa juopumuksesta sakotetuista oli talollismiehiä. Sisä-Suomessa ja Ylä-Satakunnassa heitä oli jokseenkin 2/3 kaikista juopumuksesta sakotetuista. Keski-Pohjanmaalla talonpoikien osuus nousi vieläkin korkeammaksi. Pohjalaisesta aineistosta sotilaat puuttuivat, mutta sen sijaan sisäsuomalaisissa juopumussakotetuissa heitä oli neljännes.

Sisä-Suomessa enimmäkseen talollismiehistä ja sotilaista tavoitettiin – kuten voi arvata – käräjiltä. Tällä suunnalla oli tavallista, että yhdellä kertaa rangaistiin useampia talollismiehiä kärjäsaliin juopuneina tulemisesta. Esimerkiksi Keuruun talvikäräjillä 1736 juopumusouikeudenkäynnissä mainittiin vain, että *talonpojat Antti Reponen ja Risto Savolainen ovat täällä kärjäsaliin silminnähden päissään, mitä he eivät kiistä.*²⁰⁸ Keski-Pohjanmaalla talollismiehet paljastivat nimismiehille päihtymyksensä etupäässä kruununaitalla, kapakassa tai maantiellä. Vaikuttaa siltä, että miehet olivat juoneet julkisen tilan ulkopuolella tai matkalla. Käsitys, jonka mukaan

208. Esimerkiksi tk Ruovesi ja Keuruu 22.–23.2.1736. nn46: 282–283.

talollismiehellä piti olla matkassaan aina mukana viinaa, vallitsi koko maassa. Vaikka juopumusosoikeudenkäynneissä ei koskaan puhuttu mitään alkoholin tuomisesta julkiseen tilaan, voidaan asian mainitsematta jättäminen tulkita todisteeksi siitä, että viinapullo oli talonpoikaisessa kokoontumisessa niin arkinen asia, ettei se ollut edes kertomisen arvoista. Puteli kuului rahvaanmiesten varustukseen, ja viina oli osa talonpoikaista elämäntapaa. Tätä kuvaa hyvin talonpoikien asennoituminen viinanpolton rajoittamiseen ja siirtämiseen kruunun regaaliksi. Toteutuessaan valtiovalan alullepanema hanke olisi merkinnyt rahvaan kannalta sitä, että heidän olisi pitänyt ostaa viinansa tietyistä myyntipaikoista eikä alkoholia olisi aina tarpeeseensa saanut. Ilmajokelaiset talonpojat vastasivat kruunun ehdotukseen kylmäkiskoisesti: *esivallalla on valta tehdä ja käskeä, mitä se tahtoo, mutta mitä meihin tulee, voimme sellaiseen suostua yhtä vähän kuin leivän antamiseen suostamme.*²⁰⁹

Juopumuksen kriminalisoiminen ei ainakaan aluksi vaikuttanut siihen, ketkä oikeuspöytäkirjojen mukaan leimaantuivat juopoiksi. Laki ei myöskään muuttanut juopumuksesta paljastuneiden sosiaalista rakennetta, sillä 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa samojen säätyjen edustajia tuomittiin päihitymysrikoksista. Tämän perusteella voisi hyvin päätellä, että talollismiehet ja sotamiehet olivat muita alttiimpia juoppouteen.

Kuvatunlainen johtopäätös löytyy useista vanhoista juopumusta ja sen rikollisuuskytkentöjä tarkastelleista tutkimuksista. On kuitenkin jäänyt esittämättä eräs hyvin tärkeä kysymys. Miksi juuri talonpojat ja sotilaat syyllistyivät juopumusrikoksiin? Kyse on laajemminkin rikollisuuden selittämisestä. Erään yleistyksen mukaan sotilaat syyllistyivät väkivaltarikoksiin, koska he olivat menettäneet sodissa kykynsä hillitä itseään. Sotilaat löivät miekalla heti, kun sellaiseen ilmeni vähäisinkin aihe. Itsehilinnän puutteen ohella väkivaltaisuus liittyi siihen, että sotilaat värvättiin kurjimmista sosiaaliluokista ja rikollisista. He olivat syntyään yhteiskunnan pohjasakkaa, sellaisena taipuvaisia liialliseen alkoholinkäyttöön ja sitä kautta väkivaltaan. Uudempi tutkimus on puolestaan osoittanut, että ainakaan 1700-luvun sotilaat eivät välttämättä olleet lähtöisin surkeista

209. Katso Alanen 1949, s. 413; Mäntylä I 1985, s. 180–181.

oloista.²¹⁰ Tällainen havainto asettaa muutkin yleistyksen epäilyksenalaiseksi.

Miten talonpojat sopivat tähän juoppousalttiutta koskevaan kuvioon? He olivat tuomiokirjojen mukaan kaikkein juopoimpia, mutta he syyllistyivät muita harvemmin väkivaltarikoksiin.²¹¹ Alkoholi ei siis sinällään selitä tappeluja ja tappoja. Se kytkeytyy väkivaltaan paljon moninaisemmin. Pyrkimättä edes kiistämään väkivaltarikollisuuden ja alkoholisuuden itsestäänselvää biologista suhdetta on kuitenkin todettava, ettei viina esittänyt useimmissa väkivaltarikoksissa rikoksenlaukaisijan roolia.

Juopumusrikollisuuden keskittyminen vain tiettyihin miesryhmiin tulisi selittää mieluumminkin toisista lähtökohdista.²¹² Ensinnäkin on pidettävä mielessä, että rahvaan asennoituminen alkoholin käyttöön oli aivan erilainen kuin valtakunnan norminsäätäjien. Talonpojat eivät pitäneet oluen tai viinan nauttimista missään tapauksessa rikollisuutena: viinasta talonpoika halusi luopua yhtä vähän kuin leivästään. Tätä ei silti tule ymmärtää niin, että talonpojat elivät ja tekivät töitä vain juodakseen tai että rahvas olisi ylipäättään hyväksynyt liiallisen juoppouden eli alkoholisuuden. Päinvastoin antautuminen juoppouteen katsottiin paheeksi tai synniksi. Paikallisyhteisöillä oli alkoholinkäyttöä sääteleviä valtakunnallisista asetuksista riippumattomia normistoja. Niitä noudatettiin ja valvottiin senkin jälkeen kun kruunun säätämä viinanjuontiasetus oli annettu. Paikallisyhteisön oli ilmeisen vaikea hyväksyä sen totunnaisia käyttäytymistapoja ja -rajoja rikkonut laki, minkä vuoksi sisällöltään ja arvostuksiltaan erilaisen normin sisäistäminen vei sekin kauan. Päihtymyksen kriminalisoiminen vaikutti yhtä vähän kiinnijäämisen tilaan kuin kiinnijääneisiin. Päihtymys paljastui 1730- ja 1740-luvulla samoissa julki-sissa tiloissa ja juopumuksesta sakotettiin samoja yhteiskuntaryhmiä kuin aikaisemminkin. Vaikka tässä yhteydessä ei esitetäkään esimerkiksi kirkkopahennuksiin, viinapäissään solvaamaan tai lyömään käyneiden ihmisten sosiaalista ryhmytystä tarkemmin, voidaan kuitenkin todeta, että

210. Esimerkiksi Niemelä 1991.

211. Ylikangas 1976, s. 185.

212. Vertaa Partanen 1992, s. 378.

valtaosa kirkossa päissään olleista oli talonpoikia ja sotilaita. Sen sijaan muiden yhteiskuntaluokkien merkitys jäi vähäiseksi.²¹³

Sillä, että talollismiehet ja sotilaat jäivät muita useammin kiinni voimakkaasta humalasta, täytyy olla yhteys juopumuspaikkaan; tilan ja sosiaalisen ruumiin välillä on ollut merkittävä vuorovaikutussuhde. Kyse on erittäin tärkeästä varhemman ajan elämänmenoa määrittäneestä tekijästä: tiettyjen miespuolisten yhteiskuntaryhmien liikkumavapaudesta ja oikeudesta esiintyä juovuksissa. Yhteisön täysivaltaiset jäsenet, joita maaseudulla edustivat talolliset, sotilaat, käsityöläiset ja itselliset, saattoivat päättää olinpaikastaan verraten vapaasti. Pitkälti liikkumavapautensa vuoksi talolliset ja sotamiehet istuivat useimmin juopumusoikeudenkäynneissä syytettyjenpenkillä.²¹⁴ Kaikki yhteiskuntaluokat eivät suinkaan olleet vapaita valitsemaan sitä, missä he aikaansa viettivät. Naiset, lapset ja palkolliset sidottiin tiukasti patriarkaaliseen yhteiskuntajärjestykseen,²¹⁵ missä heidän liikkumavapautensa riippui täysin isästä ja isännästä.

Talonpojat ja sotilaat osallistuivat muita yhteiskuntaryhmiä tunnollisemmin käräjille ja istuivat usein kapakoissa tai tienvarsilla ryypiskelemässä. Päihtyneet lautamiehet, jotka eivät vuoriartikloiden mukaan saaneet esiintyä virallisissa tehtävissä juovuspäissään, olivat suorastaan maanvaiva 1620-, 1630- ja 1640-luvun käräjillä.²¹⁶ Sittemmin lautamiesten juopumukset vähenivät, mutta ne eivät loppuneet kokonaan. Vielä 1730-luvulla Oriveden ja Kuoreveden käräjillä lautamies oli estynyt virantoimituksestaan, koska hän oli humalassa.²¹⁷ Lautamiesten juopottelu saatiin kuriin yksinkertaisella tavalla; lautamiesten alkoholinkäyttöä käräjäaikana valvottiin muita tarkemmin ja yhteiskunnan epäkelvoksi katsoma päissään käräjäpaikalla toikkaroinut lautamies erotettiin virastaan. Lievinkin tuomio oli tällaisessa tapauksessa lautamiehen sijoittaminen kaakinpuu-

213. Esimeriksi Jääsken kirkkoon tuli vuonna 1699 kolme talonpoikaa juovuspäissään aiheuttamaan suuttumusta seurakuntalaisissa. Jää 1699 j36: 235. Tuokko.

214. Käsityöläisiä oli maaseudulla vähän, joten heitä ei juopumusrikoksiin syyllistyneiden joukossa paljon esiintynyt. Laajemmin pitäjänkäsityöläisistä Ranta 1978; Heino 1985.

215. Nygård 1989, s. 11–14, 43–50; Ylikangas 1973a, s. 293–294; Kallio 1913, s. 25–26, 61–62.

216. Hui 1639 mm4: 330; Hui 1640 mm5: 51v; Hui 1641 mm5: 126. Tuokko.

217. Sk Orivesi ja Kuorevesi 7.–10.9.1739§13. nn49: 397.

hun, kunnes hänestä tuli jälleen *raitis*.²¹⁸ Lautamieskunta puhdistui, mutta talonpoikasta alkoholikulttuuria se ei kuitenkaan muuttanut.

Alkoholi seurasi miehiä, minne nämä menivätkin. Rahvaanmiehet perustelivat viinan mukana pitämistä muun muassa sillä, että se oli ravintoa ja lämmikettä eivätkä he kieltäneet alkoholin ilojuomapuoltakaan. Varsin osuvasti kuvataan tätä viinapullon ja vapaasti kuljeskelevan miehen välistä kiinteää suhdetta Ala-Satakunnan tuomiokirjassa 1695. Tuomiokirjamerkinnän mukaan euralaismies *otti housuntaskustaan viinapullon, joka oli hänen matkakumppaninsa, ja ryyppäsi siitä tiellä*.²¹⁹

Itsetuntoinen talonpoika näyttää myös suuttuneen, mikäli hänen vapauttaan rajoitettiin. Vapaa-aikanaan töihin joutunut ja juopunut talonpoika saattoi kapinoida työn teettäjää vastaan. Esimerkiksi Jääskessä kihlakunnanoikeus joutui sakottamaan herjaamisesta ja sapattirikoksesta erästä Laitilan kylän isäntää. Tämä oli saattanut luutnanttia kirkkoon ja humalapäissään kutsunut saatettavaansa sikakoiraksi, kelmiksi ja hunsvoitiksi.²²⁰ Sunnuntaisen ryyppiskelyn katkaissut kyyditseminen oli käynyt talonpojan tunnolle. Toisen kerran lempääläiset talonpojat ja kapakoitsijan vaimo ärsyyntyivät siitä, että nimismies tuli krouviin etsimään erästä lautamiestä ja katkaisi näin alkoholin nauttimisen. Krouvissa todettiin nimismiehelle: *Sinäkö täsä Isändä olet, händä heiki, taika minä*.²²¹ Krouvin juomarinki ei tuolla hetkellä suojannutkaan vapautta häiritsevältä valvojalta.²²²

Talonpojat ylläpitivät sotilaita, kuten tapana oli. Sotilaan varustamisessa olut ja viina esittivät tärkeää osaa. Esimerkiksi ruokolahtelainen sotilas oli ehtinyt velkaantua 1680-luvulla eräälle talonpojalle 80 kannua olutta, ennenkuin talonpoika oli katsonut tarpeelliseksi viedä suureksi kasvaneen velan kihlakunnaoikeuden pöytäkirjaan muistutukseksi velan olemassaolosta.²²³ Talonpojat ja sotamiehet eivät nähneet välillään suurta säätyeroa, vaan he joivat usein keskenään. Pääasia näyttää olleen, että

218. Kk Vesilahti 21.–22.6.1678. nn5. 1678: 217.

219. Eura 1695 mm27: 348–349. Tuokko.

220. Jää 1698 jj34: 339. Tuokko.

221. Kk Lempäälä 20.6.1678. nn5. 1678: 201–203.

222. Partanen 1992, s. 378.

223. Ruok 1685 jj25: 280. Tuokko.

'vapaat miehet' joivat yhdessä jättäen siten taakseen vaimoväkinsä ja muun yhteiskunnallisen kontrollin. Loimaalla sotamies oli päättänyt jättäytyä komppaniastaan, kun komppania yöpymisen jälkeen oli lähtenyt marssimaan itää kohti. Pelko sotaan joutumisesta ei ollut sotilaille ainaakaan ensisijainen syy ryhmästään poisjäämiseen vaan siihen kiihotti komppanian majoituksesta tähteeksi jäänyt olut. Yksin olutta ei tarvinnut yleisellä tiellä nauttia, vaan sotilas sai ryyppykomppanikseen samasta kylästä kotoisin olevan talonpojan.²²⁴

Itsellisten ja irtolaisten osuus sen sijaan vaikuttaa yllättävänkin alhaiselta, sillä väestöosuuteensa nähden he ovat juopumusrikollisina selvästi aliedustettuja. Yhdeksi selitykseksi voidaan esittää se, että itselliset tai irtolaiset eivät ole osallistuneet käräjille.²²⁵ Toisaalta irtolaiset ja itselliset saattoivat jäädä yhteisössä harjoitetun ryypiskelyn ulkopuolelle. Kyse on tuskin pelkästään näiden varattomuudesta, sillä alkoholia sai vaivattomasti luotolla. Vaikuttaa siltä, että alimpien sosiaaliryhmien edustajat joivat kapakoissa keskenään.²²⁶ Rahvaan alkoholikulttuuriin syntyi hierarkkisia ja ritualisoituneita piirteitä: kaikki eivät olleet yhtä kelvollisia osallistumaan sotilaiden ja talonpoikien yhteisiin juominkeihin. Yleensäkin saattoi päihtyneen seurueen jäsen todeta siihen pyrkivälle ja alempiarvoiseksi katsomalleen: *et ole arvoinen juomaan kunniallisen väen kanssa.*²²⁷ Muun muassa Viipurin läänin Uudellakirkolla kaksi isäntää joivat pirtin pöydän ääressä olutta eivätkä suostuneet antamaan sitä penkillä makaavalle loiselle.²²⁸ Tärkein selitys itsellis- ja irtolaisväen puuttumiseen juopumussakotettujen joukosta liittyyneen kuitenkin siihen, että itselliset ja irtolaiset olivat pääasiallisia laittoman alkoholimyynnin

224. Loi 1699 nn16: 336. Tuokko.

225. Kaksi taulussa 9 mainittua loismiestä olivat kumpikin päissään käräjäpaikalla istuntoajan ja -salin ulkopuolella. Tk Orivesi ja Kuorevesi 18.-19.3.1735. nn45: 289, 296.

226. Vertaa Jää 1672 jj17: 35. Tuokko.

227. Lappe ja Joutse 1694 ii9: 78.

228. Äyr (kihlak.) 1664 jj11: 242. Tuokko.

harjoittajia.²²⁹ Itsensä humalaan juonut oluenmyyjä on tuskin pystynyt kontrolloimaan kaupankäyntiään.

Tauluissa 9 ja 10 mainitaan vain yksi tapaus, jossa nainen syyllistyi rangaistavaan juopumukseen. Eivätkö naiset yleensä juoneet alkoholia? Joivat toki, mutta he eivät ryypiskelleet julkisissa tiloissa. Orajärveläisen Liisa Juhontyttären juopumus paljastui Pietarsaaren nimismiehelle, kun hänen isänsä ilmiantoi hänet kotona sunnuntaina harjoitetusta juopottelusta.²³⁰ Liisa oli nauttinut yksinäisyydessä ilmiantajansa hänelle vartavasten juotavaksi jättämän viinan. Naisen yksinäisyydessä harjoittamana juopotteluna Liisa Juhontyttären tapaus on ainutlaatuinen. Miehen ja naisen kahdenkeskinen alkoholin nauttiminen oli harvinaisempaa. Oluen ryydittämää kahdenkeskistä tilannetta ei ilmeisestikään pidetty sopivana. Luultavasti katsottiin, että naisten ja miesten yhteinen viinanjuonti tapahtui siveellisesti, mikäli koko talonväki juopotteli yhdessä. Näin laajemmassa yhteydessä tapahtunut ryypiskely rajoitti erästä miehen ja naisen keskinäiseen juopotteluun kuulunutta osa-alueetta. Siihen liittyi nimittäin kiinteästi sukupuoliyhteyteen houkuttelemisen motiivi. Ihmiset tunsivat alkoholin estoja poistavan vaikutuksen: yleensä miehet houkuttelivat viinan avulla naisia,²³¹ mutta saattoipa käydä niinkin, että nainen ryhtyi maanittelemaan alkoholilla miestä seksuaaliseen kanssakäymiseen. Koke-mäellä piika otti vuonna 1684 navettaan mennessään mukaansa viinaa ja tarjosi sitä naimissa olevalle renkivoudille sillä seurauksella, että kihlakunnanoikeus joutui aikanaan ratkomaan huoruussyytettä.²³²

Naiset eivät osallistuneet käräjille eivätkä kuljeskelleet itsekseen vapaasti maanteillä. Lähteiden perusteella vaikuttaa myös siltä, että naiset tulivat jumalanpalveluksiinkin useimmiten selvinpäin.²³³ Tosin joskus kävi niin, että nainen tavoitettiin vahvassa humalassa kirkkotieltä, mutta

229. Esimerkiksi Tuokko. Hakusana 'valitukset juopottelusta'; Laasonen 1967, s. 360; Lempiäinen 1967, s. 204; Luukko 1945, s. 731; Wirilander H 1989, s. 171; Ylönen 1957, s. 940–945; Nallinmaa-Luoto 1983, s. 598; Lehtinen 1963, s. 574; Jokipii 1959, s. 517; Koskull 1966, s. 269–270; Heino 1990, s. 374–375; Wirilander K 1960, s. 909–910; Blomstedt 1976, s. 461.

230. Sk Pietarsaari 13.9.1734. C4a1. 1734: 941–942.

231. Äyr 1686 jj22: 290; Vehk ja Kym 1690 ii7: 77–78; Ii 1640 rr5: 10v. Tuokko.

232. Koke 1684 mm13: 662v. Tuokko.

233. Kk Kangasala, Kuhmanlahti ja Pälkäne 25.–27.6.1723. nn33: 269; Koke 1688 mm 16: 412–413. Tuokko.

tällaisessa tapauksessa hän seurasi muuta talonväkeä, jonka kaikki jäsenet olivat ympäröivässä yhteisen juomingin seurauksena. Purmolaisen talollisen Jöran Matsinpojan perhe oli lähtenyt kirkkomatkalle viinaruukun kanssa, koska isännän piti varmistua siitä, että kotona aloitetusta ryyppiskelystä syntynyt humala ei pääsisi haihtumaan. Jöran Matsinpojan muita vahvempi päihtymys saattoi koitua muun joukon onneksi, sillä hänen sammumisensa esti perheen pääsemisen kirkolle. Siellä he todennäköisesti olisivat aiheuttaneet häiriötä, siksi vahva oli jokaisen humalatile. Todistajat ja ilmiantajat olivat kirkosta tullessaan nähneet ensimmäiseksi emäntä Margareta Olavintyttären, joka oli maannut miltei tiedottomana keskellä tietä.²³⁴

Vaikuttaa erittäin todennäköiseltä, että 1600- ja 1700-luvun yhteiskunnassa naiset eivät saaneet kulkea yksinään vapaasti, vielä vähemmän he saivat näyttäytyä julkisessa paikassa alkoholin vaikutuksen alaisena. Miehet ovat määränneet vaimojensa ja tyttäriensä liikkumisesta ja nautinnoista. Joillekin naisille tällainen nautinnoista kieltäytymiseen tähdännyt elämäntapa soveltui hyvin. Emännät esiintyivät miesten illanistujaisissa juomisen kontrolloijina ja päihtymisen kieltäjinä, millaisiksi heidän asemansa oli muotutunut kirkon ja yhteisön tapakulttuurin painostuksessa.²³⁵ Kontrolloija-asemansa ja sen takia, että naisille humaltuminen oli sallittua vain tiettyyn pisteeseen asti, juuri kanssasisariaan runsaampaan alkoholin käyttöön taipuvaisia naisia nimiteltiin – toisin kuin miehiä – herjaavasti *juomareiksi* ja *juopoiksi*.²³⁶ Toinen tavallinen naisten runsaaseen alkoholinkäyttöön liittyvä ilmiö näkyy asiakirja-aineistossa hyvin. Isännät näyttävät silloin tällöin vedonneen alkoholisoituneisiin vaimoihinsa pyrkiessään samaan talolleen verohelpotuksia. Pyrkimyksissä vieläpä poikkeuksetta onnistuttiin. Eurajoella kruununlilallinen sai 1691 veronalennuksen, koska hänen vaimonsa oli *juopottelijatar, joka vie talosta kaiken irtaavan krouveihin ja muualla*.²³⁷ Eurassa puolestaan talonpoika onnistui 1690 alentamaan verokuormaansa perustellen sitä vaimonsa runsaalla alkoholinkäytöllä: *nainen on suuri juomari, joka kantaa krouveista*

234. Sk Pietarsaari 25.10.1722. C4a1. 1034–1035.

235. Saloi 1690 rr27: 78. Tuokko. Katso Heino 1989, s. 451–453.

236. Esimerkiksi Vehk ja VL a ii: 424. Tuokko. Katso Ahlström 1994, s. 353.

237. Eurj 1691 mm21: 364-366. Tuokko.

KUSTAA H. J. VILKUNA

*olutta, viinaa, tupakkaa ja mitä vaan. Ja vie niihin talon rahat ja omaisuuden.*²³⁸

Tunnusomaisin piirre naisten alkoholikäyttäjyymiselle oli, että he joivat salaa keskenään. He vetäytyivät syrjään miesten ja muun kontrollin ulkopuolelle ja ryhtyivät nauttimaan alkoholia. Tällaiset juomingit saattoivat olla hyvinkin rajuja ja jopa väkivaltaisia.²³⁹ Kokemäellä kolme naista olivat vuonna 1625 yhdessä juoneet tynnyrillisen olutta, jonka eräs palkka-piika oli heille toimittanut. Juomingit kestivät pitkään, sillä samasta määrästä oli riittänyt neljälle miehelle juotavaa kahdeksi vuorokaudeksi.²⁴⁰ On merkillepantavaa, että naiset ryhtyivät ryypiskelemään silloin, kun talon miesväki oli muualla. Erinomainen tilaisuus juopotteluun tuli, kun miehet olivat lähteneet jumalanpalvelukseen. Ikaalisissa kolmen naisen juopottelu vuonna 1721 tosin paljastui, mutta sapattirikos jäi tuomitsematta todisteiden puutteessa. Kyrön ja Ikaalisen nimismies Anders Sahlberg syytti lukkarin leski Marketta Vilpuntuytä sekä tämän tyttäriä Riittaa ja Malinia siitä, että he olivat jäänet pois kesäkuun puolivälissä pidetystä jumalanpalveluksesta ja harrastaneet juoppoutta kotonaan. Naiset selittivät laiminlyöntiään sillä, että heillä kaikilla oli paljon luvallista tehtävää kotona: yhden piti laittaa ruokaa, toisen valvoa maltaiden kuivumista ja kolmannen sairasta lastaan, joka kuitenkin havaittiin täysin terveeksi. Nimismies oli sattunut tulemaan kirkonkylässä sijaitsevaan taloon kesken jumalanpalveluksen ja tervehtinyt aitasta tupaan kävellyttä leskiemäntää. Tämä oli äkkiä piilottanut kädessään olleen tuopin vaatteisiinsa. Arvaten, mitä tuopissa oli, nimismies meni siltä seisomaltaan tarkastamaan, oliko aitassa olutta tai viinaa. Siellä oli tynnyrillinen olutta, mutta naiset väittivät, ettei heillä ollut tuona päivänä tuopeissaan muuta kuin maitoa. Koska mitään nimismiehen sanaa parempaa todistetta harjoitetusta juopottelusta ei ollut, ei naisiakaan voitu tuomita sakkoihin muusta kuin kirkonmenojen laiminlyömisestä.²⁴¹

238. Eura 1690 mm20: 130–131. Tuokko.

239. Eura 1659 mm10: 224. Tuokko.

240. Koke 1625 mm2: 212–212v. Tuokko.

241. Kk Kyrö ja Ikaalinen 19.–21.6.1721. nn31: 408–409.

III

Juopuneen sosiaalinen ruumis oli muotoutunut 1700-luvun puoliväliin mennessä hyvin talollis- ja sotilaspainotteiseksi ja humalahakuiseksi. Muuttuiko tilanne lainkaan 1700-luvun loppulle tultaessa? Muutosta voisi pitää milteipä todennäköisenä, koska Sisä-Suomessa alkoholikulttuuriin pyrittiin voimakkaasti vaikuttamaan kruunun suunnasta. Raittiuden kontrolli oli kiristynyt voimakkaasti sitten 1740-luvun, mikä ilmeni juopumus-sakotettujen määrän kaksin- tai jopa kolminkertaistumisena. Näkyykö kehityssuunta millään tavoin juopumuksesta kiinnijääneiden sosiaali-ryhmien muutoksena (taulu 11)?

Taulu 11: Juopumuksesta sakotetut Rautalammin tuomiokunnassa 1790–1797.

	abs.	(%)
I talollinen lampuoti torppari	36	49,6
II aliupseeri, sotamies	12	16,4
III käsityöläinen, itsellinen, irtolainen	7	9,6
IV kirkon palvelija	5	6,8
V talollisen, lampuodin, torpparin poika	7	9,6
VI renki	5	6,8
VII nainen	-	-
VIII lapsi	1	1,4
yhteensä	73	99,9

Lähteet: Rautalammin tuomiokunnan tuomiokirjat 1790–1797.

Juopumuksesta kiinnijääneiden sosiaalisessa taustassa on tapahtunut selvä muutos. Isäntämiehiä oli sakotetuissa edelleen eniten, mutta heidän osuutensa oli laskenut alle puoleen kaikista alkoholikäytöstä kiinnijääneistä. Samaten sotilaiden suhteellinen osuus oli kaventunut merkittävästi

sitten 1730- ja 1740-luvun. Käsityöläisten, itsellisten ja irtolaisten sekä kirkon alempien viranomaisten (lukkari, apulaislukkari, suntiot) osuus juopumusrikollisuudessa on kasvanut jonkin verran. Naisia päihtymyskötettujen joukossa ei edelleenkään ollut, mutta sen sijaan talollisten ja torpparien pojat ilmestyivät kokonaan uutena ryhmänä päihtymysrikollisten joukkoon. Lisäksi joitakin renkejä ja yksi nuori poika tuomittiin juopumusrikoksesta.

Isäntämiesten humala paljastui edelleen pääasiassa käräjillä. He menivät lisäksi muihin viranomaisten tiloihin juovuksissa. Talollismiesten joukossa alkoi jo olla sellaisiakin, jotka syyllistyivät useisiin juopumusrikoksiin. Esimerkiksi keuruulainen Heikki Liettu tuomittiin syyskäräjillä 1793 kolmannesta juopumuksesta.²⁴² Myös talollisten ja sotilaiden keskinäiset illanistujaiset jatkuivat. Pieksämäen vehmaalaiset jalkajääkäri Taavetti Rusanen ja talonpoika Antti Rusanen olivat olleet lokakuussa 1795 Halttusen talossa Pyhityssä. Siellä he olivat juopotelleet ja ryhtyneet lopuksi painimaan.²⁴³

Sotilaidenkin juopumus tuli ilmi yleensä julkisessa tilassa, mutta toisin kuin talonpoikien, heidän julkisessa ja yksityisessä tilassa päissään olemisensa aiheutti enemmän harmia muulle väelle.²⁴⁴ Liedenpohjalaisen sotamies Matti Baskin jouluhumala paljastui paria vuotta myöhemmin nimismiehelle. Bask nautti 1791 joulujumalanpalveluksen yhteydessä pidetyn paraatin jälkeen kosolti viinaa ja esiintyi myöhemmin henkikirjoituksessa aivan kunnottomassa tilassa. Jälkimmäisessä nimismies Bergström oli antanut pidättää sotamiehen, joka riehui kokoustuvassa uhaten ampua ja tappaa koko väen. Pidätyksestä tämä suuttui niin, että oli kironnut useita kertoja ja huutanut kovaan ääneen: *jos minulla olisi nyt sapelini, niin päät kyllä tanssisivat*. Pidätyksen jälkeen Bask oli karannut.²⁴⁵ Toisvetinen sotamies puolestaan rikkoi kotikylänsä Lahden ja Korpelan

242. Sk Keuruu 2.9.1793§21. 1793: 424.

243. Sk Pieksämäki 2.11.1795§65. 1795: 639–640.

244. Käräjäsalissa juovuksissa esiintyminen tk Viitasaari 4.2.1796§79. 1796: 83, käräjäpaikalla meluaminen tk Viitasaari 31.1.1793§62, 72. 1793: 81, 85; painiminen vieraassa talossa sk Pieksämäki 2.11.1795§65. 1795: 639–640.

245. Tk Keuruu 14.1.1793§12, 30. 1793: 2, 7–9, sk Keuruu 2.9.1793§23. 1793: 424–425, tk Keuruu 27.1.1794§40, 46. 1794: 40, 52–53.

talojen joulun vieton käymällä niissä kummassakin viinapäissään.²⁴⁶ Myös Karstulan Poikolassa sattui talonväen joulurauhan rikkonut välikoh-
taus, kun aviomies tuli kurittamaan aviorikokseen syylistynyttä vaimoan
ja tämän miesystävää. Saarijärven talvikäräjillä 1792 ratkotun aviorikosju-
tun yhteydessä selvisi, että sotilas sukupuoliyhteyttä harjoittaessaan ja
loismiehen käydessä hänen kimppuunsa oli joulupäivänä vahvasti huma-
lassa.²⁴⁷

Käsityölläiset ja itselliset jäivät kiinni juopumuksestaan miltei poik-
keuksetta julkisessa tilassa. Heitä sakotettiin etenkin käräjillä päissään
esiintymisestä. Muun muassa Viitasaaren syyskäräjillä tuomittiin loismies
Juho Parkkonen nimismies Anders Smulterin ilmiannosta sakkoihin,
koska lautamiehet todistivat Parkkosen olleen edellisenä iltana niin
juovuksissa, että jokainen mies sen saattoi nähdä.²⁴⁸ Parkkosen tapauksesta
ilmenee hyvin, miten runsas alkoholin käyttö ja päihtymyksen osoittami-
nen julkisemmissa paikoissa oli 'vapaiden miesten' erikoisoikeus; ainoa-
taan miehet tunnistivat kunnan humalan.

Lukkarit ja suntiot muodostivat periaatteessa vapaasti liikkuvien
miesten ryhmän. Nautintojen suhteen he eivät olleet vapaita, vaan papit
ja seurakuntalaiset tarkkailivat heitä muita tiukemmin. Kirkollisten
virkamiesten tuli näyttää rahvaalle esimerkkiä oikeanlaisesta ja puhtaasta
elämäntavasta. He näyttävät kuitenkin noudattaneen talonpoikaista
humalahakuista alkoholikäyttötymistä. Esimerkiksi Ulvilan entinen
lukkari syylistyi juopuneena jumalanpilkkaan sanoen *vanha äiti tachdotkos*
Herranpäiville. Nainen sanoin tähän, että hänellä oli jo sielunpaimen, mihin
lukkari sanoi: *Minä annan sinun ruumis ja sielus Pärckelen pinan ja wai-*
*van.*²⁴⁹ 1600-luvulla lukkarien juopumusta ei katsottu erityiseksi paheek-
si, vaan pitäjäyhteisö piti tavanomaista elämää viettävistä kirkollisista
viranomaisistaan. Vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1710 joroislainen
juoppo ja lukutaidoton lukkari sai seurakuntalaisten vaateesta pitää

246. Tk Keuruu 26.1.1795§22. 1795: 11–12.

247. Tk Saarijärvi 4.2.1792§67, 70. 1792: 940–943.

248. Sk Viitasaari 23.9.1797§61. 1797: 238–239.

249. Ulv 1690 mm20: 334. Tuokko.

KUSTAA H. J. VILKUNA

virransa, vaikka papit olivat häntä jumalattomasta elämänmenosta varoitelleet jo 1690-luvulta lähtien.²⁵⁰

Keuruulla suorastaan alkoholistiksi paljastui lukkari Samuel Frimodig. Hänet tuomittiin talvikäräjillä 1795 neljänteen juopumusrangaistukseen, mikä oli asetuksen tuntemista kerroista eniten. Nelinkertaisesta juopumuksesta ei selvinnyt sakoilla, vaan siitä tuomittiin 20 vuorokaudeksi vankeuteen. Frimodig oli esiintynyt tammikuun 18. päivän jumalanpalveluksessa päihtyneenä ja alkanut laulaa virttä, kun pitäjänapulainen Karl Fredrik Cheilan oli ryhtynyt lukemaan julistuksia saarnansa päätettyään. Virrenveisuuta Frimodig oli jatkanut niin pitkään, että hän ehti vihahtuttaa koko seurakunnan. Frimodig selitti, ettei hän ollut tuona sunnuntaina suinkaan humalassa, vaan oli edellisyön sairastamisesta vielä heikossa kunnossa. Todistajat talollinen Antti Saxberg ja Aapo Yrjölä puhuivat aivan toista. Heidän mielestään lukkari ei ollut sairas, vaan hän oli ollut jo saarnan aikana silminnähden juovuksissa ja horjahdellut. Todistajat olivat myös kuulleet, kun lukkarin luonteenheikkoutta ymmärtänyt kirkkoherra oli ennen jumalanpalveluksen alkua käskennyt tämän pysyä poissa jumalanpalveluksesta.²⁵¹ Aiemmillä kerroilla – ensimmäisen ja viimeisen juopumusoikeudenkäynnin väliä oli ainoastaan kaksi vuotta – hän oli juovuksissa herjannut kirkonmäellä suutarin oppipoikaa, sittemmin veisannut kirkossa pariinkin kertaan väärää virttä ja esiintynyt kinkeriläisten mielipahaksi usein esilukijalle sopimattomassa kunnossa.²⁵²

Keuruulaisen sution poika Aapo Tanelinpoika, joka hoiti myös suntuille kuuluvia tehtäviä, puolestaan oli laiminlyönyt juovuspäissään pääsiäisjumalanpalveluksen ja jäänyt siksi aikaa lukkarin asuntoon. Siellä hän oli mellastellut lyöden värinän säilytykseen jättämän sapelin rikki. Lukkarin asunnon seinät, pöytä, portaat ja katto olivat täynnä miekanlyönneistä aiheutuneita lovia. Poika oli torppariveljensä kanssa yrittänyt solmia sovintoa värinän kanssa ja tarjonnut sapelin korvaukseksi joitakin tynnyreitä ruista ja vähän rahaa selvittääkseen sakoita. Tämän mielestä

250. Lempiäinen 1967, s. 224; Acta visitatoria IV, s. 469.

251. Tk 26.1.1795§54. 1795: 40–42.

252. Keuruu 2.9.1793§39. 1793: 434, tk Keuruu 27.1.1794§25. 1794: 20–24, sk Keuruu 1.9.1794§113. 1794: 559–561.

rahaa ei ollut riittävästi, joten hän vei asian oikeuteen ja paljasti samalla pojan juopumuksen.²⁵³

Keuruulla alkoholisoitunut lukkari aiheutti papeille ja pitäjänkokoukselle päänvaivaa jo 1750-luvulla. Erkki Erkinpoikaa syytettiin sopimattomasta käytöksestä pappeja ja muuta väkeä kohtaan sekä virkavelvollisuuksien laiminlyönnistä. Erkki oli muun muassa ollut syksyllä 1750 kahdesti niin tolkuttomasti juovuksissa, ettei hän kyennyt osallistumaan iltahartauteen. Erkki Erkinpoika lupasi ehdottomasti luopua liiallisesta alkoholien käytöstä. Ensimmäisellä kerralla hän onnistui pitämään lupauksensa ainoastaan yhden päivän ajan. Raittiuslupausta seuranneena päivänä lukkari syyllistyi juopumukseen ja virkavelvollisuuksien laiminlyömiseen. Pitäjänkokouksessa Mikael Cheilanus jyrisi puheenjohtajan paikaltaan, että lukkarin tuli ehdottomasti luopua paloviinan ryypiskelystä, mikäli hän halusi pitää työpaikkansa. Siihen lukkari lupasi nöyrästi suostua ja lisäsi *haluavansa muuttua kunnolliseksi eläjäksi*.²⁵⁴

Keuruulaisiin lukkareihin suntioihin alkoholipeteetti ei tarttunut. Pikemminkin he viettivät nautinnollista elämää, jollaista samoihin aikoihin harjoitettiin Jaakko Wallenbergin johtamassa mystikkopiirissä Etelä-Pohjanmaalla.²⁵⁵ Vaikka keuruulaisilla viranomaisilla ei ollut yhteyksiä Wallenbergiin, he ovat kuitenkin hyvä osoitus siitä, miten vaikea talollis- ja torppariluokasta lähtöisin olleiden miesten taivuttaminen uudenlaiseen raittiuteen oli. Ennenkuin rahvas omaksui herätyksen, miehisestä kulttuurista poikennut lukkari olisi menettänyt jotain pysyvää: jossakin suhteessa miesten juominen oli heroista ja humalahakuista.²⁵⁶ Tilanteen ongelmallisuuden vuoksi Keuruun papisto suhtautui alaistensa nautintoihin yllättävänkin ymmärtävästi, kirkkoherra jopa mainitsi oikeudessa, ettei hän halunnut erottaa Frimodigia hänen perheensä toimeentulon takia. Lukkarin lupaus parannuksesta riitti yleensä estämään uhanneen erottamisen.

Talonpoikien, lampuotien ja torppareiden poikien ja vävyjen katsominen omaksi ryhmäksi on perusteltua, koska he olivat myös isäntävallan

253. Sk Keuruu 3.10.1797§44. 1797: 767–768.

254. Keuruun kirkonarkisto. IICa1. Pitäjänkokousten pöytäkirjat 1750–1774. 1.11. ja 4.11.1750.

255. Österbladh 1949, s. 678.

256. Vertaa Partanen 1992, s. 378. Katso myös Siltala 1992.

alaisia. Heillä ei ollut täyttä päätösvaltaa liikkumisensa ja nautintojensa suhteen niin kauan, kuin heidät merkittiin virallisiin asiakirjoihin pojiksi tai vävyiksi. Kuvaava on, että appivanhemmat saattoivat heittää juopoksi ja kunnottomaksi katsomansa vävyn pois taloudestaan.²⁵⁷ Tavallisesti pojat joutuivat vastaamaan juopumuksesta, kun he olivat osallistuneet tappeluun tai käyneet isäänsä vastaan. Esimerkiksi Keuruun talvikäräjillä 1793 lampuotin poika Erkki Honkola ja hänen isänsä tuomittiin juopumussakkoon. Päihtymykset tulivat oikeuden tietoon sen jälkeen, kun isä ilmiantoi poikansa päällekkarkamisesta. Juovuksissa ollessaan poika oli suuttunut isän puheisiin ja tönäissyt tämän kumoon.²⁵⁸ Usein poikien juoppous paljastui, kun isät valittivat oikeudessa heistä ja heidän alkoholismistaan taloille aiheutuvista menetyksistä. Äyräpäässä erään talon perimyskin oli vaarassa, kun sen vanhin poika Niilo päivittäin omistautui ryyppiskelyyn ja juoppouteen.²⁵⁹

Aivan päivastaisia tapauksia tunnetaan. Talollisen poika saattoi valittaa isästään, joka *juovuspäissään saadakseen lisää olutta ja viinaa antoi talon tarvikkeet ja vaaransi siten talon suorituskyvyn*,²⁶⁰ tai talollisen vävy apestaan, että tämä *rakasti olutta ja viinaa*.²⁶¹ Uuden isännän ja syytingille jääneiden vanhempien välille saattoi syntyä vaikeasti ratkaistavia riitoja, joita selviteltiin humalassa nyrkein tai puukoin. Esimerkiksi Keuruun käräjillä 1791 nuori isäntä kävi isänsä kimppuun, kun taloudellisista järjestelyistä ei päästy sovintoon.²⁶² Syytinkiläisille tunnusomainen ryyppiskelyyn antautuminen tunnetaan Keuruulta. Tapauksessa, jossa voi olla alkoholin käyttöä koskevissa osissa liioittelua, näkyy kuitenkin alkoholi-kulttuuria normittavien arvohierarkioiden ja patriarkaalisten suhteiden moninaisuus: viinaa usein nauttivat syytinkiläiset olivat nuorelle isäntäparille vitsaus. Tai ainakin heidät voitiin ongelmien yhteydessä sellaiseksi mainiosti nimetä. Vuoden 1759 pitäjäkokouksessa käsitellyssä jutussa ilmeni, että Maria Yrjänäntytär oli joutunut pakenemaan lapsi sylissään

257. Keski-Pohjanmaan tuomiokirjat. C4a1. 1735: 349.

258. Tk Keuruu 14.1.1793§11, sk Keuruu 2.9.1793§12. 1793: 2, 417.

259. Äyr 1655 j7: 217v; Saloi 1651 rr7: 322. Tuokko.

260. Hui 1678 mm11: 679v. Tuokko.

261. Pal, Sot 1675 tt2: 219. Tuokko.

262. Sk Keuruu 1.9.1791§4, 9–10, 33, 49. 1791: 380–383, 400, 407–408.

yönselkään, kun hänen appipuolensa Matti Iisakinpoika oli kannipäissään ensin haukkunut häntä huoraksi, portoksi ja lapsenmurhaajaksi ja käskenyt sitten vaimoaan lyömään ja ajamaan Marian pois talostaan. Marian mies Heikki Yrjänänpoika vahvisti erään todistajan kanssa tapahtuneen ja lisäsi, että *ukko oli aina päissään ja tärveli tilan.*²⁶³

Naiset puuttuvat sisäsuomalaisesta aineistosta edelleenkin. Sitä ei voi silti tulkita ainakaan suoralta kädeltä osoitukseksi raittiudesta. He eivät juuri tapelleet tai käyttäytyneet väkivaltaisesti, mikä oli verraten varma tapa saada syyte juopumuksesta. Keski-Suomen alueella naiset osallistui-
vat myöskin harvoin sellaisiin tilaisuuksiin, joissa humalasila paljastui. Muualla naisten juopumus oli paljastunut, mikäli nimismies tai muu kontrollorganisaation edustaja oli heidät juovuksissa tavannut. Sellaisen kontrollin esiintyminen oli luonnollisesti erittäin satunnaista ja kohdistui vain kirkonkylissä asuneisiin naisiin. Kaukana keskuksista asuneet naiset saivat juopotella rauhassa, kun miesväki oli kylällä.

Renkien juopumus paljastui sekin vain poikkeustapauksissa, koska he eivät saaneet lähteä luvattomasti isäntänsä luota. Tapaukset, joissa renki oli käymässä toisessa talossa ilman isäntäänsä ollen vielä humalassa, ovat harvinaisia.²⁶⁴ Rengit osallistuivat 1790-luvun käräjille tullen niihin joko isäntänsä seurassa tai todistajiksi kutsuttuina ja jäivät kiinni käräjä-juopumuksesta.²⁶⁵ Palveluspaikassa harjoitettu ryypiskelykin paljastui, mikäli talossa oli syntynyt joukkotappelu, jota selvittämään ja omiaan puolustamaan rengin oli täytynyt ryhtyä.²⁶⁶

Palkollisten sekä talollisten ja torpparien poikien vähäinen määrä juopumuksesta rangaistujen joukossa kertoo siitä, miten tarkoitushakuista viranomaisten nuoris- ja palkollispoliittinen retoriikka oli. Ei todellakaan vaikuta siltä, että taipumus väkeviin juomioon olisi juurtunut nuorisoon ja palkollisiin saati sitten viinanjuonti aiheuttanut väkivaltaa ja vallattomuutta, kuten Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra Munck 1792 väitti. Kirjoituksellaan ja puhellaan Munck tähtäsi ensisijaisesti valvonnan, kurin

263. Keuruun pit.kok.ptk. päiväämätön 1759.

264. Loi 1689 mm18: 160. Tuokko; Keuruulla sakotettiin 1794 renki Aapo Mikonpoikkaa käräjäjuopumuksesta.

265. Sk Keuruu 1.9.1794§36. 1794: 463-464, tk Viitasaari 31.1.1793§32. 1793: 69-70.

266. Sk Keuruu 1.9.1796§57. 1796: 315-317.

ja järjestyksen kiristämiseen syyllistäen nuorisoa, palkollisia ja näitä kasvattavia talonpoikia.²⁶⁷

Ruoveden ja Keuruun seurakunnissa selvitettiin papeille jo vuonna 1695, että heidän tuli valvoa nimenomaan sitä, ettei kukaan esiintynyt kirkossa riitaisena ja juovuksissa. Tätä määräystä perusteltiin kasvatuksellisilla tekijöillä; juoppoutta nähneet lapset kun oppivat huonoille tavoille.²⁶⁸ 1733 viinanjuontiasetuksessa kiinnitettiin myös huomiota lasten alkoholinkäyttöön. Asetuksessa tuomiot ulotettiin myös lapsiin: alkoholia nauttinutta alaikäistä tuli rangaista. Aivan aiheeton päätäjien huoli lasten alkoholikäytöstä tuskin oli, vaikka he kuvasivat ongelmaa liioitellen. Yleisesti tunnettiin, että pienille lapsille annettiin ravinnoksi viinaan kastettua leipää.²⁶⁹ Tällä tavoin saatiin kuiva leipä kostumaan ja toisaalta vatsakivuista kärsivä ja itkevä lapsi hiljenemään.

Lasten alkoholikäytöllä oli todellisuusperustansa. Se tosin näkyy asiakirjoissa hyvin harvoin, koska lapset joivat olutta kotona. Ainakin nuoret alaikäiset pojat (*gosse*) ovat käyttäneet reippaastikin alkoholia, ja päihtymyksen julkinen näyttäminen oli luultavasti osa miehuuteen kasvamisen riittejä. Tapa tunnetaan 1600-luvun aatelispiireistä, eikä rahvas poikennut tässä suhteessa alkoholikäytöltään säätyläistöstä.²⁷⁰ Esimerkiksi Kivennavan kirkkoon murtautunut nuori poika meni rikoksen jälkeen kirkonkylässä sijainneeseen kruununaitaan, missä hän tilasi syödäkseen kaalia ja muille aikamiehisyyttä osoittaakseen juotavaksi olutta ja viinaa.²⁷¹ Keuruulla taasen kaksi juuri 15 vuotta täyttänyttä poikaa joivat yhtenä iltana niin rajusti, että toisen muistikuvat tapahtumista olivat epäselviä.²⁷²

267. Suolahti 1991, s. 137–139. Retoriikaltaan osuva kuvaus tunnetaan Saarijärveltä, missä juovuksissa ollut poika oli käynyt niinikään humalaisen isänsä kimppuun. Tuomiokirjaan lisätyn kirkkoherra Erik Roschierin laatiman papintodistuksen mukaan isä oli mitä kristillisin ihminen, kun taas poika oli antautunut *irstaaseen ja riettaaseen elämään*. Tk Saarijärvi 2.5.1795§35. ICA9.

268. Piispan- ja rovastintarkastusten ptk. 1695–1850. Keuruu 8.2.1695§6, Ruovesi 10.2.1695§6.

269. Tuominen 1928, s. 28–29.

270. Aatelisnuorukaisten siirtymäriitistä ja alkoholista siinä katso esimerkiksi Suolahti 1913, s. 40; Hainari–Grottenfelt 1922, s. 771; Juvelius 1930, s. 12–15.

271. Kive 1698 jj34: 221. Tuokko.

272. Kk Ruovesi, Keuruu, Ähtäri ja Virrat 10.–12.10.1687. nn7. 1687: 439–441.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

Poikkeuksellinen mutta toisaalta 1700-luvun lopun alkoholikulttuuria kuvaava tapaus tunnetaan Laukaasta. Nuori Kangasniemen hattulalainen poika Aatami Laurinpoika joutui vastaamaan nimismies Belitzin syytteen, joka koski pojan esiintymistä käräjäpaikalla ilta-aikaan juovuksissa. Pojan taustoista jotakin tietäneet sanoivat, että hän oli täyttänyt juuri 12. Aatami Laurinpoika kiisti syytteen todenperäisyyden, joten todistajiksi kutsuttiin talollinen Erkki Mattila ja torppari Pietari Nisula. He kertoivat yhteisesti, että poika oli edellisenä iltana käräjäpaikalla horjahdellut ja lopulta oksentanut. Vanhan keskiajalta periytyvän tavan mukaan rikokseen syyllistynyt lapsi tuomittiin piiskattavaksi ja tuomio pantiin heti täytäntöön.²⁷³

Kaikilta osin lapsien nautintojen rajoittaminen ei ollut vain hyväksi. Aikuisten seuraleikeissä oluen juomisella oli ollut tärkeä merkityksensä ja todennäköisesti myös tiettyyn rajaan asti aikuisten ja lasten yhteisissä leikeissä. Kasvatuksellinen asennoituminen lapsiin johti osaltaan siihen, että 1600-luvulle saakka säilynyt aikuisten ja lasten välinen leikkiyhteys pirstottiin.²⁷⁴

Päihtymyksensä näyttäneet kaupungeissa

I

Juopumuspaikkoja tarkasteltaessa havaittiin, että kaupungeissa ja maaseudulla julkisuus ja yksityisyys rakentuivat eri tavalla. Kaupunkiympäristössä julkisuus oli levinnyt laajemmalle. Sellaisia paikkoja, joissa kaupunkilaiset saattoivat nauttia alkoholia päihtymismieleessä, ei juuri löytynyt. Lisäksi kaupunkipapisto vaati maaseudulla eläneitä kollegojaan ankarammin ehdotona raittiutta ja kieltäytymistä elämän nautinnoista, mikä vaikutti kontrollin muotoutumiseen. Raittiuden toteutumista valvoneet viranomaiset saattoivat tunkeutua yksityisiin tiloihin toisin kuin maaseudulla. Vaikuttivatko nämä tekijät juovuksissa olleiden kiinnijäämiseen?

273. Tk Laukaa 9.4.1796§89. 1796: 220–221.

274. Eichberg 1987, s. 41.

Vielä 1500- ja 1600-luvun kaupungeissa päihtymyksen näyttäminen ei kytkeytynyt yhteiskunnalliseen asemaan. Samaan juopottelu- ja korttirinkiin voitiin hyväksyä aatelisia, pappeja, kauppiaita, käsityöläisiä ja renkejäkin.²⁷⁵ Maaseutuyhteisössä tällaiset säätyläisten ja rahvaanmiesten yhteiset juomigit olivat huomattavasti harvinaisempia.

Toinen merkittävä suurvaltakauden kaupungin julkiseen luonteeseen liittyvä päihtymyksen paljastumisen piirre on, että niissä ei kaihdettu osoittaa juopumusta julkisesti. Erityisesti nuoriso halusi näyttää humalati-laansa vanhemmille miehille metelöimällä suurina joukkoina pitkin kaupungin katuja.²⁷⁶ Tällä tavalla aatelisnuorukaiset, kauppiaiden ja käsityöläisten oppipojat sekä ylioppilaat suorittivat ryhmänsä sisäisen koitoksen ja osoittivat rohkeutensa muille ikätovereilleen ja ennen kaikkea säädyllisille kaupunkilaisille. Päihtymys, joka oli periaatteessa varattu täysi-ikäisille miehille ja joka piti hankkia kellarissa tai krouvissa, tuli näin keskeiseksi miehuuteen kasvamisen riitiksi. Raju humala olisi mennyt hukkaan, mikäli olisi ryypiskelty omissa oloissaan ja oltu hiljaa. Sen sijaan metelöiminen kuului ja ainostaan sillä kyettiin näyttämään, miten juovuk-sissa oltiin ja kuinka tämän rituaalin kautta oli kasvettu miehiksi.

Nuorison julkisen esiintymisen rajoittaminen ja kontrolloiminen muodostuivat tapojen sivilisoimisen keskeisiksi osa-alueiksi. Esimerkiksi Vaasassa, Torniossa ja Kokkolassa kiellettiin 1690-luvulla kaupunkilaisia majoittamasta porvarien renkejä ja apupoikia, etteivät nämä tulisi juopot-telussaan, kortinpeluussaan ja muissa miehille tarkoitetuissa synneissä uskottomiksi isännilleen.²⁷⁷ Toisaalta säätyläiskulttuuria ryhdyttiin tietoi-sesti muuttamaan yhä hienostuneempaan suuntaan. Näkyvä osoitus kulttuurin muutoksesta oli kahvin nouseminen tärkeäksi nautintoaineksi 1700-luvulla.²⁷⁸ Sen muassa kaupunkiin kotiutui kahvilakulttuuri, minkä uskottiin, kuten Gunnar Suolahti mainitsee, tuoneen tänne myös

275. Luukko 1971, s. 468; Söderhjelm 1917, s. 333–339; Takolander 1930, s. 330–331, 337.

276. Esimerkiksi Luukko 1971, s. 470–471; Ruuth 1908, s. 438–439; Söderhjelm 1917, s. 409–410. Konsistorin ptk. 20.1.1658, 12.8., 15.8., 2.11.1659, 18.5.1661, 29.3.1664, 21.4.1667, 29.11., 5.12., 8.12.1680. II, s. 100, 172–174, 184–188, 286–287, 507–508; IV, s. 382–386; V, s. 113–122.

277. Luukko 1971, s. 472; Mickwitz–Möller 1951, s. 170–171; Mäntylä I 1971, s. 207.

278. Schievelbusch 1986, s. 41–42.

sivistyksen ja syrjäyttäneen entisen määrättömän oluen ja viinan juonnin käsirsyysineen ja kömpelöine raakuuksineen.²⁷⁹

Kolmas huomattava ero kaupungin ja maaseudun välillä on naisten päihtymyksen paljastuminen. Esimerkiksi Pietarsaassa entinen raatimies valitti miniänsä Karin Matsintyttären juoppoudesta vuonna 1658 anoen, ettei kukaan porvari myisi tälle olutta tai viinaa. Kahta vuotta myöhemmin raastuvanoikeus vaati naista luopumaan juoppoudesta, mihin tämä katuvaisena suostui. Mutta vielä samana vuonna lapsen synnytettyään Karin antautui viinanjuontiin, ja oikeus lähetti hänet kuukaudeksi Kruunupyyn hospitaaliin, jotta hän *tekisi parannuksen juoppoudestaan ja siveettömyydestään*. Pietarsaassa valitettiin usein muistakin ryypiskelyyn ja siveettömään elämään syyllistyneistä naisista. – Alma Söderhjelm on aivan oikein päätellyt, että naisten keskuudessa alkoholin käyttö oli yleistä.²⁸⁰

Naisten juomiseen suhtauduttiin samalla tavalla kuin nuorison alkoholinkäyttöön: naisen esiintyminen juovuksissa kerran saattoi merkitä sitä, että häntä ruvettiin pitämään juoppona. Nimenomaan naiset tapasivat herjata toisiaan *juoppopytyiksi*. Normeja sääätäneiden miesten oli vaikea käsitellä naisten alkoholin käyttöön liittyviä ongelmia, joten he turvautuivat samoihin keinoihin kuin nuorisonkin sivilisoimisessa. Oikeus kielsi naisilta väkijuomien nauttimisen ja samalla se kielsi miehiä myymästä tai antamasta juoppo-nimitystä kantavalle naiselle alkoholia.²⁸¹

II

1600-luvun loppu ja 1720-luku olivat kaupungeissa voimakasta kultivoimisen, hienostamisen aikaa. Vanhat karkeuksiksi katsotut tavat pyrittiin kitkemään ainakin ylemmistä sosiaaliryhmistä. Samalla eri sosiaaliluokkien käyttäytymismuodot eriytyivät huomattavasti. Millaiseksi muodostui Kokkolan kaupungin juopumuksesta ilmiannettujen sosiaalinen rakenne 1700-luvulla (taulu 12)?

279. Suolahti 1991, s. 213–214.

280. Söderhjelm 1917, s. 333–335. Katso myös Takolander 1930, s. 330.

281. Söderhjelm 1917, s. 333–335; Mäntylä I 1994, s. 467.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Taulu 12. Kokkolan kaupungin juopumustapaukset sosiaaliryhmittäin 1700-luvulla.

	1734– 1742	1762– 1765	1771– 1774	1787– 1794
I kauppias	-	1	1	4
II käsityöläinen	2	-	4	3
asukas, työmies	3	-	3	4
irtolainen	-	-	1	-
III sotilas	1	2	1	4
merimies	1	-	3	12
IV talonpoika	5	-	5	5
V kaupungin- tai kirkonpalvelija	2	-	-	2
VI renki	6	-	-	4
VII nainen	7	-	-	4
yhteensä	27	3	18	42
	yhteensä	(%)	yhteensä	(%)
I kauppias	6	6,7		
II käsityöläinen	9	10,0		
asukas, työmies	10	11,1		
irtolainen	1	1,1		
III sotilas	8	8,9		
merimies	16	17,8		
IV talonpoika	15	16,7	65	72,3
V kaupungin- tai kirkonpalvelija	4	4,4	4	4,4
VI renki	10	11,1	10	11,1
VII nainen	11	12,2	11	12,2
yhteensä	90	100,0	90	100,0

Lähteet: Kokkolan kaupungin raastuvanoikeuden tuomiokirjat. Ca17–24, 43–47, 53–56, 68–75.

Juopumuksen kriminalisoimisen jälkeen kauppiaiden syyllistyminen rangaistavaan juopumukseen oli harvinaista. Esimerkiksi Ilkka Mäntylän tutkimassa Porvoossa juopumuksesta sakotettujen joukossa ei ollut yhtään kauppiasta.²⁸² Kauppiaiden raitistuminen ja tapojen hienostuminen eivät

282. Mäntylä I 1985, s. 190.

selitä ainakaan yksinomaan heidän jäämistään rangaistujen ulkopuolelle. Kyse on pikemminkin siitä, että heidän asemansa oli muuhun kaupunkiväestöön nähden eriytynyt.²⁸³ Kun kauppiaista oli tullut väestön ehdontonta eliittiä, ei virallinen syyttäjä, papisto sen paremmin kuin kauppiaista koottu raastuvanoikeuskaan tohtinut ilmi antaa heitä päihtymyksestä ilman poikkeuksellisen pätevää syytä. Tämäkin tosin kertoo tietynasteisesta sivilisoitumisesta, sillä varakkaampi porvaristo ei enää osallistunut edellisten vuosisatojen tapaan yhteisörauhaa rikkoneisiin grassatimretkiin. Sen sijaan he omistautuivat uudenlaiseen juoma- ja ruokakulttuuriin, seuraelämään sekä tanssiaisiin. Juhlia vietettiin enimmäkseen oman säätyryhmän kesken; niihin pääsy sallittiin vain ylempisäätöisille.²⁸⁴

Ne tapaukset, joissa kauppiasta syytettiin päihtedien liiallisesta nauttimisesta, liittyivät tappeluihin. Kokkolan kestikievari Katariina Lindbäckin luona marraskuussa 1788 sattuneeseen joukkotappeluun osallistuneista kauppiaista Johan Ekström ja Gustav Holm nuorempi olivat todistajien mukaan olleet poikkeuksellisen juovuksissa. Tappelukin oli miesten vahvan päihtymyksen vuoksi lähinnä päätöntä huitomista.²⁸⁵

Käsityöläisten ja työmiesten juominen ja päihtymyksestä paljastuminen ilmenivät lyhyinä mainintoina tuomiokirjoissa samalla tavoin kuin maaseudulla talonpoikien juopumukset. Esimerkiksi vuonna 1788 tuomittu lasimestari Karl Fredrik Lund oli ollut viikko takaperin lauantaina juovuksissa saaden siitä 40 riikinmarkan sakon.²⁸⁶ Vastaavasti 1736 tuomittiin asukas ja työmies Olof Wertanius, joka kahdeksan päivää sitten oli juomista ylilastattu niin, että hänet jouduttiin ottamaan pois kadulta eräiseen pihaan.²⁸⁷ Käsityöläisten ja työmiesten alkoholin käyttöön liittyi selvemmin juopumuksen näyttämisen tarve. Ja vaikka he eivät olisi tunteneet tarvetta esitellä humalatilansa julkisesti, he eivät ainakaan häpeilleet kulkea kadulla juovuksissa. Käsityöläiset, työmiehet ja asukkaat eivät pysyneet poissa ihmisten silmistä, vaan tulivat kadulle siveettömässä tilassa toisin kuin useimmat kauppiaat.

283. Vertaa Lehtonen 1994, s. 60–61.

284. Heikkinen 1991; Wirilander K 1974; Suolahti 1913; Suolahti 1991.

285. Kokkolan raastuvanoikeus 26.1.1789§10. Ca70.

286. Kokkolan raastuvanoikeus 24.11.1788§165. Ca69.

287. Kokkolan raastuvanoikeus 19.4.1746. ca19: 43.

Sotilaiden alkoholin nauttimiseen kuului vielä 1700-luvun jälkipuolen kaupunkiympäristössä sotaisia ja huomion herättämiseen pyrkinyt käyttäytyminen. He saivat istua krouveissa muiden kaupunkilaisten tavoin mutta heillä ei ollut sellaista selkiintynyttä asemaa kuin maaseudulla asuneilla sotamiehillä. Kokkolan raastuvanoikeudessa käsiteltyjen ja sotilaita koskevien juopumustapausten perusteella vaikuttaa siltä, että heillä oli tarve osoittaa käyttäytymisellään erikoisasemaansa. Maaseutuyhteisöissä sotilailla oli vakiintunut 'vapaan miehen' status, jollainen heiltä kaupungeissa puuttui. Kaupunkiväestö koostui useista sosiaalisista ryhmistä. Sotilaiden, joista valtaosa ei asunut kaupungissa vaan sen välittömässä läheisyydessä, oli nähtävästi vaikea löytää yhteisöstä paikkansa. Juopumuksen näyttäminen ei ollut riittävä keino osoittaa erityisyyttä, vaan erityisyyttä korostettiin sotilaille sopivalla tavalla, ammuskelemalla ja siten herättämällä lähiympäristössä huomiota tai jopa pelkoa. Esimerkiksi raastuvanoikeudessa syyskuussa 1771 käsitellyssä jutussa tämä ilmenee hyvin. Lohtajan komppanian sotilaat Pauli Strömfors ja Juho Rolig ammuskelivat sunnuntai-iltana krouvarileski Carlagianin pihassa niin, että Strömfors loukkaantui yhdestä kuulasta. Rolig selitti loukkaantumisen tapahtuneen vahingossa, koska hän oli juopumuksensa takia laukaissut aseensa ennen kuin oli tarkoitus.²⁸⁸

Kokkolalle tunnusomaisia juoppoja ovat merimiehet, joita kaikkien kaupunkien juopumussakotetuissa ei suinkaan tapaa.²⁸⁹ Merimiesten osallisuus juopumusrikollisuuteen kasvaa samanaikaisesti Kokkolan kauppamerenkulun laajentumisen myötä.²⁹⁰ Vielä vuosisadan alkupuolella merimiesten merkitys oli olematon, mutta 1780- ja 1790-luvun vaihteessa heidän osuutensa juopumuksesta kiinnijääneiden joukossa nousi miltei kolmannekseen. Tämä kehitys näkyy myös siinä, että he jäivät päihtymyksestään kiinni kuten työmiehet ja käsityöläiset. Oikeuden ei tarvinnut kutsua paikalle todistajia, koska nämä eivät kiistäneet julkiiseen paikkaan sijoittunutta päihtymystään.²⁹¹ Vain poikkeustapauksissa kiinnijäämiseen liittyi muita piirteitä. Tällaisia olivat merimiesten protes-

288. Kokkolan raastuvanoikeus 20.9.1771§117. Ca53.

289. Mäntylä I 1985, s. 190.

290. Katso esimerkiksi Ojala 1994.

291. Esimerkiksi Kokkolan raastuvanoikeus 30.4.1787§63, 7.5.1787§66, 21.5.1787§71, 15.3.1790§22, 23. Ca68, 71.

toivat mielenilmaisut, jotka kohdistettiin esimiehiin. Talvella 1789 merimies Anders Hökendahl oli juopotellut muun miehistön kanssa. Jostakin oikeudessa selvittämättä jääneestä syystä Hökendahl oli tallonut perämies Kerklinin takin riekaleiksi.²⁹²

Talonpojat muodostivat Kokkolan juopumussakotetuista toiseksi suurimman ryhmän. Heidän osuutensa kaupungin päihtymysrikollisuudessa on kuitenkin vähäinen siihen nähden, mikä rahvaan rooli oli joissakin muissa kaupungeissa. Esimerkiksi Porvoossa juopuneista yli puolet oli sinne kauppamatkalle tulleita talonpoikia.²⁹³ Talollismiesten tuleminen Kokkolaan kauppamatkalle on ilmiselvää. Sen sijaan se, että he tulivat kaupunkiin myös huvittelemaan, on kiintoisampi lisäpiirre: kaupunki oli heille sittenkin turvallisempi paikka juopotella muiden nähden kuin maaseutuyhteisön väenkokoukset. Talollismiehet joivat runsaasti ja kulkivat kadulla samalla tavalla juovuksissa kuin he olivat tottuneet tekemään maaseudulla. 1736 kälviäläinen nuori talollinen Juhon Örn pidättiin kadulla metelöinnistä ja suljettiin yöksi arestiin. Oikeudessa Örn selitti ainoastaan huhuilleensa matkakumppaneilleen, joista hän oli väentungoksessa eksynyt. — Tosiasiassa hän oli kylläkin metelöinyt. — Örn oli hakeutunut kaupunkiin parhaaseen markkina-aikaan joulukuussa nähdäkseen paljon ihmisiä ja harjoittaakseen kiellettyjä huveja.²⁹⁴ Vuonna 1741 kaupunginviskaali Johan Hedman puolestaan epäili, että reisjärveläinen talonpoika Matti Savolainen olisi ollut humalassa krouvissa. Syytetään hän ei pystynyt näyttämään toteen. Sen sijaan oikeus uskoi 68-vuotiasta talonpoikaa, joka selitti, että hän alkoi olla jo liian vanha paljoon viinanjuontiin ja että hän oli ainoastaan harjoittanut toista pahetta: kortinpeluuta.²⁹⁵

Joskus talonpojan humala paljastui oikeusistuimelle siitä, että hän oli suuttunut majamiehelleen. 1773 kokkolalainen talonpoika Jaakko Silakka oli juovuspäissään herjannut ensin kadulla ja sitten vielä tämän talossa useiden ihmisten kuullen kauppakumppaniaan hunsvotiksi, petturiksi, roistoksi sekä lisäksi kahdella niin kauhealla sanalla, ettei oikeus sallinut

292. Kokkolan raastuvanoikeus 9.2.1789§17. Ca70. Samantyyppinen juttu 16.11.1789§145.

293. Mäntylä I 1985, s. 190.

294. Kokkolan raastuvanoikeus 11.12.1736. Ca19: 137.

295. Kokkolan raastuvanoikeus 21.11.1741. Ca23: 67–70.

niitä istuntosalissa toistettavan. Silakka valitteli tapahtunutta ja selitti häpeämättömyytensä syyksi sen, että hän oli ottanut krouvari Litheenillä muutaman ryyppyn huvikseen ja vahvistukseksi.²⁹⁶

Viranomaisilla, etenkin kirkonpalvelijoilla ei Kokkolan tyyppisessä kaupungissa, missä papisto vaati ankarasti raittiutta kaikilta, ollut min-käänlaista yksityisyyttä. Ilmianto, joka koski heidän mahdollista alkoholin-käyttöä, toi paikalle kaupunginpalvelijan. 1737 raastuvanoikeus käsitteli kirkon vahtimestari Anders Mikaelinpojan juopumusyytettä. Kapungin-viskaali Mats Backa, kaupunginpalvelija Matti Merso ja vahti Pål Ström todistivat vedenpitävästi, että Anders Mikaelinpoika oli *harjoittanut viime lauantaina juoppoutta ja sopimatonta käytöstä kotonaan.*²⁹⁷ Tällaisen poikkeuksellisen tiukan ja yksityiselämää rajoittaneen valvonnan vuoksi kirkon alemmat virkailijat luopuivat päihtymykseen johtavasta ryyppiskelystä; ainakaan he eivät juopotelleet kotonaankaan niin, että joku olisi saanut vihiä asiasta. Ainoastaan alkoholiongelmaisen virkailijan juopumus saattoi paljastua edellisen kaltaisen tapauksen jälkeen. Niinpä kaupungin-viskaali Johan Hedman toi suntion, joka näyttää kärsineen juoppohulluudesta, oikeuden eteen tammikuussa 1740. Suntioita syytettiin *juoppoudesta, mihin hän oli taipuvainen*, ja vaimonsa pahoinpitelemisestä, mistä näkyvästi todistivat mustelmat ja haavat. Naapurit tiesivät todistaa, että mies kohteli puolisoaan usein väkivaltaisesti. Tässä vaiheessa syytetty pyyteli anteeksi väkivaltaisuuttaan korostaen juoneensa niin vähän viinaa, ettei sellaisesta määrästä voinut tulla mitenkään humalaan. Vaimo taasen kertoi, että mies oli mustelmia ja haavoja lyödessään täydessä seilissä, ja valitti myös surkeasti, etteivät he miehen juoppouden takia omistaneet *leipäpalaa tai takkatulta*. Suntio tuomittiin väkivallasta raipparangaistukseen ja juopumuksesta kahdeksi sunnuntaiksi kaakinpuuhun.²⁹⁸

Tällainen juoppouden ja perheväkivallan toisiinsa kietoutuminen tunnettiin myös muualla. Esimerkiksi Porvoossa pormestari jouţui sulkemaan 1764 kauppias Johan Kuhlbergin vankikoppiin, koska tämä juovuksissa ollessaan tapasi pahoinpidellä vaimoaan. Pahoinpitelemistä ennen Kuhlberg aina sulki talon ikkunaluukut, jotteivät naapurit tai kadulla

296. Kokkolan raastuvanoikeus 1.3.1773§27. Ca55.

297. Kokkolan raastuvanoikeus 15.6.1737. Ca20: 97.

298. Kokkolan raastuvanoikeus 14.1.1740. Ca23: 1-2.

kulkevat olisi nähneet, mitä sisällä tapahtui, ja tulleet apuun.²⁹⁹ Nainen oli pitkien taivuttelujen jälkeen saanut miehensä luopumaan viinanjuonnista, mutta sittemmin tämä oli omistautunut oluenjuontiin ja alkanut taas hakata naista.³⁰⁰ Kirkko kiinnitti huomiota perheväkivallan ongelmaan: jo 1600-luvulla annettiin varoituksia perheensä talvipakkaseen ajaneille miehille.³⁰¹

Palkollisväen alkoholinkäyttö pysyi kurissa. Heitä rangaistiin päihtymyksestä harvoin, eikä renkien juopottelu näytä johtaneen paljon puhuttuihin nuoriso-ongelmiin.³⁰² Ainoastaan kerran rengin juopumus paljastui nuorisojoukon harjoittaman päättömän kotirauhanrikkomisen yhteydessä. 1788 tammikuuisena yönä kirjansitojan poika Johan Lenning, merimies Jakob Peitzius ja renki Juho Matinpoika olivat murtautuneet tullikirjuri Granlundin asuntoon hivin vuoksi. Granlund oli säikähtänyt tapahtumia niin, että hän oli noussut sängystä ja oli joutunut piiloutumaan, kunnes metelin huomanneet kaupunginpalvelijat tulivat pidättämään häiriköijät.³⁰³ Tavallisesti renkien juopumus paljastui – kuten muidenkin kaupunkilaisten – juopumuksena kadulla tai krouvissa. On kuitenkin eräs renkien juopumustapauksia yhdistävä tekijä: rengit tulivat rangaistuksi päihtymyksestä, joka yhdistyi heidän työnantajinsa kohdistamaan niskurointiin.³⁰⁴

Päättäjien ja käyttäytymisnormien määrittäjien mielestä naisten alkoholinkäyttö oli sellaisenaankin miltei samanlainen koko perheyhteisöä koskeva ongelma kuin miesten juoppohulluus. Kirkollisissa piireissä oltiin huolissaan naisten lisääntyvästä alkoholinkäytöstä, koska sellaisissa perheissä *kotityöt ja lastenhoito jäävät tekemättä*. Naisten liiallista juopottelua tarkasteltiin konkreettisempänä ongelmana kuin miesten ryyppiskelyä. Miesten alkoholismiin kouriintuntuvia seurannaisilmiöitä oli paitsi perheväkivalta myös perheen varojen huventuminen. Sen sijaan naisten alkoholin nauttiminen näkyi heti taloudenhoidossa: alempisäätyisten perheissä

299. Vertaa Castan 1989, s. 49.

300. Mäntylä I 1994, s. 467.

301. Esimerkiksi Heino 1989, s. 452.

302. Vertaa Suolahti 1991, s. 138.

303. Kokkolan raastuvanoikeus 28.1.1788§156. Ca69.

304. Kokkolan raastuvanoikeus 25.2.1740, 5.5., 7.5., 10.5.1740. Ca23: 36–37, 79–86.

kotitöitä ei tehty, ylemmissä säädyissä nainen laiminlöi emännäntehtäviään. Kokkolassa eräältä kauppiaan rouvalta riistettiin useita päiviä kestäneen juopottelun jälkeen talouden kaikki avaimet, koska hän ei ollut kykenevä johtamaan palvelusväkeä ja oli lisäksi jättänyt kaikki ovet avoimiksi.³⁰⁵

Tämän vuoksi naisten runsaaseen viinan nauttimiseen suhtauduttiin hyvin torjuvasti ja sitä koettiin kitkeä ankaralla kontrollilla. 1730-luvun juopumussakotetuista naiset muodostivat merkittävimmän ryhmän. Valvonta toi tuloksia ja naisten osuus päihtymysrangaistusta väheni huomattavasti. 1730-luvulla naisia sakotettiin – toisin kuin miehiä – juopoudesta yleensä. Rovasti Kiemmer toi 1734 vaimo Margareetta Henrikin-tyttären oikeuden eteen, *joka ei läsnäolevana voinut kiistää olleensa juovuksissa yhtä hyvin kotonaan kuin muuallakin*.³⁰⁶ Kiemmerin ilmiannosta tuomittiin myös leski Saara Hako, jonka rovasti oli nähnyt kauppias-kapakoitsija Henrik Passasella humalatilassa.³⁰⁷ Hän, kuten muutkin kaltaisensa naiset, sai muiden kuin kirkollisten viranhaltijoiden mielestä käydä krouvissa nauttimassa alkoholia.³⁰⁸ Saara Hako tuomittiin toiseen juopumusrangaistukseen 1736, kun hän eräänä arkipäivänä ei ollut maltannut salata juopumustaan, vaan oli lähtenyt kaupungille koulumestarin talon rakennustöitä katselemaan. Työmaalta olisi tarpeen vaatiessa löytynyt yli kymmenen Hakon päihtymyksen todistajaa.³⁰⁹ Vielä 1730-luvulla kaupunkilaisrouvan käyttäytyminen ei ollut saavuttanut sivilisoituneen rouvan ihannetta. Varakkaamman porvariston keskuudessa siihen yllettiin vuosisadan lopulle tultaessa, jolloin juopumussakotetut naiset olivat yleensä alempien sosiaaliryhmien edustajia, lähinnä merimiesten vaimoja.

Naisten alkoholismi oli miesten juoppohulluutta vastaava ongelma. Juopottelusta seurasi kotitöiden laiminlyönti, alkoholismista taloudenhoidon laiminlyönti, rahojen hupeneminen sekä talon maineen menettäminen. Kauppiaan vaimo Lisa Matsintytär Salenius syyllistyi jo 1738 kolmannen juopumusrikokseensa. Oikeudenkäynnissä kantajaksi asetui aviomies

305. Kokkolan raastuvanoikeus 15.6.1737. Ca20: 96–97.

306. Kokkolan raastuvanoikeus 23.2.1734. Ca18.

307. Kokkolan raastuvanoikeus 4.3., 17.6.1734. Ca18.

308. Nainen juopotteli krouvissa Kokkolan raastuvanoikeus 21.6.1736. Ca19: 69–70.

309. Kokkolan raastuvanoikeus 30.6.1736. Ca19: 79–80.

Johan Salenius, joka ei kyennyt oikeudelle kertomaan kyynelittä, kuinka juoppous oli saanut hänen vaimostaan yhä tukevamman otteen. Hän pyysi rahasakon sijasta, että oikeus tuomitsisi Lisan ruumiilliseen rangaistukseen. Aviomiehen mukaan sakkojen maksamisesta ei tulisi olemaan mitään hyötyä. Heti kotiin palattuun vaimo ryhtyisi jälleen rypiskelemään.³¹⁰ Porvoossa selviteltiin 1740-luvulla samanlaista tapausta. Raatimies Paul Bredenbergin ja hänen vaimonsa pormestarintytär Margareta Wijkmanin välille oli kehkeytnyt raastuvanoikeuden päätöstä vaatinut epäsoju, jonka ratkaisemiseksi raatimies ei nähnyt mitään muuta vaihtoehtoa kuin avioeron. Miehen mukaan kaikki johtui puolison kymmenen vuotta kestäneestä juoppoudesta. Tuona aikana vaimo oli näpistelty rahoja ja liinavaatteita, lähennellyt vieraita sekä puotiapulaisia ja kerran yrittänyt jopa polttaa Bredenbergin talon.³¹¹

Naisten alkoholismia ei miesten keskuudessa osattu käsitellä. Nainen ei tullut koskaan kertomaan raastuvanoikeuteen aviomiehensä alkoholismista. Mikäli hän tuli todistamaan väkivaltaista kohteluaan, hän ei osoittanut oikeussalissa tunteitaan. Sen sijaan miehet kyynelehtivät, etsivät ongelman ratkaisuksi kuritusta tai avioeroa. Naisten juoppoutta kuvattiin katkerammin kuin miesten alkoholismia: kaupungeissa runsas alkoholinkäyttö oli varattu miehille.

Juomisen ajalliset ulottuvuudet

I

Seuraavassa tarkastellaan lähemmin alkoholin käytön aikasidonnaisuutta sen vuotuisissa, viikottaisissa ja päivittäisissä yhteyksissä sekä luodaan samalla tutkielmalle päätäntö.³¹²

310. Kokkolan raastuvanoikeus 20.2.1738. Ca21: 25–26.

311. Mäntylä I 1994, s. 467.

312. Alkoholin juomista tosin voisi lähestyä myös eri ikäkausiin liittyvänä ilmiönä, mutta tässä yhteydessä lienee riittävää todeta vain, että alkoholin käyttö kuului ihmiselämään koko elämän ajan. Todellinen juopottelu aloitettiin varhempina vuosisatoinakin nuoruusiässä. Todennäköisesti tavallisimmin sopivaksi alkoholin nauttimisen aloittamishetkeksi katsottiin murrosikä, mutta nuorempaanakin tiedetään olutta ja viinaa

Saksalaisten käsitehistorioitsijoiden, etenkin Reinhart Koselleckin mukaan ihmisten aikakäsitys pysyi muuttumattomana aina 1700-luvun loppuun asti. Elämisen yleinen staattisuus ja agraarisuus muovasivat aikakäsityksen sellaiseksi, että ihmiset eivät osanneet erottaa tulevaisuutta menneisyydestä. Tavallaan 1500-, 1600- ja 1700-luvun ihminen ei odottanut tulevaisuudelta mitään muutosta, vaan piti sitä menneisyyden peilikuvana. Koselleckin teoriassa olennaisinta on havainto, että ajattelultaan ja oppineisuudeltaan elitististen historioitsijoiden aikakäsitykset eivät olleet sen kehittyneempiä kuin rahvaankaan.³¹³

1600- ja 1700-luvun ihmisen elämässä vuotuiset tapahtumat olivat keskeisessä osassa. Pakanalliset ja katoliset perinteet, jotka luterilainen puhdasoppinen kirkko pyrki hävittämään, säilyivät pitkään. Varsinkin katolisiksi muuttuneita rituaalipyhiä, kuten Yrjön-, Ollin-, Kaisan- ja Tapaninpäivää, kirkko vastusti ankarasti.³¹⁴ Ne liittyivät merkittävilta osiltaan vuodentulon varmistamiseen, sadonkorjuuseen ja Jumalan tai jumalien kiittämiseen. Koska olutta oli pidetty myös jumalana, uhrijuhliin kuului tärkeänä osana rituaalimainen määrätön juominen: *kuka maistoi, maahan kaatui*.³¹⁵ Tärkeimpiin uhritapahtumiin osallistui koko talous – kuten havaittiin rautalampilaisten kekrijuhlasta³¹⁶ –, minkä esimerkiksi Mikael Agricola muotoili keväistä kylvöjuhlaa eli Ukon vakkaa selvittelevässä lausumassaan seuraavaksi: *Haettiin Ukon vakka, niin juopuivat piika ja akka*.³¹⁷

Kumpikaan katolinen kirkko ei puuttunut voimakkaasti vanhojen pakanallisten vuotuisjuhlien viettoon, vaan päinvastoin papit omaksuivat vanhan juhlerinteen ja osallistuivat sen viettoon talonpoikaisyhteisön mukana. Katolinen kirkko oikeastaan antoi vanhoille tavoille vain uudet nimitykset karsien niistä ainoastaan pakanallisimpia piirteitä. Siten kevätkylvöä edeltänyt aika, karjan päästäminen laitumelle, elonkorjuuta seurannut kausi ja keskitalven juhlat pysyivät kaikkein tärkeimpiä yh-

juodun.

313. Koselleck 1979.

314. Juva 1995, s. 53–54; Ruok 1685 j25: 346–348. Tuokko. Katso myös Burke, s. 218.

315. Harva 1948, s. 206. Eurooppalaisista tavoista laajemmin Burke 1983, s. 178–204.

316. Samankaltainen vielä 1720-luvulla Rautalammilla vallinnut tapa oli karhunpeijaiset lauluineen, rituaaleineen, syömisineen ja juomisineen. Saloheimo 1959, s.99.

317. Harva 1948, s. 103.

teisöllisinä juhlimisaikoina. Kansanrunoudessa olutta koskevissa säkeissä onkin oluen valmistuminen, hetki jolloin humala ja ohra yhtyvät, sijoitettu näihin ajankohtiin. Runonlaulajat kertoivat, että olutta nautittiin eniten *joulun pitkinä pyhinä, pääpyhinä pääsiäissä* tai että mietittiin, päästiinkö *kekrinäkö, joulunako vai pääsiäisenä* alkoholin juontiin.³¹⁸

Vuotuisista tapahtumista juuri pääsiäisen seutu, kekri pyhänmiesten-päivänä (1.11.) ja vuodenvaihe olivat tärkeimpiä olutjuominkien vietto-ajankohtia. Niiden lisäksi samankaltaisiksi juhliksi on katsottava Yrjön-päivä (25.4.)³¹⁹, helluntaajakso, Olavinpäivä (29.7.), Laurinpäivä (10.8.), Mikkelinpäivä (29.9.), Katariinanpäivä (25.11.) ja Lusian- eli Annanpäivä (15.12.).³²⁰ Kaikissa mainituissa juhlissa nimenomaan ruoka- ja juomauhrit olivat keskeisessä asemassa. Puhdasoppinen luterilainen kirkko joutui-kin tunnustamaan, että suomalainen ei taipunut katolisesta käsityksestä yhdessä suhteessa; Jumalan ja ihmisen välinen suhde käsitettiin edelleen molemminpuolisen antamisen ja ottamisen suhteeksi, jossa Jumalan siunaus hankittiin vastalahjaksi annetuilla uhreilla.³²¹ Vuotuisjuhlaperinnettä ei onnistuttu tyystin kitkemään, vaan juhlat säilyivät kirkollisessa yhteydessään vielä 1700-luvulla niin, että esimerkiksi Pohjois-Karjalassa valitettiin vielä 1700-luvun lopulla kirkkokansan tulevan ehtoolliselle vain tiettyinä päivinä. Tällaisiin 'valittuihin päiviin' lukeutui Pohjois-Karjalassa etenkin Ollinpäivä.³²²

Alkoholikulttuurin kannalta vuotuisjuhlissa oli oleellisinta, että niissä tarjottiin runsaasti olutta ja viinaa. Miehet puhuivat toiveesta saada juoda *joka illan iloksi, joka päivän päättäväksi*.³²³ Silti he näkivät määrättömän juomisen paheeksi. Jokapäiväinen juopottelu oli ainoastaan alkoholia koskevassa retoriikassa juopottelun miehekkyyttä korostava ilmaisu, koska miesryhmässä tapahtunutta juopottelua pidettiin muutenkin ilonpitona: 'oikea mies' voisi juopotella ongelmitta aina. Toisaalta päivittäiseksi tavaksi muodostuneen ryypiskelyn toinenkin puoli tunnustettiin,

318. Harva 1948, s. 197–198; Apo 1994a, s. 212–213.

319. Luterilainen kirkko oli julistanut huhtikuun 25. päivän myös yhdeksi suurista rukouspäivistä.

320. Laajemmin vuotuisjuhlista Vilkuna K 1990; Karjalainen 1995.

321. Juva 1955, s. 56.

322. Laasonen 1967, s. 372.

323. Apo 1994a, s. 213.

KUSTAA H. J. VILKUNA

koska tiedettiin, mitä vahinkoa alkoholismi aiheutti. Tällaisen tilanteen vallitessa esitettiin toisenlainen toivomus: *Jos ei muulloin milloinkane, joulun pitkinä pyhinnä, pääpyhinnä pääsiäisnä.*³²⁴ Alkoholien runsaampikin käyttö näissä yhteyksissä sallittiin. Tämä seikka ilmaisee vuotuisjuhlien perinnettä ja alkoholin käyttöä yhdistävän tekijän. Vuotuisjuhlat olivat hyvin tärkeitä agraarisen yhteisön karnevaalitapahtumia. Ne katkaisivat arkisemman aherruksen, päättivät pitkän työjakson tai aloittivat uuden työjakson.³²⁵

Kun luterilainen puhdasoppisuus onnistui kitkemään tiettyjä juhla-perinteitä ja -pyhiä, talonpoikainen yhteisö korvasi kadonneet karnevaalit yhteiskunnallisilla julkisilla tapahtumilla. Vanhoista tapahtumista markkinat säilyttivät myös karnevaalimaiset piirteensä ja viinaryypyillä sovittiin kaupoista.³²⁶ Nimenomaan tässä mielessä uudenlaisen kansanjuhlan muodostivat käräjät, joihin miehet tulivat paitsi ratkomaan riitojaan myös juopottelemaan ja viettämään aikaansa. Käräjät kun joka tapauksessa järjestettiin ajankohtana, joka ei häirinnyt työntekoa. Päinvastoin talvi- ja syyskäräjät saattoivat soveltua mitä parhaimmin talonpoikaisen arjen katkaisijoiksi.

Miten paljastuneet juopumukset sopivat kausiluontoisen elämänmenon jaksotukseen?

324. Apo 1994a, s. 212.

325. Vertaa Burke 1983, s. 178.

326. Esimerkiksi Lim 1670 rr12: 403. Tuokko. Burke 1983, s. 191–196.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

Taulu 13. Juopottelukuukausi Rautalammin tuomiokunnassa 1790–1797.

	juopottelu omassa kodissa tai vieraassa talossa	kirkossa paljastunut ryypiskely
tammikuu	1	2
helmikuu	2	-
maaliskuu	1	-
huhtikuu	2	4
toukokuu	2	1
kesäkuu	-	1
heinäkuu	-	-
elokuu	-	-
syyskuu	-	1
lokakuu	3	1
marraskuu	6	1
joulukuu	5	1
yhteensä	22	12

Lähteet: Rautalammin tuomiokunnan tuomiokirjat 1790–1797.

Tauluun 13 on merkitty kaikki tapaukset, jotka eivät olleet käräjäjuopumuksia ja joissa mainittiin juopumuksen ajankohta. Paljastuneet juopumukset käyvät hämmästyttävän hyvin yksiin vuotuisjuhlien kanssa. Kyse ei ole satunnaisesta yhteydestä, vaan päihtymyksen paljastumiset liittyivät voimakkaasti vuotuisjuhliin. Omassa kodissa tai vieraassa talossa päihtymyksensä paljastaneista yksi oli juonut pääsiäispyhinä, toinen helluntaina, kolme pyhäinpäivänä ja kolme joulu- tai Tapaninpäivänä. Vastaavasti jumalanpalveluksessa häiritsevästi käyttäytyneitä juopuneita löydettiin helluntaina kaksi, pääsiäisenä, pyhäinpäivänä ja jouluna kunakin yksi.

Muina ajankohtina tapahtuneen ryypiskelyn tuleminen julkiseen tietoon oli harvinaisempaa kuin pyhiin osuneen – tai sitten juominen muina ajankohtina oli tosiaan harvinaisempaa. Esimerkiksi helmikuuhun sijoittuvien tapauksien ilmeneminen riippui niiden yhteydestä pahoinpiteilyyn. Tuolloin talollinen Ingemar Ingemarinpoika Morri ja renki Matti

Mäenpää pahoinpitelivät Morrin taloon kyläilemään tullutta mäkitupalais-
ta.³²⁷

Pyhiin sijoittuvissa tapauksissa ei viitata enää 1700-luvulla katolisiin saati sitten pakanallisiin tapoihin, joiden kuvaaminen olisikin ollut vaarallista. Toisaalta tietyt tavat olivat menettäneet alkuperäisen tarkoituksensa. Ainoastaan juominen, syöminen ja tietyt ulkonaiset tavat olivat säilyneet. Valtaosa kirkkopahennuksiin johtaneista päihtymyksistä ja mellasteluista kirkonmäällä osui tärkeimpiin kirkollisiin pyhiin, etenkin pääsiäiseen, helluntaihin ja joulunpyhiin.³²⁸ Tätä ei voitane pitää pelkästään sattumana, vaan noihin tilaisuuksiin tultiin joukolla humalassa. Äärimmäisessä tapauksessa pääsiäiskirkkoon saapuneet miehet avasivat pullonsa tai leilinsa ja ottivat niistä ryyppyjä kesken jumalanpalveluksen, kuten tapahtui Jääskessä eräänä helluntaina 1690-luvulla. Tuolloin epätavalliseen kirkkopahennukseen syyllistyi kolme talonpoikaa.³²⁹

Pääsiäinen päätti paastonajan, joten oli luontevaa yhdistää kirkossakäynti ja juomingit.³³⁰ Koska nämä kaksi tekijää liittyivät toisiinsa, vaara joutua tekemisiin maallisen esivallan kanssa kasvoi huomattavasti. Salmiiniytyssä Ala-Satakunnassa jaettiin helluntaina 1692 palkollisille juhla-juomia niin runsaasti, että muita alustalaisia valvonut kartanokirjurikin oli helluntaikestityksen jälkeen täydessä humalassa.³³¹ Keuruulla talolliset Matti ja Heikki Kopare osallistuivat vuonna 1791 helluntaijumalanpalvelukseen kahtena päivänä. He olivat varustautuneet kirkkomatkaansa runsailla eväillä, lähtivät matkaan hyvissä ajoin eikä heillä ollut jälkimäisen jumalanpalveluksen jälkeen kiirettä kotiin, minne nuoremman talonpojan vaimo oli jäänyt vastaamaan taloudesta. Vuorokauden kestä-

327. Sk Keuruu 1.9.1794§63. 1794: 496–499.

328. Pääsiäinen Kemi 1671 rr12: 760, Jää 1686 jj25: 730, Pyht ja Lapij 1688 ii6: 180–183, Lappe ja Joutse 1688 ii6: 281v, Eura 1688 mm16: 276, VirL 1693 ii7: 591v–592v, Lappe ja Joutse 1694 ii9: 4, Ulv 1700 mm36: 502–506, helatorstai Pyht ja Lapij 1688, 1689 ii6: 226–228v, 245, 360v–361v, 386–388v, helluntai Lappe (alinen) 1667 jj14: 58–59, (ylinen) 1667 jj14: 100v–101, Hui 1691 mm21: 310–311, Jää 1699 jj36: 23, pyhänmiestenpäivä Ruok 1700 jj38: 170–171, joului Viip, Säkk ja Koiv 1689 jj26: 505, Jää 1690 jj27: 178–179, uudenvuodenpäivä Hui 1684 mm13: 543–543v, Ulv 1688 mm16: 36–37; loppipäinen Lappe ja Joutse 1689 ii6: 501–502. Tuokko.

329. Jää 1699 jj36: 235.

330. Kk Orivesi ja Kuorevesi 14.6.1693. nn10: 260–261.

331. Tais, Iniö ja Kus 1692 kk10: 495–496. Tuokko.

neellä paluumatkalla ja sitä seuranneena aamuna miehet joivat eväs-
viinansa loppuun ja selvittelivät välejään väkivaltaisesti.³³² Pääsiäinen ja
helluntai olivat merkittävimpiä kirkkopyhiä. Sen sijaan helatorstai oli
enemmän karnevaalimainen juhla. Sen viettoon liittyi olennaisena osana
pitäjien yhteiset ilonpidot, leikit ja juopottelut.³³³

Maalis–kesäkuun kirkollisiin juomajuhliin tulee lukea myös katolista
perua oleva juomajuhla, huhtikuinen Yrjönpäivä. Tuolloin moni juoppo jäi
kiinni nimenomaan kirkon ympäristössä.³³⁴ Esimerkiksi torpparin vävy
Kustaa Heikinpoika Kurjenniemi oli Keuruun nimismiehen mukaan tullut
jyrkinä 1796 kirkkoon niin juovuksissa, että hänet piti ajaa sieltä ulos
kesken jumalanpalveluksen. Todistajat tosin kertoivat, ettei Kurjenniemeä
tarvinnut ohjata pois jumalanpalveluksesta, koska hän oli ymmärtänyt itse
hoiperrella omia aikojaan kirkosta pappilaan.³³⁵ Yrjönpäivää vietettiin
karjan uloslaskemisen juhlanä, ja sen vuoksi Pyhälle Jyrkille piti antaa
ruoka- ja juomauhri.³³⁶

Kesällä vietetyt keskeiset pakanalliset ja katoliset uhrijuhlat Ukon
vakat ja Ollinpäivän 'villavuona' puuttuvat sisäsuomalaisesta aineistosta
miltei tyystin.³³⁷ Osin kysymys saattaa olla siitä, että mainitut juhlat
menettivät merkityksensä 1700-luvulle tultaessa. Ukon vakat olivat
nimensä mukaisesti pakanallinen juhla, joten sen puuttumisen 1700-luvun
sisäsuomalaisesta talonpoikaisyhteisöstä voisi ymmärtää kirkollisen
kasvatustyön seuraukseksi. Koska se ei kuitenkaan hävinnyt syrjäisimmil-
tä seuduilta kuten Vermlannista, saattaisi ajatella, että villavuonaa ja
ukonvakkvoja vietettiin kuten muitakin perheyhteisön juhliä, mutta niiden
yksityisestä luonteesta johtuen ne jäivät paljastumatta oikeusistuimille.
Toinen mahdollisuus on, että niiden luonne poikkesi muista vastaavista
tapahtumista. Niissä on kenties koetettu välttää viimeiseen saakka väki-

332. Sk Keuruu 1.9.1791§10. IICa7: 132–138.

333. Viikuna K 1990, s. 134.

334. Esimerkiksi sk Keuruu 2.9.1793§39. 1793: 434, sk Keuruu 1.9.1796§44, 45, 60, 61. 1796:
304–305, 319–320.

335. Sk Keuruu 1.9.1796§44, 60. 1796: 304–305, 319.

336. Viikuna K 1990, s. 110.

337. Ukon vakoista Harva 1948, s. 103–122; Ollinpäivästä Viikuna K 1990, s. 196–199.
Rautalampilaisten Olavinpäivän ehtoolliskäyttäytymisestä tosin valitettiin vielä 1700-
luvulla. Saloheimo 1959, s. 99–100.

vallantekoja, jotka yleensä paljastivat viranomaisille muut pakanallista alkuperää olevat juhla juomingit.

Syksyisten kausijuhlien sarjan aloittivat viljankorjuuta seuranneet elojuhlat, joissa juomingit olivat rajunpuoleisia. Esimerkiksi Säkkijärvellä vietetyissä elonkorjuujuhliissa meni useimmilta länsäolleilta muisti.³³⁸ Elonkorjuujuhlia ja viljanleikkuutalkoita seurasi viranomaisten palkollisväen ryyppy- ja mellasteluviikoksi väittämä Mikkelinpäivän aika. Käytetyn lähdeaineiston perusteella kyseessä on kuitenkin ilmiselvä viranomaisten pyrkimys korostaa renkien ja vapaaviikon pahamaineisuutta. Ensimmäistäkään vapaaviikolle osunutta juopumustapausta ei havaittu 1600- ja 1700-luvun Sisä-Suomessa, vaikka juuri tuona aikana luulisi useimpien palkollisjuoppojen paljastuneen.³³⁹ Epäilemättä paikallishallinnon viranomaiset ovat järjestäneet maaherrojen kehoituksesta tuoksi ajaksi tavallista ankaramman valvonnan, joka osaltaan ennaltaehkäisi juopottelua ja riehumista. — Toisaalta kannattaa ottaa huomioon sekin, että palkkaustilanteessa päissään esiintynyt palkollinen oli todennäköisesti heikommassa asemassa kuin selvinpäin ollut kilpailijansa; juoppo sai huonomman pestin kuin siveelliseksi eläjäksi katsottu.

Paljastuneista juopumusjuhlista tärkeimpinä suurperheiden piirissä vietettyinä juhlina on silti pidettävä pyhäinmiestenpäivän juominkeja, jotka mahdollisesti jopa korvasivat edellä mainitut juhlat ja säilyivät pitempään. Muodoiltaanhan, kuten Rautalammin jutusta havaittiin, se oli samankaltainen kuin Ollinpäivän villavuona: teurastettiin lamma, joka syötiin runsaan alkoholimäärän antamin voimin. Pyhäinpäivän vietosta ei tosiaankaan alkoholia puuttunut, sillä esimerkiksi Uudenkaupungin matkallaan laitilalaiset talonpojat joivat kukin vähintään kuusi kannua olutta.³⁴⁰ Voikin olla niin, että juuri tuon tavallista runsaamman viinan nauttimisen vuoksi juopumustapaukset tulivat edellä mainittuja juhlia useammin julki. Laajemman perheyhteisön juhlanäytelmä pyhäinpäivään näyttää liittyneen myös veriset voimainkoetukset ja tappelut.³⁴¹ Tyypillisessä pyhäinmiestenpäivänä välikohtaukseen johtaneessa illanistujaisessa mete-

338. Säck 1645 j4: 132v. Tuokko.

339. Vertaa Suolahti 1991, s. 137–138.

340. Lait 1627 mm2: 348–348v. Tuokko.

341. Esimerkiksi Jää 1675 j20: 189. Tuokko; sk Keuruu 1.9.1796§57. 1796: 315–317.

löijä ja riehujia oli nimenomaan mies, joka ei kuulunut isäntäperheeseen. Tällaisen juopon järjestykseen saattamisessa käytettiin voimakeinoja ja seurauksena saattoi olla joukkotappelu tai jopa tappo. Keuruun syyskäräjillä 1796 käsiteltiin Ruoveden komppanian sotilas Erkki Hedin juttua. Nimismies Bergströmin mukaan Hed oli karannut rälssilampuoti Israel Moksun kimppuun 1.11.1795 hajoittaen samalla tuvan ikkunan ja aiheuttan muutakin häiriötä. Itsellismies Erkki Heikinpoika oli kuitenkin paljastanut viranomaisille, että muutkin illanviettäjät osallistuivat tappeluun. Itse tappelu, johon osallistui viisi miestä, lähti liikkeelle kiroilemisesta ja riitaisasta sananvaihdosta. Jutun käsittelyn yhteydessä ilmeni, että Moksun talossa oli ainakin kolme miestä, jotka olivat niin juovuksissa, että heille piti lukea tuomio juopumusrikoksesta.³⁴²

Joulujuominkien vieto ei varsinaisesti alkanut Tuomaanpäivästä, vaan ryypiskelyyn ryhdyttiin Annanpäivänä (15.12.) tai oikeastaan jo sen aattoyönä. Keuruulla Annanpäivän vieto johti varkauteen ja vakavaan isää vastaan kohdistuneeseen väkivallantekoon.³⁴³ Joulu- tai Tapaninpäivänä taasen oli osallistuttava jumalanpalvelukseen. Koska oli ehditty juopotella jo useita päiviä, alkoi monen juhliä kunto käydä heikoksi. Esimerkiksi virtolainen seppä Heikki Matinpöika antoi ylen saarnan lopulla jouluoluensa, kuten tämän vierustoveri kertoi hajusta päätelleensä.³⁴⁴ Myös uudenvuodenpäivän jumalanpalvelusta pidettiin tärkeänä tapahtumana, ja niinpä moni juhliä syyllistyi kirkkopahennukseen juuri vuoden ensimmäisenä päivänä.³⁴⁵ Joulunvieto päättyi loppiaiseen tai Nuutinpäivään, jolloin nimenomaan juotiin viimeiset riipheet jouluksi käytetyistä oluista.³⁴⁶ Näin useamman viikon kestänyt juominkien sarja päättyi. Tosin saattoi käydä niinkin, että juomat loppuivat kesken ja lisää piti käydä juomassa krouvissa. Esimerkiksi furiiri Isak Collin jäi kiinni päihtymyksestä Pakarilan kestkiekvarissa juuri loppiaisenä 1793 ollessaan jatkamassa juhlimistaan.³⁴⁷

342. Sk Keuruu 1.9.1796§57. 1796: 315–317.

343. Tk Keuruu 14.1.1793§11. 1793: 2.

344. Sk Ruovesi ja Keuruu 24.–25.9.1700. nn8. 1700: 1496.

345. Esimerkiksi Eli 1697 ii15: 94–95. Tuokko.

346. Vilkuna K 1990, s. 26–27.

347. Sk Keuruu 2.9.1793§60. 1793: 447–448.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Syksyyn ja joulunpyhiin sijoitettiin useimmiten myös perhe- ja sukukohtaiset merkittävät juhlat, joihin alkoholi kuului kiinteänä osana. Vahva humala saatettiin juoda jo liiankin aikaisin ja tultiin juovuksissa kirkkoon.³⁴⁸ Päiviö Tommilan laskelmien mukaan vanhassa talonpoikaisyhteisössä häät pidettiin tavallisesti lokakuussa Mikkelinpäivän ja pyhäinmiestenpäivän välisenä aikana. Sato oli tuolloin saatu juuri korjatuksi, joten alkoholia ja ruokaa oli runsainmitoin tarjottavaksi. Myös juhannus, marras-joulukuun taite ja vuodenvaihde olivat tavallisia hänen viettoajankohtia. Hääajankohta soveltui hyvin muiden talonpoikaisten juominkijuhlien yhteyteen.³⁴⁹ Taloissa oli joka tapauksessa pantu olutta ja poltettu viinaa, joten niitä oli varmasti riittämiin häävieraillekin. Sisäsuomalaisessa ympäristössä tosin mainitaan ainoastaan yksi päällekkäisyyteen johtanut hääjuopumus, mutta tuolloiset häät oli silti pidetty juuri joulua seuranneena sunnuntaina.³⁵⁰

On kiinnostava havaita, että kaupungeissa juopumuskuukaudet erosivat huomattavasti siitä, mitä ne olivat maaseudulla (taulu 14).

348. Loi 1652 mm7: 404–405. Tuokko.

349. Tommila 1960.

350. Keuruu 1.9.1796§62. 1796: 320–321.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

Taulu 14. Juopumuskuukausi Kokkolan kaupungissa 1700-luvulla.

	juopunut talonpoika	juopumuksia yhteensä
tammikuu	-	7
helmikuu	1	7
maaliskuu	-	4
huhtikuu	1	8
toukukuu	4	9
kesäkuu	2	12
heinäkuu	-	8
elokuu	1	5
syyskuu	1	10
lokakuu	-	5
marraskuu	3	7
joulukuu	2	6
yhteensä	15	88

Lähteet: Kokkolan raastuvanoikeuden tuomiokirjat. Ca17–24, 43–47, 53–57, 68–75.

Paljastuneet juopumukset jakaantuvat tasaisemmin koko vuodelle. Silti kesä ja alkusyksy näyttävät olleen kiinnijäämisen kannalta vaarallisimpia aikoja tai alkoholin nauttimisen suhteen tärkeimpiä jaksoja. Juopumustapausten sijottuminen myöhäisen kevääseen, kesään ja alkusyksyyn selittyy kuitenkin pääasiassa vuodenajan olosuhteilla, sillä noihin aikoihin oli riittävän lämmintä ja valoisa kuljeskella illalla tai yöllä päissään kadulla. Talonpojat jäivät useimmiten kiinni juopumuksestaan toukokuun alussa ja kesäkuun loppulla sekä marras-joulukuussa, jolloin kaupunkien maaseutukaupankäynti lienee ollut vilkkaimmillaan ja jolloin pidettiin myös markkinoita. Epäilemättä myös se, ettei talonpoikaistalouksissa ollut tuolloin meneillään tärkeimpiä työrupeamia, edesauttoi paljastumisten sijoittumista näihin aikoihin.

Talvisin luontevin ryyppiskelypaikka oli joko krouvi tai yksityistalo, joissa paljastumisen riski oli vähäisempi. Kiinni jäivät etenkin merimiehet, jotka uskaltautuivat talvipakkaseen ja joilla ei ollut talvella liiemmin töitä.

Juopumustapausten tasaista jakautumista voitaneen perustella sillä, että kaupungeissa vuotuisperinteillä ei ollut sellaisia vuodentulon varmis-

KUSTAA H. J. VILKUNA

tamiseen liittyviä rituaalisia merkityksiä kuin niillä oli maaseudulla. Niidenkin vähien maaseutua ja kaupunkoja yhdistävien kirkkopyhien v tietoa valvottiin siellä tarkemmin. Esimerkiksi ankara joulurauha esti juopumustapausten ilmenemisen joulunpyhinä.

II

Viikottaisesta juomisesta ei voi varmuudella sanoa muuta kuin että sunnuntainen juopottelu lienee ollut yleisintä. Yleensä sapattirikos koettiin välttää siten, että ryhdyttiin juomaan kunnolla vasta kello neljän jälkeen. Silloin krouveissakin sai kirkon ilmaiseman virallisen kannan mukaan ruveta anniskelemaan. Käytännössä tämä merkitsi maaseudulla sitä, että viinanjuontiin ryhdyttiin kirkosta kotiin suuntautuneella matkalla.³⁵¹ 1700-luvulla ne, jotka joivat liian paljon kirkkoon tullessaan, jätettiin mieluummin selviämään pitäjätupaan kuin päästettiin sisään kirkkoon. Nimismies Karl Palmrooth vaati syyskäräjillä 1735 rangaistusta sotamies Matti Juhonpoika Skåttille väkivallasta ja juopumuksesta sekä talollinen Matti Heikinpoika Korhoselle juopumuksesta. Korhonen ja Skätt kiistivät olleensa juovuksissa jumalanpalveluksen aikana tai sen jälkeen. Todistajat taas kertoivat, että Korhonen oli kirkkoon tullessaan ollut niin päissään, ettei häntä uskallettu päästää jumalanpalvelukseen vaan hänet ohjattiin Virtain kappelin pitäjätupaan. Korhonen ei edes toennut humalastaan jumalanpalveluksen aikana päästäkseen muun kirkkoveneryhmän mukaan vaan jäi nukkumaan pitäjätupaan, jonne kirkonmenojen jälkeen itsensä juovuksiin juonut Skättkin hankkiutui. Skätt löi syyttä Korhosen lattialle ja meni itse sitten nukkumaan hänen viereensä.³⁵²

Tietynasteisesta voimattomuudesta sunnuntain kristillistämisen suhteen kertoo Erik Sorolaisen postillassa kohta, jossa mainitaan, että 1600-luvun Suomessa ryypiskely ja muu ilonpito keskittyivät pyhäseutuihin: *palanuta wijna ia olutta iuoman ia leikitzenian corttein cansa ia muita sencaltaisita syndiä tekemän, nijn ettei yhtäkän päitwä ole wijcosa jonga päälle*

351. Esimerkiksi Lappe (alinen) 1663 jj10: 53, Lappe (ylinen) 1661 jj8: 170v–171. Tuokko.

352. Kk ja sk Ruovesi ja Keuruu 6.–8.10.1735. nn45a: 282–285.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

enä syndiä tehdäm cuin Sunnuntain päälle.³⁵³ Sunnuntaiseen juopotteluun viittaa myös eräs tuomiokirjamaininta, jonka mukaan miehet *joivat olutta eivätkä he tehneet sitä papin kunniaksi.*³⁵⁴ Samaan kategoriaan voidaan lukea myös rahvaan usein esittämä ajatus, että he olivat viettäneet sunnuntainsa mieluummin muualla yhteisissä tapahtumissa kuin kirkossa.³⁵⁵

Kaupungissa liiallinen juopottelu keskittyi sekin lähinnä sunnuntaiksi (taulu 15), mutta silti muilla päivillä oli niilläkin tärkeä asemansa.

Taulu 15. Juopumuspäivä Kokkolan kaupungissa 1700-luvulla

maanantai	2
tiistai	1
keskiviikko	5
torstai	3
perjantai	3
lauantai	4
sunnuntai	9
yhteensä	27

Lähteet: Kokkolan raastuvanoikeuden tuomiokirjat. Ca17–24, 43–47, 53–57, 68–75.

Sunnuntaijuopumukset sijoittuivat myös Kokkolassa niin myöhäiseen iltaan, ettei niiden vuoksi voinut rangaista sapattirikoksesta. Juominen oli toki aloitettu jo hyvissä ajoin, mutta julkisesti juopumus näytettiin vasta silloin, kun sapattirikoksesta tuomittavasta sakosta ei ollut enää pelkoa. Sapattirikoksen välttämisen pohjalta voidaan esittää laajempikin sunnuntaista juopottelua koskeva huomautus. Yhteiskunnassa, joka käski pyhittää lepopäivän kieltäen kaikenlaisen työnteon, sopivin ilonpito- ja juopottelu-aika oli juuri tämä sapattipäivän ilta.

353. Kouri 1984, s. 244.

354. Taip ja SavT 1688ii: 331v. Tuokko.

355. Esimerkiksi Vehk 1642 j3: 321v. Tuokko.

Tärkeä piirre varhaisimmassa alkoholin käytössä oli, että olutta pidettiin ainoastaan ilojuomana. Oluen tehtävä oli tuoda ilo iltaaistuneiden joukkoon. Sellaista juomista, joka ei tapahtunut ilon merkeissä, paheksuttiin ja kysyttiin: *Miks olon ilotta juomme?*³⁵⁶ Päihtyminen ilman siihen tiiviisti kuuluvaa ilonpitoa oli ylipäänsä turhaa; oli järjetöntä juoda humalalila eli -olo ilotta.

Aamulla ei yleensä juotu, mikäli silloin ei jatkettu edellisiltana aloitettua juominkia. Taloon majoittuneet arvovieraat tekevät tässä poikkeuksen. Heitä tuli kestitä heti aamusta alkaen runsaalla ruualla ja juomalla. Esimerkiksi Vironlahdella pappilan vieraskamariin majoittuneelle voudille vietiin heti aamulla tämän herättyä viinaa ja olutta.³⁵⁷ Kevättä, kesää ja alkusyksyä nimitti voimakas sitoutuminen työhön. Loppusyksyä ja talvea pidettiin juhlien aikana. Samalla tavalla aamu, päivä ja iltapäivä aina kello neljään tai kuuteen saakka oli työaikaa. Työaikana ei ollut soveliasta ryyppätä. Töissään päissään esiintyneitä suorastaan paheksuttiin.³⁵⁸ Sen jälkeen voitiin paremmin omistautua ilotteluun: *Sitt myö leikki lyötäne ja tapuli piettäne, joka iltaisen iloksi joka päivän piättäväksi.*³⁵⁹ Erittäin hyvin ankaran työnteon ja rajun illanvieton kytketyminen toisiinsa ilmenee talkoissa. Niissähän töitä tehtiin päivän tai jopa useampien päivien ajan. Kun työt oli saatu tehdyksi, voitiin ryhtyä nauttimaan työpalkkaa. Tavallisesti talkoissa kestittiin ruualla, viinalla ja oluella. Ruokailun päätyttyä osa talkootyöntejöistä lähti koteihinsa osan jatkaessa rajummaksi muuttuvaa juopottelua, juhlimista ja ilonpitoa. Esimerkiksi Muolaassa 1645 rakennustalkoiden yöistujaisissa loppu väki joi ja istui pöydässä samaan aikaan kun pillipiipari puhalsi pillistään musiikkia.³⁶⁰

Iltapäivisin, sunnuntaisinkin, juotiin ja leikittiin iltapäivästä alkaen. Tällainen tapa koski kaikkia säätyjä. Esimerkiksi Ruokolahdella kartanovouti Åke Olavinpoika ja hänen luonaan neljäntenä helluntaipäivänä

356. Harva 1948, s. 208.

357. VirL 1675 ii3: 90v. Tuokko.

358. Esimerkiksi Vehk ja Kym 1698 ii16: 303–303v.

359. Apo 1994a, s. 213.

360. Rukiinleikkuaatalkoot Säck 1661 j8: 314, rakennustalkoot Muol 1699 j36: 343–344, lauantaatalkoot Luu ja MänH 1684 ii4: 404, Jää 1685 j25: 346–348. Tuokko.

vieraisilla ollut kirkkoherra Rouhianus heittivät keilaa eli kyykkää ja joi-
vat.³⁶¹

Tämän seurauksena useimmat juopumuksista sijoituivat vuoro-
kausirytmisissä myöhäiseen iltaan. Kaupungeissa, joissa kellonaika voitiin
tarkastaa raatihuoneen kellosta, enimmäkseen alkoholijuomien vaikutuksen
alaisena liikkuneista ihmisistä tavoitettiin kello kahdeksan ja yhdeksän
välisenä aikana.³⁶² Kello yhdeksään mennessä kadut piti ikäänkuin puh-
distaa juopoista, jotka uhkasivat yhteisön rauhaa ja joita kenties pidettiin
mahdollisina tulipalojen aikaansaajina. Jos noihin aikoihin joku metelöi
kadulla juovuksissa, hänet siirrettiin kiireenvilkkää jonkun toisen pihaan
suojaan ja kaupunginpalvelijoiden ulottumattomiin tai sitten nämä pidätti-
vät häiritsijän ja veivät hänet yöksi putkaan.³⁶³ Maaseudulla, missä kel-
lonajasta ei ollut juuri parempaa tietoa kuin auringon mukainen, saatettiin
sanoa juopumuksen tapahtuneen *paljon kello kuuden jälkeen illalla tai*
*keskiyöllä.*³⁶⁴

Työpäivän päättäneen iltahumalan hankkimiseen sopivana ympäristö-
nä pidettiin saunaa, jossa koko perhe peseytyi, jätti työn ja nautti yhtei-
sesti alkoholijuomia.³⁶⁵ Iltapäivä- ja iltajuominki ei välttämättä päät-
tynytkään mihinkään nukkumaanmenoon tai yhteiseen sopimukseen. Iltajuominkia seurasi helposti yöjuominki ja yöjuominkia itäisessä Suomessa
miestappo. Niinpä esimerkiksi veronkantomatalla ollut vouti ehdotti
seurueelleen virrenveisuuta yöjuominkien jälkeisenä aamuna. Tuossa
vaiheessa humala oli vielä niin vahva, että miesten kieli ei taipunut
ruotsinkieliseen virteeseen, joten joukon oli veisattava suomeksi.³⁶⁶ Tarpee-
tonta jumalanpilkkua pitkäksi venyntyttä illanistujaista seuranneena
aamuna esitetty virrenlaulu ei suinkaan ollut, sillä useimmat juopottelun
yhteydessä sattuneista tapoista tapahtuivat keskiyön jälkeen.³⁶⁷

361. Ruok 1665 jj12: 64. Tuokko.

362. Kokkolan raastuvanoikeus 6.4.1738. Ca21: 48–49.

363. Esimerkiksi Kokkolan raastuvanoikeus 26.8.1771§112. Ca53.

364. Sk Pieksämäki 2.11.1795§71. 1795: 642–643.

365. Hui 1637 mm4: 232–233. Tuokko.

366. Jää 1661 jj8: 245v–246. Tuokko.

367. Ruok 1685 jj25: 218; Jää 1688 jj26: 128; Eli 1700 ii20: 314–318. Tuokko.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Työ rytmitti ihmisen vuotuista, viikottaista ja päivittäistä elämää. Osin kiitosuhrina Jumalalle osin tavanomaisena ilonpitona talonpoikaisyhteisö ryhtyi juominkeihin. Yksin ei kernaasti nautittu alkoholia vaan haluttiin sen ympärille 'karnevaalitunnelmaa'. Koskapa töitä tehtiin yhdessä, oli luontevaa myös ryypiskellä yhdessä käräjäaikoina, juhlapyhinä, sunnuntaisin ja iltaisin. Ankara työnteko toi joskus ylimääräistä viljaa, minkä nauttimista alkoholin muodossa rajummassakaan mitassa ei osattu aina paheksua. Töiden ja juhlien varaan rakentui pitkälti varhainen suomalainen yhteisöelämä.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

ARKISTOLÄHTEET:

Kansallisarkisto:

Rautalammin tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat (varsinaisasiain pöytäkirjat) 1790–1797. Mf JyMA.

Tuomiokirjakortisto (Tuokko): Länsi-Suomi 22, 38–39, 42, Itä-Suomi 77, 59–60, 89, 94, Pohjois-Pohjanmaa 199, 227, 232, 244. Hakusanat 'hautaus yleensä', 'häiriöt jumalanpalveluksen aikana kirkossa', 'jumalanpalveluksen kulku', 'jumalanpilikka', 'kirkkorangaistus', 'kilpamunna', 'piirileikki', 'seuraleikki', 'tanssi', 'urheiluleikki', 'ratsastaminen', 'vedonlyönti', 'pikari', 'pullo', 'tuoppi', 'voimainkoetus', 'oluen nauttiminen', 'oluen säilytys', 'oluen valmistus', 'salakapakka', valituksia juopottelusta', 'viinan nauttiminen', 'viinan säilytys ja kuljetus', 'viinapannu', 'viinan polttaminen', 'viinien nauttiminen', 'urakkapalkka', 'suomenkieliset tekstiosat'.

Ylä-Satakunnan renovoidut tuomiokirjat 1675, 1678–1711, 1722–1723, 1733–1744. nn5–32, 43–56. Mf Jyväskylä yliopiston historian laitos (JyHL).

Hämeenlinnan maakunta-arkisto:

Sääksmäen tuomiokunnan arkisto: Sääksmäen kärjäkunnan konseptituomiokirjat 1696–1699, 1706, 1754–1760. 1–2, 14–21. Mf JyHL.

Jyväskylän maakunta-arkisto:

Jyväskylän tuomiokunnan arkisto: Keuruun kärjäkunnan konseptituomiokirjat 1791–1796. IICa7–11.

Saarijärven tuomiokunnan arkisto: Saarijärven kärjäkunnan konseptituomiokirja 1795. IICa9.

Viitasaaren tuomiokunnan arkisto: Viitasaaren kärjäkunnan konseptituomiokirja 1793. IICa6.
Keuruun kirkonarkisto: Pitäjänkokousten pöytäkirjat 1750–1774. IICa1; Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat 1695–. IICd1.

Laukaan kirkonarkisto: Pitäjänkokousten pöytäkirjat 1752–. IICa1.

Vaasan maakunta-arkisto:

Keski-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto: Lohtajan kärjäkunnan konseptituomiokirjat 1734–1748. C3a1; Pietarsaaren kärjäkunnan konseptituomiokirjat 1718–1735. C4a1; Uudenkaarlepyyn kärjäkunnan konseptituomiokirjat 1721–1735. C5a1; Vöyrin kärjäkunnan konseptituomiokirjat 1718–1730. C6a1.

Kokkolan kaupungin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Raastuvanoikeuden pöytäkirjat 1707–1709, 1732–1742, 1761–1765, 1771–1774, 1787–1794. Ca1–3, Ca16–24, 43–47, 53–56, 68–75.

Kristiinankaupungin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Raastuvanoikeuden pöytäkirjat 1681–1712, 1722–1725, 1734–1736. Cd4–9, 18.

LÄHDE- JA VIRALLISJULKAISUT:

ACTA VISITATORIA: Boëtius Murenus' acta visitatoria 1637–1666. I–IV. SKHS toim. VI:1–4. Borgå 1905–1908.

KUSTAA H. J. VILKUNA

ERASMUS ROTTERDAMLAINEN: Erasmio Roterodamo, De Civilitate morum puerilium. Thet år: En gyldene Book om ugna personers Sedhers Höffweligheet. Jonas Hambraeus 1620; Libellus aureus de Civilitate Morum Puerilium. Johannes Gezelius 1670. Oerebroae 1872.

HÄMEEN VANHIMMAT TUOMIOKIRJAT: Dombok för Sydvestra Tavastland 1506–1510. Bidrag till Finlands historia I. Utg. af Reinhold Hausen. Helsingfors 1881–1883.

Kirkkolaki Ja Ordningi 1686: Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Martti Parvio. SKS toim. 444. Juva 1986.

KONSISTORIN PÖYTÄKIRJAT: Turun akatemian konsistorin pöytäkirjat I–VIII. 1640–1705. Helsingfors 1883–1940.

MAUNU EERIKINPOJAN MAANLAKI: Codex Aboensis: Turun käsikirjoitus. Kommentaarit ja suomennokset. Maanlain suomennos Aulis Oja. Helsinki 1977.

OLAUS MAGNUS GOTHUS: Pohjoisten kansojen historia. Suomea koskevat kuvaukset. Latinankielestä kääntänyt Kaarle Hirvonen. Keuruu 1973.

PETRUS MAGNI GYLLENIUS: Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni dagbok 1622–1669. Utgiven av C. J. Gardberg och Daniel Toijer. Värmland förr och nu. Meddelanden från Värmlands förminnes museiförening. Karlstad 1962.

PORTHAN 1983: Porthan, Henrik Gabriel, Suomalaisesta runoudesta. Kääntänyt ja johdannon kirjoittanut Iiro Kajanto. SKS toim. 389. Vaasa.

REGNARD 1982: Regnard, Jean-Francois, Retki Lappiin. Suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut Marja Itkonen-Kaila. Keuruu.

SAVON TUOMIOKIRJAT 1559 ja 1561–1565. Suomen vanhimmat tuomiokirjat I. Toim. Kauko Pirinen. Helsinki 1954.

VUODEN 1734 LAKI: Sveriges rikes lag gillad och antagen på riksdagen år 1734. Rätthistoriskt bibliotek 37. Lund 1984.

KIRJALLISUUS:

AHLSTRÖM 1994: Ahlström, Salme, Naisten alkoholikäytön kulttuuriset erot. Alkoholipolitiikka 59 (1994): 5.

ALANEN 1948: Alanen, Aulis J., Etelä-Pohjanmaan historia IV:1. Isostaviehasta Suomensotaan 1700–1809. Vaasa.

ALANEN 1949: , Etelä-Pohjanmaan historia IV:2. Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1721–1809. Vaasa.

APO 1994a: Apo, Satu, Ale, Spirits, and Patterns of Mythical Fantasy. The Origin of Alcoholic Beverages According to Finnish Folklore. Songs beyond the Kalevala, Transformation of Oral Poetry. Ed. by Anna-Leena Siikala and Sinikka Vakimo. Studia Fennica Folkloristica 2. Tampere.

APO 1994b: Apo, Satu, Paheen pesäkkeet – kansanomaisia käsityksiä alkoholismista. Alkoholipolitiikka 59 (1994):5.

APO 1995: Apo, Satu, Voimaa metsäsuomalaisesta junttiudesta. Helsingin Sanomat 23.6.1995.

ARPE 1992: Arppe, Tiina, Pyhän jäännökset. Ranskalaisia rajanylityksiä: Mauss, Bataille, Baudrillard. Tutkijaliiton julkaisusarja 72. Helsinki.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

- BATAILLE 1962: Bataille, Georges, *Death and Sensuality. A Study of Eroticism and Taboo*. New York.
- BLOMSTEDT 1960: Blomstedt, Yrjö, Hämeen valtiolliset vaiheet, Kirkko ja koulu. Hämeen historia II:2. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna.
- BLOMSTEDT 1976: Blomstedt, Yrjö, Kirkko, koulu ja sivistyselämä. Hämeen historia III:2. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Hämeenlinna.
- BONSDORFF 1892: Bonsdorff, Carl von, Åbo stads historia under sjuttonde seklet 2. Bidrag till Åbo stads historia II:2. Helsingfors.
- BURKE 1983: Burke, Peter, *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York.
- CASTAN 1989: Castan, Yves, *Politics and Private Life. A History of Private Life III. Passions of the Renaissance*. Editor Roger Chartier, translator Arthur Goldhammer. Cambridge (Mass.).
- DOUGLAS 1991: Douglas, Mary, *Purity and Danger, An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London.
- EICHBERG 1987: Eichberg, Henning, Liikuntaa harjoittavat ruumiit: kohti ruumiin ja urheilun sosiaalitydettä. Suomentaneet Esa Sironen, Soile Veijola, Pekka Kärkkäinen, Ulla Kosonen, Arja Laitinen. Jyväskylä.
- ELIAS 1989: Elias, Norbert, *Sedernes historia. Del I av civilisationsteori i översättning av Berit Skogsberg*. Stockholm.
- ENGLUND 1989: Englund, Peter, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm.
- FALK 1986: Falk, Pasi, *Nautintoaineiden ainekset ja aineiden nautinnot. Nautintoaineiden kulttuurihistoria*. Keuruu.
- FLANDRIN 1989: Flandrin, Jean-Louis, *Distinction through Taste. A History of Private Life III. Passions of the Renaissance*. Editor Roger Chartier, translator Arthur Goldhammer. Cambridge (Mass.).
- FOUCAULT 1980: Foucault, Michel, *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentanut Eevi Nivanka. Helsinki.
- FOUCAULT 1982: Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge*. Transl. by A. M. Sheridan Smith. Bristol.
- FRYKMAN 1983: Frykman, Jonas, *Ren och Hel, Kropp ovh tanke hos bönder och borgare. Den kultiverade människan*. Stockholm.
- FRYKMAN-LÖFGREN 1983: Frykman, Jonas-Löfgren, *Orvar, Den Kultiverade människan*. Stockholm.
- HAINARI-GROTFELT 1922: Hainari, O. A.-Grotenfelt, *Kustavi, Suomen historia 4. Suomen Historia Ruotsin Mahtavauuden Aikakaudella 1617-1721*. Jyväskylä.
- HARVA 1948: Harva, Uno, *Suomalaisten muinaisusko*. Helsinki.
- HEIKKINEN 1986: Heikkinen, Antero, *Kainuun historia III. Hallinto ja kulttuuri 1720-luvulta 1980-luvulle*. Kajaani.
- HEIKKINEN 1991: Heikkinen, Antero, *Terveiden ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla*. HTutk 160. Jyväskylä.
- HEINO 1985: Heino, Ulla, *Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa*. HTutk 127. Jyväskylä.

KUSTAA H. J. VILKUNA

- HEINO 1987: Heino, Ulla, Talonpoikien ja kartanoiden Eurajoki (1300-luvulta vuoteen 1721). Eurajoen historia I.
- HEINO 1990: Heino, Ulla, Eurajoen historia II. Rauma.
- JALKANEN 1900: Jalkanen, K. J., Rautalammin vanhan hallintopitäjän historia. SKS toim 47. Helsinki.
- JOKIPII 1959: Jokipii, Mauno, Vanhan Ruoveden pitäjän historia eräkaudesta isoonvihaan. Vanhan-Ruoveden historia I.
- JUVA 1955: Juva, Mikko, Varsinais-Suomen historia VII:3–4. Varsinais-Suomen seurakunta-elämä puhtasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808). Turku.
- JUVELIUS 1930: Juvelius, Einar W., Suomen kansan aikakirjat IV. 1680–1721. Elämää Suomessa 1600-luvulla.
- KALLIO 1913: Kallio, Topi, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. Taloustieteellisiä Tutkimuksia XI. Helsinki.
- KARJALAINEN 1995: Karjalainen, Sirpa, Juhlan aika. Suomalaisia vuotuisperinteitä. Porvoo.
- KATAJALA 1994: Katajala, Kimmo, Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697. HTutk 185. Jyväskylä.
- KATAJALA 1995: Katajala, Kimmo, Oliko talonpoika rivo sälli? HAik 1995:2.
- KEMPPINEN 1990: Kemppinen, Jukka, Oikeus kulttuuri-ilmiönä. Helsinki.
- KNUUTTILA–PAASI 1995: Knuuttila, Seppo–Paasi, Anssi, Tila, kulttuuri ja mentaliteetti. Maantieteen ja antropologian yhteyksiä etsimässä. Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. Tietolipas 140. Helsinki.
- KONTTINEN 1991: Konttinen, Esa, Perinteisesti moderniin. Profiisoiden yhteiskunnallinen synty Suomessa. Jyväskylä.
- KOSELLECK 1979: Koselleck, Reinhart, Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. Frankfurt am Main.
- KOSKIMIES 1962: Koskimies, Y. S., Kruunun hallinto ja oikeudenhoito. Valtiopäiväedustus. Suur-Jämsän historia II. Hämeenlinna.
- KOSKIMIES 1966: Koskimies, Y. S., Hallinto ja oikeuslaitos. Hämeen historia III:1. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1872. Hämeenlinna.
- KOSKULL 1966: Koskull, W. von, Pohjan pitäjän historia II. 1600-luku ja 1700-luvun ensi vuosikymmenet. Porvoo.
- KOURI 1984: Kouri, E. I., Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla: Ericus Ericin Postillan lähteet. SKHS toim. 129. Jyväskylä.
- KRISTEVA 1993: Kristeva, Julia, Likaisuus muuttuu saastaksi. Suomennos Pia Sivenius. Puhuva subjekti – tekstejä 1967–1993. Tampere.
- KUUSI 1963: Kuusi, Matti (toim.), Suomen kirjallisuus 1. Kirjoittamaton kirjallisuus. Keuruu.
- LAASONEN 1967: Laasonen, Pentti, Pohjois-Karjalan luterilainen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. SKHS toim. 72. Kuopio.
- LAASONEN 1977: Laasonen, Pentti, Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia, SKHS toim. 103. Loimaa.
- LAASONEN 1991: Laasonen, Pentti, Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808. Porvoo.
- LAPPALAINEN J 1972: Lappalainen, Jussi T., Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. 'Räikkä, häikkä, ruptuuri'. SHJ 10. Jyväskylä.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

LAPPALAINEN J 1976: Lappalainen, Jussi T., Elämää Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana. SHJ 12. Joensuu.

LAPPALAINEN P 1971: Lappalainen, Pekka, Säamingin historia I:2. Pieksämäki.

LEHTINEN 1963: Lehtinen, Erkki, Lapuan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Vaasa.

LEHTONEN 1994: Lehtonen, Mikko, Kyklooppi ja kojootti: Subjekti 1600–1900-lukujen kulttuuri- ja kirjallisuusteorioissa. Tampere.

LEMPIÄINEN 1963: Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun. Forssa.

LEMPIÄINEN 1967: Lempiäinen, Pentti, Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa. SKHS toim. 73. Joensuu.

LIAKKA 1934: Liakka, Niilo, Ilmajoen pitäjä. Piirteitä sen synnystä, hallinnollisista, elinkeinollisista ja kirkollisesta kehityksestä sekä hajautumisesta. Vaasa.

LUUKKO 1945: Luukko, Armas, Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoonvihaan. Vaasa.

LUUKKO 1971: Luukko, Armas, Vaasan historia I. 1606–1721. Vaasa.

MANNINEN 1917: Manninen, Ilmari, Liperin seurakunnan historia Ruotsin vallan aikana. SKHS toim. XV. Helsinki.

MARCUSE 1971: Marcuse, Herbert, Ihmisen vapautuksesta. Suomennos ja kriittinen jälkipuhe Markku Lahtela. Tapiola.

MASONEN 1991: Masonen, Jaakko, De cerevisia. Oluen ryydittämiä ajatuksia varhaishistorian tutkimisesta ja tieteidenvälisyydestä. HARK 96. Mediaevalia Fennica. Toim. Christian Krörtl. Jyväskylä.

MATIKAINEN 1995: Matikainen, Olli, Iskuin ja yönnein. Väki-valta ja kärejät Käikisalmen läänissä 1618–1651. Jyväskylän yliopiston Suomen historian julkaisuja 22. Jyväskylä.

MELANDER 1921: Melander, K. R., Piirteitä kirkollisen järjestyksen keshityksestä 1500- ja 1600-luvuilla, Lutherin usonpuhdistus ja Suomen kirkko. SKHS toim. XVI. Helsingfors.

MICKWITZ-MÖLLER 1951: Mickwitz, Axel-Möller, Sylvi, Kokkolan kaupungin historia I. Ajanjakso 1620–1713. Turku.

MÄNTYLÄ E 1976: Mäntylä, Eero, Hattulan historia. Hämeenlinna.

MÄNTYLÄ I 1971: Mäntylä, Ilkka, Tornion kaupungin historia 1. 1621–1809.

MÄNTYLÄ I 1983: Mäntylä, Ilkka, Kuopion rytyjoulu vuonna 1760. Snellman-instituutin julkaisuja 1. Kuopio.

MÄNTYLÄ I 1985: Mäntylä, Ilkka, Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpolitto vapauden aikana. SKS toim. 423. Pieksämäki.

MÄNTYLÄ I 1994: Mäntylä, Ilkka, Porvoon kaupungin historia II. 1602–1809. Porvoo.

NALLINMAA-LUOTO 1983: Nallinmaa-Luoto, Terhi, Hämeenkyrön historia 1600–1721. Vammala.

NIEMELÄ 1990: Niemelä, Jari, Tuntematon ruutusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa. HTutk 157. Jyväskylä.

NORDBERG 1928: Norberg, Albert, En gammal Norrbottensbygd. Anteckningar till Luleå sockens historia I–II. Lund.

NYGÅRD 1989: Nygård, Toivo, Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. HTutk 150. Jyväskylä.

KUSTAA H. J. VILKUNA

- NYGÅRD 1994: Nygård, Toivo, Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. SHJ 50. Jyväskylä.
- OJALA 1994: Ojala, Jari, Viisisataa köliä Kokkolasta. Kokkolan kauppapurjelaitav n. 1750–1859. Suomen historia pro gradu -työ Jyväskylän yliopistossa.
- PAAKKANEN 1994: Paakkanen, Pirjo, Naisten ja miesten juomistilannetyypit. Alkoholipolitiikka 59 (1994):5.
- PARTANEN 1992: Partanen, Juha, Herooinen juominen, myyttinen humala ja suomalainen viinapää. Alkoholipolitiikka 57 (1992):6.
- PELTONEN 1988: Peltonen, Matti, Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalhistorias-ta. Helsinki.
- PIRINEN 1940: Pirinen, Kauko, Juomatalous ja juomatavat keskiajan katolisen papistomme keskuudessa. Alkoholikysymys 1940:1–2.
- POHJOLA-VILKUNA 1993: Pohjola-Vilkuna, Kirsi, Maaseudun seksuaalisuus. Suomen Antropologi 1993:2.
- POHJOLA-VILKUNA 1995: Pohjola-Vilkuna, Kirsi, Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa. Suomi 177. Mikkeli.
- POHJOLAN-PIRHONEN 1960: Pohjolan-Pirhonen, Helge, Suomen historia VII. 1523–1617. Porvoo.
- RANTA 1975: Ranta, Raimo, Turun kaupungin historia 1600–1721. Turku.
- RANTA 1978: Ranta, Raimo, Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721–1809. Käsityöläiseksi pääsy ja käsityöläisten lukumäärä. Helsinki.
- RENVALL 1949: Renvall, Pentti, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja B:33. Turku.
- REVEL 1989: Revel, Jacques, The Use of Civility. A History of Private Life III. Passions of the Renaissance. Editor Roger Chartier, translator Arthur Goldhammer. Cambridge (Mass.).
- RUUTH 1908: Ruuth, J. W., Wiipurin kaupungin historia I. Wiipuri.
- SAARIKANGAS 1993: Saarikangas, Kirsi, Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling the Type-Planned Houses of the 1940s in Finland. Studia Historica 45. Helsinki.
- SALOKAS 1923: Salokas, Eino, Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana. Helsinki.
- SALOHEIMO 1959: Saloheimo, V. A., Rautalammin historia. Pieksämäki.
- SALOHEIMO 1990: Saloheimo, Veijo, Savon historia II:2. Savo suurvallan valjaissa 1617–1721. Jyväskylä.
- SCHAUMAN 1908: Schauman, Georg, Biografiska undersökningar om Anders Chydenius jämte otryckta skrifter af Chydenius. Helsingfors.
- SCHIVELBUSCH 1986: Schivelbusch, Wolfgang, Nautintoaineiden kulttuurihistoria. Suom. Raija Sironen. Keuruu.
- SILTALA 1992: Siltala, Juha, Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta. Keuruu.
- SIRONEN 1987: Sironen, Esa, Eichberg-koordinaatteja. Johdatus teokseen Liikuntaa harjoittavat ruumiit: kohti ruumiin ja urheilun sosiaalitiedettä. Jyväskylä.
- SOINI 1963: Soini, Yrjö, Vieraanvaraisuus ammattina. Kulttuurihistoriallinen katsaus Suomen majoitus- ja ravitsemuselinkeinon kehitykseen I. Keuruu.
- SUOLAHTI 1913: Suolahti, Gunnar, Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1700-luvuilta. Porvoo.
- SUOLAHTI 1919: Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvulla. Porvoo.

ALKOHOLIN NAUTTIMISPAIKKA ...

- SUOLAHTI 1991: Suolahti, Gunnar, Elämää Suomessa 1700-luvulla. SKS toim. 544. Jyväskylä.
- SUVANTO 1954: Suvanto, Seppo, Akaan historia. Toijala - Kylmäkoski - Viiala. I. Vammala.
- SUVANTO 1973: Suvanto, Seppo, Satakunnan historia III. Keskiaika. Pori.
- SÖDERHJELM 1917: Söderhjelm, Alma, Jakobstads historia I. Helsingfors.
- TAKOLANDER 1930: Takolander, Alfons, Ekenäs stads historia I. Till stora ofreden. Ekenäs.
- TOMMILA 1960: Tommila, Päiviö, Hääpäivän määrittäminen vanhan talonpoikaisyhteiskunnan aikana. Kalevalaseuran vuosikirja 40.
- TUOMINEN 1928: Tuominen, Uuno, Viinan käyttö ja sen vastustaminen vapaudenajalla. Suomen entisyyttä I. Toimittaneet Gunnar Suolahti ja Kaarlo Blomstedt. Porvoo.
- TUOMINEN 1944: Tuominen, Uuno, Väkijuomakysymys vanhimman suomenkielisen sananlaskukokoelman valossa. Helsinki.
- VERKKO 1949: Verkko, Veli, Lähimmäisen ja oma henki. Sosiaalipatologisia tutkimuksia Suomen kansasta. SLY B:33. Jyväskylä.
- VESTERINEN 1987: Vesterinen, Ilmari, Hiljaiset japanilaiset. Tutkimus vähemmistöryhmästä. Tietolipas 107. Juva.
- WESTERMARCK 1984: Westermarck, Edvard, Kristinusko ja moraali. Englannin kielestä suomentanut Väinö Meltti. Keuruu.
- VILKUNA A 1989: Vilkuna, Asko, Tavan takaa. Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta. JyET 24. Jyväskylä.
- VILKUNA J 1992: Vilkuna, Janne, Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Kansatieteellinen tapatutkimus. Kansatieteellinen arkisto 39. Jyväskylä.
- VILKUNA K 1936: Vilkuna, Kustaa, Die Kosa, eine nordische Festschale. Acta Ethnologica 1936.
- VILKUNA K 1946: Vilkuna, Kustaa, Työ ja ilonpito. Kansanomaisia työnjuhlia ja kestitöitä. Porvoo.
- VILKUNA K 1954: Vilkuna, Kustaa, Olut muinaissuomalaisessa yhteiskunnassa. Alkoholipolitiikka 1954.
- VILKUNA K 1990: Vilkuna, Kustaa, Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteinen. Keuruu.
- WIRILANDER H 1989: Wirilander, Hannele, Ristiinan historia I. Esihistoriasta vuoteen 1865. Pieksämäki.
- WIRILANDER K 1960: Wirilander, Kaarlo, Savon historia III. Savo kaskisavujen aikana 1721–1870. Kuopio.
- WIRILANDER K 1974: Wirilander, Kaarlo, Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870. HTutk 93. Helsinki.
- VIRRANKOSKI 1973: Virrankoski, Pentti, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Oulu.
- VIRRANKOSKI 1986: Virrankoski, Pentti, Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valituksen vuosisadalta. Juva.
- YLIKANGAS 1973: Ylikangas, Heikki, Väkvallanaallon synty. Puukkojunkkarikauden alku Etelä-Pohjanmaalla. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisu 3. Helsinki.
- YLIKANGAS 1976: Ylikangas, Heikki, Puukkojunkkarieitten esiinmarssi. Väkivaltariikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825. Keuruu.

KUSTAA H. J. VILKUNA

YLIKANGAS 1984: Ylikangas, Heikki, Murtuva säätyvalta. Porvoo.

YLÖNEN 1957: Ylönen, Aulikki, Jääsken kihlakunnan historia I. Vuoteen 1700. Forssa.

ÖSTERBERG-LINDSTRÖM 1988: Österberg, Eva-Lindström, Dag, Crime and social control in medieval and early modern Swedish towns. *Studia Historica Upsaliensia* 152. Uppsala.

ÖSTERBLADH 1949. Österbladh, Kaarlo, Henkinen elämä vuosina 1700-1809. Etelä-Pohjanmaan historia IV:2. Vaasa.